

CUM PĂNA

ANTOLOGIA
REVISTEI
DE CULTURĂ
KORUNK

3

Antologia
apare cu sprijinul Fundației Soros
pentru o Societate Deschisă, România — Filiala Cluj
în cadrul programului
“Punți între culturile română și maghiară”
1996

CUM PÂNĂ

MINORITARI, MAJORITARI

Markó Béla: Dialog interetnic (*poezie*) · 5

Kántor Lajos: Singura șansă · 6

Borsi-Kálmán Béla: "Asimilantul" ideal · 10

Bányai János: Scriitorul minoritar: "peregrin" al Europei Centrale · 22

Tőkés István: Dublu ecou · 27

Tánczos Vilmos: "Vreau să fiu român" · 29

SOCIETATE CIVILĂ

Salat Levente: O societate civilă maghiară din România? · 39

Horváth István – Deák-Sala Zsolt: Descriere sociologică a asociațiilor și fundațiilor maghiare din România · 42

Vargha Jenő-László: Societatea pe canapea? · 70

EUROPA CENTRALĂ

Petr Pithart: Sfârșitul Cehoslovaciei: metamorfozele naționalismului · 83

Martin M. Simecka: Radiografie ungară · 100

Selyem Zsuzsa: Corpus regional · 103

LITERATURĂ, TEATRU

Poszler György: Istoria literaturii ca știință umanistă · 123

Sebestyén Mihály: Blocul de est · 143

Esterházy Péter: Cine? · 147

Tompa Gábor: Spațiu și libertate · 150

Răspunsul actorului - *Bács Miklós, Bogdán Zsolt, Csíky András, Jancsó Miklós, Nagy Dezső, Orosz Lujza, Salat Lehel, Senkálzsky Endre* · 153

ISTORIE

R. Várkonyi Ágnes: Istorici despre istorie: ce este istoria? · 173

3

ANTOLOGIA
A FOST
REDACTATĂ DE:
KÁNTOR LAJOS
HORVÁTH ANDOR

CUM PANA

Egyed Ákos: Populație și demografie în Transilvania, în
a doua jumătate a secolului al XIX-lea și
începutul secolului XX - 183

Gáll Ernő – Magyari-Vincze Enikő: Universitatea maghiară
din Transilvania într-un câmp simbolic - 191

INVENTARUL VALORIILOR

Visky András: Vinătoare de valori - 213

ardeal (láng zsolt) - 214; autocompasiune (lászlóffy
aladár) - 216; autodistrugere (bogdán lászló) - 217;
bartók béla (lászló ferenc) - 221; cabinet ardelean (visky
andrás) - 224; collegium transsylvanicum (cs. gyimesi
éva) - 226; couleur locale (visky andrás) - 229; fără
rădăcini (szilágyi júlia) - 229; kusztoş endre (józsa t.
istván) - 232; literatura memorialistică (kovács kiss
gyöngy) - 233; lexicon (balogh edgár) - 236; merite (láng
gusztáv) - 238; mumia diligentă (fekete vince) - 242;
patria (bodó barna) - 244; peisaje, vestigii (lászló noémi)
- 250; poezie (szász jános) - 253; poporanism (eseke
péter) - 257; prietenie (balla zsófia) - 260; prietenii
noştri români (horváth andor) - 263; răspunderea
colectivă (lászlóffy aladár) - 266; romanul social (bálint
tibor) - 267; străini (kelemen hunor) - 269; unguri
bucuresteni (horváth andor) - 271; weimar(micul
weimar) (kántor lajos) - 272

MANAGER:
DEÁK ATTILA

TRADUCERE:
PAUL DRUMARU
FLORICA PERIAN

LECTOR:
VIRGIL LEON

GRAFICĂ:
DEÁK FERENC
HEIM ANDRÁS

TEHNOREDACTARE
COMPUTERIZATĂ:
BÍRÓ ERNŐ

TIPAR:
IMPRIMERIA
"ARDEALUL"
CLUJ

ADRESA
REDACȚIEI:
CLUJ,
STR. LAȘILOR, 14.
TEL/FAX: 064-432154

KORUNK – 1995

Caprins integral - 275

ILUSTRATII

Deák Ferenc (37, 38, 142)

Adriana Grand (152)

Gross Arnold (82, 99)

Jakabffy Andrea (190)

Jakabos Olsefszky Imola (26, 286)

Kazinczy Gábor (210, 211, 212)

Kusztos Endre (121, 122)

Molnár Dénes (274)

Tettamanti Béla (3, 28, 69, 171, 172)

MARKÓ BÉLA

DIALOG INTERETNIC

*Bunica, Bardócz Julianna,
și-a trăit viața întreagă în Transilvania,
fratele bunicii, Bardócz Lajos,
bună parte din viață în Pennsylvania
la Beaver Falls,
în drum spre Pittsburgh, pe autostradă
am văzut indicatorul rutier,
dar n-am cotit-o, nici măcar nu mi-am sunat
rudele de limbă engleză,
la ce bun?*

*Bardócz Julianna
nu știa nimic despre transilvanism,
Bardócz Lajos habar n-avea
de pennsylvaniam,
nu cumpăneau nici proporțiile
perpetuității și melanjului,
nu se întrebau de ce și cum se face
de-a rămas Bardócz Julianna de una singură
în Transilvania,
în timp ce Bardócz Lajos se trecea în Pennsylvania,
pe frătiul bunicii, Bardócz György,
l-au înmormântat în Detroit,
surioara bunicii, Bardócz Anna,
s-a preschimbat într-o băbuță cu rochiță
azurie în Arizona,
alt frate mai mic al bunicii,
Bardócz Árpád,
s-a jăcut, pare-se, tipograf la Budapesta,
asta era proporția în cazul lor:
de unu la patru.*

*Transilvania din rădăcini se trage,
din cei ce s-a întâmplat că au rămas.
America-i din frunze bătute de vânt,
din cei desprinsi de ramură,
frunzarul rădăcina n-o pricepe,
unul se usucă englezește,
alta putrezește ungurește,
măcar că tinem de același arbore, o, Doamne!
s-au prăpădit cu totii în lumea mare
și Bardócz Julianna singură
în Transilvania.*

21 februarie 1995

În românește de Paul Drumaru

KÁNTOR LAJOS

SINGURA ȘANSĂ

(SAU: E POSIBIL TRIUMFUL MINORITĂȚII ASUPRA EI ÎNSEȘI?)

Si, mai departe, în ce fel?

Cu această întrebare s-a văzut obligată să se confrunte și revista *Korunk* în ultimele zile ale lui decembrie 1989, la începutul lui 1990 și – firește – de atunci în mod curent. Trebuia să hotărîm ce fel de revistă vrem să redactăm, la mai bine de șazecei de ani după întemeierea ei de către Dienes. S-au exprimat păreri, sfaturi privind inclusiv schimbarea numelui, iar printre opiniile celor din afară a apărut iterativ propunerea, fundamentată din punctul de vedere politic și al istoriei culturii: să fim o revistă politică, de știință minoritară – continuatoare a publicației *Magyar Kisebbség* a lui Jakabffy Elemér (Lugoj). Fără ca în acest timp accelerat – care nu permite meditația pe îndelete – să fi putut lua în considerare inițiativa unui periodic cu profil asemănător, *Regio* din Slovacia, care în 1990 s-a lansat ca revistă de știință minoritară, iar mai apoi s-a definit ca publicație a minorităților, sau poate pentru simplul motiv că noi am avut o tradiție proprie, care ne îndemna, pe de o parte, la continuare, iar pe de alta la dezbatere, problema a rămas nediscutată. Sub titlul *Korunk* am înscris însă pe foaia de titlu: “Cultură – Patrie – Lumea largă”. Nu se face referire deci la minoritate și majoritate, deși în Bazinul Carpatic și în zona noastră central-est-europeană cele trei noțiuni includ majoritatea și minoritatea. Și, chiar dacă am fi voit (printr-o politică redacțională de struț), nu am fi putut evita în numerele din ultimii cinci ani “de libertate” această raportare.

Acum, cînd – în intenția recunoscută de a incita la autoanaliză și trezire la realitate – în fruntea primului număr al anului 1995 scriem întrebarea: “Cine are nevoie de minorități?”, trebuie să revenim la tezele fundamentale ale istoriei maghiare și în special ale minorității maghiare din România, care nu pot fi ocolite nici azi. În momentele și în procesul noilor provocări, sîntem obligați – în răspunsurile de azi – să ne raportăm la ele.

1921 (Kós Károly: *Îndemn*): “Maghiarime milenară a Transilvaniei, Banatului, Crișurilor și Maramureșului: trezește-te dintr-un vis de doi ani, deschide-ți ochii și așază-te în rîndul celor ce vor să se zbată [...] Spun cu voce tare cuvîntul de ordine: trebuie să construim, să ne reorganizăm pentru muncă. Spun cu voce tare *teluk*: autonomia națională a maghiarimii”.

1937 (Makkai Sándor: *Nu se poate*): “... trebuie să declar că nu îmi pot imagina nici o reglementare vrednică de om a vieții minoritare, fiindcă însăși »categoria« de minoritate o consider sub demnitatea umană și, din punct de vedere psihic, imposibilă”.

1937 (Reményik Sándor: *Se poate, fiindcă trebuie*): “... îl cităm mereu pe Makkai Sándor, protagonist al luptei minoritare, de la care am învățat că putem ajunge din viață

în Viață, că viața în orice condiții nu este o simplă realitate, ci calitate, nu numai posibilitate, ci comandament, nu numai un fapt dat, ci imperativ categoric.

Legea morală din noi ca exigență maghiară, iar stelele transilvane deasupra noastră. Și nimic altceva.

Se poate – fiindcă trebuie”.

1946 (Bibó István: *Mizeria statelor mici din Europa Răsăriteană*): “În această situație, și cu atât mai mult sub persecuție, *viața minoritară încetează să fie o viață umană cu valoare deplină*. Ea devine o viață apăsătoare, compensată printr-o speranță reală sau mai puțin reală, aceea a uniunii cu frații de același sînge. Iar această stare a trăirii din speranță, dacă ea nu se împlinește curînd, înseamnă oscilația permanentă între fantasmagoria deșartă și letargia demoralizantă, *insuportabilă în timp*”.

1985 (Cs. Gyimesi Éva: *Perle și nisip*): “Căci conflictul între dependență, ca circumstanță politico-ideologică cu valoare negativă, și exigența autorealizării ca personalitate este aplanat aici prin convingerea morală că »suferința înnobilează«”. Așanumitul specific al »umanismului minoritar« rezidă, în esență, în acest rol al valorilor morale de dizolvare a conflictelor, în funcția vitală de apărare pusă în serviciul supraviețuirii, deci al vieții, care este considerat și drept condiție a creației, ca o compensație pentru renunțare”.

1989 (Hódi Sándor: *Despre mentalitatea minoritară*): “Complexul minoritar este astfel o confuzie de valorilor legate de existența ca minoritate, *jena față de apartenența națională și habitusul cultural-lingvistic, sub povara rolului conducător și a superiorității unei alte limbi și culturi*. Individul care suferă de complexul minoritar mai poartă cu sine constrîngerile afective și de conștiință ale comunității sale etnice și, fiindcă tocmai din pricina acestor constrîngerii are parte de discriminare și de diverse insinuări, ele devin împovărătoare pentru el și nu le poate asuma decît cu teamă și, în secret, cu sentimente contradictorii”.

1993 (Molnár Gusztáv: *Despre integrarea internă și externă*): “Problema minoritară este o problemă a drepturilor omului”.

Care este situația în ianuarie 1995? Toate cele șapte răspunsuri – date de experiența a 75 de ani trecuți – le putem găsi și azi; ele nu s-au neutralizat (pe deplin) unele pe altele și nu s-au stins. Pragmatismul vieții, abstractizarea morală, corelarea cu politica mondială, sloganul elegant ambalat al nesfîrșitelor conferințe (internaționale) din zilele noastre, oricît de incredibil ar fi, pot conviețui, dar – firește – nu pot soluționa problema, care, deși a căpătat dimensiuni mondiale, se manifestă totdeauna local, cu dureri locale (ducînd eventual la crime locale). Și atunci? Nasturii paltonului trebuie încheiați din nou sau, în locul paltonului, trebuie căutată altă îmbrăcămintă, mai potrivită condițiilor istorice și climatice date.

Cu o experiență personală de minoritar, dobîndită timp de o jumătate de secol, față de care nu am decît amintirile celor patru ani de “majoritar” din prima copilărie (1940-1944), pot să formulez întrebarea: Cine are nevoie de minorități? Cunosce și răspunsul, e un singur cuvînt care sună implacabil: Nimeni. Este inutilă însușirea exemplor și dovezilor care arată de ce majoritatea (fie că recunoaște, fie că nu) nu are nevoie de minoritate. Dar minoritatea însăși ar dori să scape de statutul ei: ea vrea să fie majoritate. S-ar alătura țării-mamă sau măcar națiunii-mamă, dacă ar putea. Și fiindcă (în ge-

neral) nu poate s-o facă pe pământul ei natal, optează pentru emigrare sau se asimilează într-o majoritate de limbă și cultură diferite, din propria sa țară sau dintr-o țară mai îndepărtată. Așadar, mai curînd sau mai tîrziu, oricum se autolichidează.

Nu există deci soluție pentru cei ce nu vor să părăsească pământul străbunilor, dar nici să renunțe la identitatea lor națională, în strînsoarea majoritară? Întrebarea se referă, deopotrivă, și la individ, și la comunitate.

Indiferent că acceptăm metafora paltonului sau căutăm altă îmbrăcăminte (cu gîndul la meleguri mai sudice), eventual optăm pentru nuditate ca ideal, renunțînd la tentativele dovedite a fi lipsite de rezultat, să încercăm să abordăm altfel situația. Modul de abordare pe care îl propun nu este materialist și cu atît mai puțin materialist-dialectic, punctul de pornire fiind: dacă nu putem schimba existența minoritară, să încercăm să anulăm conștiința minoritară și să o înlocuim cu viziunea parteneriatului. Nu îmi limitez soluția la intelectualii de elită (deși printre ei se găsesc mai ușor exemple pozitive); cred că este posibilă dezvoltarea relației de parteneriat la nivelul comunităților mici și, poate, mai tîrziu și la nivelul celor mai mari. Desigur, chiar o simplă ipoteză de acest fel necesită existența unei mase minoritare critice, a unei minorități etnice care este asemănătoare numeric și ca pondere (încă) cu cea maghiară din România.

Ca punct de plecare recomand avertismentul din 1911 al lui Kós Károly (*Scrisoare despre reuniunea de la Blaj, din Budapești Hírlap*). Aici a remarcat Kós forța românilor din Transilvania, modificarea probabilă a raportului maghiaro-român (majoritate-minoritate). "Aici este vorba de altceva", a încercat el să atragă atenția contemporanilor că este falsă imaginea păstrată din vechime – și considerată încă valabilă – despre Transilvania. (De la Kós Károly am luat titlul volumului meu de studii referitoare la ultimii optzeci de ani ai presei și literaturii maghiare din Transilvania.) În 1995, ideea lui Kós Károly s-ar putea parafraza astfel: *Aici este nevoie de altceva*. Ca și cea a lui Bretter György, care, cu peste douăzeci de ani în urmă, analizînd "particularitățile unor adverbe de loc și de timp", a propus înlocuirea cuvîntului de ordine "aici și acum" cu "aici și altceva". Este pentru noi o necesitate vitală să ne dăm seama – în interesul minorității care trebuie să fie eliberată de frustrațiile ei – că *Aici altceva este necesar!* Nu lamentații fără sfîrșit, nu așteptare de binefaceri, nu compromisuri anihilante; dar nici declarații grandilocvente, care (din păcate) nu au (deocamdată) acoperire economică, politică și nici cu specialiști. Eșecul, regresul cauzează noi decepții, noi emigrări. Și noi frustrări.

Merită să acordăm atenție tabloului simptomatic observat la Cluj de un tînr intelectual din Ungaria, care a fost destul de naiv ca să vină aici, cu diploma obținută la Budapesta, să predea istorie și literatură maghiară. Povestea lui Pápai Zsolt, pe care el o relatează înarmat cu ideile lui Babits, Bernard Shaw, Bibó, Isaiah Berlin (în *Orient Express*), este o întîmplare banală, dar cu atît mai dureroasă. "Da, această poveste se referă la multe lucruri concomitent: indiferență, automatisme negative, teamă viscerală, oportunism religios... și, *horrible dictu*, la actuala situație – după mine, din multe puncte de vedere catastrofală – a inteligenței maghiare din Transilvania." La faptul că, din păcate, credința în schimbările esențiale după cotitura din 1989 s-a dovedit a fi o iluzie; "căci ceva s-a schimbat, chiar dacă nu a fost o cotitură. Dar în suflete totul a ră-

mas așa cum a fost. Știi că încercările, suferința nemăsurată sînt greu de uitat, e greu să te eliberezi de reflexele dirijate de frică. E greu, dar nu imposibil. Șansele există, dar trebuie să știi să te folosești de ele”.

Cred și eu că șansele mai există. Firește, condiția de bază este să abandonezi pasivitatea, dar trebuie mers mai departe. Oricîte impedimente ar fi (chiar artificiale, ca rezultat al activității unor instituții de stat care cunosc bine psihologia maselor) în calea individului și mai ales a comunității (mici), trebuie să ne eliberăm de complexele noastre minoritare. Trebuie să ne asumăm competiția, la nivel național și internațional. Trebuie să facem dovada aptitudinilor noastre, să cunoaștem gustul succesului – nu numai cu dansuri populare, coruri sau prin artă și literatură, deși Premiul Herder al lui Kányádi (sau mai înainte al lui Sütő András) ori succesul din Anglia cu *Cîntăreața cheală* și, în general, al Teatrului Maghiar din Cluj la București au avut un larg ecou. La fel de necesare ar fi însă așezăminte precum cel de la Ilieni, Casa Speranței din Brașov, ATI S.R.L. de la Odorheiu Secuiesc, bănci, cooperative de credit.

Competiție la toate nivelurile – aceasta este cea mai realistă politică minoritară. Ceea ce, evident, nu înlocuiește formele obișnuite ale luptei pentru șanse egale (de la consiliile locale la parlament și pînă la organizațiile politice internaționale). Dar schimbări esențiale în relațiile noastre din interiorul hotarelor țării și față de majoritatea de dincolo de hotare nu pot să aducă decît luptele care se duc în mințile oamenilor, modificarea conștiinței minoritare, prin revendicarea parteneriatului în două sensuri cel puțin, prin crearea calității.

Dintr-un orgoliu redacțional – poate scuzabil – și în numele colaboratorilor noștri din mai multe țări, putem spune că revista *Korunk* a pornit (din nou) pe acest drum. De acord: să facem abstracție de scrisorile prietenilor, cititorilor din America, Anglia sau Germania, în care se manifestă, poate, subiectivitatea suporterilor noștri. La fel, și de mesaje de la Budapesta, Szeged, Kecskemét, Debrecen. Dar fie-ne permis să sărbătorim ecoul din rîndurile intelectualității înregistrat de *Cumpăna*, antologia în limba română a revistei *Korunk* (1990-1992). Ca o posibilitate, ca început al unui nou parteneriat. Asemenea sărbători rare ne pot ajuta să facem și mîine o revistă – pe cît posibil mai bună.

În românește de Florica Perian

BORSI-KÁLMÁN BÉLA

“ASIMILANTUL” IDEAL

A CONSEMSTAT: BÍRÓ BÉLA

Cartea lui Borsi Kálmán Béla, intitulată *Conceptul de națiune și strategii naționale*, cu subtitlul *Contribuții la istoria relațiilor dintre emigrația-Kossuth și aspirațiile naționale românești*, poate fi considerată drept o lucrare de importanță hotărâtoare din punctul de vedere al normalizării relațiilor româno-maghiare și al rezolvării problemelor noastre comune. Față de o imagine polarizată a românilor, care persistă în opinia publică și în anii următori prăbușirii comunismului a devenit chiar mai alarmantă (avîndu-și rădăcinile, pe de o parte, în prejudecățile naționale, iar pe de altă parte în “obiectivitatea” declarativă), această carte oferă – drept rezultat al cercetărilor timp de douăzeci de ani – un punct de vedere realist, care nu este străin nici de empatie. Cu autorul am stat de vorbă în ziua de Crăciun a anului 1993, la Sfîntu Gheorghe.

– *Ce anume îl determină pe un intelectual maghiar, în anii 1970-'80, să se consacre cercetării relațiilor româno-maghiare?*

– Foarte pe scurt: pe de o parte, căutarea de sine, acel “cine sînt eu?”, deci principala problemă a adolescenței. Celălalt motiv este o categorie morală, pe care – după părerea mea – prea puțini au înfruntat-o cu adevărat pînă acum: ce caut eu în Ungaria? Mi-am pus această întrebare, deși noi (adică familia noastră) am ajuns foarte devreme în Ungaria, în 1962, cînd eu nu aveam decît 14 ani. Deci, nu mi-am decis singur soarta, părinții ne-au dus, pe mine și pe cei doi frați ai mei – servind și alibiul necesar: mama este din Ungaria, născută la Szob, iar bunicii din partea mamei trăiau atunci la Nyírcsászár. Adevăratul motiv a fost, desigur, altul. Cu un an înainte, tatăl meu, care de la începutul anilor cincizeci fusese directorul școlii generale maghiare din Seini (și, în trecut fie spus, unul din cei mai talentați fotbaliști din regiunea Maramureș de atunci), a fost dat afară din învățămînt, împreună cu o seamă de colegi români – în temeiul unor acuzații fictive – și dirijat spre “munca de jos”. Ceea ce – om încăpățînat și dîrz fiind – a trezit în el sfidarea: atunci poate că trebuie dovedit în altă parte... Adică în Ungaria... După asemenea precedente, în 1959 au înaintat cererea de plecare, despre care noi, copiii, desigur nu știam nimic. După ce a fost respinsă de două ori, în 1962 au primit aprobarea.

Acești doi factori motivează interesul meu. Sau, dacă aș polariza: ce caută în Ungaria un intelectual de primă generație, originar din Partium, din Ardealul de Nord istoric, din județul Satu Mare de altădată: zona limitrofă a Chioarului, Maramureșului și Oașului, avînd o moștenire culturală românească și cunoașterea instinctivă a limbii române și a românilor din Ardealul de Nord? Respectiv, cum se poate integra el – dacă din capul locului e posibil – în societatea intelectuală maghiară, cu acest bagaj de cunoștințe neutilizate, de a cărui existență – practic – nici nu știe? Aproximativ acestea sînt forțele care – conform unei aprecieri ulterioare – au determinat opțiunea mea.

– *Situații de viață asemănătoare au fost date, puteau fi date, multora dintre noi. Dar ce te determină pe tine să observi din interior destinul românilor, să nu privești relația româno-maghiară așa cum obișnuim să privim relația noastră față de un străin și să abordezi cu empatie lucrurile? Fiindcă tu îi privești ca maghiar nu numai pe români, ceea ce e firesc, dar încerci să ne vezi și pe noi, maghiarii, cu ochii românului, ceea ce este mai puțin firesc și tocmai de aceea deosebit de important. Iar ca performanță intelectuală nu poate fi bagatelizată...*

– După părerea mea nu este atât performanță intelectuală, cât mai curînd – repet – o formă de autoexprimare. Un fel de formulare a căutării eului. Mai ales dacă iei în considerare și un incident din viața personală. Spre deosebire de grosul celor mutați în Ungaria, eu – după cum am menționat deja – am ajuns acolo foarte devreme și, după cum am constatat, nu este același lucru să începi o viață nouă în "vechea patrie" la vîrsta de 16-20 sau chiar 30 de ani. Aceștia – ne place sau nu – sînt factori psihosociali duri. Nu sînt un expert al sferei tematice în cauză, dar se poate observa că și un singur an contează mult! Răspunsul rezidă în faptul că mie mi-a fost dat ceea ce altora le-a fost dat mai puțin sau deloc: am ajuns de la o *periferie* la alta, foarte tînră și foarte receptiv. Zona Satu Mare-Baia Mare-Seini a rămas în conștiința mea ca o bucată a Ungariei vechi, din anii 1910. Caracteristic pentru ea era același nivel intelectual, cultural. Mai erau în viață cei care își făcuseră școala în anii 1910 sau chiar mai devreme. Existau încă marile biblioteci și aproape totul degaja atmosfera Ungariei mileniului, a răspîntiei secolelor. Iar întregul era învăluit, pătruns, într-un fel greu de formulat, deși perceptibil, de mitul Ungariei Mari, al "universului maghiar". Față de asta, erau acolo și zilierii din Oaș, țăranul român care ne aducea laptele și fiica lui schioapă, care pe bunicul meu – simplu ucenic frizer avansat la rangul de maestru frizer, avînd însă "rădăcini" nobiliare – îl salutau cu o reverență nemaipomenită. Aveam cinci-șase ani cînd am observat acest lucru. Desigur, m-a interesat și răspunsul: *de ce?* Dar m-a pus pe gînduri încă un fapt: de ce diversele mele rude îi tratează pe români cu dispreț, aproape cu trufie? Cum se explică numeroasele calificative, nu tocmai măgulitoare? Nu numai pe mine, și pe fratele meu mai mic îl preocupau toate acestea. Am discutat adeseori și cu alții și, chiar dacă nu am verbalizat-o totdeauna în mod univoc, problema s-a înmagazinat adînc în mine.

Cred că și componența etnică a Seinilor m-a predestinat în multe sensuri. În proporție de 60 la sută, populația era deja românească, 30 la sută erau maghiari, dintre care o parte de origine șvabă și toată lumea știa acest lucru; la porțiță, bunicii continuau să vorbească "șvăbește" între ei, dar copiii nu mai știau deloc limba germană, iar părinții lor prea puțin. Mai eram acolo noi, reformatii, care credeam – desigur – că noi sîntem cei "get-beget". Așezarea, un tîrgușor foarte vechi, de pe la sfîrșitul evului mediu, s-a dezvoltat dintr-un nucleu de sub cetatea Perényi, în jurul anului 1500, sau poate chiar mai devreme. Dar există și documente care atestă că era un fel de cuib calvinist. Ulterior m-am gîndit că la dezvoltarea mea spirituală a contribuit și faptul că la orele de religie ni s-a spus că Sylvester János – unul din "părinții" limbii literare maghiare – a fost originar din Seini, iar tipograful Kiss Miklós a ajuns la Cluj, respectiv la Amsterdam, din așezarea învecinată, Misztótfalu. De altfel, monumentul lui Sylvester János se înalța în cimitirul reformat. Era o coloană de granit negru, despre care am aflat că mai

înainte era în piața centrală a orașelului și a ajuns pe locul actual în timpul ocupației românești.

Populația evreiască reprezenta aproximativ 10 la sută. Evreii erau deci prezenți – după cum am citit mai târziu – cam în aceeași proporție ca la Budapesta, pe la răspîntia secolului. La fel, nu era neglijabil nici faptul că la Seini noi am locuit în cartierul evreiesc, în imediata vecinătate a sinagogii, iar șakterul era vecinul nostru.

Pentru capacitatea empatică nu am nici eu o explicație. În copilărie am avut chiar conflicte în familie din pricina ei, fiindcă în gîlceville de la grădiniță sau școala primară nu totdeauna eram de partea fraților mei mai mici. Uneori tata și mama mi-au făcut chiar reproșuri pe acest motiv. Desigur, ea a avut și alte aspecte. Cînd, în 1960, am ajuns la colegiul din Satu Mare – la “mănăstirea” cunoscută din romanele scrise de Kaffka Margit – și fratele meu a fost bătut, s-a trezit în mine solidaritatea familială, de “neam”, și nu am mai stat pe gînduri. Era o lume necruțătoare, dură, rigidă, dar cred că în devenirea mea ca intelectual un rol mai mare a avut acea reminiscență istorică – supraviețuitoare în această zonă, ca un fel de enclavă a Ungariei vechi, pînă la sfîrșitul anilor '50. În ce privește partea maghiară cel puțin. “Jumătatea” românească a acestui univers era reprezentată de românii “de viță veche”, coborîți din munții Maramureșului și de cei din Oaș. Avînd ochii buni, am observat ceea ce abia mai târziu, pe la patruzeci de ani, am înțeles: anume că directorii de fabrici, secretarii de partid și chiar unii dintre milițieni și ofițeri (dar mai ales soțiile și ficele lor) erau alt fel de români decît aceia cu care eu mă întîlneam zi de zi pe stradă, la grădiniță sau pe terenul de fotbal. Și culoarea pielii lor parecă era alta. Era cumva mai neagră, dar și mai albă. Și privirea lor era diferită. Nu am înțeles de ce, dar toate astea mi-au rămas bine întipărite în minte.

Și iată acum celălalt nivel: cine sînt eu, ce caut în Ungaria? Orice devenire ca intelectual este, în opinia mea, rezultatul unei nevoi de compensație, dacă nu cumva este vorba de talente fără educație sau descendenți de intelectuali în situații cumulativ avantajoase. În cazul nostru, tata a fost primul din familie trimis la studii: la Aiud. Ceea ce a fost, desigur, o moștenire importantă. Trebuie să menționez aici că, în afară de o tabără de pionieri la Sovata, eu în Ardeal – adică în Ardealul istoric – nu am fost niciodată, nici măcar la Zalău sau la Cluj. Experiența mea transilvană provine aproape în întregime de la tata, care în anii 1933-1940 a fost elev al Colegiului “Bethlen” din Aiud. Dar în 1940, după Dictatul de la Viena, ultima clasă a fost mutată la Cluj, astfel încît el și-a luat diploma la școala normală de acolo. Istoria și-a spus din nou cuvîntul! Păstra o mulțime de fotografii și, de bunăvoie, nici nu prea știa să vorbească de altceva decît de anii de școală de la Aiud. Am avut deci un fel de trăire transilvană, dar niciodată nu m-am simțit ardelean...

– *Deci tu sesizezi o deosebire fermă între Partium și Ardeal...*

– Nu fermă, ci uriașă – cel puțin în ce privește stările din anii cincizeci. Partium nu a avut nimic comun cu Ardealul, abstracție făcînd de minerii secui stabiliți acolo. În zona Baia Mare au fost multe mine de aur și de plumb și chiar în apropiere de Seini erau mine de plumb în care lucrau și secui. Pe aceștia îi consideram un fel de ciudățenii, conform celor ce s-au decantat în mintea mea de copil din convorbirile familiei. Secuii erau altfel, ca și românii sau evreii. Mai erau și ucraineni stabiliți aici. Și fiindcă la sfîrșitul secolului Seini trecea drept un orașel destul de îmburghezit, locuiau

acolo și țipteri maghiarizați și chiar polonezi și armeni. În fond, s-a menținut aici o mică Europă Central-Estică, de a cărei existență eu încă nu aveam habar. Aceste trăiri le-am conștientizat, treptat, abia mai târziu. Și aici trebuie să revin iarăși asupra compensației.

– *De fapt, ce trebuia tu să compensezi?*

– La Satu Mare, unde am ajuns într-o școală – după cum s-a dovedit mai târziu – foarte bună, secția practică a Gimnaziului "Kölcsey", Școala Generală nr. 3, eu am fost considerat drept *provincial*. Eram în internat singurul elev din provincie; dar, dacă îmi amintesc bine, mai era unul care făcea navetă de la Vetiș sau Batiz. Eram "provincial", ceea ce însemna o seamă de prejudecăți și omul se străduiește să se ridice deasupra lor, încercînd să corespundă imaginii pe care comunitatea "receptoare" și-a format-o despre ea însăși. Același lucru s-a întîmplat și după mutarea la Sárospatak, unde – firește – am fost din nou calificat drept "provincial" și, pe deasupra, din *România*. Nu din Ardeal (despre care, în anii cincizeci-șaizeci, colegii mei de generație nu știau aproape nimic), ci din România, în mod accentuat. La Budapesta am devenit apoi dublu "provincial". Fiindcă nu a fost suficient că am venit la Sárospatak, unul din orașele care au rămas, după părerea mea, "cele mai maghiare", mai conservatoare, unde – datorită profesorilor preoți reformati – s-a fixat universul valoric al Ungariei anilor treizeci, ci și dintr-o "țară socialistă vecină și prietenă". Menționez, în paranteză, că Sárospatak semăna mult cu Satu Mare, fiind totuși foarte diferit. Deosebirea cea mai flagrantă mi s-a părut a fi că nu aud vorbă românească. Mie îmi era familiară și – spre deosebire de frații mei mai mici – nici nu am uitat limba "majorității". Probabil că din capul locului am cunoscut-o mai bine decît ei și în anii petrecuți la Sárospatak m-am surprins adeseori că – întins pe patul suprapus – traduc în limba română sporovăiala colegilor. Poate că așa am păstrat vie cunoașterea timpurie și instinctivă a limbii române (o vorbesc de la vîrsta de patru ani) și tot așa se explică și faptul că după doi ani petrecuți la Budapesta – conform propunerii tatălui meu – m-am prezentat nu la secția rusă-istorie (la Sárospatak am urmat secția rusă), ci la istorie-română. Trecuseră șase ani și eu nu scosesem nici un cuvînt în limba lui Eminescu și Caragiale. Și totuși, în pofida faptului că examenul de admitere nu a constatat în traducerea unor texte de ziar (așa cum m-am așteptat și cum se anunțase în informațiile privind admiterea), ci a fost unul sever – compunere, gramatică, analiză sintactică etc. – dintr-o dată totul mi-a revenit în minte.

La Budapesta, unde mai înainte petrecusem doar un an, am ajuns la un gimnaziu din Buda. Ulterior mi-am dat seama că nici acesta nu a fost un atelier spiritual oarecare. Instituția, înființată în 1948 sau '49, sub numele "Oleg Koșevoi", aflată sub comandament militar rus, expropriase vechea mănăstire a surorilor Sionului.

La "Koșevoi" primeau – în termen redus – instrucția de bază "cadrele" care la începutul anilor '50 erau trimise la universitățile din Moscova, Leningrad, Harkov, Rostov. Acestea au apărut mai apoi în poziții de vîrf ale administrației de stat și ale altor instituții din Ungaria. O bună parte sînt, poate, și azi tot acolo. În mai 1966, a venit o delegație militară sovietică de rang superior să viziteze instituția. (Gimnaziul, construit într-un loc elegant pe coasta Sashegy, se transformase între timp în Școala "Arany János", cu 12 clase.) Rușii aveau nevoie de interpret și directorul aflase cumva că de la Sárospatak a sosit un omuleț care vorbea ceva mai suportabil decît ceilalți

limba rusă (ceea ce nu era mare lucru, fiindcă majoritatea colegilor mei abia cunoșteau literele chirilice). Așa se face că alegerea a căzut asupra mea. Din frânturile de conversație mi-am dat seama despre ce era vorba de fapt. “Koševoi” era o școală experimentală. Aveam materii deosebite, învățam până și psihologie – considerată tabu pe vremea aceea. Eram examinați, testați tot timpul. Acolo s-a experimentat, de exemplu, și disciplina intitulată “Bazele concepției despre lume”. Și tot fiindcă era școală experimentală, s-a introdus, – pentru prima oară în istoria pedagogiei maghiare –, tocmai în clasa noastră, predarea fotbalului. E important acest amănunt fiindcă, mergând pe urmele tatălui meu, fotbalul mi-a însoțit întreaga viață. Profesor de gimnastică era Fekete Miklós, antrenorul echipei de juniori MTK. Tînărul director recent numit al colegiului, care conducea și cercul de istorie, se numea Gergely Ferenc. Nimeni nu bănuia atunci că puteam respecta în persoana sa pe viitorul istoric de succes, cercetător al protecției copilului și al cercetășiei maghiare.

De altfel, eu am ajuns acolo în ultimul moment, ca elev de clasa a IV-a, ceilalți colegi fiind de trei ani la această instituție. În plus, studiam numeroase discipline diferite: am trecut de la limba germană la italiană și am dat examene de diferență la matematică, fizică, geometrie descriptivă. Pentru toate acestea nu am avut la dispoziție decît o lună. Și atunci a intervenit miracolul: în ciuda unui asemenea “handicap”, la sfîrșitul anului am ajuns în frunte, la egalitate cu un alt băiat – tot “provincial”, crescut într-un cămin de educație din Budapesta. Compensația a reușit cum nu se poate mai bine. Și astfel, fără să fi știut, am intrat ca persoană *din afară* în principalul curent al dezvoltării pseudoburgheze budapestane, care – după părerea mea – exista deja, începăturile ei înscriindu-se în jurul anului 1962. La această înțelegere a contribuit încă un fapt din cursul vieții mele personale: tribulațiile prin care trecusem trebuiau cumva prelucrate. Ceea ce, din constrîngere, am și făcut. Din punct de vedere sociologic, clasa de la Buda era formată din categorii diferite. Erau în primul rînd navetiștii: copii de țărani din împrejurimile Budapestei, – de la Vámosmikola, Solt, Kecel –, mai ales catolici, pe jumătate slovaci, pe jumătate maghiari, pe jumătate cumani. Era apoi lumea incredibil de eterogenă, ciudată, originală a “zălogiștilor”, întreținuți de stat, cu o puternică dorință de compensație, dar foarte solidară. Societatea asta mai avea un strat subțire de elită. Menționez că puțini dintre aceștia erau în clasa noastră – a IV-a D – dar cu atît mai mulți în a IV-a A și B. Ei veneau din vilele zonei deluroase de la Buda, din familiile burgheze “mai bune” din împrejurimi, majoritatea lor vlăstare ale nomenclaturii de atunci. Acum, fiindcă între timp am devenit istoric, cu băgare de seamă îndrăznesc să spun – poate mă iartă pentru asta – că mulți dintre ei făceau parte din acea categorie cu totul particulară din punct de vedere sociologic, social, al conștiinței și al istoriei societății, pe care limba comună maghiară o numește foarte inexact, de cele mai multe ori greșit și – tocmai de aceea – provocînd mari furtuni: “jidani”. Mă grăbesc să adaug (sugerînd totodată și complexitatea problemei) că despre asta nu numai eu, dar nici ei nu știau în general. Că doar (doar?) după Auschwitz în familiile iudeo-maghiare (maghiaro-iudee), care încă din anii douăzeci-treizeci s-au văzut silite – din motive de autoapărare – să se orienteze spre “stînga”, tema era tabu. Mulți tineri din generația mea abia după împlinirea vîrstei de 18 ani au luat la cunoștință faptul (deși poate că bănuiau dinainte cîte ceva despre “jidănie”), dacă părinții lor i-au in-

format (dar cunosc și exemple contrare în cercul meu de prieteni). În orice caz – pentru mine – ei nu se deosebeau de noi, ceilalți, decât prin faptul că erau oarecum mai siguri de sine (unii dintre ei păreau a fi mai “domnișori”) și ceva mai receptivi față de cultura occidentală (mai ales față de muzica rock, care pe atunci “năvălea” în țara noastră). Dar că nu ar fi fost “maghiari” nici nu ne trecea prin minte, de vreme ce “dispuneau” de nume maghiare și de conștiință maghiară (oare de ce altceva puteau să “dispună”?).

Și aici se strecoară din nou în imagine orașelul Seini, școala confesională evreiască, “hajder”, în a cărei curte am întâlnit în copilărie (mai ales în timp ce jucam fotbal) pe reprezentanții unei faze mai vechi – cu cca 60 de ani – a acestei formațiuni istorico-sociologice. Astfel, cu un efort intelectual relativ mic – e adevărat, mult mai târziu – am reușit să înțeleg care este diferența sub aspect *istoric* între cei plecați din cartierul evreiesc de altădată din Seini și locuitorii vilelor din Buda sudică. Despre asta nu am vorbit, firește, niciodată (fiindcă în Ungaria, din pricina răstălmăcirilor și interpretărilor de tot felul, este recomandabil să taci), dar cred totuși că, în devenirea mea ca istoric, înțelegerea și cumpănirea acestei distanțe istorice de șase-șapte decenii a avut un rol care nu trebuie subapreciat, fiindcă mi-a oferit o cârjă, un ajutor prețios. Un alt avantaj a fost faptul că am putut să cunosc – ca elev la Sárospatak – și Ungaria anilor treizeci-patrizeci, împreună cu iluziile ei (și cu câțiva membri ai nomenclaturii socialiste din Budapesta, care frecventau Colegiul “Kossuth”). S-a găsit deci veriga care lipsea, cea care lega “Ungaria” anilor 1910, 1930 și 1960 în conștiința mea înclinată spre meditație. Așa se explică, poate, simțul meu pentru decalajele de faze istorice, pe care l-am putut valorifica apoi în interpretarea diferitelor regionalisme românești și mai ales a decalajului temporal, care nu poate fi minimalizat, între dezvoltarea istorică și conștiința națională românească.

Dar aici trebuie să revin din nou la tema compensației. Fiindcă, în mod firesc, eu trebuia – dacă am optat pentru o carieră de intelectual – să mă angajez în competiție și cu ei. După toate aparențele, această întrecere era inegală. Nu cred totuși – deși nu eu sînt în măsură să decid – că am rămas iremediabil în urmă.

De altfel, câțiva ani mai târziu, soarta a făcut să mă întâlnesc din nou cu câțiva dintre foștii colegi de școală, la Facultatea de Filozofie a Universității din Budapesta. Eram cu un an-doi mai în vîrstă decât majoritatea lor (între timp încercasem și ucenicia de lăcătuș și am trecut prima treaptă a fotbalului “profesionist” în echipa de juniori de la Csepel). Una dintre experiențele mele de bază din acel timp (era în toamna anului 1968) a fost că, în mod paradoxal, aproape toate straturile mă considerau fără rezerve drept unul de-al lor; asta s-a datorat, poate, relativei mele experiențe, empatiei și, în ultimă instanță, reflexelor mele de “minoritar”. În orice caz, camarazii mei puteau avea sentimentul că aparțin grupului lor, desigur pînă la un anumit nivel al comunicării. La început am fost descumpănit, fiindcă nu puteam să înțeleg de ce *mie* îmi este mai ușor să mă integrez decât colegilor mei din “cercuri mai bune”, dar *provinciali*.

– *Să însemne asta că tu ești “asimilantul” ideal?*

– Am meditat mult asupra acestei chestiuni. În orice caz, m-am străduit pretutindeni să corespund provocărilor, impulsurilor compensatorii. Familia – după cum rezultă din investigațiile pe care le-am făcut ca student la istorie deja – se trage, cu toate ramurile ei, din mica nobile reformată – sărăcită mai târziu – din Gömör, regiunea Ti-

sei Superioare, respectiv zona Satu Mare. După câte știu eu, în Ungaria istorică această pătură – ținând din punct de vedere sociologic de mica nobilime de religie reformată – se amesteca foarte greu cu alții. Cu toate că am avut și eu unele incertitudini, prin prisma istoriei societății nicidecum nu putea fi îndoielnic cine sînt, unde mi se întind “rădăcinile”.

– *Adineori mi-ai anulat cu un zîmbet provocarea. Desigur, asimilantul era în ghilimele. Ceea ce spui acum este totuși un fel de răspuns, căci tu ai asimilat tot ce ai întâlnit în cale, păstrînd ceea ce erai tu însuți pînă la capăt...*

– Simțeam că este o necesitate elementară. Desigur, ulterior totul e foarte simplu. Era vorba doar de faptul că soarta m-a aruncat mereu înapoi și încolo și trebuia să fac față în alte și alte comunități. Culmea succesului – în sistemul valorilor mele de atunci – era să devin intelectual la Budapesta. Ceea ce însemna și să iau la cunoștință că în rîndurile inteligenței budapestane a fost (este) un fel de ierarhie a valorilor, în vîrfurile căreia – mărturisit sau nu – se află, pînă în zilele noastre, elita intelectuală burgheză din Budapesta sau descendenții ei. Cel venit din afară (de jos) trebuie să trateze acest fapt ca o condiție *dată* în planul sociologic și al istoriei sociale și s-o accepte, în propriul său interes, împreună cu “regulile jocului” care îi corespund. Cine nu procedează ca atare riscă să aibă de furcă, instinctiv și involuntar, cu “istoria” însăși, cu dezvoltarea socială “organică” (maghiară) din ultimul secol și jumătate. În cele din urmă se va confrunta cu el însuși, cu propria sa identitate și va fi tîrît inevitabil, emoțional și ideologic, pe o traiectorie forțată. (Pe cei sosiți din Ardeal, în special dacă sînt mai sensibili sau răniți sufletește, “sarcina” aceasta îi traumatizează adeseori, fără să recunoască față de ei înșiși.)

De aici rezultă că este de asemenea oportun să admiți că în cercurile menționate domină acele valori, mode, norme de comportament, idei, despre care ele cred că sînt ale lor (și totodată importante, moderne, actuale), pe care le propagă, le difuzează în Ungaria prin prestigiul lor. Pentru cei veniți din provincie (și pentru cei recent mutați din Voivodina, Slovacia, Transilvania, Ucraina Subcarpatică) există deci această invizibilă presiune a identificării. De aceea e bine că, într-un anumit sens al cuvîntului, sînt într-adevăr “asimilant”. Căci la acest sistem de așteptări se cade să te adaptezi și chiar trebuie, în interesul “păcii sociale” a intelectualității.

– *Să rezumăm din nou: în destinul personal tu ai trăit neîntrerupt situația existentială a maghiarimii din Transilvania. Probabil că și interesul pentru rădăcinile relațiilor româno-maghiare se explică prin faptul că tot timpul ți-ai modelat personalitatea în situații coercitive, asemănătoare cu situația de bază a maghiarimii din România. Dar cînd, unde, cum ajungi în legătură cu tema ta propriu-zisă, emigrația-Kossuth?*

– Întîmplător. De exemplu, în urma propunerii tatălui meu să mă înscriu la secția română. Apoi, în toamna anului 1968 am ajuns elev la Colegiul “Eötvös”. Din nou o școală de elită. De fiecare dată am ajuns la școli de elită absolut întîmplător. Desigur, în toate aceste “hazarduri” există și fire istorice și sociologice, relațiile tatălui meu și altele, dar la urma urmelor acestea sînt totuși întîmplătoare.

Pe Calea Ménesi 11-13 se cădea să-ți alegi o disciplină pentru colegiul de specialitate. Eu am ales colegiul lui Szabad György, care tocmai în acei ani și-a susținut reza de doctorat în legătură cu emigrația-Kossuth, intitulată – dacă bine îmi amintesc –

La răscrucea dintre lupta pentru independență și compromis, 1860-'61. El era în mod evident foarte preocupat atunci de tema lui și avea un obicei, – pe care și eu l-am preluat ca discipol și apoi ca dascăl –, acela de a pune pe masă o foaie de hîrtie, pe care fiecare trebuia să-și scrie numele, specialitatea-pereche, limbile în care citește, cu ce se ocupă. La ultima întrebare eu puteam răspunde doar: cu nimic. Pe atunci mai jucam fotbal în echipa de rezerve Ferencváros și tocmai în lunile respective urma să se decidă – printre altele – dacă pot fi sau nu fotbalist profesionist. Nu am putut, fiindcă în echipă – și din vina mea – au sesizat deja în mine viitorul intelectual, zadarnic am încercat să tăinuiesc studiile universitare. În cele din urmă m-au eliminat sau, mai fin exprimat, nu au insistat să rămîn. Această fază a carierei mele s-a încheiat deci. La fel și o altă posibilitate. Dar asta e o istorie paralelă, din '69-70. Am eșuat și în încercarea de a-mi alege o tovarășă de viață. Era o legătură promițătoare, care a început bine, dar, din stîngăcie, din inhibiții, am ratat-o. A trebuit să înțeleg de ce eșecul, de ce am făcut gesturile care ulterior s-au dovedit a fi fost greșite, ce am făcut, ce am spus și nu trebuia și ce *nu* am făcut, deși trebuia neapărat să fac. Ca să-mi păstrează normalitatea, trebuia să regîndesc toate acestea. Ei bine, nu am devenit alcoolic, nu am sărit de la etaj. Am încercat să înțeleg "lucrurile". Acest "fiasco" – deși istoria "la altceva se referă" – pentru mine a însemnat (și) că prin relații familiale nu puteam să am acces în elita intelectuală a Budapestei. Și astfel s-a născut o nouă nevoie de compensație. Elita cunoștea din doască în doască pe Marx și pe Engels, pe Lukács și pe Habermas, pe Karel Kosik și pe J.S. Mill și, firește, mai multe limbi occidentale. Eu – pe atunci – încă nici una; și germana o cunoșteam prea puțin, atît cît s-a lipit de mine la Satu Mare și Sárospatak. De citit nu prea citeam, fotbalul care mă contaminase destul de grav (și lenea) nu prea îmi lăsa timp. Ceea ce credeam că știu nu părea a fi "cu adevărat" important. Important era ceea ce se baza pe cele de mai sus. Am început să am o părere tot mai negativă despre mine însumi: nu corespundeam normelor față de care ceilalți corespundeau...

– *Și atunci a venit Szabad György...*

– A fost un colac de salvare pentru mine... El cunoștea emigrația-Kossuth de la A la Z. Mai ales anii 1859-'61, dar, firește, și antecedentele și anii următori. I-au căzut în mînă documente din care rezulta că echipa lui Cuza și emigrația-Kossuth, negocierile româno-maghiare de atunci sînt o problemă importantă, ascunzînd eventual multe lucruri – care mai tîrziu au complicat atît de mult relația româno-maghiară. A avut și bănuiala că s-ar putea găsi aici și firele care vor duce apoi la înțelegerea evoluțiilor ulterioare. Faptul că eu nu aveam nici o temă i-a venit la țanc. Aș propune asta – mi-a spus el. Ce părere ai? Era în toamna anului 1969. Am abordat tema cu puțină convingere, căci îmi lipseau cunoștințele de bază. Dar la data respectivă nu îmi rămăsese nimic altceva și profesorul Szabad avea faima unui om foarte sever. Cu toate acestea, am tîndălit timp de un an și jumătate. Apoi, dintr-o dată, în vara lui '72, problema a început să mă intereseze. În toamnă – pentru a doua oară în viață – m-am dus la București. Am locuit cu lingvistul Szilágyi N. Sándor și cu Zirkuli Péter într-o cameră la periferia orașului. M-am înfundat în Biblioteca Academiei și am găsit și ceva izvoare istorice. A urinat apoi un nou, și mai mare, noroc: profesorul Szabad mi-a spus (era la începutul lui '73) că Arhivele Statului au achiziționat moștenirea-Klapka, ajunsă acasă

din Franța, după un destin aventuros. Szabad György și alții s-au aruncat asupra ei, dar cu materialul avînd corelații românești nu prea știau ce să facă. Așa mi-a căzut în brațe un teren absolut virgin. S-a dovedit că moștenirea cuprinde o mulțime de însemnări și corespondență extrem de interesantă în legătură cu Muntenia, Moldova, Constantino-polul.

– *Acestea sînt în limba franceză?*

– Da, am uitat: timpul a adus și cunoștințele de franceză. La Colegiul “Eötvös” mă înscriisesem la un curs intensiv de limba franceză, interesîndu-mă – printre altele – corelațiile franceze ale culturii române. Știam deja să citesc în franceză, ceea ce – după română, italiană și latină – nici nu a fost deosebit de greu. La răsپintia anilor 1972-’73, fără studii prealabile, fără exerciții de stil, am înjghebat o lucrare de diplomă, despre care ulterior a reieșit că era una dintre cele mai reușite lucrări de specialitate ale anului meu. Am fost surprins și Szabad György probabil și mai surprins. Era intitulată, puțin cam pretențios, *Kogălniceanu și Ungaria*. De altfel, am primit un ajutor substanțial nu numai de la Szabad György, ci și de la Diószegi István, iar Miskolczy Ambrus – care începuse cu cinci-șase ani mai devreme forajul la adîncime în istoria românească – mi-a dat titlurile lucrărilor de bază, pe care le-am și parcurs metodic. Cu această lucrare am intrat pe orbită. A urmat faza de bibliotecar la Biblioteca Națională “Széchényi”, apoi o nouă “întîmplare”: de la 1 ianuarie 1976 am fost numit asistent la catedra de filologie română a Universității “Eötvös Loránd”.

– *Cercetînd aspectele de bază din secolul trecut ale relației romîno-maghiare, ai dat și de rădăcimile fanariote ale culturii române, care erau oarecum necunoscute și opiniei publice românești. Opinia publică, lumea științifică oficială, care desigur nu este identică cu “lumea savantă” (în România cele două sînt strict delimitate), i-a tratat oarecum de sus pe fanarioti, acești greci originari din Constantinopol. Pentru mine, tu ai fost primul care a atras atenția asupra rolului pozitiv al acestei “oligarhii” în modelarea identității naționale românești și a culturii politice, în modelarea acesteia.*

– Nici în știința istorică maghiară nu sînt eu primul, ci Jancsó Benedek! Cu deosebirea că lui Jancsó Benedek nu i-a fost dat să poată publica rezultatele cercetării în domeniu. Dar aș putea să-i amintesc și pe Trócsányi Zsolt și pe Miskolczy Ambrus. De altfel, Jancsó are un manuscris pe care l-am găsit mai tîrziu, înaintea celei de a patra prelucrări a temei, la secția de manuscrise a Bibliotecii Academiei Ungare. Corespunzător tradițiilor de atunci ale istoriei concepțiilor, dar în deplină cunoștință de cauză, el arată ce înseamnă, de fapt, acest “fanariotism”. Dintre istoricii români, mai înainte s-au ocupat foarte mulți cu această temă, mai ales cei de origine greacă – Pompiliu Eliade, Xenopol, iar mai apoi Iorga. Problematika menționată de mine, pe care tu o numești asimilare, dar ea e mult mai complexă, este valabilă și în cazul “fanarioților”. În ei, ca și în evreii maghiari, am găsit suflete înrudite. Ochiul meu era format și – asemenea fierarului care operează cataracte – m-am putut atinge de ceea ce nici un istoric român de origine greacă sau un român “majoritar” – la diferite trepte ale integrării naționale – nu prea se putea atinge. Pe mine însă nu mă paraliza nici un fel de subiectivitate sau tabu, ba mai mult: acele “tabuuri” de acasă, de care eu, ca intelectual maghiar din Ungaria (Budapesta), nu mă puteam atinge, le-am putut proiecta instinctiv în sfera tematică respectivă. Firește, și asta înseamnă compensație. Ceea ce se întîmplă aici, în

Ungaria, între "poporanisti" și "urbaniști" în legătură cu probleme irelevante din punct de vedere sociologic și istoric, mi-a aruncat o rază de lumină asupra simbiozei intelectuale româno-grecești (greco-române) din anii 1850-'60, respectiv a asimilării treptate a celor două "elemente".

– *De dragul cititorului, avînd în vedere că oricum cartea ta nu va fi la îndemîna oricui, nici aici, nici în Ungaria, sintetizează ceea ce ai dorit să spui în această carte.*

– Simplificînd foarte mult: nu este adevărat ceea ce mulți dintre noi cred, anume că românii din Transilvania se află cel mai aproape de dezvoltarea istorică maghiară, de mentalitatea maghiară. Afirmatia este mult mai valabilă pentru moldoveni. Imaginea reală a dezvoltării sociale maghiare, a proceselor de integrare-asimilare – oricît de surprinzător ar fi – se regăsește de fapt în cea moldoveană. Aceasta se aseamănă cel mai mult cu dezvoltarea națională maghiară în general, cu strategia și, mai ales, cu modelul acesteia. Este modelul de tip nobiliar, central-european, cu unele accente orientale (rusești), dar cu puternice trăsături poloneze, maghiare. Iată de ce a existat simpatie între nobilimea mijlocie, aristocrația emigrației-Kossuth și moldovenii lui Cuza, Kogălniceanu. Este o banalitate afirmația că un adevărat dialog nu este posibil decît între categorii sociologic identice, de același nivel sau reprezentînd concepții asemănătoare. Atunci – la mijlocul secolului trecut – dialogul mai exista și este regretabil, nu numai din punctul de vedere al relației româno-maghiare, ci și din cel al dezvoltării românești, faptul că acea variantă a istoriei societății românești care este cea moldovenească – după părerea mea, cea mai europeană – a ajuns la periferie și azi nu prea mai există nici rădăcinile ei. Orientarea cea mai străină de evoluția socială maghiară și central-europeană este cea care în final a devenit dominantă în istoria românească – dezvoltarea *pseudoburgheză* din Muntenia și Oltenia (care amalgamează tradiții balcanice, bizantine și din Asia Mică) și care, în dinamismul și abilitatea ei, aplicînd în mod strălucit stratelema mării politici otomane, și-a însușit acea doctrină a recriminării (interpretabilă ca o discordanță în evoluția societății maghiare din Transilvania), dezvoltată de intelectualii români greco-catolici ardeleni: teoria continuității. Fără dificultăți speciale, a integrat-o în propriul ei sistem de valori și s-a născut astfel o formațiune ideologică-istorică-sociologică organic structurată, care determină pînă în zilele noastre dezvoltarea istorică românească, gîndirea politică, respectiv reflexele și dinamica acesteia. Iar pe deasupra, repet, – și asta, în perspectiva reconcilierii româno-maghiare, e și mai trist, – a atrofiat total inițiativele moldovene, hotărîtoare (și promițătoare) din punctul de vedere al dezvoltării istorice românești și al înțelegerii româno-maghiare.

– *În perspectiva pe care ți-ai format-o ca istoric, cum vezi șansele României de azi? Dezvoltarea istorică a celor trei așa-numite țări românești – Transilvania, Moldova, Muntenia – prezintă diferențe mai mari decît, să zicem, a landurilor germane. Ce șanse de succes ar avea strategia care s-ar putea caracteriza prin încercarea de a șterge total deosebirile regionale?*

– În legătură cu asta trebuie să menționez cîteva paradoxuri. Unul dintre acestea, pe care mulți nu îl înțeleg – nici cei mai buni istorici români totdeauna – este: de ce, de la 1856 încoace, din tot felul de împrejurări istorice tulburi iese o Românie mai puternică? Iar integrarea avansează nestăvilită. Ea a avut "atelier" cum este Dobrogea, care a fost anexată României în 1878-'80. La data respectivă, proporția populației românești nu atingea nici 10 la sută. Un secol mai tîrziu, trebuie să cauți cu lupa

ne-români. După cum am aflat, a existat și un oficiu a cărui sarcină a fost românizarea Dobrogei. Așadar, iluzii prea multe nu putem avea.

Acest proces este ca un cilindru compresor. În schimb, Europa celor 12 – Europa, am putea spune puțin exagerat – a recurs la modelul elvețian, în locul vechiului model francez din 1789. Dar zadarnic îl proclamă ei (fiindcă îl proclamă în primul rând diplomații francezi, Franța), dacă *decalajul de fază istorică* este atât de mare cât este. Pot să facă ei orice, *trendul* rămîne în continuare valabil. Chiar dacă elitele naționale în cauză decid că de azi pe mîine schimbă strategia, forța de inerție ar purta societatea în continuare, încă 50 de ani cel puțin.

– *Eu cred că este tocmai invers: procesul a fost basculat dincolo de posibilitățile sale reale și pendula trebuie să se balanseze cumva înapoi...*

– Încă nu am terminat... Ceaușescu a accelerat procesul și tocmai de aceea s-ar putea întâmpla ca peste 50-100 de ani aprecierea lui istorică să fie total diferită de cea de azi. Mult mai pozitivă...

– *Dacă, între timp, reușim să fabricăm din România o Franță, dar eu cred că e foarte îndoielnic...*

– Sigur, e adevărat și ce sugerezi tu: strategia națională românească și-a epuizat într-adevăr majoritatea hotărîtoare a surselor ei de energie, fiindcă a realizat (și asta în Transilvania se poate vedea la tot pasul) ștergerea treptată a deosebirilor dintre cele trei regiuni. Fapt este însă că și re-regionalizarea are șanse, dar în acest scop ar fi necesare menținerea cîmpului de forțe geostrategic și punerea la punct a economiei. Eu nu văd deocamdată un interes strategic global în acest sens. Cele mai multe interese pledează, cred, pentru menținerea în continuare a țării ca zonă-tampon între Europa Unită și Rusia.

– *Mulți sînt de părere că România este o țară în care se ciocnesc cele trei sfere de interes, aici se întîlnesc liniile de falie...*

– Iată un nou paradox, numai că rezultatul nu este cel așteptat: dezagregarea României. Dimpotrivă! Este de așteptat ca forțele de coeziune să aibă preponderență. Ca entitate, țara nu leagă între ele doar trei regiuni, ci zonele frontaliere a trei imperii: rus, turc și central-european. Compartimentare a existat totdeauna în cursul istoriei, deși sub denumiri schimbătoare. Există și azi. Puterea turcă nu este aproape, dar interese de putere mondiale o pot activa oricînd.

E adevărat că strategia națională pare să-și epuizeze propriile surse de energie economică și chiar mentală, dar, dacă interesele creierelor strategice o cer, oricînd se poate injecta aici ajutorul economic necesar pentru umplerea rezervoarelor și punerea în mișcare a mecanismului strategiei naționale. Nu prea sînt factori interni – și aici numai de aceștia poate fi vorba – care să pună sub semnul întrebării dreptul la existență al procesului. După cum văd eu, forțele care sînt azi la putere fac totul pentru a păstra “prada” istorică din 1920. Desigur, această partidă istorică nu s-a încheiat încă, șansele – pe termen lung – sînt egale. În cadrul Europei – după cum am menționat deja – lupta se dă între primatul vechiului model francez și al celui elvețian. Și viitorul acestei zone – în formulare brută – se va decide între o Europă Occidentală cu predominanță germană și o Europă Răsăriteană cu predominanță rusă, iar într-o viziune mai largă, în cîmpul de forțe geostrategic dintre America-Europa-China-Japonia,

pentru o vreme istorică lungă, care ar putea hotărî soarta popoarelor noastre chiar pentru mai multe secole.

Și apoi mai este comparația cu articulația sferică a lui Nikicser László, ambasadorul Ungariei în Tunisia. După părerea lui, acest teritoriu disjunct, nu numai geologic ci și geostrategic, este legat printr-un fel de imaginară articulație sferică, geopolitică. Dar, în opinia mea, rămânerea împreună *în cadrul actualului stat național* nu se poate imagina decât dacă România este scoasă din zona de tampon germano-rusă. Acest lucru nu este însă posibil decât dacă dezvoltarea istorică românească și strategia națională se întorc în mod conștient acolo de unde a înaintat în cursul veacurilor: în Balcani. Din punct de vedere geografic, acest lucru nu este posibil, dar economic, politic și mental este. Toate condițiile sînt date. Din păcate, aceasta e varianta pesimistă. Și totuși, în baza nivelului actual al aspirațiilor românești și al conștiinței naționale, aceasta pare a fi cea mai realistă. Cealaltă, posibilitatea teoretică la care te-ai referit tu, este ca Europa Unită cu predominanță germană să fie mai puternică și atunci ar veni nu capitalul turco-american, ci cel franco-german-maghiar.

– *Prin Ungaria?*

– Da. Și, în acest caz, injectia de capital poate avea drept rezultat o nouă dinamică a conștiinței intelectualității din Ardeal (română și maghiară), precum și a regionalismului transilvan. Ceea ce nu ar schimba apartenența Transilvaniei la România. Nu e deloc probabil ca ea să devină îndoielnică. Ar crea însă posibilități, șanse noi pentru restructurarea acelei societăți civile multiculturale, de la reconstruirea căreia (întrucîtva nostalgică) am pornit.

– *Să credem deci în Europa?*

– Putem face altceva mai bun?

În românește de Florica Perian

SCRIITORUL MINORITAR: “PEREGRIN” AL EUROPEI CENTRALE

Mă întreb dacă se poate schița, fie și în linii sumare, portretul scriitorului minoritar. Are vreun sens precizarea că acest portret virtual nu este al scriitorului “național”, ci al celui “minoritar”? Cu alte cuvinte, nu al scriitorului maghiar, sîrb, croat, care – aplecat asupra manuscriselor sale – își petrece liniștit zilele în capitala statului național maghiar, sîrb, croat etc. sau undeva în provincie, ci al minoritarului care scrie totdeauna între hotarele unui *alt* stat, într-o limbă străină pentru poporul majoritar și de cele mai multe ori necunoscută, în contextul unei tradiții literare străine. Și el nu poate să spună, asemenea scriitorului emigrant, că se află provizoriu în străinătate, fiindcă locul în care s-a născut, pămîntul natal, nu este “străinătate” și nici “patrie liber aleasă”, ci un produs special al jocului neîndurător al istoriei, din care – în orice direcție și-ar îndrepta privirea – nu există ieșire. Situația scriitorului minoritar pare a fi dezavantajoasă din capul locului: el are relații directe numai cu acea parte a poporului său care trăiește în minoritate; națiunea-mamă este într-o altă țară, iar poporul majoritar nu-i înțelege vorba decît indirect (prin traduceri). În același timp, el trăiește într-un dublu cîmp de atracție: în limba, spiritul, sufletul lui, nu s-a rupt de istoria și de cultura, de multe ori nici de cotidianul națiunii-mamă de dincolo de hotare, dar nu a eludat nici istoria și cultura poporului majoritar, trăiește în cotidianul acestuia, în timp ce scrie romane sau poezii, își imaginează punerea în scenă a piesei sale, asemenea oricărui scriitor de pe glob, fără să știe vreodată unde va ajunge prin ocupația pe care și-a ales-o. Situația pare a fi dezavantajoasă în sine, dar cu atît mai mult dacă luăm în considerare faptul că scriitorul minoritar este supus presiunilor din mai multe direcții: dinspre “lume”, dar mai ales dinspre politică. El vrea să răspundă la provocările lumii și răspunde efectiv, fiindcă vrea să trăiască și să creeze înăuntrul tendințelor literare actuale, nu să rămînă în urmă, în afara lor. Între timp, politica, proclamînd tradiționala misiune socială și comunitară a celor mai multe literaturi ale Europei Centrale, îi cere angajament, îi cere să-și asume “destinul” comunității majoritare, ca și cum acest “destin” ar fi mai ușor prin asumarea lui de către scriitor. Nu mai trebuie menționat însă că presiunile de acest fel ale “lumii” sau ale “literaturii” și ale “politicii” niciodată – sau numai rareori – ajung în armonie unele cu altele și cioburile ciocnirilor rănesc adesea autocunoașterea și încrederea în sine a scriitorului minoritar. El poate să ajungă astfel într-o fundătură din care nu este cale de întoarcere, și chiar dacă ar fi, nu se știe dacă ceea ce pare a fi ieșire nu este cumva o altă fundătură.

Situația numită “defavorabilă”, situația existențială a scriitorului minoritar a luat naștere prin faptul că mîna istoriei care desenează hotare a rupt o parte din trupul națiunii și a dispus ca această parte să fie partener sau supus – nu are importanță – al unui popor majoritar, constitutiv al unui stat. Și acest grup etnic rupt, în cursul evoluției sale firești, rezistînd cumva asimilării, a produs o mulțime de biografii, forme

comportamentale, stiluri de viață, atitudini și o seamă de portrete, printre altele și acela al scriitorului de care ne interesăm, știind că în jurul problemei există multă incertitudine, nebulozitate și mai multă neînțelegere.

Și totuși, cu ce linii se poate – dacă se poate – desena acest portret?

În primul rând – cel puțin așa rezultă din presiunea politicii – în portret trebuie să apară liniile așteptărilor comunitare față de scriitorul minoritar. Nu este o raritate nici în literaturile Europei Centrale evaluarea politică a scriitorului și cel care nu este neapărat o fire combativă se poate trezi printre cei excluși și uitați, în timp ce alții, tocmai prin insinuările politicii, pot să ajungă în frunte, chiar cu opere inferioare. Oricum, "angajarea" este sarcina tradițională a scriitorului central-european, dar îndeosebi a celui minoritar. Danilo Kiš – în introducerea sa la antologia în limba sârbă a poeziei maghiare – a spus chiar, în legătură cu această angajare, că poetul (scriitorul) "are cele mai bune șanse să piardă partida", fiindcă "își asumă premisele acelor forme literare și nonliterare care în mod necesar îl degradează". Dacă în literaturile naționale asemenea pierderi de partidă sînt destul de frecvente, în literaturile minoritare ele apar aproape logic. Acolo, fiindcă "pendulul modernității" (Heller Ágnes-Fehér Ferenc) poate "să dea tonul opțiunilor și preferințelor scriitorului, sub semnul teoriilor liberale asupra libertății"; în societățile minoritare nu poate, fiindcă acolo nici nu s-a instalat încă "pendulul modernității", deci nu există șansa mișcării "cele mai paradigmatică a pendulului", atunci cînd acesta oscilează "între punctul extrem al »individualismului« și al »comunitarului«" (*Societate și comunitate*). Căci, dacă "modernitatea este în esență individualistă", în cursul istoriei lor de pînă acum, societățile minoritare au sfârșit mai ales individualismul; invocînd dificultățile vieții de toate zilele și propovăduind primejdia dispariției – a asimilării – ele nu au oferit posibilități și ocazii decît pentru "microdiscursuri", forțîndu-l pe scriitorul minoritar să rămîină în cadrul strîmt al particularului. Ceea ce este și în sine o pierdere de partidă. Firește, nu este cazul ca acesta să fie amărît, fiindcă o asemenea pierdere nu este totdeauna nedemnă și nici o înfrîngere nevrednică. Nici atunci cînd în portretul scriitorului minoritar, pe lîngă exigențele politice, trebuie desenate și liniile înfrîngerii.

Cea de-a treia trăsătură vrednică de atenție a portretului este nostalgia. Discursul despre "întreg", despre "global" și chiar despre "lume" este pentru scriitorul minoritar o nostalgie demoralizantă. Himeră obositoare și agitată, refugiu în iluzii, goană după visuri, înșirare de cuvinte fără nici un ecou. Căci, în orice punct al "lumii" (ca "întreg") ar trăi, scriitorul minoritar se află la periferie, în cultura periferică și în pustiul cenușiu, dezolant, al acesteia. În consecință, viața lui este mai ales gest, atitudine, stil de viață de împrumut. În zona periferică dintotdeauna, scriitorul minoritar nu are decît părți, firimituri, resturi și sentimentul sufocant al solitudinii. Și, fiindcă e lipsit de speranță, nostalgia e puternic marcată în portret.

În această situație, în fața scriitorului minoritar se deschid două drumuri practicabile, care au și fost străbătute în bună măsură. În conformitate cu Sören Kierkegaard, pe de o parte, acela al profetului, care este indignat văzînd pustiul cenușiu care neagă individualitatea și proclamă lupta împotriva provincialismului, a banalităților, a constrîngerilor. Pe de altă parte, calea ironicului, care face abstracție de această mizerie a existenței scriitorului, de stările "premoderne" fosilizate și nu acceptă situația dată, dar

nici nu se revoltă împotriva ei, ci o pune în paranteză, o minimizează; privește pur și simplu în altă parte, acolo unde – crede el în mod greșit – mai este accesibil pentru el “întregul”, “plenitudinea”, “lumea”. Desigur, ambele căi sînt practicabile. Nici unul nu este nici eroid, nici trădător. Primul presupune că există o comunitate, societatea minoritară, care ascultă glasul profetului și urmează, în viață și în gîndire, direcția cuvîntului rostit de el. Profetul este reprezentat de angajamentele lui. Profetul, deși și-a asumat rolul celor aleși, nu este un singuratic aflat în afară: el “aparține”, deoarece crede că există un loc al cărui aparținător este. Și acest loc îl idealizează și tinde spre menținerea lui. În același timp, cu siguranță nu îl apasă lipsa “pendulului modernității”, fiindcă nu prea îi pasă de individualitate, renunță la ea și pretinde și altora ca în locul “individualității dinamice” să-și dezvolte drept concepție despre lume și societate gestul plin de abnegație al “apartenenței statice”, propovăduind, de exemplu, că acum nu e timpul să se scrie nuvele sau poezii, ci e timpul acțiunii. În opoziție cu ironicul, care, în nobilul gest al apartenenței și al sacrificiului de sine, vede o problemă fără soluție, o situație de constrîngere fără ieșire. De aceea, el optează pentru rămînerea în afară, pentru singurătate, pentru independență. Chiar dacă știe că opțiunea lui înseamnă pierderea partidei, în ciuda faptului că a pus în paranteză așteptările. Între timp ajunge față în față cu profetul și această confruntare – după cum arată numeroasele variante ale “microdiscursurilor” – îl are totdeauna ca perdant pe ironic, care, hlizindu-se în arena cercului, se gîndește nostalgic la pendulul modernității. În fața discursului ținut de profet, cîntecul sumbru și personal al ironicului cade în praf și se umple de noroi.

E inutil să accentuăm că la decontarea finală nu există îndurare nici pentru profet, nici pentru ironic. Aceste drumuri practicabile duc deopotrivă spre prăpastie.

Om care se prăbușește în prăpastie – acesta e scriitorul minoritar, indiferent dacă și-a înscris în biografie atitudinea profetului sau aceea a ironicului. Această permanentă prăbușire ar trebui marcată – dacă s-ar putea – în portretul căutat. Deși s-ar părea că există și a treia posibilitate. Aceea care se relevă în înțeleptul esoterism al lui Hamvas Béla. Acest mare explorator al existenței marginale afirmă că “omul trăiește nu în mediul înconjurător, ci în univers”. Ceea ce ar fi liniștitor pentru scriitorul minoritar care trăiește la margine, dacă nu ar avea experiențe atît de negative în ce privește “lumea”, “întregul”, “plenitudinea” cuprinse în nostalgia lui. Explicația lui Hamvas Béla este cît se poate de convingătoare: “Universul omului nu este un loc geografic, un popor, o clasă, o rasă, o religie, o ideologie, ci întregul cosmos, împreună cu spiritualitatea sa, adică întreaga natură”. De unde scriitorul minoritar care se observă pe sine însuși poate să citească pe loc vechea diferențiere – liniștitoare – pe care o făcea Kuncz Aladár: minoritarul este doar în politică minoritar; în cultură – căci cultura este într-adevăr ceea ce Hamvas Béla numește “lume” și “natură” – el este universalitatea însăși. Iar scriitorul – dacă nu sună cumva prea patetic – tocmai de acestea este legat. De lume și de natură, care înseamnă cultură, și nu de mediu, care înseamnă politică. Totuși, lucrurile nu pot fi atît de simple. De fapt, pe cine avem în față dacă însumăm trăsăturile scriitorului minoritar luate în considerare pînă acum? Peregrinul care a transformat prăbușirea în stare generală. O figură ciudată, bătrînească prin decolorare, fiindcă se luptă cu visuri perimate, care – ocolind adeseori atenția lumii – umblă pe drumurile

lăturalnice ale Europei Centrale. Hărțile nu prea semnalează aceste drumuri; le găsim mai ales pe hărțile militare considerate secrete, iar ghizii nici măcar nu le menționează. Fiindcă aceste drumuri nu duc nicăieri, decât eventual la un alt drum, din care nu se ramifică decât tot drumuri secundare. E ca și cum acest peregrin ar merge pe urmele colonelului Sutting al lui Mészöly Miklós, "prizonier al fragilei perenități a picturilor". Cu deosebirea că radiosul colonel Sutting, într-o anumită zi, la "12 august", tot sosește la Szegszárd, pe drumul dinspre Lemberg. Dar peregrinul în cauză, deloc radios, nu sosește nicăieri: rămîne pe drum. Drumurile lăturalnice sînt patria lui. Sufletul lui e tulburat, ca și al celorlalți, intelectul lui suferă, ca și al altora, viața lui trece conform legilor naturii, iar el – figură uzată, privire hăituită – rămîne pe poteci, în negura uitării. El este cel ținut în evidență, cu oarecare malițiozitate indulgentă, ca scriitor minoritar, prin tradiția central-europeană și modernitatea (presupusă). El este ținta ușor de confundat a pasiunilor care dau cu pumnul în masă, a așteptărilor dure și a comandamentelor. E ușor de pierdut din vedere, căci în cursul îndelungatelor sale peregrinări s-a uzat, a devenit transparent, aerian, neînsemnat. Anacronic a devenit mai ales în ultimul deceniu al mileniului, în timpul marilor cotituri și schimbări. Căci, dacă ne gîndim bine, scriitorul a fost o pată de culoare cu adevărat particulară a regimului care s-a stins jalnic în Europa Centrală. Mai ales acel scriitor minoritar, care, aparținînd literaturii maghiare, formînd literaturi minoritare, își scria poeziile, romanele, nuvelele și dramele în limba maghiară, în contextul tradiției literare maghiare, știind prea bine că în literatură nu există nici roman minoritar, nici poezie minoritară. Există doar roman și poezie. Nici nu a făcut altceva decât să observe această îndoială lăuntrică, îndoiala existenței scriitoricești, în el însuși și în alții. Dacă poate fi învins șirul acestor ambivalențe de care a fost totdeauna înconjurat. Dacă se poate afla, în sfîrșit, ce fel de drum este drumul lăturalnic și ce înseamnă starea generală a celui aflat veșnic pe drumuri. Ceea ce este, totodată, faptul nonapartenenței. Și zadarnic se agită pe motivul că o față a ambivalențelor folosea simpla existență a scriitorului minoritar, atunci cînd îl arăta lumii, pentru reglarea notelor de plată ale propriei sale egalități și drepturi egale. Iar cealaltă parte își îndrepta spre el interesul ținut secret, ca și cum astfel și-ar putea potoli frămîntările de sursă îndoielnică ale conștiinței. Să alunece din strînsoarea uneia sau alteia dintre părți era același lucru; să rămînă în oricare dintre ele era, deopotrivă, primejdie de moarte.

Dacă peregrinul drumurilor lăturalnice, abandonat, dar observat totuși cu un interes dubios, se uita în oglindă – mai rar decât ar fi trebuit – nu vedea în realitate nimic altceva decât suprafața curată a oglinzii. Nici măcar figuri fantomatice. Scriitorul minoritar nu are un Esti Kornél. Căci scriitorul și cuvîntul minoritar alăturat indică numai un loc, o situație și o împrejurare, nu conținut și nu sens.

Dar faptele vin (și acum) în contradicție cu luxul spiritului: oricît de decolorată ar apărea specia scriitorului lipsit de Esti Kornél (cu atît mai mult cu cît a slăbit și strînsoarea celor două părți), mai sînt destui pe străzile lăturalnice ale Europei Centrale, mai peregrinează mulți pe acolo, deși știu că pe calea lor nu există nici Szegszárd, nici 12 august.

Cărui fapt se datorează supraviețuirea acestei specii de scriitor cu chip incert și existență îndoielnică? Probabil faptului că pe drumurile lăturalnice nu există stații de

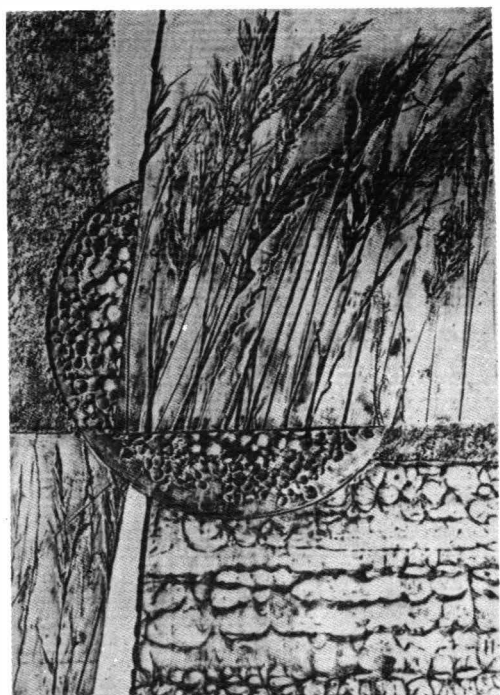
frontieră, drumurile lăturalnice au un rost în sine și se ramifică în multe direcții, care nu urmează obiectivele desenate pe hărțile continentelor. De aceea, pe drumurile lăturalnice întâlnirea este posibilă. Întâlnirea cu întregul, întâlnirea cu celălalt. Este posibilă deci întâlnirea culturilor, înțelegerea tradițiilor din celălalt univers tradițional. Pe drumurile lăturalnice s-ar putea naște “individul modern”, care “neagă marea narațiune a progresului nelimitat” (Heller Ágnes-Fehér Ferenc). Scriitorul minoritar are această palidă șansă: ca etern peregrin al drumurilor lăturalnice, el s-a obișnuit cu existența celui alt, alteritatea o consideră ceva firesc, coexistența culturilor și dialogul lor permanent ca o valoare, ca un discurs care niciodată nu poate fi încheiat.

Din portretul superficial al scriitorului minoritar s-ar putea citi, eventual, și “conștiința condiției postmoderne”, dacă ar exista șansa de a descoperi “principiul pendulului”. Dar asemenea șansă nu există. Căci societățile minoritare și multe din cele majoritare nici nu au instalat pendulul modernității.

Până când acest lucru nu se întâmplă, scriitorului minoritar nu îi rămîne decît peregrinarea pe drumurile lăturalnice ale Europei Centrale.

Trăsăturile portretului se adîncesc uneori, se decolorează alteori, atîta timp cît în societatea scriitorului minoritar “inițiativa individuală este mai curînd excepție decît regulă, iar spiritul inventivității este considerat drept o jignire la adresa sfintelor tradiții” (Heller Ágnes-Fehér Ferenc).

În românește de Florica Perian

TÓKÉS ISTVÁN

DUBLU ECUU

In numele Bisericii Reformate din România, precum și al bisericilor Evanghelică-Luterană Maghiară și Unitară, mărturisim în fața catafalcului său că mutarea în eternitate a fratelui și a prietenului nostru Octavian Buracu are un *dublu* ecou în Transilvania. Ceea ce înseamnă că, pe de o parte, ne-am îmbogățit, iar pe de altă parte, sîntem sărăciți.

Ne-am îmbogățit prin faptul că, în actuala situație istorică particulară, el s-a angajat exemplar în lupta împotriva tuturor forțelor amenințătoare care pe pămîntul nostru natal au otrăvit și otrăvesc și azi conviețuirea pașnică și activitatea constructivă comună a poporului român și a poporului maghiar. A scris și a vorbit ori de cîte ori trebuia alungat sau măcar frînat răul. A luptat din toate puterile împotriva naționalismului extremist, care a făcut ca viața multora să fie amară.

O trăsătură a luptei sale a fost în primul rînd curajul cu care a înfruntat *nedreptatea*. Autentică măsură a conștiinței dreptății a fost pentru el nu umanismul devenit banal în zilele noastre sau cultura care poate fi ajustată ici și colo și cu atît mai puțin conștiința națională, fals interpretată și expropriată, ci exemplul lui Christos întruchipat în credința vie. Bisericile noastre protestante consideră că aceasta este nestemata cea mai scumpă, care ne îmbogățește pe toți, a fratelui nostru Buracu.

Alături de conștiința dreptății el a purtat în suflet disponibilitatea și capacitatea pentru *compasiune* frățească. A știut să se bucure împreună cu cei ce se bucurau și să plîngă cu cei ce plîngeau. Am constatat personal cu cîtă tristețe a trăit atît dureri individuale, cît și dureri comunitare – suferite de etnii sau de confesiuni. În cazul lui, această compasiune nu a fost alimentată de sentimente sau de un alt fel de determinare subiectivă, ci de adîncă lui spiritualitate creștină. S-a și referit adeseori la familia de preoți din care se trăgea.

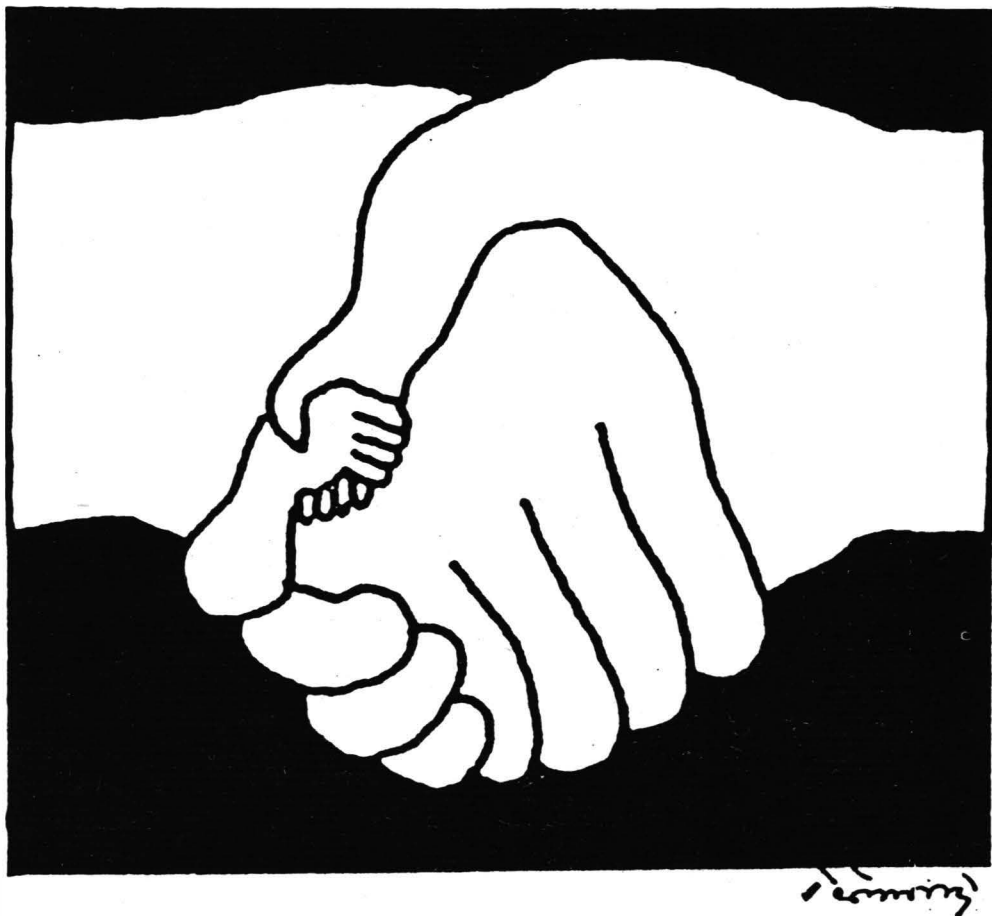
A treia calitate cu care ne-a îmbogățit a fost *sinceritatea* atît de rară în zilele noastre. La el nu au existat focare de otrăvuri sau tabuuri; cu el se putea vorbi deschis și sincer despre orice, inclusiv despre multitudinea de probleme sociale și politice delicate. Era dușman al fățărniciei, ca și al chipului cioplit, național sau șovin. Pentru noi și pentru bisericile noastre exemplul său a fost un mare dar.

Simțul dreptății, compasiunea, sinceritatea. Aceste trei calități au împodobit, printre altele, personalitatea fratelui și concetățeanului nostru răposat. Mărturisim cu recunoștință că prin el într-adevăr *ne-am îmbogățit*.

Dar, în același timp, am devenit *săraci* fiindcă a dispărut dintre noi stegărul transilvan al dreptății, al compasiunii prietenești, al sincerității. Nu-l vom mai vedea la întruniri, consfătuiri sau manifestații pe neobositul călător, mobilizator, totdeauna gata să slujească o cauză dreaptă. Lumina vieții lui s-a stins sau, cum se mai spune, lumînarea care l-a mistuit s-a epuizat în anii și lunile de boală. Avere personală nu a cîștigat, dar pe mulți ne-a îmbogățit prin viața lui exemplară. Îi vom păstra cu drag amintirea în casa moștenirii spirituale evanghelice. Fie-i memoria binecuvîntată pe pămîntul tran-

silvan, în speranța că la capătul tunelului prin care trecem va răsări în sfârșit lumina care risipește întunericul, fie așa cum și-a imaginat el, fie sub semnul alterității demne de spiritul lui. Această speranță este moștenirea bisericească și socială pe care ne-a lăsat-o Octavian Buracu. O vom păstra cu recunoștință.

În românește de Florica Perian

(CEANGĂII ÎN TRANSILVANIA – PROBLEME ALE IDENTITĂȚII ETNICE-LINGVISTICE-NAȚIONALE)

Despre conștiința identității ceangăilor din Moldova s-a scris mult în ultimii ani și, pe lângă excepționale analize obiective, pe baza unor criterii adecvate, au apărut și abordări schematizante, unilaterale, simplificatoare – eventual intenționat tendențioase – ale unei problematici complicate. Numărul mare al articolelor publicate arată că problema asimilării unui grup etnic care atinge sute de mii preocupă intens viața spirituală maghiară. Elanurile intelectuale succesive semnalează că o parte a inteligenței consideră că problema este importantă, dar, în pofida acestui fapt, nu a reușit să "rezolve" în mod satisfăcător problema ceangăilor, adică să clarifice adevărata natură a proceselor de asimilare, de aculturație, care au loc în Moldova. După părerea mea, motivul este că ne aflăm în fața unui fenomen complex, implicând mulți factori, care și din punct de vedere istoric prezintă schimbări dinamice și nu poate fi omogenizat nici la nivelul unui sat sau al unei generații. În plus, enunțarea adevărului se complică adesea și prin subiectivitatea, izvoită din motive de ordin sentimental sau politico-ideologic, a celor ce se pronunță¹.

Dar oare de ce maghiarimea este atât de preocupată de problema ceangăilor? De ce nu ne îndreptăm atenția spre diaspора maghiară – cel puțin la fel de numeroasă – care trăiește în Cîmpie sau în Banat, care are o conștiință națională maghiară formată și se află de asemenea în primejdia asimilării lingvistice, naționale și simte nevoia interesului față de ea, a gesturilor umane de asumare a comunității? Răspunsul nu poate fi deocamdată decât conjectural; ne aflăm, probabil, în fața unei combinații complicate a motivelor: 1) În ochii intelectualilor maghiari angajați față de națiune, destinul ceangăilor a devenit și un simbol al destinului maghiar; în rîndurile maghiarimii amenințate de asimilare dincolo de hotarele Trianonului, ale maghiarilor care se luptă cu probleme demografice în interiorul hotarelor țării, s-a născut ideea că renunțarea la frații de dincolo de Carpați este simbolul propriei anihilări. Faptul că acest grup etnic trăiește la periferia teritoriului lingvistic, în zona frontalieră estică, îndepărtată de centru, a făcut ca problema ceangăilor să capete o semnificație simbolică specială: a devenit asemenea abandonării "cetăților de la hotare". 2) În ce-i privește pe maghiari, a reprezentat un caz particular faptul că, practic, acesta este unicul grup etnic maghiar care a rămas în afara procesului devenirii națiunii; stagnarea la nivelul grupului etnic face ca și raportarea acestuia față de maghiarime să fie o problemă care trebuie tratată într-un mod special. Cercetarea nu a fost dispusă să țină seama de acest fapt și, considerîndu-i pe ceangăi pur și simplu maghiari, a simplificat în mod brutal problema. Punctul de plecare fals nu poate duce decât la rezultate false, care nu aveau cum să-i mulțumească pe cei ce abordează teoretic problema și au complicat lucrurile și pentru

aceia care se ocupă practic de cauza ceangăilor. În fine, m-aș hazarda și să spun că modul de viață al maghiarimii din Moldova, care își are rădăcinile în evul mediu și se bazează pe morala creștină catolică, a fost propice pentru a contracara lipsa de credință și idealuri a secolului XX, ceea ce a dus, în ultimă analiză, tot la mitizarea valorilor acestei etnii. (Firește, nu contest că societatea arhaică a ceangăilor mai păstrează multe valori despre care credeam că, datorită modernizării, au dispărut din cultura actuală: apropierea dintre oameni, credința religioasă, grija față de aproapele, sinceritatea, ritmul de viață natural, indiferența față de bunurile tehnico-materiale etc. Am înțeles, de exemplu, maghiari veniți din Ungaria care erau de părere că, prin participarea la pelerinajul de la Șumuleu, ei – bogații – au primit pe plan spiritual ceva foarte important, ceva de negăsit, de la ceangăii din Ghimeș sau Moldova.)

Întrebările – în pofida încercărilor repetate – au rămas întrebări: oare acest grup etnic, care vorbește un grai maghiar, trăiește într-adevăr în afara națiunii? De ce ceangăii consideră că graiul lor din Moldova nu este identic cu limba maghiară comună? Și, dacă l-ar considera ca atare, ar fi suficient pentru identificarea lor cu națiunea maghiară? Cum a influențat conștiința identității maghiarilor din Moldova faptul că, practic, istoria lor a fost comună cu cea a fraților lor din Bazinul Carpatic numai pînă în secolul al XVI-lea și astfel ei au rămas în afara marilor evenimente istorice care au format națiunea maghiară burgheză (înnoirea limbii, epoca reformelor, 1848 etc.)? Ce rol istoric a avut în Moldova religia catolică – ea fiind considerată ca trăsătură etnică distinctivă – și ce rol are azi, în procesele de asimilare? Ce legătură a avut religiozitatea populară în limba maternă, influența spirituală exercitată de Șumuleu, cu procesele de identificare națională? De ce cultura populară tradițională a ceangăilor, atît de apreciată în Ungaria și în Transilvania, a putut să devină factor purtător de identitate numai în interiorul Bazinului Carpatic? Cum au influențat conștiința identității ceangăilor din secolul XX instituțiile moderne – înființate la sfîrșitul secolului al XIX-lea – ale statului și bisericii române (școala, preoțimea, presa, organizațiile politice, mass-media, simbolurile materiale ale identității naționale etc.)? Sub acest aspect, ce rol au procesele de modernizare, caracteristice secolului nostru, în sfera economiei, a religiei, învățămîntului, mass-media? Cum putem, cum este admisibil, respectiv cum trebuie să intervenim activ în procesele de identificare, aflate și azi în mișcare dinamică? Cum nu este permis să se facă toate acestea? Repet, știu prea bine că la asemenea probleme complicate nu există nici azi răspuns adecvat, satisfăcător: în pofida însemnatelor eforturi, despre actuala stare a maghiarilor din Moldova știm prea puțin. Și totuși, intenționez acum să aduc în planul întrebărilor o problemă și mai complexă: ce fac membrii acestui grup etnic dacă își părăsesc pămîntul natal, pentru ce strategii de căutare a identității optează ei în Transilvania? Prin ridicarea problemei – deși abordez teoretic fenomenul – aș dori să servesc țeluri de ordin practic: ar fi bine dacă cei care pot ar *servi profesional* – luînd în considerare faptele despuiate de iluzii – cauza ceangăilor care se stabilesc în Transilvania, respectiv în Ungaria. Fiindcă numai sinceri fiind, putem fi utili și eficienți.

Cred că nu este nevoie să demonstrez în mod special că orice individ sau colectivitate care își părăsește pămîntul natal trebuie să se adapteze noului mediu. Integrarea este un imperativ psihic, cultural și chiar economic, o cerință firească, inevitabilă,

a vieții. În lupta pentru existență, imigrantul minoritar nu poate avea șanse egale cu majoritatea decât dacă își însușește regulile jocului cultural ale acesteia. Atât timp cât nu reușește să realizeze acest lucru, el este vulnerabil și are mai puține șanse. Dar orice integrare este problematică, și cu atât mai mult cu cât distanța între cele două culturi este mai mare.

Ceangăul din Moldova care se stabilește în Transilvania poate să aleagă între două strategii ale adaptării: se străduiește să se asimileze ori comunității maghiare, ori celei românești – ambele autohtone. Decizia trebuie să fie univocă și evidentă, căci un mediu împovărat de tensiuni etnice nu favorizează menținerea nici unui fel de identitate incertă. Orice încercare de acest fel nu face decât să creeze alte situații problematice, pe care nou-venitul trebuie neapărat să le evite.

Principala mea întrebare este: care sînt factorii care determină decizia unui ceangău din Moldova ajuns în noul mediu?

Cîțiva dintre acești factori sînt de natură culturală. Ceangăii din Moldova nu cunosc limba comună maghiară, ei vorbesc un grai maghiar mai mult sau mai puțin arhaic, pe care, din pricina multor cuvinte de împrumut din română, respectiv a arhaismelor, nici nu o consideră drept limbă maghiară, ci o "corcitură" între maghiară și română. Depărtarea de limba comună maghiară variază de la un sat la altul: cea a locuitorilor din satele secuiești așezați în Moldova în timpurile mai noi (a se înțelege în timpul sau după "Siculicidium") este mai aproape de limba comună decât a celor statorniciți acolo în evul mediu. (De aceste deosebiri sînt și ei conștienți, astfel încît locuitorii originari din unele sate secuiești – cum sînt cei din Pustina, Lesped, Ketris, cei din jurul Tîrgului-Ocna – nici nu se consideră ceangăi, iar cei din preajma lor îi numesc "secui".) Ceangăii folosesc limba lor maternă – care este un grai regional maghiar – doar în mediul lor mai restrîns; pentru contactele sociale mai largi (de exemplu: loc de muncă la oraș, navetă, călătorie, distracție etc.) această limbă este necorespunzătoare și în asemenea situații ei recurg la limba română. (Este din ce în ce mai caracteristic faptul că generațiile tinere vorbesc limba română curentă și în contactele publice din satul natal, ea fiind legitimată prin cultura oficială și avînd o terminologie mai adecvată fenomenelor modernizării din epoca noastră. Din această cauză prestigiul ei este mult mai mare decât al disprețuitei "corcitură" – adică: limbajul mixt, stricat, imperfect, cum este calificată limba ceangăilor.)

Pentru ceangăii care ajung în Transilvania este mai ușor să se asimileze limbii române, cu care s-au familiarizat încă de acasă. Învățarea limbii maghiare din Transilvania, la vîrsta maturității, se lovește de cele mai diverse dificultăți, iar motivațiile necesare – la care mă voi referi mai jos – lipsesc în majoritatea cazurilor. Fenomenul include și faptul că ceangăii din Moldova consideră că limba vorbită de maghiarii din Transilvania nu este identică cu "adevărata" limbă maghiară, adică cea vorbită în Ungaria, ba mai mult: ei cred că, în anumită măsură, maghiarii din România împreună cu limba lor sînt o "corcitură" asemănătoare lor și, în consecință, identificarea cu ei nu le-ar conferi rangul apartenenței la maghiarime. Desigur, ei nu pun la îndoială valoarea deplină a limbii române vorbite în Transilvania.

Identificarea culturală cu o comunitate oarecare are însă și componente care nu țin de limbă, despre care se vorbește mai puțin, dar subestimarea importanței lor ar fi o

greșeală. Mă refer la faptul că apartenența la o cultură se exprimă și printr-o ordine de valori comună, comportament comun, gusturi comune, opinii asemănătoare (privind, de exemplu, politica, sportul, religia etc.), apartenența la aceleași comunități mici (de exemplu: cercuri de prieteni, comunități religioase, grupuri formate în scopul distracției sau al muncii în comun etc.), pentru a nu aminti decât cîțiva din acei factori “mărunți”, “neînsemnați”, care nu sînt nici mărunți, nici neînsemnați, ci constituie esența unei culturi. Aceste componente mai puțin spectaculoase dar foarte importante ale culturii își au rădăcinile în trecutul comun, în tradițiile comune și pentru străinul pripăsit aici nu este simplu să se descurce între ele. Așa se face că ceangăii moldoveni ajunși în regiuni cu majoritate maghiară se izolează, neputîndu-se integra decît cu greu ca membri cu valoare deplină în viața cotidiană a societății maghiare, care dispune de tradiții seculare.

În orașele transilvane în care populația românească s-a acumulat în ultimele decenii, indiferent că a venit din satele românești înconjurătoare sau de dincolo de Carpați, ea se consideră în bună parte la fel de dezrădăcinată ca și ceangăii din Moldova și se luptă de asemenea cu probleme de identificare. Atracția ceangăilor – care cunosc limba română comună și sînt familiarizați cu cultura română – față de românii “parveniți” e cît se poate de firească: este mai ușoară integrarea în structurile dinamice care se constituie acum, conform exigențelor vieții moderne, neîmpovărate cu balastul cultural al istoriei, decît în comunitățile maghiare, organizate pentru autoapărare culturală. Cu atît mai mult cu cît din partea românilor, de asemenea de curînd sosiți, ceangăii cu nume românești (mai exact: românizate), sosiți din Moldova și vorbind perfect româna la nivelul limbii de bucatărie, nu întîmpină nici un fel de atitudini negative. Nu se ține seama nici de originea lor neromânească – românii manipulați de propaganda oficială nici nu știu, în general, că în Moldova trăiește un grup etnic de origine maghiară sau, dacă știu, consideră faptul ca o împrejurare exotică și neînsemnată. Să nu uităm: în fața românilor trebuie să fie demonstrată originea maghiară a ceangăilor, și nicidecum cea românească!

La alegerea identității naționale pot avea importanță decisivă nu numai considerentele de ordin cultural, ci și cele practice, economice și chiar factorii psihici. Ceangăii care se stabilesc în Transilvania s-au săturat de destinul minoritar din Moldova, unde mediul înconjurător i-a făcut să simtă zi de zi că nu sînt români. Cu atît mai mult cu cît – în lipsa unei intelectualități și cu conștiința de a fi o “corcitură” – spre deosebire de maghiarii din Transilvania, nu sînt în stare să opună naționalismului majoritar nici măcar o ideologie efecă, care să le confere demnitate. Lipsit de conștiința demnității comunitare, cu o identitate națională incertă, ceangăul care ajunge între străini vrea să fie în Transilvania nu minoritar, ci, în sfîrșit, majoritar; el vrea să se asimileze în sînul celor mai puternici, ceea ce este o exigență logică, firească, explicabilă prin motive psihologice și economice. Nici un fel de nostalgie romantică nu poate să pretindă unui individ care își părăsește pămîntul natal, devenind astfel dezrădăcinat și vulnerabil, să-și cheltuiască energiile în noul mediu pentru asimilarea într-o minoritate aflată în poziție defensivă. (Doar asumarea limbii și culturii comune i-ar cere așa ceva, dar, după cum am văzut mai sus, prăpastia cultural-lingvistică dintre cean-

găi și maghiarii din Transilvania este mult mai mare decât s-ar crede, iar în condițiile modernizării ea devine din ce în ce mai adâncă.)

Problema este însă care dintre părți e mai puternică și ce înseamnă, de fapt, mai puternic? În această privință, harta Transilvaniei prezintă o mare diversitate. În orașele mari (poate, cu excepția Tîrgu-Mureșului, pretutindeni) și în satele cu majoritate românească, românii sînt cei care domină sfera economică și cea a domeniilor publice ale vieții sociale. Ceangăul din Moldova care se stabilește în acest mediu – cu rare excepții – devine îndată român. Asimilarea ceangăilor care se stabilesc la Brașov, Timișoara sau în Valea Jiului se desfășoară aproape la fel ca și a celor care au ales orașele mari din Vechiul Regat (Bacău, Galați, Ploiești, Constanța, București etc.): în familie se vorbește limba română, copiii frecventează școli românești, se citesc ziare românești, cercul de prieteni se alege dintre români etc. Problema nu constă în hotărîrea și trăirea apartenenței lingvistice-etnice-naționale, ci în schimbarea culturii populare tradiționale cu cea orășenească (aculturația), dar aceasta este o problemă nu doar a ceangăilor, ci și a românilor, care – asemenea lor – se urbanizează. (O condiție specială reprezintă doar apartenența la religia catolică, pe care o voi discuta mai încolo.)

O situație oarecum diferită se prezintă în orașele mici din Secuime (Sfîntu Gheorghe, Miercurea-Ciuc, Gheorgheni etc.) și în satele de acolo, unde de asemenea s-au stabilit ceangăi în număr mare. În acest teritoriu cu majoritate maghiară funcționează o dublă structură de putere. De partea română găsim organele locale ale administrației de stat (în frunte cu prefecții români), organele puterii de stat (poliția, jandarmeria, armata și, sub un anumit aspect, gardienii publici), agențiile locale ale instituțiilor economice și financiare aflate sub conducere românească, instituțiile culturale și bisericești cu caracter românesc (școlile generale și medii, presa, episcopia ortodoxă de la Miercurea-Ciuc, arhivele etc.). Față de acestea, sfera puterii maghiare o reprezintă autoritățile locale alese democratic, diferitele instituții ale culturii maghiare, bisericile maghiare istorice, organizațiile U.D.M.R. și îndeosebi populația maghiară care domină publicul social. Ceangăii din Moldova care se stabilesc în Secuime – cu o identitate etnico-lingvistică incertă, pe care o amintesc din nou – ajung în "linia de front" a celor două sfere de putere opuse, unde trebuie să decidă. Deși în aceste regiuni prezența maghiară atinge uneori sau chiar depășește 80-90%, se întîmplă frecvent ca ceangăul sosit din Moldova – sesizînd relațiile de putere locale și sub influența datelor culturale interne menționate mai sus – să opteze pentru identitatea românească. Desigur, nu este vorba de o legitate, dar mai ales în orașele mici, care au și o populație românească însemnată (Sfîntu Gheorghe, Covasna, Bălan), asta se întîmplă frecvent. Asimilarea cu maghiarimea reclamă un efort mai mare, care, de la o anumită vîrstă, promite mai puține șanse. (Menționez, spre exemplu, că în Secuime copiii familiilor de ceangăi sînt înscrîși mai ales la școli românești, fiindcă ei nu cunosc limba maghiară comună.) Ceangăii cred că familiaritatea lor cu cultura română oferă în Secuime aceeași protecție ca în oricare altă parte a României.

Am spus deja că situația etnică tensionată reclamă o decizie fără echivoc. Agresivitatea naționalismului românesc sau maghiar impune identificarea cu una sau alta dintre părți; ceangăul care se stabilește aici, dacă vrea să evite situațiile conflictuale, trebuie să decidă între cele două tabere. S-ar putea scrie un studiu special despre

naționalismul secuiesc, care îi disprețuiește pe ceangăi (rădăcinile acestuia trebuie căutate în sistemul ordinelor secuiești, în conștiința istorică a acestui grup etnic, respectiv în particularitățile istoriei, culturii și ale modului de viață al ceangăilor) și care îndeamnă de asemenea la identificarea cu tabăra adversă, la asimilarea cu românii, mai ales în mediul urban, dar și în satele secuiești cu locuitori în majoritate maghiari.

Ce se întâmplă deci cu ceangăii care se stabilesc în Transilvania? Dacă tindem spre concluzii generalizatoare, putem spune că procesul de asimilare a lor ilustrează adevăratele relații de putere între etniile din Transilvania: în zonele cu majoritate românească ei se asimilează cu românii, în satele din Secuime cu maghiarii, iar în orașele secuiești, care azi contează drept "linie de front", înțîlnim cele mai diverse formule și cazuri particulare. Un fapt surprinzător, dar perfect explicabil în baza celor de mai sus, este că procesul de românizare a cîte unei familii de ceangăi, început în Moldova, se încheie în Secuime. Mediul cu majoritate maghiară, instituțiile servind conservarea identității maghiare, practica religioasă în limba maternă nu sînt deci suficiente pentru a opri sau a inversa o tendință care și-a avut începutul în Moldova. Spre exemplu, copiii ceangăi care învață în școlile maghiare din Secuime vorbesc între ei, și peste doi-trei ani, aproape exclusiv în limba română. (Menționez că atitudinea țigănimii din Transilvania este asemănătoare sub multe aspecte cu cea a ceangăilor veniți din Moldova. Cu ocazia recensămîntului din 1992, majoritatea țiganilor din Secuime au declarat ca limbă maternă și chiar ca naționalitate maghiara, în timp ce aceia care trăiesc în alte părți ale Transilvaniei au preferat comunitatea cu românii.)

Trebuie să mă refer în mod special la rolul religiei în aceste procese complicate care au loc în planul conștiinței. După cum se știe, religia catolică a ceangăilor este o particularitate care desparte acest grup etnic de românii ortodocși. În literatura referitoare la ceangăi trece drept loc comun, repetat pînă la saturatie, afirmația că dacă în Moldova s-ar aproba practicarea religiei în limba maternă, procesele de asimilare ar deveni mai lente. În mod cert așa este, dar fenomenele uimitoare care au loc în Transilvania ne obligă să regîndim acest loc comun. Este imposibil să nu luăm act de faptul că ceangăii care se stabilesc în Transilvania reclamă și în Secuime liturghie catolică în limba română, la fel și alte ceremonii religioase (botez, căsătorie, înmormîntare etc.). Preoții catolici din Secuime motivează refuzul acestor cereri (cel puțin liturghia în limba română) spunînd că atît timp cît în Moldova nu se țin liturghii în limba maghiară, nici ei nu sînt dispuși să officieze românește în Transilvania. Acest argument nu îl convinge însă pe ceangăul simplu, care așteaptă din partea bisericii satisfacerea nevoilor sale sufletești și este insensibil față de logica politică artificială care se referă la paritate. Poate că este de prisos să spunem că ceangăii, care în Secuime revendică practica religioasă catolică în limba română, găsesc sprijin entuziast în aparatul de propagandă al naționalismului de stat românesc.

Oficierea liturghiei în limba română nu poate fi, practic, împiedicată în așezările în care un număr mare de locuitori cer acest lucru sau în cele cu majoritate românească. Mai ales în Ardealul de Sud sînt multe parohii în care preotul catolic maghiar rareori trebuie să vorbească în limba maghiară, fiindcă liturghiile, orele de religie, ceremoniile

de căsătorie au loc în limba română, excepție făcînd doar cîte o înmormîntare. Preoțimea catolică din Făgăraș, din Valea Jiului și din cîteva orașe mari (Brașov, Timișoara) se plînge că, din pricina preponderenței pe care au cîștigat-o tinerele familii venite din Moldova, diaspora maghiară – îmbătrînită și redusă numeric – se românizează în ritm rapid. Așadar, biserica catolică, avînd și misiunea de a fi apărătoare a identității naționale maghiare, devine, împotriva voinței sale, prin forța împrejurărilor, factor al românizării și în anumite puncte din Transilvania. Preoțimea catolică este conștientă de această circumstanță contradictorie și încearcă să se opună procesului, ceea ce duce adeseori la situații conflictuale nedorite.

Ceangăii din Moldova au fost din toate punctele de vedere corespunzători pentru ca în jurul lor să se creeze în secolul XX simboluri și mituri. Cultura maghiară modernă s-a îndreptat spre acest grup etnic îndepărtat, cu o cultură arhaică, pe care l-a considerat depozitar al izvorului curat. Am ridicat în slăvi limba poetică arhaică a ceangăilor din Moldova, cultura lor populară străveche și în același timp nu am fost dispuși să observăm că această cultură tradițională supraidealizată nu mai este principalul factor identificator în Moldova. Față de baladele și cîntecele populare, rugăciunile arhaice și cîntecele religioase care mai trăiesc în conștiința pasivă a cîtorva femei bătrîne, ceangăii în ansamblu, confrunțați cu procesele modernizării, sînt indiferenți. Conștiința identității lor este influențată de cu totul alți factori, mai importanți, avînd valoare practică.

Din păcate, în timp ce sub semnul sloganului ideologic nu s-au născut decît rezultate derizorii, cu valoare îndoielnică, cei interesați au exploatat tot mai mult posibilitățile de reprezentare ascunse în "cauza ceangăilor". Au declarat pe toate drumurile apartenența la națiune a ceangăilor din Moldova (deși ei nu au deloc conștiință națională maghiară) și, de fapt, nu au făcut nimic pentru a le dezvolta conștiința comunității de destin cu maghiarii. Constatăm, iarăși și iarăși, avansarea ceangăilor la rangul de "maghiari de onoare", în condițiile indiferenței lor totale. Cu ocazia vizitei papale, de exemplu, moldovenii au fost așezați la loc de onoare, în raza vizuală a Sfîntului Părinte, deși organizatorii știau prea bine că, în românizarea lor, rolul conducător revine și azi Romei, căci biserica universală catolică vrea și români catolici. Mediile electronice din Ungaria aproape că au prezentat pelerinajul de la Șumuleu – care a devenit unul din marile evenimente ale națiunii – ca și cînd acesta ar avea loc numai de dragul ceangăilor din Moldova, astfel încît s-au găsit unii care au făcut observații pînă și pentru faptul că la marea procesiune de sîmbătă după-amiază ceangăii ar fi trebuit să fie nu în ultimele rînduri, ci în primele. În timp ce moldovenii au devenit elementul central al pelerinajului, ceea ce s-a întîmplat în realitate este că pînă și locuitorii ultimelor sate au înlocuit cîntul și rugăciunile tradiționale în limba maghiară cu altele în limba română, ba mai mult: limba maghiară a populației din Șumuleu a devenit pentru ei un motiv de aversiune. Nimeni nu a fost însă dispus să ia la cunoștință această contradicție, fiindcă nu era compatibilă cu mitul ceangăilor, care își făcuse rodajul în conștiința publică națională. Copiii ceangăi care sînt elevi în Secuime trebuie tot timpul să aibă la îndemînă portul popular adus de acasă, fiindcă, în timp ce se luptă cu cele mai mari dificultăți de limbă, psihosociale, pedagogice etc., ei trebuie să cînte iarăși și

iarăși în fața personalităților politice și culturale maghiare care vizitează orașul cele două-trei cîntece populare ale “ceangăilor”, învățate la școlile din Secuime. În drumurile mele prin Moldova nu am întîlnit în nici un sat cîntece populare maghiare care să se fi păstrat vii la nivel comunitar.

Ca o consecință firească a mitizării, aureola națională a înconjurat nu numai capul ceangăilor, ci și al intelectualilor care se ocupă de “cauză”, fie ei politicieni, organizatori ai culturii, pedagogi sau etnografi. Pentru mulți dintre ei, tocmai asta este important.

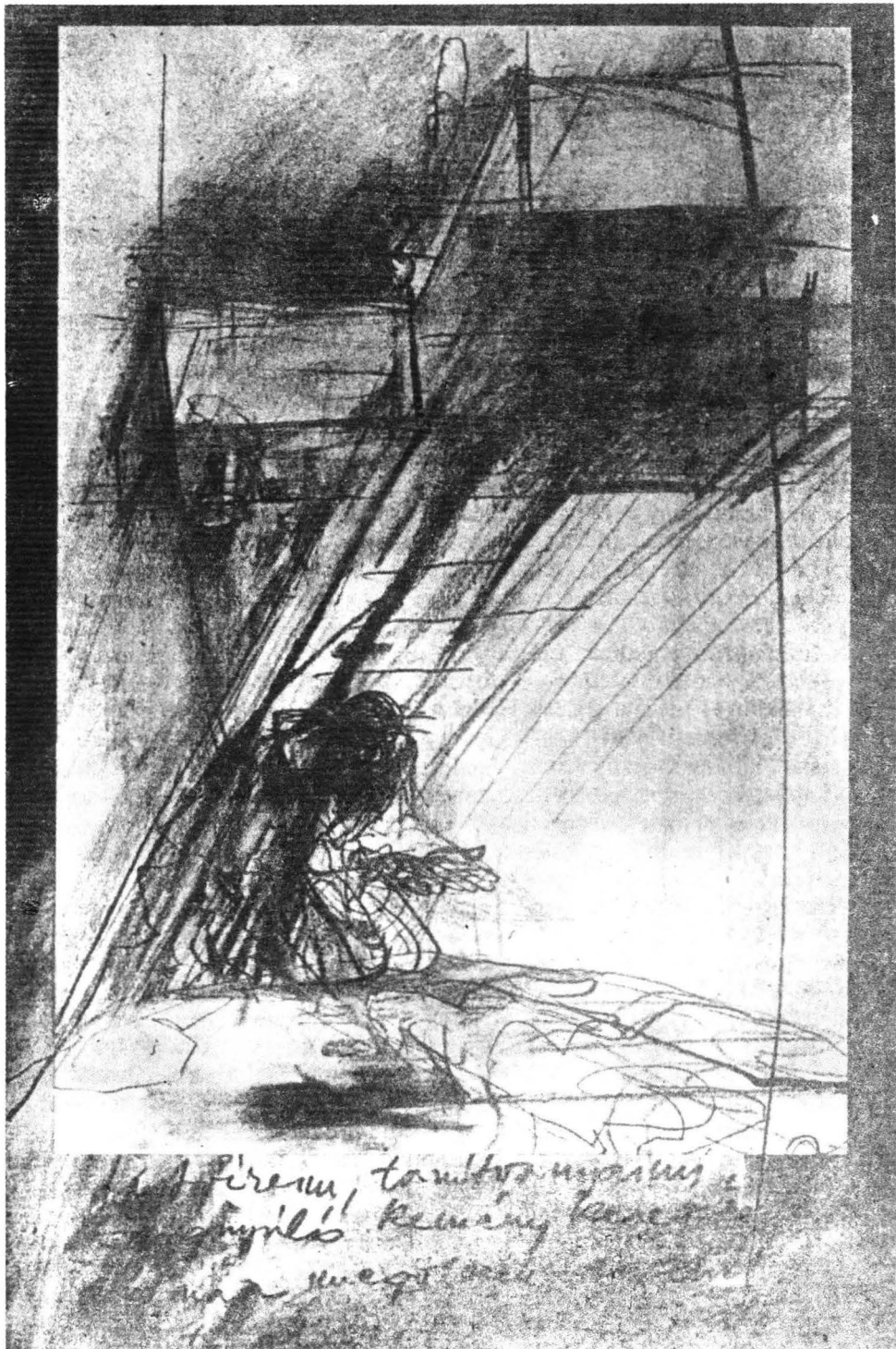
În ce privește numărul moldovenilor catolici care s-au stabilit în Transilvania, nu avem date exacte, dar atinge în mod cert cîteva zeci de mii. Interesul față de problemele de identificare ale ceangăilor care ajung într-un mediu străin nu este determinat de numărul mare al celor mutați. Despre problemele de integrare ar trebui să vorbim chiar și dacă nu ar fi vorba decît de cîteva familii, fiindcă – dincolo de importanța științifică, de “ciudățenia” problemei – numai concluziile care pot fi formulate astfel pot să servească drept bază pentru politica din Ungaria referitoare la ceangăi. Căci pentru cauza ceangăilor cel mai păgubitor este tocmai mitul vehiculat în Ungaria de politicieni și chiar de intelectuali, în mod confortabil și patriotic, în loc de/sau drept cunoștințe reale.

În românește de Florica Perian

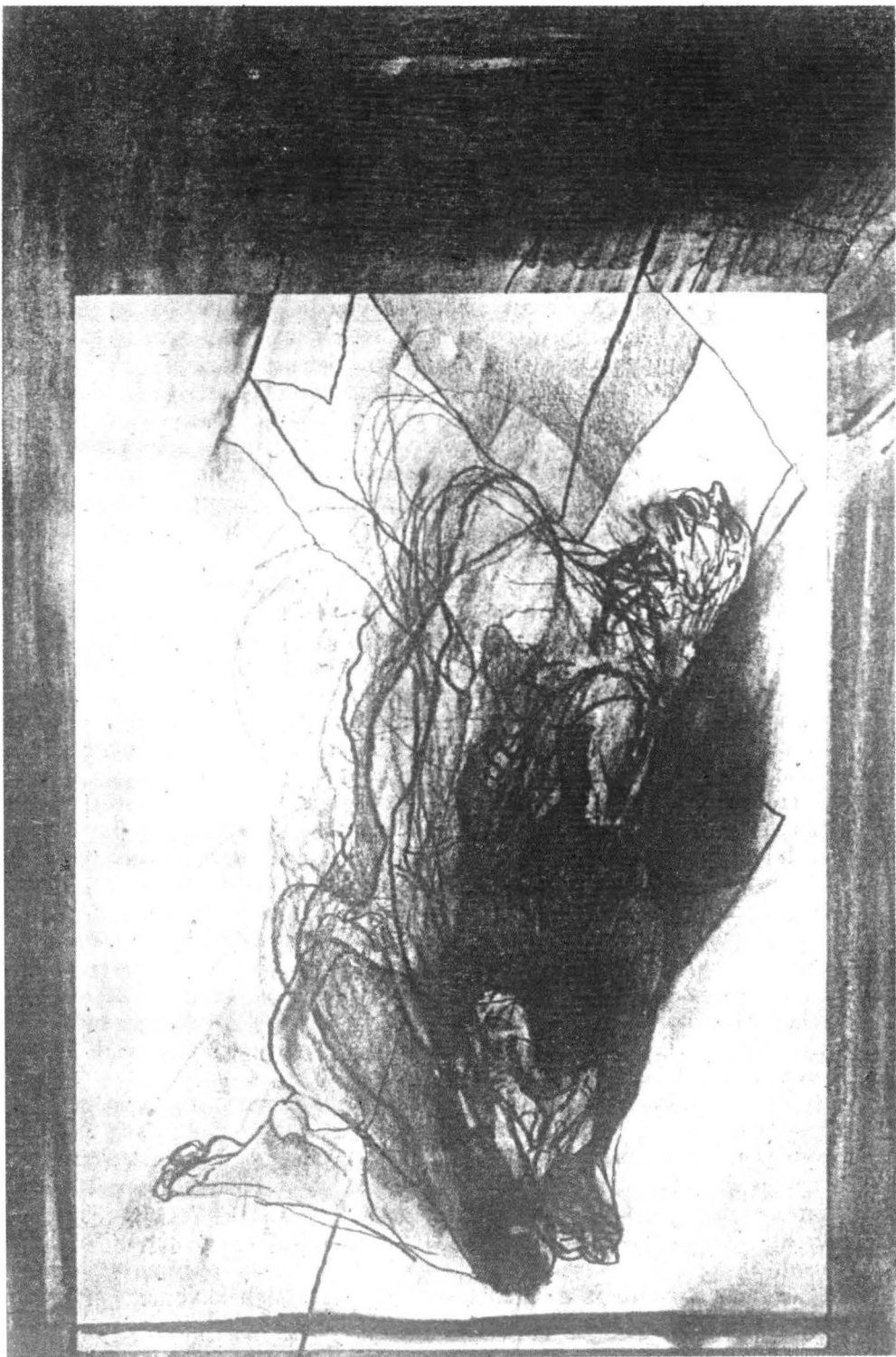
NOTE

1. Studiul este varianta scrisă a expunerii făcute la conferința intitulată *Probleme ale destinului ceangăilor* (Újkígyós, 28-30 octombrie 1994).

N.B. Celelalte opt note sînt exemple ale limbii “maghiare” vorbite de ceangăi. Ele sînt intraductibile și nici nu au sens decît ca atare, în sprijinul tezei autorului. De aceea, nu le-am semnalat în text. (Nota traducătorului)

Fire, tambores, e
música. Quem sabe
na noite de...

Pentru a se putea afirma ceva despre societatea civilă a maghiarilor din România, s-ar cuveni să știm dacă în hinterlandul vieții publice impregnate de politică și al practicii politice minoritare aflate în permanentă stare de alertă – în societatea alcătuită de minoritatea maghiară din România, așadar – există civili pur și simplu. Oameni obișnuiți văzându-și de treburile lor, cu propriile lor deziluzii și bucurii, într-un cuvânt: cu existență personală, fiindte cu intrare separată, ca să zicem așa – sau doar eroi potențiali, ocupanți de tranșee pe cîmpurile de bătălie ale existenței colective puse la îndoială, rezerviști decși să înfrunte orice risc și gata de a fi aruncați în luptă, participanți la acest război de uzură al nervilor. Iar dacă – protestînd cumva indignați – am încerca să înlăturăm întrebarea cu un gest comandat de o ridicare din umeri, ne împiedicăm de îndată – neplăcută dar inevitabilă situație – de următoarea dilemă: dacă există, atunci în raport cu ce, față de cine sunt ei civili, față de puterea statală care, impulsionată de naționaliștii extremiști, amenință existența colectivă a minorității sau față de propria lor reprezentanță, organizată și ea pe un model avînd similitudini statale?

Dacă lectura acestor rînduri ar stîrni în mult prea stimatul cititor o curiozitate cu greu reprimabilă, trebuie să adăugăm în mare grabă: speranța ca paginile care urmează să cuprindă răspunsuri liniștitoare, fără echivoc, sigure și acceptabile ar fi înșelătoare. Ceea ce urmează constituie, la rîndu-le, întrebări, puncte de sprijin – mai degrabă pentru alte întrebări decît pentru răspunsurile care rezolvă dilema și aduc împăcarea.

În spatele experimentului care a condus la realizarea prezentului număr persistă, firește, zonele tensionate ale unei problematice insuficient elucidate. Mai mult chiar – sentimentul că maghiarimea din România se apropie de un nou punct crucial al istoriei sale. Căci întrebarea dacă direcția pe care s-a înscris, drumul pe care forța politică conducătoare a acestui fragment de națiune și, conformîndu-i-se, reprezentanții opiniei publice, întreaga opinie publică au pornit conduce undeva devine, mai curînd sau mai tîrziu, de neevitat. După trecerea a șase ani, generalitățile, răspunsurile în doi peri nu mai pot satisface nevoia presantă de a afla ce rezultate poate să prezinte, ce anume a obținut această orientare și practică politică, ce a dobîndit, în favoarea comunității maghiare din România, din partea unei puteri în mare măsură ostile.

Răspunsurile trebuie pregătite, firește, printr-un demers analitic serios și atent, iar analiza trebuie să revină unor inși inițiați, competenți și aflați într-o poziție corespunzătoare. Ar fi lipsit de înțelepciune, așadar, să ne lansăm în anticipări. Nu e nevoie însă de prea multă subtilitate pentru a observa că există o “realizare” care apasă din greu asupra situației generale: linia politică a determinat în opinia publică românească – și e important de precizat: nu în cea politică, ci în cea civilă – o apreciere a maghiarimii din România în întregul ei de asemenea natură, încît, pe baza acesteia, e greu de imaginat, *fără suspendarea regulilor jocului democratic*, atingerea ambițioaselor obiective

politice propuse, mai mult chiar, conviețuirea pașnică, de zi cu zi, din sfera civilă poate fi și ea primejduită la un moment dat (mai cu seamă dacă aceasta coincide și cu interesul vreunei forțe politice românești extremiste).

Pare, așadar, că ne aflăm iarăși – poate pentru a treia oară în decursul acestui veac – în situația de a fi obligați să ținem cont de gravele avertismente pronunțate mai înainte: “acele fundamentale noțiuni și convingeri pe care [maghiarimea din Transilvania] le-a adus cu sine din vechea ei viață nu mai exprimă viața, realitatea însăși”, atrăgea atenția Makkai Sándor în 1931. Cît despre Németh László, în 1935, în urma periplului său prin România, observa, în notele sale de călătorie, care aveau să stîrnească o aprinsă dispută, că, în privința maghiarimii din Transilvania, între schimbările exterioare și spiritul public dominant se cascadează o prăpastie de nemăsurat. Poate fi citată însă și constatarea, nu mai puțin scandalosă, tot din 1935, a lui Boldizsár Iván, conform căreia maghiarimea ardeleană trebuie mai curînd sau mai tîrziu să decidă – aidoma omului azvîrlit în apă – dacă învață să înoate sau se hotărăște ca, “în ciuda tuturor împrejurărilor, să rămînă o ființă de uscat și să nu imite nici o singură mișcare a celor care trăiesc în apă”.

Acest număr al revistei *Korunk*, constituindu-se din mai multe puncte de vedere sub semnul excepției, încearcă să ofere cîteva modeste puncte de pornire pentru răs-punsurile ce urmează a fi elaborate. Ghidîndu-se după spiritul manifestului lui Kós Károly (“Trebuie să ne trecem în revistă forțele, trebuie să ne organizăm munca, trebuie să cunoaștem țelul pe care vrem să-l atingem...”), se ridică aici probleme privitoare la existența, starea, capacitatea și realizările de pînă acum ale societății civile maghiare din România și se oferă puncte de sprijin pentru formularea viitoare a unor răspunsuri responsabile.

Rezultatul muncii e încă, firește, brut, insuficient finisat; inițiativa își va atinge cu adevărat scopul dacă cele publicate aici se vor constitui în puncte de pornire pentru viitoare reflexii, analize și concluzii capabile – de ce nu? – să influențeze și deciziile politice.

Cuprinsul prezintă trei secțiuni. O tentativă mai nuanțată de limpezire a concepțelor e urmată de două lucrări axate pe anumite probleme, care fixează punctele de pornire în conformitatea cu punctele de vedere dominante ale analizei conjuncturale. Materialul de fond e constituit de un bloc ce poate fi numit empiric, care, pe de o parte, susține, completează expunerile analitice conjuncturale, iar, pe de altă parte, vine în contradicție cu o concluzie sau alta. Blocul empiric se împarte și el în trei subsecțiuni. Aici se cuprinde în primul rînd un studiu care înseamnă rezultatele unei evaluări sociologice pregătite și efectuate în vara anului 1995 de către un grup format din tineri sociologi și participanți activi la viața organizațiilor informale maghiare din România, în care se prelucrează date referitoare la 289 de asociații și fundații maghiare din România înregistrate ca persoane juridice. Succinte studii de caz încearcă să pună în lumină activitatea cîtorva asociații mai importante, reprezentative – acestea constituie al doilea subsansamblu al secțiunii empirice. Miezul documentar al prezentului număr se împlinește în cele din urmă prin comentariul de specialitate aferent descrierii sociologice și prin schița de studiu ce analizează simbolistica asociațiilor. Un document menit să ușureze orientarea și cuprinderea în problematica teoretică și practică a sferei

civile articulează întregul. Cititorul, opinia publică maghiară din România va decide în privința acestui experiment. Mănușa a fost aruncată, unii o pot ridica, alții pot pași peste ea.

Întru dezvăluirea, într-o oarecare măsură, a orientării “ideologice” a acestui demers, e locul să recunoaștem că inițiatorii și făptuitorii experimentului speră ca din cele publicate să reiasă concluzia că o condiție indispensabilă a succesului unor întreprinderi comunitare de mare anvergură o constituie experiența dobândită în conturarea și atingerea unor obiective la scară redusă, precis definite. De asemenea, lucrarea de față se dorește și un semnal în privința faptului că azi există deja în Ardeal un număr de tineri intelectuali cărora li se pot încredința sarcini, cărora li se poate pretinde de-acum să lucreze, să obțină rezultate. Aceasta ar putea fi o cale mai eficientă în a pune capăt plecărilor, în a-i împiedica pe mulți să-și ia lumea-n cap, decât discursurile alarmiste, clopotele bătute în dungă, îndemnurile patetice adresate conștiinței, chemările îndârjite la o rezistență, așa, “numai de-al dracului”.

Și se mai cere exprimată aici, în final, și o remarcă personală. Se împlinește anul de când, urmare a unei decizii personale rezultate dintr-o lungă frământare interioară, numele autorului acestor rânduri a dispărut din colofonul revistei *Korunk*. În liniște, pe neobservate, fără ca fie subsemnatul, fie redacția să fi comentat asta în vreun fel. Ceca ce a dat naștere la anumite presupuneri, bănuieli extinse într-o anumită măsură asupra situației existente în viața publică maghiară din România. Acum, că spiritele s-au potolit, dintr-o poziție comodă, după ce drumurile noastre s-au despărțit fără echivoc, socotesc că e important să adaug la cele petrecute că, în măsura în care condițiile existente și asumarea grevată de un greșit simț al proporției a unor inițiative nu m-ar fi împiedicat, aș fi inițiat și elaborat, ca redactor, lucrări ca aceasta și altele, asemănătoare. Nu-mi rămîne deci decît să urez mult succes fostei mele reviste, *Korunk*, în privința cît mai multor întreprinderi ca aceasta, pentru ca să-și poată găsi locul pe măsura numelui său în viața literară, științifică, publică maghiară din România, revigorată în anii din urmă.

În românește de Paul Drumaru

DESCRIERE SOCIOLOGICĂ A ASOCIAȚIILOR ȘI FUNDAȚIILOR MAGHIARE DIN ROMÂNIA

INTRODUCERE

În încercarea lor de a găsi explicații la problemele ivite în decursul tranziției, analiștii societăților postcomuniste subliniază, aproape fără excepție, o deficiență majoră a acestor societăți, anume: nivelul de dezvoltare scăzut al societății civile. Analizele dedicate acestei regiuni sunt unanime în a indica revigorarea, dezvoltarea impetuoasă a societății civile drept una din premisele esențiale ale succesului procesului de democratizare.

În circumstanțele existenței minoritare, societății civile îi revine un rol important nu numai în modelarea raporturilor dintre stat și cetățean, dintre stat și societate în ansamblul ei, ci și în crearea cadrului existenței comunitare a minorității, în asigurarea permanenței și reînnoirii elementelor cadrului respectiv.

Ținând cont de toate acestea, nici însemnătatea descrierii sociologice a societății civile din România nu se oprește la stadiul documentar, analiza situației, relevarea faptelor constituindu-se în puncte de plecare spre orizontul sintezei. Un asemenea studiu poate oferi repere pentru elaborarea unor strategii de dezvoltare în ceea ce privește viitorul societății minoritare maghiare din România, după cum poate și preîntîmpina propagarea unor iluzii nefondate în legătură cu potențialul performant al societății civile, cu capacitatea sa de a identifica și soluționa problemele, respectiv – poate atenua influența nefastă a acestor iluzii asupra evoluției climatului minoritar.

Necesitatea efectuării unei anchete de acest gen și a descrierii sociologice bazate pe rezultatele ei a fost formulată de Salat Levente. Grupul de inițiativă, creat împreună cu Ádám Gábor și Deák Zsolt, a elaborat un proiect-cadru care a fost supus spre avizare Asociației de Prietenie Korunk. Asociația a aprobat proiectul și, în urma acestei decizii pozitive, a asigurat suportul legal, baza financiară și infrastructura instituțională necesare desfășurării muncii de cercetare propriu-zise. În probleme de metodologie și organizare, grupul de inițiativă s-a bucurat de aportul tinerilor sociologi Horváth István și Magyarai Tivadar, iar Grupul de Cercetare Nonprofit de pe lângă Institutul Central Ungar de Statistică, condus de Kúti Éva, i-a oferit ajutor – în mod deosebit Sebestyén István – la întocmirea documentației prealabile. Ancheta a fost efectuată de optsprezece persoane, în majoritate studenți în anii doi și trei ai Facultății de Sociologie a Universității “Babeș-Bolyai” din Cluj*.

---

* Barcsy Mónika, Bodó Imola, Demény Enikő, Dobai Éva, Dobai Pataki Virág, Gödri Irén, Kósa István, Kelemen Attila, Kelemen Emese, Kozák Gyula, Leitmann Andrea, Margitházi Beáta, Mátyás László-Levente, Orbán Mária, Szász Gyöngyvér, Szabó László, Szentannai Ágota, Vaskor Ilona.

1. DESCRIEREA CERCETĂRII

Campania de colectare de date pe bază de chestionar, desfășurată în vara anului 1995, a avut un dublu obiectiv. Pe de o parte, să realizeze o documentație accesibilă asupra asociațiilor și fundațiilor maghiare din România și, pe de alta – pe baza unui chestionar anonim – să configureze situația actuală a sferei civile maghiare din România.

Pentru început, ne-am folosit de lista de adrese a unei recenzii anterioare. În primă instanță, am completat lista de adrese¹ apelînd la baza de date a EMKE, precum și a Fundației Soros și, pe baza acesteia, am trimis anchetatorii pe teren. Sarcina lor nu se rezuma la înregistrarea datelor privitoare la organizațiile consemnate, ci presupunea și descoperirea altora și – în măsura posibilităților – consemnarea datelor referitoare la toate organizațiile existente în localitățile respective, precum și radierea acelor organizații care nu erau înregistrate ca persoane juridice. În depistarea organizațiilor neînscrise în lista noastră de adrese ne-am bazat, în primul rînd, pe cunoașterea reciprocă, pe probabilitatea ca persoanele care activează în organizații din una și aceeași localitate să se cunoască între ele. Calculul s-a adeverit în mare parte, în majoritatea cazurilor am obținut de la reprezentanții organizațiilor ce figurau în lista de adrese informațiile corespunzătoare – pe de o parte, referitor la organizații care nu figurau în evidența noastră originală și, pe de alta, despre acelea care s-au desființat, respectiv s-au anemiat, și-au redus activitatea în perioada trecută de la ultima recenzie cunoscută nouă. (Această metodă își are, firește, dezavantajele sale. Așezările în cazul cărora nu dispuneam de informații prealabile despre existența a cel puțin unei organizații nu aveau decît șanse minime de a fi incluse în evidența completată prin metoda amintită.)

2. PE CINE A VIZAT CULEGEREA DE DATE

Cercetarea noastră a consemnat numai datele asociațiilor și fundațiilor înregistrate ca persoane juridice în conformitate cu prevederile legale în vigoare (Legea nr. 21/1924). Prin urmare, din punctul de vedere al definirii sociologice a formelor de organizare și din acela al structurii reale a sferei civile, rezultatul nu poate fi socotit decît ca un demers parțial. Aceasta întrucît, din punct de vedere sociologic, orice grup creat în vederea atingerii unui scop bine definit și care se bazează pe comunitatea de interese și pe voluntariatul membrilor săi poate fi socotit organizație. Tot astfel, *grosso modo*, se consideră ca făcînd parte din sfera civilă tot ceea ce, în viața publică, se separă de sfera puterii. În nici unul din aceste cazuri statutul de persoană juridică nu reprezintă o condiție indispensabilă. Este evident că ar fi fost cu neputință de înregistrat și, în general, de cuprins toate cele ce corespund acestei definiri, astfel că am decis, în primul rînd din rațiuni practice, de natură să confere cercetării o finalitate, să tratăm existența înregistrării legale ca pe o condiție exclusivă.

Nu e dificil de întrevăzut că procedînd astfel am exclus din sfera investigației numeroase forme organizatorice care nu s-au articulat, ce-i drept, în zona strict acoperită prin lege, dar, pe baza activității pe care o desfășoară, ar putea figura fără nici o îndoială pe același plan cu celelalte organizații. După cum pot exista și organizații care și-au dobîndit statutul de persoană juridică, dar care nu desfășoară nici un fel de activitate sau se rezumă la o activitate ce nici nu merită reținută și despre care – în

consecință – publicul maghiar din România nu posedă informații. Cu toate acestea, nu se poate ignora faptul că recunoașterea legală constituie un indicator de primă importanță al structurării și legitimării societății civile. Așadar, statutul de persoană juridică, tratat drept criteriu de excludere în decursul cercetării, comportă semnificații ce trimit dincolo de considerentul operațional.

Îndepărtându-ne oarecum de practica uzuală a statisticilor privitoare la așa-numitul sector nonprofit, n-am luat în considerare anumite tipuri specifice de organizare, ca, de pildă, syndicatele, spre a nu ne referi decât la cele mai importante. Explicația este la îndemână: în România, aceste organizații de apărare a intereselor nu se articulează – cel puțin pînă în momentul de față – pe criterii etnice și, ca atare, nu prezintă relevanță din punctul de vedere al obiectului cercetării. Există o mare probabilitate ca această constatare să fie valabilă și cu privire la alte organizații din alte zone de activitate, de unde rezultă că în formularea concluziilor trebuie să se aibă neapărat în vedere aceste restricții.

Din motive lesne de înțeles, n-am extins cercetarea nici asupra unor organizații care s-au constituit pe vremea regimului comunist și au continuat să funcționeze și după 1989 (de exemplu, asociațiile nevăzătorilor).

În cele din urmă, am prelucrat datele referitoare la 289 de organizații și suntem de părere că acest eșantion poate fi considerat reprezentativ în ceea ce privește situația societății civile maghiare din România în iulie 1995.

Se cuvine să menționăm aici că, în ciuda intențiilor și eforturilor noastre, n-am reușit să efectuăm în cadrul eșantionului o departajare netă între fundații și asociații, deși diferențele sunt – cel puțin la nivelul definiției – esențiale. În accepția uzuală a noțiunii, denumirea de fundație se aplică unui tip de organizație a cărei principală caracteristică este aceea că dispune de un suport financiar separat oferit de una sau mai multe persoane fizice în vederea atingerii unui anume scop, fond gestionat de către un curatoriu. Asociațiile sunt, în schimb, forme de colaborare între persoane fizice, create pe baze consensuale, în scopul realizării unui anumit obiectiv, al atingerii unui anume scop, a căror caracteristică principală este aceea că profitul eventual obținut nu se distribuie între membri, ci se reinvestește în activitatea desfășurată de către organizație și e folosit exclusiv în vederea realizării obiectivelor fixate de comun acord. Distincția ar fi fost deci esențială și în cazul cercetării noastre, întrucît este – mai exact: ar fi fost – vorba de două componente bine diferențiate ale sferei civile, cu caracteristici și funcții specifice.

În chestionare am prevăzut, firește, o întrebare referitoare la forma înregistrării și pe baza răspunsurilor primite am constatat că distribuția tinde spre egalitate: 152 de organizații s-au înregistrat ca fundații, iar 137 ca asociații. Examinînd însă datele obținute în continuare, a reieșit că între organizațiile înregistrate ca fundații, respectiv ca asociații nu există deosebiri esențiale în ceea ce privește diversele caracteristici (de exemplu, efectivul, membrii), respectiv funcțiile asumate (servicii sau distribuirea de donații). De bună seamă că au existat și inițiative care au preferat forma fundației pe considerente exclusiv procedurale, dat fiind că în acest caz înregistrarea presupune un demers întrucîtva mai simplu în comparație cu aceea a asociațiilor. S-a întîmplat și ca o organizația sau alta să fi fost înregistrată legal ca asociație, dar, din varii motive, să se considere fundație, fapt ce se relevă și în denumirea pe care și-o atribuie.

Pornind de la numărul membrilor fondatori², am încercat să distingem acele organizații care au fost înregistrate ca fundații și care, cu un mare grad de probabilitate, funcționează ca atare. Conform estimărilor noastre, proporția acestora în eșantionul examinat nu depășește 10-15%.

3. REPARTIȚIA TERITORIALĂ

Înainte de a trece la analiza datelor referitoare la distribuția teritorială (*Tabelul nr. 1*), trebuie să atragem atenția asupra altor câtorva deficiențe ale anchetei. În ceea ce privește zonele în care elemente ale minorității maghiare există sporadic, în enclave sau dispersate, e de remarcat în primul rând că n-am avut la dispoziție, nici în prealabil, decât puține date referitoare la organizațiile ce activează aici, fapt care ne-a pus serioase piedici în încercarea de depistare a altor asociații, fundații, care să nu fi fost cuprinse în lista originală. Contrariul celor de mai sus se impune cu privire la unele subregiuni ale Secuimii. În împrejurimile Odorheiului Secuiesc, de exemplu – și e de remarcat aici că nu numai datorită organizațiilor, ci și ca urmare a colaborării eficiente cu unele autorități locale – am reușit să înregistrăm date ale unui număr de organizații ce îmbogățesc cu aproape 50% lista originală. Ancheta, așadar, deși ar fi trebuit să ofere o imagine exhaustivă, n-a ajuns să realizeze decât o cuprindere parțială, intențiile noastre suferind, din motive pe care le putem numi obiective, o anume distorsionare, în sensul ignorării probabile a unor organizații existente în zonele de dispersie, precum și în mediul rural.

Cu toate acestea, privitor la numărul organizațiilor, apreciem că discrepanța față de situația reală nu implică mai mult de 15%. E important, de asemenea, să remarcăm că diferența în cauză provoacă oarecare probleme doar în relația distribuției teritoriale, dar nu influențează în mod fundamental celelalte date, trenduri evidențiate în cursul anchetei: datele organizațiilor din zonele de dispersie nu prezintă diferențe notabile față de medie, așa încât se poate presupune că datele organizațiilor neincluse în rezultatul cercetării n-ar modifica semnificativ imaginea globală. (De notat că din anchetă absentează și Bucureștiul, unde avem cunoștință de existența a cel puțin două organizații.)

Județul	Numărul organizațiilor	Proporția (%)
Harghita	103	35.64%
Covasna	50	17.30%
Mureș	33	11.42%
Cluj	32	11.07%
Satu Mare	16	5.54%
Bihor	15	5.19%
Brașov	13	4.50%
Timiș	7	2.42%
Bistrița	4	1.38%
Sibiu	4	1.38%
Hunedoara	3	1.04%
Sălaj	3	1.04%
Arad	2	0.69%
Alba	2	0.69%
Maramureș	2	0.69%
TOTAL	289	100.00%

Tabelul nr. 1. Distribuția organizațiilor pe județe

În ciuda celor expuse și, de asemenea, ținând cont de ele, se poate avansa constatarea că maghiarii din zonele cu populație maghiară compactă sunt proporțional suprarепresentați prin organizațiile respective. În trei județe, – Covasna, Harghita și Mureș –, în care se concentrează 44,5% din populația maghiară din România³, se află aproape 65% dintre organizații (*Tabelul nr. 2*).

O disproporție asemănătoare vom observa urmărind repartitia organizațiilor în funcție de tipul de așezare (*Tabelul nr. 3*).

În cadrul populației maghiare din România, orașenii reprezintă doar 56,2%, în vreme ce numărul organizațiilor din mediul urban reprezintă 85% din total. (Având în vedere că modelele organizatorice ale societății rurale prezintă și pe mai departe mai ales forme consfințite de tradiție, nu ne putem aștepta, firește, la o distribuție proporțională între sat și oraș, însă, chiar și ținând cont de această realitate, disproporția numerică dintre organizațiile de la sate și cele de la orașe poate fi calificată drept însemnată.)

Distribuția teritorială se cuvine examinată, desigur, prin raportare la ponderea populației maghiare în județele respective. Urmează că o imagine grăitoare în privința distribuției se poate constitui pe criteriul numărului de organizații ce revin la 1000 de locuitori de naționalitate maghiară. În dicele astfei definit ar fi, desigur, parțial, dacă n-am lua în considerare și proporția membrilor asociațiilor / fundațiilor, obținută prin raportare la totalul populației din unitatea te-

Zona	Numărul organizațiilor	Proporția (%)
Secuime	186	64.36%
Dispersat	40	13.84%
Cluj	32	11.00%
Partium	31	10.73%
TOTAL	289	100.00%

Tabelul nr. 2. Distribuția organizațiilor pe zone geografice

Tipul localității	Numărul organizațiilor	Proporția (%)
Reședință de județ	159	55.02%
Oraș	88	30.45%
Sat	42	14.53%
TOTAL	289	100.00%

Tabelul nr. 3. Repartitia organizațiilor după tipul de așezare

Județul	Organizații/1000 locuitori de etnie maghiară	Nr. de membri/1000 locuitori maghiari
Harghita	0.35	14.99
Covasna	0.28	34.19
Cluj	0.22	51.22
Sibiu	0.21	9.06
Brașov	0.20	17.84
Bistrița-Năsăud	0.19	19.39
Mureș	0.13	19.13
Satu Mare	0.11	22.02
Timiș	0.11	11.15
Hunedoara	0.09	1.65
Bihor	0.08	11.12
Alba	0.08	22.61
Sălaj	0.05	0.00
Maramureș	0.04	1.33
Arad	0.03	1.98
TOATĂ ȚARA	0.18	19.48

Tabelul nr. 4. Numărul de membri la mia de locuitori

ritorială respectivă. Ținând cont de aceste aspecte, am calculat și numărul de membri pe mia de locuitori (*Tabelul nr. 4*).

Din păcate, trebuie să avem în vedere că aceste date sintetice sunt parțiale, ba mai mult, oarecum distorsionate. Pe de o parte din pricina deficiențelor sus-amintite, pe de alta – întrucât nu cunoaștem *media de membri pe membru de organizație*, ceea ce ar indica din câte organizații face parte în medie un membru de organizație. În absența acestui indicator, estimarea referitoare la numărul de membri pe mia de locuitori are drept criteriu presupunerea că un locuitor este membru numai al unei organizații, ceea ce, evident, nu corespunde realității. Ținând cont de acest lucru, indicatorul referitor la activitatea organizațională a locuitorilor unui județ dat este ceva mai mare în relevările noastre decât în realitate, tocmai din cauză că, pe baza datelor care ne-au stat la dispoziție, n-am putut evidenția apartenența unei persoane la mai multe organizații. Trebuie subliniat, de asemenea, și faptul că organizațiile ce activează într-un județ dat pot avea și membri proveniți din alte județe (de exemplu, organizațiile studențești, organizațiile profesionale de nivel național etc.). Indicatorul efectivului organizațiilor pe mia de locuitori nu oglindește așadar neapărat activismul populației județului ca atare.

În ceea ce privește datele din *Tabelul nr. 4*, un fapt asupra căruia merită să atragem în mod special atenția este proporționalitatea inversă care apare în anumite cazuri între numărul organizațiilor din județe raportat la 1000 de locuitori maghiari și numărul membrilor organizațiilor pe mia de locuitori. Să luăm ca exemple județele Cluj și Harghita. În privința numărului de organizații ce revin la 1000 de locuitori maghiari, județul Harghita depășește cu mult județul Cluj (și aici trebuie să avem în vedere mai ales orașul Cluj, dat fiind că, exceptând două organizații, toate celelalte se află în Cluj), în schimb, numărul de membri la mie de locuitori e aproape de trei ori mai mare în cazul Clujului decât în acela al Harghitei. Cu alte cuvinte, în timp ce în județul Harghita numărul mare de organizații nu antrenează o prezență masivă a populației în aceste organizații, – cel puțin în ceea ce privește calitatea de membru –, organizațiile clujene exercită o atracție mult mai mare asupra membrilor.

În legătură cu indicatorii de participare, respectiv de distribuție, ar trebui examinată și măsura în care aceștia contribuie la aproximarea nivelului de dezvoltare a societății civile. După cum am mai amintit, nu cunoaștem, din păcate, nici o anchetă anterioară la care să ne putem raporta în scopul evaluării, respectiv al interpretării indicatorilor de mai sus. Menționăm, nu atât pentru presupusa ei relevanță ca bază de raportare, cât mai degrabă de dragul unei interesante comparații posibile, că în Ungaria – conform datelor unei anchete efectuate în 1992 – reveneau în medie două organizații la 1000 de locuitori⁴.

4. REPARTIȚIA DUPĂ NATURA ACTIVITĂȚII

Am încercat să nuanțăm clasificarea asociațiilor și fundațiilor după grupe de activitate din două puncte de vedere. Pe de o parte, am adăugat celor 14 grupe principale de activitate încă 19, am încercat deci să descriem organizațiile cu ajutorul a 33 de categorii referitoare la domeniul de activitate. Pe de altă parte, pornind de la presupunerea că activitatea organizațiilor e de obicei mult mai cuprinzătoare decât ar

vădi-o descrierea cu ajutorul unei singure categorii, am creat posibilitatea caracterizării activității prin recurgerea la un număr de trei categorii – una principală și două secundare – referitoare la activitate (*Tabelul nr. 5*).

Domeniu de activitate	Activitate principală (%)	Activitate de importanță secundară (%)	Activitate principală (%)
Cultură și religie	50.00%	36.1%	20.49%
Învățămînt	17.01%	18.06%	10.42%
Servicii sociale	9.72%	6.60%	5.90%
Dezvoltare economică	3.82%	1.39%	1.39%
Sănătate și educație sanitară	3.47%	1.74%	1.74%
Activități de recreere	2.78%	4.51%	3.82%
Dezvoltarea așezărilor și comunităților	2.78%	2.08%	0.35%
Protecția mediului	2.43%	2.43%	1.04%
Drepturi civile, protecția intereselor	2.43%	4.17%	4.86%
Distribuție de donații în scopuri multiple	1.74%	2.78%	4.51%
Relații internaționale, integrare europeană	1.39%	2.08%	7.29%
Cercetare	1.04%	3.13%	5.21%
Sport	0.69%	0.69%	1.39%
Altele	0.69%	0.69%	3.13%
TOTAL	100.00%	87.15%	71.53%

Tabelul nr. 5. Repartizarea celor 289 de organizații după domeniul de activitate

Întrucît *cultura și religia*, ca grupă principală de activitate, reprezintă jumătate din activitățile primordiale, merită urmărit cum se distribuie organizațiile în cadrul acestei grupe principale, conform subgrupelor aferente (*Tabelul nr. 6*).

Grupa principală cultură și religie	Activitate principală (%)
Păstrarea moștenirii culturale	49%
Artă	23%
Activități cu obiective multiple și alte activități culturale și artistice	18%
Informații, mass-media	8%
Organizații religioase și bisericești	2%
TOTAL	100%

Tabelul nr. 6. Repartiția celor 144 de organizații culturale și religioase după subgrupe de activitate

În privința distribuției domeniilor de activitate, merită analizată distribuția grupelor principale de activități. După cum reiese și din datele cuprinse în *Tabelul nr. 5*, grupa principală a *culturii și religiei* prezintă o dominanță fără echivoc, adică jumătate din organizațiile înregistrate de noi își desfășoară activitatea în acest domeniu, iar în cadrul acestuia frecvența cea mai mare o prezintă categoria *conservării moștenirii culturale* (reprezentînd 25% din totalitatea activităților).

Acest mod de distribuție a activității organizațiilor îngăduie multiple interpretări. Frecvența înregistrată pune în lumină în primul rând ierarhia legitimităților din cadrul societății civile maghiare din România, respectiv domeniul care este perceput pe piața organizațiilor civile ca bucurându-se de o însemnată susținere materială și morală. Aici se presupune un fundal, pe de o parte, ideologic, pe de alta – structural.

În ceea ce privește motivația de natură ideologică, trebuie să avem în vedere acele elemente ale expresiei publice care includ ca temă dominantă a discursului primejdia ce planează asupra maghiarimii, mai îndeaproape, asupra moștenirii culturale maghiare din România. Un mesaj de acest gen, continuu reprodus, determină, pe de o parte, direcția inițiativelor sociale și, pe de alta, prioritățile din domeniul distribuției resurselor.

Fundalul structural e, pe de o parte, conectat la această tematizare, în sensul că structura motivațională a instituționalizării sferei civile s-a constituit în primul rând sub presiunea domeniului de activitate citat, resursele materiale au fost canalizate cu precădere în această direcție, indicându-se în felul acesta calea și modelul pentru inițiativele de acest gen. Celălalt element al fundalului structural e determinat de deficiențele reale existente pe tărîmul conservării moștenirii culturale, de imperative care nu suferă amîinare. Ca urmare a restricțiilor de ordin material explicabile prin considerente ideologice, din ce în ce mai dure în perioada de dinainte de 1989, aria activităților de acest tip fusese considerabil redusă, practic interzisă. După 1989, cauze în primul rând materiale, dar într-o bună măsură și ideologice, au determinat preluarea de către sfera civilă, în primul rând, a sarcinii de prezervare, cultivare a moștenirii culturale (și aceasta nu numai în cazul culturii minorităților), întrucît instituțiile de profil, beneficiare ale unui sprijin financiar din partea statului, n-au corespuns sau au corespuns doar în mică măsură așteptărilor sau – din pricina calității personalului moștenit și a stării generale de spirit – au fost mai puțin interesate în ceea ce privește păstrarea moștenirii culturale maghiare.

Cu o seamă de nuanțări, toate acestea sunt valabile și în privința celeilalte grupe principale la care se fac frecvente referiri (17%), anume *învățămîntul*. S-ar putea adăuga eventual doar că în cazul acestuia circumstanțele sus-pomenite sunt încă mai pregnante și – lucrul cel mai important – așteptările se formulează mai limpede, mai univoc. Ca ilustrare a celor expuse s-ar putea face trimitere la strategia U.D.M.R. în domeniul învățămîntului, care acordă inițiativei civile, sferei civile în general, un rol însemnat în organizarea învățămîntului în limba maternă.

Un alt punct de vedere posibil în evaluarea repartiției în funcție de domeniile de activitate a organizațiilor maghiare din România ar fi raportarea, comparația. În absența, deja amintită, a unui reper inițial relevant, aceasta poate fi, la rîndul ei, doar aproximativă, însă oferă oricum posibilitatea unor considerații interesante. Conform datelor statistice, privitoare la Ungaria, care ne stau la dispoziție, în 1992 cca 15% din organizațiile de utilitate publică desfășurau activități de natură a le include în grupa principală a culturii și religiei. În 1862 proporția era de 27,6%. Este evident că de aici nu se pot trage concluzii substanțiale, e însă de subliniat în orice caz că repartiția pe domenii de activitate a sferei civile maghiare din România e în mare măsură determinată de situația minoritară: activitățile asumate în mod prioritar se concentrează asupra

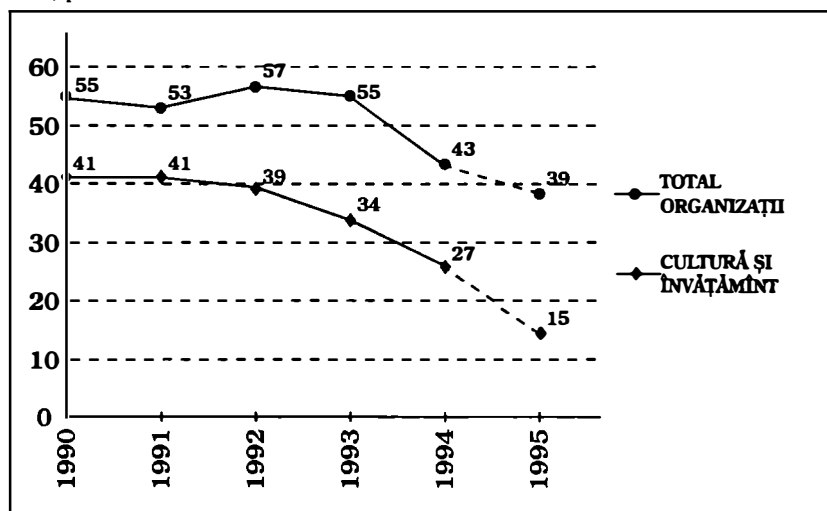

factorilor socotiți de cea mai mare importanță în prezervarea identității de sine – educație, învățământ, îngrijirea moștenirii culturale.

Ceea ce apare în schimb oarecum ieșit din comun în cazul unei societăți minoritare este numărul relativ redus al organizațiilor ce se exercită în domeniul principal de activitate inclus în grupa *drepturilor cetățenești, a protecției intereselor*. Aceasta se explică, fără îndoială, prin faptul că U.D.M.R. își asumă cea mai mare parte a problemelor presupuse de respectivul domeniu; cu toate acestea, raritatea organizațiilor, a inițiativelor juridice și de apărare a intereselor, a demersurilor, neangajate din punct de vedere politic, menite să ridice nivelul conștiinței civice la un grad corespunzător condițiilor presupuse de statul de drept, indică serioase deficiențe în ceea ce privește structura sferei civile, a societății civile maghiare din România.

5. DINAMICA SFEREI CIVILE MAGHIARE DIN ROMÂNIA

Anul de înființare a organizațiilor prezintă nu numai o relevanță de ordin statistic: el pune în lumină dinamica sferei civile, oferă posibilitatea anumitor previziuni asupra evoluției sale (*Tabelul nr. 7*). În această perspectivă, cinci ani nu reprezintă, ce-i drept, un segment temporal semnificativ, datele parțiale referitoare la această perioadă și la prima jumătate a anului 1995 oferă încă puține informații pentru a considera concluziile, previziunile noastre ca fiind întru totul fundamentate.

Tabelul nr. 7. Dinamica înregistrării organizațiilor⁵

Pare totuși a se contura un anume trend, despre care vom remarca doar că se caracterizează prin descreșterea efervescenței, a zelului de a înființa organizații, iar în privința tendințelor pare, oricum, că fondarea, înființarea de organizații s-a stabilizat la un anumit nivel. Corectitudinea presupunerii poate fi judecată, firește, doar de cercetările viitoare. În privința dinamicii temporale mai e de subliniat că descreșterea apetitului fondator, semnalată cu începere din 1993, nu se manifestă uniform în toate do-

meniile de activitate. Din punct de vedere statistic nu se constată, ce-i drept, vreo creștere relevantă în nici un domeniu, însă în cazul anumitor sfere de activitate numărul organizațiilor create în decursul unui an se păstrează la nivelul anului 1992. Tendința descrescătoare este evidentă și semnificativă mai cu seamă în două domenii: *cultura și religia*, respectiv *învățământul*.

Un alt element al dinamicii îl reprezintă creșterea numărului de membri, adică măsura în care s-a izbutit lărgirea cercului inițial, al membrilor fondatori, și atragerea de noi membri. Am examinat, în cazul organizațiilor a căror orientare presupune atragerea unui număr cât mai mare de membri, proporția dintre numărul membrilor fondatori și cel actual: creșterea poate fi socotită semnificativă, întrucât se constată o creștere de 4-5 ori.

Am analizat, pe baza chestionarelor, distribuția pe profesii a 705 membri în conducerile organizațiilor (președinte, vicepreședinte, secretar, director executiv etc.), după cum se vede în *Tabelul nr. 8*. Pe baza datelor am putut obține și o imagine a straturilor sociale care au luat parte la inițierea, crearea instituțiilor sferei civile maghiare din România.

Profesia	Proporția (%)	Profesia	Proporția (%)
Profesori, învățători, educatoare	29.39%	Economiști	3.72%
Intellectualitate tehnică	12.63%	Artiști	3.72%
Pensionari	9.18%	Muncitori, țărani	3.06%
Medici, farmaciști	6.65%	Tehnicienii	2.93%
Scriitori, jurnaliști	6.65%	Întreprinzători	2.96%
Studenti, elevi	5.32%	Prof. univ.	1.99%
Preoți	5.32%	Juriști, notari	1.33%
Funcționari	4.79%	Casnice, șomeri	1.06%

Tabelul nr. 8. Repartiția pe profesii a membrilor din conducerile organizațiilor

6. CONTINUITATE ȘI RENĂȘTERE

Avînd în vedere că practica politică a perioadei de dictatură comunistă urmărea în fapt restrîngerea semnificativă a vieții de organizație, în general a întregii sfere civile, am încercat să depistăm în cursul cercetării și încercările care au existat – sub semnul unei continuități ideatice și spirituale doar, întrucît în ordine materială-financiară, de posesiune nu prea există deocamdată perspective – pentru a impune organizații înființate după 1989 ca succesoare legale ale unor organizații cunoscute dinainte de 1945. Conform datelor anchetei, 44 de organizații (15%) s-au definit ca succesoare legale, urmașe de drept ale unor organizații care au activat și înainte de 1989. Aproape jumătate din aceste organizații au indicat ca domeniu principal de activitate *cultura și religia*.

7. MEMBRII ORGANIZAȚIILOR

Dintre cele 289 de organizații contactate, 247 au membri, 42 nu au sau au doar în mod mijlocit. Acestea din urmă reprezintă uniuni ale diverselor organizații (studen-

tești, de cercetași etc.), precum și câteva fundații (poate că acestea sunt organizațiile înregistrate ca fundații și care funcționează și în realitate ca atare).

În ceea ce privește efectivul, ne-a interesat, pe de o parte, numărul de membri, pe de alta – structura.

Numărul total de membri înregistrat pe baza răspunsurilor la chestionare este de 82700. Ca în cazul celor anterioare, și în privința acestor date trebuie să manifestăm un anumit grad de reținere. Aceasta datorită – pe de o parte – deficienței deja amintite, anume necunoașterea *numărului mediu de membri ce revine la un membru*, drept care nu putem evalua proporția persoanelor care fac parte simultan din mai multe organizații. Pe de altă parte, întrucât avem serioase motive să ne îndoim în privința exactității informațiilor furnizate de către subiecții anchetei: în 35% din cazuri cei chestionați au furnizat date aproximative, 25% au efectuat numărători suplimentare (ceea ce presupune de asemenea o aproximație) și doar 19% au extras datele exacte din documentele organizației (în restul cazurilor anchetatorii nu și-au putut da seama de măsura preciziei datelor). Așadar, putem lua drept sigure doar 19% din datele obținute, restul se bazează pe estimări relative și nu e lipsită de fundament presupunerea că subiecții au preferat să supraestimeze, mai degrabă decât să subestimeze numărul membrilor organizațiilor respective. Totalul numărului de membri înregistrat poate fi pus sub semnul întrebării fie și numai din cauză că au existat organizații care au raportat un număr neverosimil de mare de membri (nivelul superior: peste 19000). Dincolo de exagerările presupuse, se poate crede că în cazul unora e vorba de uniuni ale unor organizații, ceea ce face însă probabilă dubla numărătoare. Abstracție făcând de datele dubioase, estimăm numărul real de membri la 30-35000.

Dincolo de cifre, componența constituie o informație esențială. Am cercetat-o din mai multe puncte de vedere. Un prim mod de abordare posibil se referă la repartitia teritorială, cu privire la care am schițat deja datele esențiale (*Tabelul nr. 4*), precum și concluziile respective.

Am examinat, de asemenea, componența organizațiilor în funcție de sex și apartenență etnică; aici ne-a interesat în primul rând proporția de membri de altă naționalitate decât cea maghiară. Pe baza datelor prelucrate – raportat la numărul total de membri – femeile reprezintă 46%, iar proporția membrilor de alte naționalități decât cea maghiară – 4%.

În *Tabelul nr. 9* indicăm distribuția pe grupe de vârstă. Este esențial să atragem atenția că la baza datelor se află estimările informatorilor.

Grupe de vârstă	Proporția grupelor de vârstă în cadrul nr. total de membri (%)	Proporția gr. de vârstă în cadrul populației maghiare mature (%)
pînă la 25 de ani	48.52%	14.25%
între 25 și 35 de ani	18.93%	14.51%
între 36 și 55 de ani	19.18%	34.97%
peste 55 de ani	13.39%	36.27%
TOTAL	100.00%	100.00%

Tabelul nr. 9. Distribuția membrilor după vârstă

În legătură cu proporția considerabilă a tineretului, mai mult: suprareprezentarea tinerilor în cadrul organizațiilor, trebuie să risipim iluzia că aceasta ar însemna în cazul lor o participare activă la viața de organizație, inclusiv un fel de practică a organizării sociale. Majoritatea celor din grupa de până la 25 de ani provin din organizații cu un număr mare de membri, – ce pot trece în condițiile noastre chiar și drept organizații de masă –, în cadrul cărora doar o pătură relativ subțire accede la participare activă. Dimpotrivă, generația de mijloc și generațiile mai vârstnice își semnalează prezența în organizații cu un număr de membri relativ redus.

8. UTILITATE PUBLICĂ ȘI REPREZENTARE A INTERESELOR

Evident, gradul de dezvoltare a sferei civile presupune și o anume diviziune internă a muncii. În condiții ideale, această diviziune internă a muncii apare de obicei sub forma diferențierii activităților, a departajării între distribuirea de donații și efectuarea de diverse servicii.

Din cele 289 de organizații avute în vedere, 276 s-au putut autodefini ca organizații *distribuitoare de donații* sau *prestatoare de servicii* (eventual cu profil mixt), după cum se constată în *Tabelul nr. 10*.

Tipuri de activitate	Nr. organizații	Proporția (%)
Exclusiv distribuție de donații	23	7.96%
În mare parte distribuție de donații	33	11.42%
Jumătate distribuție de donații – jumătate servicii	49	16.96%
În marte parte prestatoare de servicii	92	31.83%
Exclusiv servicii	79	27.34%
N-au răspuns	13	4.50%
TOTAL	289	100.00%

Tabelul nr. 10. Distribuția organizațiilor în funcție de tipul de activitate

Am căutat să depistăm și beneficiarii acelor organizații a căror activitate poate fi calificată în întregime sau parțial ca distribuție de donații (*Tabelul nr. 11*).

Beneficiarii activităților de distribuție	Nr. de organizații	Proporția (%)
Exclusiv persoane particulare	62	31.96%
Preponderent persoane particulare	42	21.65%
Aprox. jumătate-jumătate pers. partic. și instituții	27	13.92%
Preponderent instituții	39	20.10%
Numai instituții	24	12.37%
TOTAL	194	100.00%

Tabelul nr. 11. Beneficiarii activităților de distribuție de donații: persoane particulare sau instituții

Numărul organizațiilor care acordă sprijin (și) unor instituții poate fi considerat relativ însemnat, ceea ce indică, probabil, o spontană diviziune internă a muncii între organizații, în sensul că există organizații care contribuie cu diverse donații la activita-

tea altor segmente ale sferei civile. Altă problemă e – și în afara investigației noastre – măsura eficienței acestei diviziuni interne a muncii, precum și eventualele ei implicații, relațiile de subordonare și dependență cărora le poate da naștere.

Este evident că pînă la urmă calificarea organizațiilor – drept organizații de *utilitate publică* sau de *protejare a intereselor* – depinde de beneficiarii sprijinului (donații și servicii) acordat. Protecția intereselor presupune ca beneficiarii activității organizației să fie îndeobște înșiși membrii acesteia, pe cînd în cazul utilității publice sprijinul este orientat în măsură decisivă în afara cadrului organizației (*Tabelul nr. 12*).

Beneficiarii sprijinului	Nr. de organizații	Proporția (%)
Irelevant pentru activ. org.	49	17.50%
Numai membrii proprii	15	5.36%
Preponderent membrii proprii	59	21.07%
Membri și nemembri în proporții egale	39	13.93%
Preponderent persoane din afara organizației	66	23.57%
Exclusiv din afară	52	18.57%
TOTAL	280	100.00%

Tabelul nr. 12. Beneficiarii sprijinului (donații și servicii): membri proprii – nemembri

9. INFLUENȚA SOCIALĂ A SFEREI CIVILE

În organizarea societății, sfera civilă constituie o importantă sferă sustrasă controlului puterii. Formele de manifestare a activității de organizare a societății, măsura inițiativelor de acest gen sunt așadar indicatori de prim rang ai randamentului societății civile. În investigația noastră am încercat să schițăm o imagine aproximativă a raportului dintre sfera civilă și societate – în cazul nostru, societatea minoritară maghiară.

Unul din elementele importante ale acestei relații este repartitia organizațiilor în funcție de domeniul de activitate (*Tabelele nr. 5 și 6*). Aceasta ilustrează, înainte de toate, măsura în care sfera civilă satisface anumite așteptări ale comunității. Este evident că așteptările de ordin cultural și cele legate de învățămîntul în limba maternă nu sunt deloc neglijabile și, în contextul deja amintit, e de înțeles preponderența acestora în cadrul domeniilor de activitate mai importante ale sferei civile maghiare din România, dar e frapantă, de exemplu, proporția extrem de redusă a sportului, a activităților de loisir și a cluburilor constituite pe criteriul unor hobby-uri⁶. Fie că tragem concluzia că maghiarimea din România nu practică aceste forme de activitate, fie că facem constatarea că ele nu se articulează în suficientă măsură în viața de organizație a societății minoritare, aceste deficiențe sar în ochi și atrag atenția asupra unei periculoase unilateralități, disproporții a existenței comunitare, a hiperpolitizării, a exproprierii sale în interesul anumitor țeluri.

Celălalt element important al relației dintre sfera civilă și societatea minoritară este distribuția în funcție de aria de influență (iradiere teritorială) (*Tabelul nr. 13*). Pe baza acesteia se poate deduce în ce măsură e prezentă organizarea socială la diferite niveluri.

Raza de acțiune	Nr. de organizații	Proporția (%)
Sprijinirea unei instituții sau realizarea unui scop concret	45	15.85%
O parte sau întregul unei așezări	68	23.94%
O zonă sau un județ	69	24.30%
O regiune (ex. Secuimea)	43	15.14%
Întreaga țară	37	13.03%
Mai multe țări	22	7.75%
TOTAL	284	100.00%

Tabelul nr. 13. Repartiția organizațiilor în funcție de raza de acțiune

Pe baza datelor consemnate, sfera civilă maghiară din România poate fi socotită relativ cuprinzătoare. Cu toate acestea, distribuția relativ proporțională a activităților dezvoltate la anumite niveluri nu înseamnă în mod necesar că sfera civilă maghiară din România are un caracter integrat, așadar că activitatea desfășurată la un anumit nivel se repercutează asupra altor niveluri, respectiv că ar exista o cooperare între organizațiile ce funcționează la același nivel. Referitor la aceasta, chestionarul public livrează o informație care are, fără nici un dubiu, valoare semnificantă: 100 de organizații (34,5%) fac parte dintr-o uniune autohtonă sau se află în relație de asociere cu alte organizații autohtone. În ceea ce privește relațiile internaționale corespunzătoare caracterului lor, am înregistrat cu totul doar 36 de cazuri (ceea ce, în opinia noastră, e puțin); dintre acestea, în 25 de cazuri respectiva organizație sau uniune de peste hotare era din Ungaria.

În privința impactului sferei civile, un alt indicator important poate fi decelat în preferința manifestată de organizații față de anumite grupe specifice (*Tabelul nr. 14*). Întrebarea în cauză asigură posibilitatea unui număr nelimitat de răspunsuri; ar fi deci incorect să exprimăm rezultatele în procente. Prin urmare, am prezentat doar frecvența indicativelor.

Categoria vizată	Frecvența	Categoria vizată	Frecvența
Elevi, studenți	178	Șomeri	24
Copii	82	Jurnaliști	24
Artiști	65	Țigani	17
Profesori	61	Întreprinzători	15
Bolnavi, handicapați	53	Drept-credincioși	9
Persoane în vîrstă	51	Femei	7
Comunități rurale	47	Narcomani	6
Savanți, cercetători	36	Politicieni	5

Tabelul nr. 14. Frecvența de indicare a diferitelor categorii vizate de către organizații

10. EVALUAREA RELAȚIILOR

Sfera civilă presupune o rețea complexă de conexiuni, pe de o parte cu toate acele instituții care joacă un rol în organizarea societății (guvern, administrații locale,

organe judecătorești, instituții ale opiniei publice) sau care intră în vreun fel oarecare în legătură cu organizațiile ce alcătuiesc sfera civilă, ca beneficiari ai susținerii, organizatori asociați sau susținători. În acest sistem de relații, am încercat să evaluăm calitatea raporturilor, solicitându-i pe informatori să califice relațiile pe care le au cu diverse instituții (Tabelul nr. 15). Eram interesați, pe de o parte, de evaluarea ca atare și, pe de alta, dacă există propriu-zis vreo relație cu instituția respectivă. Am exprimat sintetic rezultatele evaluării, cu ajutorul unei medii scalare, în cadrul căreia valorile se repartizează de la 1 la 5, 1 semnificând o relație netă de adversitate, iar 5 indicând o cooperare foarte bună.

Instituția	Există legături (%)	Media scalară
Biserici, organizații religioase	87.54%	4.34
U.D.M.R.	78.89%	4.15
Instituții bugetare (școli, spitale, muzee)	69.90%	4.14
Întreprinderi, S.R.L.-uri, întreprinzători	76.82%	4.10
Fundații și asociații maghiare din România	78.55%	4.08
Mass-media magh. din Rom.	81.31%	4.04
La înregistrare: tribunalul	96.19%	3.96
Administrația locală	74.39%	3.87
Alte fundații și asociații autohtone	47.75%	3.84
La înregistrare: ministerul care acordă aprobarea	69.20%	3.81
Organe locale ale puterii (ex. prefectura)	52.60%	3.53
Mass-media românești	35.64%	3.50
Org. guvernamentale centrale	33.91%	3.39

Tabelul nr. 15. Evaluarea relațiilor existente cu diverse instituții

Ceea ce apare cu cea mai mare pregnanță e sistemul de relații relativ slabe cu instituții ca guvernul (ministerele), cu instituțiile locale ale guvernământului central (prefecturile, organele financiare), asociațiile și fundațiile nemaghiare din România, precum și mass-media românești. Mai mult, evaluarea instituțiilor amintite a produs un punctaj relativ redus, ceea ce trimite la concluzia că, ori de câte ori organizațiile vizate au intrat totuși în vreo legătură oarecare cu aceste instituții, experiența lor în ceea ce privește natura, deznodământul colaborării n-a fost dintre cele mai pozitive. Evaluarea de acest fel a instituțiilor respective induce concluzia că sfera civilă maghiară din România consideră irelevantă, în ceea ce o privește – pur și simplu ca pe niște instituții ale societății majoritare – toate acele instituții care nu țin de societatea minoritară maghiară din România. Toate acestea în mod nediferențiat, punând în aceeași oală instituțiile puterii centrale cu cele ce formează sfera civilă, justiția cu presa.

Această atitudine presupune și are drept consecință și un fel de separare, izolarea sferei civile față de diversele instituții, dar – într-o măsură mai mică, ce-i drept – chiar și de sfera civilă nemaghiară din România, ceea ce poate antrena serioase obstacole în cazul diferitelor inițiative civile. Această atitudine, această poziție se reliefează și din distribuția răspunsurilor la o altă întrebare. La solicitarea ca informatorii să ia atitudine față de următoarea afirmație: *Sfera civilă maghiară din România este mai dezvolt-*

tată decât cea română, repartitia răspunsurilor a fost următoarea: pe deplin de acord – 45%, parțial de acord – 25%, nu e de acord – 13%, nu știe/nu răspunde – 19%.

Trebuie totuși să remarcăm că în privința aprecierii și legăturilor existente cu sfera civilă nemaghiară din România apar diferențe semnificative în funcție de zonă, după cum reiese și din *Tabelul nr. 16*.

Regiunea	Există relații	Media scalară
Cluj	62.50%	3.96
Secuime	46.24%	3.89
Partium	51.61%	3.89
Dispersie	40.00%	3.56

Tabelul nr. 16. Evaluarea pe regiuni a legăturilor existente cu organizațiile civile nemaghiare din România

În legătură cu media valorilor atinse de organizațiile clujene, se ivește în mod firesc necesitatea anumitor explicații. Variabila care explică această deviere nu e, firește, proporția dintre populația română și cea maghiară din acest perimetru, ci aria de influență a organizațiilor. La Cluj există cele mai multe organizații cu incidență pe tot cuprinsul țării și – în general vorbind – relațiile organizațiilor percepute ca atare pe plan național cu sfera civilă nemaghiară din România sunt mai consistente. În cazul lor, și evaluarea conlucrării prezintă un coeficient mai mare: pe baza criteriului oraș mare – ofertă sporită, se poate concede că sunt mai ușor de aflat acele organizații cu care colaborarea e posibilă și fructuoasă.

La celălalt pol al evaluărilor regăsim biserica și U.D.M.R.: acestea apar în răspunsurile privitoare la un sistem de relații dezvoltat și o cooperare utilă, pozitivă. Fi-rește, rezultatul nu este surprinzător, avînd în vedere că biserica era singura instituție care dispunea după 1989 de o organizare cuprinzătoare, viabilă și de o infrastructură validă. E de ajuns să ne gîndim că în cazul multor așezări numai biserica e capabilă să asigure spațiul pentru diverse adunări, reuniuni indispensabile vieții de organizație sau că biserica este cea care poate intermedia diferite relații externe. În cazul U.D.M.R. această evaluare favorabilă era încă mai previzibilă, dat fiind că U.D.M.R. își asumă un rol activ, pe de o parte, și în interiorul sferei civile, iar, pe de alta, joacă un rol important atît în ceea ce privește coordonarea, cît și în ceea ce privește distribuția sprijinului material.

11. U.D.M.R. CA INTEGRATOR

Am mai amintit că o altă condiție importantă a înseși existenței sferei civile maghiare din România – dincolo de existența unor organizații care se autodefinesc drept maghiare din România – presupune un anumit tip de colaborare între aceste organizații, o integrare de un anumit nivel a acestora. E îndeobște cunoscut și faptul că U.D.M.R. și-a asumat în forme deosebit de hotărîte rolul de integrator, sprijinind aceste organizații atît din punct de vedere material, cît și din punct de vedere moral⁹ (*Tabelul nr. 17*).

Personalități care fac parte din conducere sau sprijină activ organizația	Indice de participare ⁸
Personalități bine cunoscute pe plan local, în profesia lor	0.92
Politicieni U.D.M.R. cunoscuți pe plan local	0.65
Personalități clericale	0.58
Personalități cunoscute pe plan național în domeniul lor de specialitate	0.53
Personalități cunoscute ale vieții economice (ex. întreprinzători)	0.51
Politicieni U.D.M.R. cunoscuți pe plan național	0.35

Tabelul nr. 17. Structura elitei de susținere/conducere

După cum reiese și din evidența de mai sus, U.D.M.R. face față destul de bine rolului asumat. Pe de o parte, întreține legături de un fel sau de altul cu majoritatea organizațiilor, pe de alta, are un indice de popularitate impresionant. Alte elemente importante care explică această stare de lucruri pot fi desprinse din *Tabelul nr. 17*: un factor însemnat în conturarea aprecierii pozitive îl reprezintă faptul că politicienii U.D.M.R. își asumă în proporție considerabilă roluri de conducere în organizațiile sferei civile, respectiv sprijină activitatea diverselor organizații. Această dublă angajare a politicienilor din structurile locale sau centrale ale U.D.M.R. este unul din factorii esențiali care poate asigura rolul său de integrator.

Să examinăm acum, pe această bază, modul în care interpretează organizațiile relațiile dintre U.D.M.R. și sfera civilă maghiară din România, în ce măsură consideră că aceste relații sunt satisfăcătoare, ce modificări – în ce direcție și în ce proporție – socotesc că ar fi necesare (*Tabelul nr. 18*).

Sunteți de acord că...	Total	Parțial	Nu de acord	Nu știe
Există suprapuneri între activitatea Dvs. și cea a U.D.M.R.?	16	22	61	2
Organizațiile civile maghiare din România sunt în relații de dependență față de U.D.M.R.?	13	17	64	6
Organizațiile civile maghiare din România ar trebui să preia mai multe din sarcinile U.D.M.R.?	56	16	20	7
U.D.M.R. joacă un rol important în coordonarea organizațiilor civile?	43	27	26	5
Sfera civilă maghiară din România e absolut independentă de U.D.M.R.?	16	34	45	4

Tabelul nr. 18. Evaluarea relației dintre sfera civilă și U.D.M.R.

Din datele de mai sus reiese că organizațiile care compun sfera civilă maghiară din România se raportează într-o manieră destul de ambivalentă la problema dependenței (eventual: independenței) față de U.D.M.R. 64% resping afirmația conform căreia între sfera civilă maghiară din România și U.D.M.R. ar exista o relație univocă de dependență; în același timp, 45% nu sunt de acord că sfera civilă maghiară din România ar fi în totală măsură independentă de U.D.M.R., ba mai mult, 15% din cei ce

au răspuns la chestionar au fost de acord simultan cu ambele afirmații, care – după opinia noastră – se excludeau reciproc. Această ambivalență devine încă mai pregnantă dacă luăm în considerație și faptul că 43% dintre subiecți au fost de acord fără rezerve că U.D.M.R. are un rol însemnat în coordonarea organizațiilor civile. Firește, aceasta nu înseamnă neapărat că situația însăși li se pare dezirabilă ca atare, dar recunosc funcția de coordonare a U.D.M.R.

În același timp, reiese cu claritate că în privința domeniului de acțiune și a activităților asumate nu există încă o delimitare lipsită de echivoc între U.D.M.R. și sfera civilă maghiară din România. Mai mult de jumătate din reprezentanții sferei civile sunt de acord că organizațiile civile ar trebui să preia mai mult din sarcinile U.D.M.R. Ei consideră așadar că U.D.M.R. își asumă și roluri care ar intra în atribuțiile sferei civile, dar, cu toate acestea, 61% sunt de părere că nu există suprapuneri în activitățile U.D.M.R. și ale organizațiilor civile. Consideră deci că actuala diviziune este acceptabilă, în schimb asumarea de sarcini și roluri din partea U.D.M.R. li se pare exagerată și majoritatea sunt de părere că o parte a activității ar trebui preluată de sfera civilă.

12. INSTITUȚIONALIZAREA

O altă problemă esențială care se poate pune în legătură cu viața de organizație se leagă de măsura *instituționalizării*, cu alte cuvinte de măsura în care relațiile interne din organizațiile avute în vedere se structurează în funcție de scopuri bine determinate. Aceasta e, pe de o parte, un indicator important al eficacității și, pe de alta, pune în evidență gradul de dezvoltare a sferei civile. Pe parcursul constituirii sferei civile, mai cu seamă în etapa timpurie a conturării sale, apar în primul rând inițiativele bazate pe relații personale, urmînd apoi ca ele să îmbrace treptat forme organizate. În esența sa, instituționalizarea nu e altceva decît formalizarea treptată a acestor relații interpersonale, conturarea domeniilor și funcțiilor independente de persoanele implicate.

Datele anchetei bazate pe chestionare nu pot oferi, evident, decît o imagine aproximativă a măsurii în care s-a instituționalizat sfera civilă maghiară din România. Datele noastre pun în lumină doar gradul în care s-au conturat diversele roluri, în ce măsură putem vorbi despre o organizare determinată de un scop bine gîndit în cazul asociațiilor și fundațiilor incluse în cercetare. La evaluarea datelor nu se poate pierde din vedere nici faptul că pot exista – și fără îndoială că și există – organizații care desfășoară activități sezoniere sau care și-au propus realizarea unor obiective strict limitate și care nu necesită o coordonare deosebită. În aceste cazuri, stilul de muncă deja format sau o minimă cooperare pot constitui premisa suficientă a unei activități fructuoase.

12.1. Organizarea muncii

Să începem cu vîrfurile aisbergului. În cazul a 15% din organizații, activitatea se desfășoară în cadrul unor secții diferențiate (departamente, divizii etc.). E de presupus că despre această categorie se poate afirma în mod îndreptățit că desfășoară o activitate complexă, cuprinzătoare și în cazul ei organizarea internă, instituționalizarea prezintă

un înalt grad de dezvoltare. Aproape un sfert din organizații lucrează după un program de muncă prestabilit, cu orar zilnic, în vreme ce o treime se află la dispoziția publicului cu o regularitate programată. Cu ceva mai mare – 45% – este proporția acelor organizații în cazul cărora îndatoririle și rolurile se definesc, se precizează sub forma descrierii domeniului de activitate.

Planificarea e și ea un element esențial al organizării; avînd în vedere acest lucru, am inclus în chestionar întrebarea referitoare la existența/inexistența unui buget prevăzut pentru anul 1995. 44% din cei chestionați au răspuns afirmativ, ceea ce înseamnă că mai mult de jumătate din organizații funcționează oarecum la întâmplare, de pe o zi pe alta, cum s-ar spune, fără a-și planifica – fie și în perspectiva unui singur an – încasările și cheltuielile.

Bazîndu-ne pe aceste date, putem conchide că aproximativ o treime din organizații prezintă caracteristici care presupun un nivel relativ ridicat de instituționalizare.

Această imagine merită nuanțată, extinzînd cercetarea și asupra măsurii în care domeniile de activitate conturate în procesul instituționalizării se transformă în slujbe (*jobs*). În context, merită să examinăm și măsura în care e prezentă sfera civilă maghiară din România pe piața forței de muncă, ce posibilități de angajare este capabilă să ofere. Pe baza răspunsurilor înregistrate, se conturează următorul tablou: 17% din organizații au angajați cu program de lucru integral, în total 215 angajați; 18% din organizații beneficiază de aportul unor colaboratori cu program de lucru parțial, în total 168 de angajați; 25% din organizații asigură onorariile a 315 persoane care colaborează cu regularitate; marea majoritate a organizațiilor (90%) lucrează (și) cu voluntari, ceea ce antrenează, pe baza informațiilor obținute, 3296 de persoane.

În continuare, să examinăm domeniile de activitate mai importante, respectiv în ce măsură și sub ce forme sunt ele acoperite (*Tabelul nr. 19*).

Sfera de activitate	Neocupat %	Voluntar %	Remunerat %
Președinte sau director executiv	1	92	7
Administrator	46	39	13
Secretar(ă), gestionar	17	68	15
Jurisconsult	56	39	3
Contabil	21	58	19

Tabelul nr. 19. Domenii de activitate și posturi

Dacă ținem seama și de aceste date, atunci evaluarea anterioară poate fi calificată drept exagerată, dat fiind că voluntariatul și instituționalizarea sunt compatibile doar într-o anumită măsură.

În ceea ce privește indicii de utilizare, trebuie să constatăm cu amărăciune că ponderea sferei civile maghiare din România pe piața forței de muncă este neglijabilă. Comparativ, în 1992 în Ungaria sectorul nonprofit asigura locurile de muncă a 1,48% din totalul angajaților¹⁰. În schimb, numărul voluntarilor este însemnat, ceea ce poate fi evaluat dintr-un anumit punct de vedere și ca un dat pozitiv, întrucît presupune entuziasm, activism în organizarea societății și un dezvoltat simț de responsabilitate comunitară, după cum indică și că s-au conturat acele forme de stimulare cu ajutorul

căroră – chiar și în condiții materiale relativ precare – poate fi asigurată forța de muncă necesară organizării diferitelor activități și servicii.

Am prevăzut întrebări și în ceea ce privește calificarea forței de muncă, respectiv în ce măsură au beneficiat diferitele organizații de cursuri de specializare ce ar presupune creșterea eficacității funcționale a organizației. Reprezentanții a 22% din organizații au declarat că colaboratorii lor au urmat cursuri de management, iar proporția organizațiilor ai căror angajați, colaboratori interni sau externi au beneficiat de cursuri de perfecționare compatibile cu activitatea de bază reprezintă 51%.

12.2. *Infrastructura*

În privința infrastructurii, am urmat două domenii de interes: care este înzestrarea tehnică a organizațiilor, în ce măsură recurc ele la diversele elemente de birotică, respectiv în baza căror relații de proprietate utilizează aceste mijloace (proprietate unică, închiriere, drept de folosință gratuită sau la un preț preferențial). Pe lângă schițarea condițiilor materiale ale funcționării și organizării, am fi dorit să obținem și o imagine aproximativă a bazei materiale de care dispune sfera civilă maghiară din România (*Tabelul nr. 20*).

Mijloace	Uzează	Proprietate	Închiriate	Uz gratuit
Clădiri, birouri	248	31	58	159
Telefon	233	59	32	142
Copiator	144	71	6	67
Computer	136	86	5	45
Fax	113	44	17	52
Auto	78	45	6	27
Imprimantă laser	60	37	0	23
E-mail	19	7	1	11

Tabelul nr. 20. Infrastructura, baza materială a celor 289 de organizații

Nu e nevoie să insistăm asupra importanței majore a dotării în funcționarea eficiente a organizațiilor. Chiar și la o examinare sumară a datelor incluse în tabel, precaritatea bazei materiale de care dispune sfera civilă maghiară din România sare în ochi. Întru cât avem în vedere numai bunurile aflate în exploatare, situația e relativ liniștitoare: 70% din organizații dispun de baze materiale minimale (local și telefon). Deoarece considerăm și computerul ca un element esențial de echipament, nu mai putem afirma cele de mai sus decât cu privire la 36% din organizații. Dacă avem în vedere, pe de altă parte, natura proprietății, vom constata că majoritatea organizațiilor nu beneficiază de siguranța conferită de actul de proprietate. Evident, elementele amintite de noi nu epuizează baza materială a sferei civile maghiare din România. O serie de organizații precizează că sunt deținătoare, în proprietate exclusivă sau parțială, ale unor imobile (internate, case de odihnă), respectiv că posedă apreciable fonduri de carte, mijloace utilizabile la desfășurarea unor activități didactice și a altor activități specifice.

13. VENITURILE SFEREI CIVILE MAGHIARE DIN ROMÂNIA ÎN 1994

În legătură cu încasărilor, cu venitul asociațiilor și fundațiilor maghiare din România, am formulat întrebări privitoare, pe de o parte, la mărimea venitului, pe de alta, la structura surselor acestuia. Pe baza răspunsurilor se conturează următoarea situație (*Tabelul nr. 21*):

Tip	Informații privitoare la venit	Nr. de organizații
A	Au avut venituri și se cunoaște ordinul de mărime	209
B	Au avut venituri, dar nu se cunoaște ordinul de mărime	34
C	N-au avut venituri în 1994	15
D	N-au răspuns la întrebare	5
E	S-au înființat în 1995, deci n-au avut venituri în 1994	26

Tabelul nr. 21. Informații privind venitul pe 1994

Cei ce au răspuns în numele organizațiilor din categoria *A* s-au arătat capabili să evalueze intrările din 1994 și majoritatea au putut răspunde și la întrebările referitoare la structura surselor de venit. Din categoria *B* fac parte cei care n-au putut oferi informații despre mărimea veniturilor lor pe anul trecut, dar au fost în stare să informeze asupra structurii acestuia (de unde se putea deduce fără echivoc că avuseseră venituri). Din categoria *C* fac parte organizațiile care n-au avut nici un fel de venituri în 1994. În concluziile noastre privind veniturile sferei civile maghiare din România și structura acestora ne-am bazat deci pe datele furnizate de organizațiile de tipul *A*, iar în privința structurii veniturilor am luat în considerație și organizațiile de tipul *B*.

Veniturile declarate ale organizațiilor contactate în cursul cercetării au fost în 1994 de 3971425 USD, adică cca 6 miliarde lei. Această sumă reprezintă nu numai veniturile bănești, ci și valoarea echivalată a ajutoarelor în natură primite în 1994. Evident, suma poate fi luată în considerare doar cu titlu de aproximație. Aceasta întrucât marea majoritate a informatorilor au comunicat doar ordinea de mărime a veniturilor, bazată și ea de cele mai multe ori doar pe simple estimări, iar în cazul diferitelor donații provenite din străinătate am încercat să stabilim valoarea cu ajutorul indicatorilor de schimb valutar. Rata de schimb a luat în considerare valorile medii ale cursurilor valutare oficiale pe 1994, valoarea exprimată în lei a venitului real a fost însă, după părerea noastră, mai mare.

Chiar și în cazul când venitul real al organizațiilor ar fi mai mare decât suma indicată mai sus, – după estimările noastre, nu poate depăși 5 milioane de dolari –, putem conchide că, raportat la P.I.B., venitul sferei civile maghiare din România este neglijabil. În țările dezvoltate, participația sectorului terțiar la P.I.B. este de 1-3%.

Repartiția veniturilor pe organizații este extrem de inegală. Ca să ne referim numai la două date: cele mai bogate 22 de organizații (10% din organizațiile ale căror venituri ne sunt cunoscute) dispun asupra a 82% din totalul veniturilor, în vreme ce jumătate (!) din organizațiile cu cele mai mici venituri abia dacă ating 1% din venitul total.

O inegalitate similară, doar cu puțin mai redusă, se manifestă însă și în privința distribuției teritoriale (*Tabelul nr. 22*).

Regiunea	Proporția organizațiilor	Proporția veniturilor
Secuimea	64.36	80.36
Partium	10.73	9.50
Cluj	11.07	7.17
Dispersie	13.84	2.97
TOTAL	100.00	100.00

Tabelul nr. 22. Repartiția veniturilor pe regiuni

Distribuția în funcție de domenii de activitate prezintă și ea suficiente disproporționalități (*Tabelul nr. 23*).

Domeniu de activitate	Rep. organizațiilor (%)	Rep. venit. (%)
Cultură și religie	50.00	33.20%
Instrucție	17.01	8.46%
Servicii sociale	9.72	19.20%
Dezv. economică	3.82	29.70%
Sănătate și ed. sanitară	3.47	3.78%
Activități de loisir	2.78	0.71%
Dezv. așezărilor și comunităților	2.78	2.17%
Protecția mediului	2.43	0.24%
Drepturi civile, apăr. interes.	2.43	0.09%
Distr. donații cu obiective multiple	1.74	1.14%
Relații internaț., integrare europeană	1.39	0.47%
Cercetare	1.04	0.83%
Sport	0.69	0.00%
Altele	0.69	0.00%
TOTAL	100.00	100.00%

Tabelul nr. 23. Repartiția veniturilor după domeniul de activitate

Repartiția veniturilor nu se află în concordanță cu distribuția domeniilor de activitate. Organizațiile din domeniul *culturii și religiei*, care acoperă jumătate din domeniul de activitate al sferei civile, de pildă, n-au dispus în 1994 de jumătate din venit, ci doar de o treime din acesta. Merită să atragem atenția asupra acestei disproporții chiar și dacă este absolut evident că nu ne putem aștepta cîtusi de puțin la un paralelism între cele două distribuții, dat fiind că necesitățile financiare ale diverselor domenii diferă substanțial. Cu toate acestea, a fost o surpriză constatarea că pe locul al doilea în ceea ce privește ordinul de mărime a veniturilor s-a înscris *dezvoltarea economiei*.

14. SURSELE DE VENIT

Structura surselor de venit reprezintă o informație mai importantă poate chiar și decît mărimea acestuia (*Tabelul nr. 24*).

Tipul venitului	Nr. org. beneficiare	Proporția sursei de venit în ven. tot. (%)
Donații și sprijin de peste hotare	140	70.75
Donații și sprijiniri autohtone	170	16.70
Încasări servicii și producție	63	6.03
Dobînda capitalului social	89	2.39
Cotizații	111	2.02
Încasări de pe urma activității proprii de întrepr.	39	1.59
Alte surse	16	0.52
TOTAL	-	100.00

Tabelul nr. 24. Structura venitului în funcție de surse

Din analiza structurii venitului reiese fără echivoc că sursele de venit ale sferei civile se constituie din donații, în primul rînd din străinătate și, într-o măsură mult mai mică, autohtone: aceste surse reprezintă peste 87% din totalul veniturilor pe anul 1995. Față de acestea, un procent extrem de mic se regăsește în intrările pe care organizația însăși e în stare să le determine și care – ca, de exemplu, serviciile sau întreprinderile economice – le-ar asigura independența și securitatea materială. Veniturile de această natură reprezintă abia 7,62% din total (cca 300000 USD), în ciuda faptului că 63 de organizații au avut venituri din servicii și 39 din activități pe tărîm economic.

Am căutat să aflăm și de unde provin donațiile și sponsorizările autohtone, a căror valoare totală e de cca 650000 USD (*Tabelul nr. 25*).

Donații și sponsorizări autohtone	Nr. org. beneficiare	Procentul donațiilor autohtone în venitul total
Donații de la persoane fizice (exclus cotizații)	119	8.58
Fundații și asociații	68	3.88
Întreprinderi, bănci	105	2.20
Biserici	49	1.33
De la bugetul central	23	0.45
De la administrațiile locale	16	0.19
U.D.M.R.	20	0.04
Altele	9	0.02
TOTAL	409	16.70

Tabelul nr. 25. Repartiția donațiilor și sponsorizărilor autohtone (interne)

Se cuvine remarcat în mod special că de sume provenind din bugetele centrale au beneficiat 23 de organizații – cca 10% din organizațiile ale căror structuri de venituri ne sunt cunoscute. Intrările provenite din această sursă (18000 USD) reprezintă 0,45% din venitul total. Apare evident că guvernele de pînă acum n-au excelat în susținerea sferei civile, dar, după cum reiese din datele anchetei, organizațiile maghiare din România nici n-au prea căutat să apeleze la acest sprijin. În sprijinul afirmației de mai sus vine și faptul că peste 65% din organizații au declarat că nu au nici un fel de legături cu

diversele instituții și organisme guvernamentale. Aceasta înseamnă implicit și că organizațiile nu au cunoștință de contribuția acestor organisme la susținerea unor fundații publice, respectiv ce fonduri repartizează în vederea sprijinirii anumitor obiective, fonduri de care ar putea beneficia, eventual, și organizațiile civile maghiare din România.

În privința donațiilor din străinătate, n-am pus întrebări despre mărimea veniturilor provenite dintr-o anumită țară. I-am solicitat pe informatori ca – în măsura în care au primit donații din străinătate – să indice țările respective în ordinea mărimii donațiilor. La alcătuirea ordinii definitive (*Tabelul nr. 26*) am luat deci în considerare, pe lângă frecvența menționării, și gradul acesteia (adică locul pe care se situează țara respectivă). Punctajul unei țări date a fost calculat pornind de la frecvența cu care țara respectivă apare în listele cu susținători ale diverselor organizații, fără a pierde din vedere nici clasamentul. Am calculat separat frecvența apariției pe locurile întâi, doi, trei și patru și, corespunzător locului menționat, am înmulțit-o cu patru, trei, doi, respectiv frecvența situării pe locul patru am considerat-o doar în sine. Pe baza însumării acestora, am obținut în final valoarea ierarhică a țărilor respective.

Ordinea	Țara	Mărimea relativă a valorii
1	Ungaria	645
2	Germania	197
3	Olanda	108
4	Elveția	103
5	S.U.A.	94
6	Austria	63
7	Anglia	42
8	Franța	40
9	Suedia	28
10	Australia	27

Tabelul nr. 26. Ordinea valorică relativă a țărilor susținătoare

15. EVALUAREA ACTIVITĂȚII DE PÎNĂ ACUM, PROBLEME, PROIECȚII PROSPECTIVE

I-am solicitat pe reprezentanții organizațiilor să facă o evaluare a performanțelor în relație cu obiectivele formulate în momentul înființării. 36% din răspunsuri indică realizarea întocmai a scopurilor propuse inițial, iar 9% din cei chestionați sunt de părere că au reușit să atingă doar într-o foarte mică măsură obiectivele formulate la început. Proporția celor care consideră că au realizat mai mult decât își asumaseră e de 7%, iar a celor care sunt de părere că n-au realizat nimic, 2%.

În ceea ce privește viitorul, majoritatea informatorilor (52%) prevăd o înaintare echilibrată pe calea deja aleasă, 27% speră că organizația lor va avea parte de o evoluție dinamică. 16% din cei chestionați consideră că declinul organizației lor va înceta, iar 3% au fost de părere că organizația reprezentată de ei va înceta să existe.

E important să remarcăm aici că nu se reflectă atmosfera general dominantă din cadrul organizațiilor, chestionarele fiind completate de câte o singură persoană (în majoritatea cazurilor, un membru din conducere). În ciuda acestui fapt, e de presupus că evaluările nu reflectă numai pure impresii personale, ci lasă loc interpretărilor și asupra dinamicii interne a organizației, în speță asupra faptului că organizațiile speră în prezervarea actualului nivel cantitativ și calitativ. După toate semnele, aceste organizații cred că au găsit și rodat acele modele grație funcționării cărora se poate asigura menținerea nivelului actual.

Datele privitoare la problemele organizațiilor întăresc și ele această presupunere. După cum reiese și din *Tabelul nr. 27*, majoritatea consideră că factorul cel mai important care împiedică funcționarea/dezvoltarea organizației este precaritatea mijloacelor materiale. Cu toate acestea, este oarecum surprinzător că informatorii nu întrezăresc vreo șansă de a potența eficiența, eficacitatea muncii prin calificarea forței de muncă, îmbunătățirea circulației informațiilor, o mai bună organizare a muncii.

Factori care împiedică activitatea/dezvoltarea organizației	Coeficient ¹¹
Precaritatea mijloacelor materiale	533
Condițiile economice generale	507
Insuficiența reglementare juridică/financiară	222
Condiții politice generale	157
Absența informației	137
Calitatea forței de muncă	84

Tabelul nr. 27. Coeficientul factorilor care împiedică activitatea organizațiilor

Ierarhia problemelor resimțite ca apăsătoare reflectă într-o manieră interesantă concepția actualilor conducători ai organizațiilor despre factorii de care depinde o viață de organizație eficientă, fructuoasă. Este evident că ierarhizarea reflectă și o serie de dificultăți reale. În opinia noastră, problema nu constă într-atât în faptul că precaritatea mijloacelor materiale este indicată drept factorul perturbant cel mai important, ci că posibilitatea rezolvării penuriei de fonduri e legată mai cu seamă de îmbunătățirea calității ofertei în obținerea diverselor subvenții acordate prin concurs: în lista privitoare la specializările profesionale necesare (*Tabelul nr. 28*), participarea la *concursuri în vederea obținerii de subvenții* figurează pe primul loc. Luând în considerare structura actuală a veniturilor, consecința ar fi, în primul rând, o situație concurențială mai strânsă pe piața donațiilor și ofertelor, dat fiind că creșterea volumului subvențiilor externe e puțin probabilă.

Specializarea cerută	Coeficient
Abordarea concursului pt. subvenții	477
Gospodărirea resurselor financiare	404
Managementul resurselor umane	199
Conducere, organizare	194
Cunoașterea reglementărilor juridice	169
Servicii publice, relații publice, servicii de presă	166

Tabelul nr. 28. Ordinea valorică relativă a specializărilor dorite

16. CÎTEVA CONCLUZII

Cea mai importantă concluzie, care se cere exprimată de la bun început, este aceea că există sferă civilă maghiară în România, cel puțin în sensul că organizațiile înregistrate de noi conturează imaginea unei entități relativ separate în cadrul societății, avînd drept scop, în primul rînd, satisfacerea nevoilor de organizare socială ale maghiarimii din România, prin forme de cele mai multe ori inițiate și menținute de către persoane de naționalitate maghiară și prezentînd o relativă congruență.

În cadrul domeniilor de activitate, preponderența evidentă a culturii și învățămîntului în limba maternă indică matricea ideologică a programului politic și de organizare socială a maghiarimii din România: păstrarea și cultivarea moștenirii culturale. Această preponderență este relativă, o însemnată parte a veniturilor concentrîndu-se în domenii de activitate mai puțin determinate ideologic, ca, de pildă, *dezvoltarea economică* și *serviciile sociale*. Mai mult, e deja în curs un proces de echilibrare, în sensul că disponibilitatea creării de organizații scade în cazul domeniilor de activitate legate de cultivarea moștenirii culturale, în vreme ce în cazul altora se află într-o relativă stagnare.

În absența unui material documentar comparat, cu date relevante, cu adevărat convingătoare, nu putem spune despre gradul de dezvoltare al sferei civile maghiare din România decît că, în condițiile actuale, el nu poate corespunde decît cu greu așteptărilor exprimate în privința sa. E suficient să ne referim doar la infrastructura relativ precară, slab dezvoltată sau la faptul că majoritatea organizațiilor se află încă în faza incipientă a procesului de instituționalizare. În același timp, poate fi consemnat ca un fapt pozitiv acela că – deși numeric reduse (după aprecierile noastre, ar fi vorba de cel mult 15% din organizațiile ce figurează în eșantion) – există totuși organizații “profesioniste”, care dispun de fonduri corespunzătoare și de o infrastructură bine articulată.

Asupra sferei civile apasă și faptul că nivelul subvențiilor e relativ scăzut și în structura veniturilor sprijinul material provenit din străinătate domină în mod cvasiabsolut. Fără exagerare, se poate afirma că, în privința resurselor materiale, sfera civilă maghiară din România e întreținută de străinătate. Evident, ar fi anacronic să avem pretenția ca viața de organizație maghiară din România să se bazeze exclusiv pe resurse interne, dar în cazul unei eventuale izolări a țării, în condițiile consolidării unei asemenea structuri de venituri, decăderea sferei civile este mai mult decît probabilă. Dar nici în cazul unor previziuni mai optimiste nu e dovadă de înțelepciune, nu reprezintă o strategie valabilă pe termen lung acea tendință a societății civile maghiare din România de a se baza în proporție covîrșitoare pe resurse materiale provenite din afara hotarelor.

Voluntariatul, prezent în proporții tot mai însemnate, contracarează, completează într-o oarecare măsură nivelul scăzut al veniturilor.

În ceea ce privește gradul de integrare, mare parte din organizații recunosc rolul jucat de U.D.M.R. în acest sens. Sistemul relațiilor întreținute cu U.D.M.R. rămîne însă relativ neelucidat, atribuțiile, domeniile de activitate nu sunt delimitate în mod univoc.

Legătura cu diversele instituții ale societății din România e determinată mai cu seamă de faptul delimitării, al separării și – într-o măsură oarecum mai mică – al res-

pingerii. Același fapt își face simțită prezența și în relația cu sfera civilă nemaghiară din România, de unde trebuie să tragem concluzia că solidaritatea la nivelul întregii societăți, recunoașterea și articularea interesului comun reprezintă încă deziderate dificil de realizat în cadrul societății civile din România, iar în această privință, după toate semnele, societatea minoritară maghiară din România are mai mult de pierdut. Un fenomen promițător în această direcție e că sistemul de relații al organizațiilor cu rază mare de acțiune e mai extins și că există deja în conducerea organizațiilor persoane care acordă o apreciere relativ pozitivă acestor relații. Pare a se contura, așadar, existența unei pături sociale care poate prelua inițiativa pe acest tărâm, fără îndoială determinant din punctul de vedere al șanselor viitorului.

În românește de Paul Drumaru

NOTE

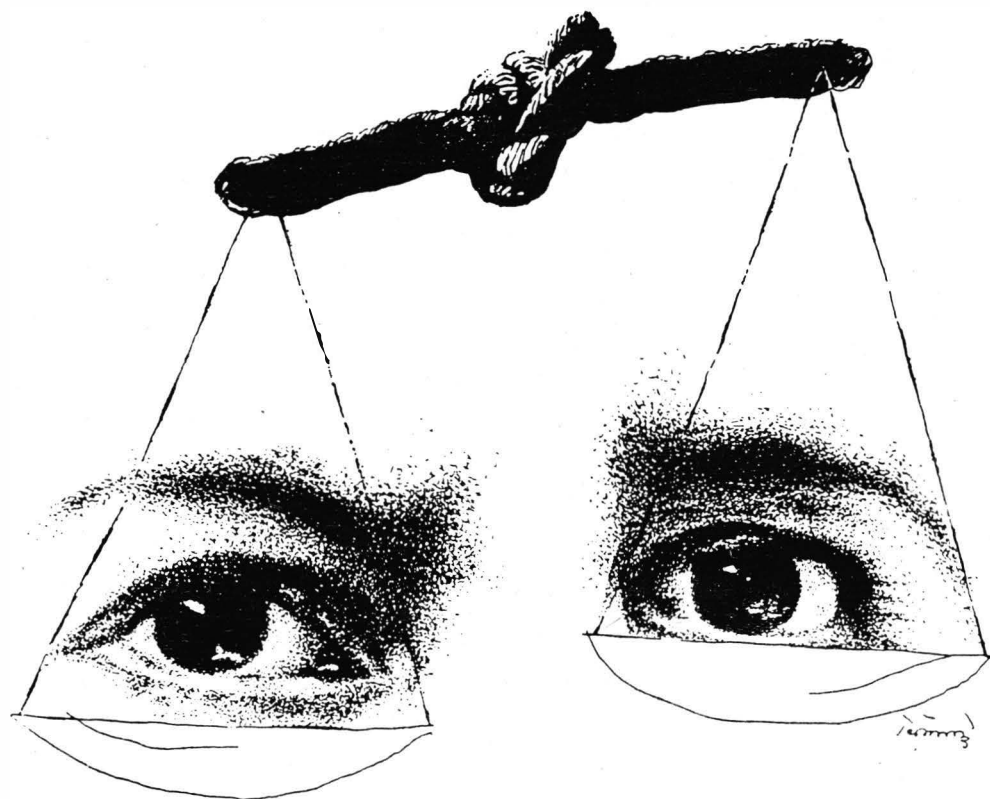
1. *Romániai Magyar Alapítványok Jegyzéke* (Catalogul fundațiilor maghiare din România), KIDA, CIVITAS și Fundația Bölöni Farkas Sándor, Ilien, 1994.
2. În cazul înregistrării asociațiilor, legea prevede un număr minim de 21 de membri; reglementările privitoare la fundații nu prevăd obligația existenței fondatorului.
3. Toate datele care se referă la caracteristicile demografice ale populației maghiare din România sunt comunicate pe baza recensământului din 1992: *Recensământul populației și al locuințelor din 7 ianuarie 1992*, vol. I, 1994.
4. Informația provine din statistica publicată de Oficiul Central de Statistică din Ungaria: *Központi Statisztikai Hivatal: Alapítványok és Egyesületek – A nonprofit szektor statisztikája* (Oficiul Central de Statistică: Fundații și asociații – Statistica sectorului nonprofit), Budapesta, 1994.
5. Am evaluat datele referitoare la anul 1995. Evaluarea se bazează pe numărul organizațiilor înregistrate, precum și pe datele acelor organizații a căror înregistrare e în curs.
6. În legătură cu acest fapt se pot formula mai multe ipoteze. În primul rând, că în cazul domeniilor de activitate structurarea sferei civile nu se petrece de-a lungul liniilor de demarcație etnică (la fel ca în cazul domeniilor de activitate sindicală, respectiv al activității reprezentanțelor intereselor profesionale). Pe de altă parte, se poate presupune că, având în vedere problemele specifice ale perioadei de tranziție, organizarea acestor activități a trecut în plan secund. În același timp, o serie de organizații ce-și desfășoară activitatea în acest domeniu puteau să nu fi fost cuprinse în anchetă, întrucât au dobândit statut de persoană juridică încă înainte de 1989.
7. În virtutea legilor în vigoare, fundațiile și asociațiile pot dobândi personalitate juridică numai cu aprobarea unui minister compatibil cu activitatea organizației.
8. Indicele de participare arată măsura în care personalitățile incluse în categoria respectivă își asumă roluri de conducere/susținere în cadrul organizațiilor care alcătuiesc sfera civilă. Valoarea e notată de la 0 la 1. 0 înseamnă că în conducerea sau printre susținătorii organizațiilor nu se află nici un reprezentant al categoriei respective.

Înseamnă că reprezentanții categoriei respective sunt prezenți în conducerea fiecărei organizații.

9. Asupra tipurilor de dependențe și relații ce rezultă din sprijin nu ne-am concentrat în prezentul studiu.

10. Krzysztof J. Ners, Ingrid Buxel, *Assistance to Transition-Survey*, Institute for EastWest Studies, Varșovia, 1995.

11. Valoarea scalară a fost calculată prin metoda descrisă în subcapitolul 14.

VARGHA JENŐ LÁSZLÓ

SOCIETATEA PE CANAPEA?

Sigmund Freud a făcut cunoștință cu hipnoza în 1885, când, în calitate de asistent bursier, a putut să învețe pe lângă unul din cei mai mari psihiatri ai epocii, francezul Jean-Marie Charcot, la spitalul Salpêtrière din Paris. După ce s-a întors la Viena, el a aplicat timp de mulți ani această metodă de tratament pacienților săi care sufereau de tulburări nevrotice, până în anii de după apariția cărții scrise împreună cu Joseph Breuer, *Studii despre isterie* (1885). Atunci a intrat în instrumentarul psihoterapiei canapeaua în stil Makart, cu tapiterie modernă de pluș, care oglindea gustul epocii. Mai târziu, când creatorul psihanalizei a trecut treptat la aplicarea propriei sale metode, a renunțat la utilizarea hipnozei, dar nu și la canapea. Căci, întinzându-se pe ea, persoana care beneficia de tratament putea să se abandoneze celei mai depline destinderi, în stare să creeze condițiile optime pentru producerea asociațiilor libere care deschideau calea spre inconștient. Dar tot canapelei i se atribuie și apariția dublei frustrații avînd un rol în dezvoltarea transferului: pe de o parte, poziția culcată în timpul tratamentului îl împiedică pe pacient în mișcarea liberă, iar pe de altă parte exclude posibilitatea ca el să observe mimica terapeutului și să aibă astfel semnale privind reacția acestuia față de cele spuse de el. Această dublă limitare pare să aibă un rol important în dezvoltarea tensiunii emoționale absolut necesare pentru tratamentul analitic. Nu este întîmplător deci că Asociația Internațională a Psihanaliștilor prescrie membrilor ei utilizarea obligatorie a canapelei în practica terapeutică.

Canapeaua astfel ideologizată a devenit de-a dreptul un simbol al psihanalizei și, în sens mai larg, al psihoterapiei, chiar dacă luăm în considerare că în zilele noastre mulți se declară adepți ai poziției față în față și din cabinetul lor această mobilă lipsește pur și simplu. Mai mult: canapeaua este adecvată și pentru simbolizarea acelor modalități de cultivare a psihologiei, care – în locul metodei experimentale tradiționale – acordă avantaj altor surse de informații fundamentale necesare pentru crearea unor teorii. De exemplu, când Hans J. Eysenck, poate cel mai de seamă reprezentant al psihologiei academice engleze, meditează asupra problemei destul de poetice “Sobolanul sau canapeaua?”, este cît se poate de clar pentru toată lumea că el analizează problema superiorității abordării experimentale, respectiv a celei clinice.

În ce mă privește, alegerea canapelei a fost lipsită de îndoieli. Datorită, pe de o parte, evoluției mele profesionale (lucrez ca psihoterapeut de mai bine de un deceniu și jumătate), iar pe de altă parte și din cauza unor factori ai personalității, opțiunea era evidentă din capul locului. În cabinetul meu de spital, din clipa în care l-am luat în primire, s-a aflat așa-numita “canapea pentru consultații”, adică un obiect utilitar pe care se poate sta culcat, cu schelet metalic vopsit în alb, tapitat cu piele sintetică și acoperit cu un cearșaf alb. Am convingerea fermă că doctorul Freud, dar și discipolii săi ar fi considerat că este destul de rigid, dar pentru exigențele mele și pentru condițiile, respectiv cerințele unui spital corespundea. De altfel, poate fi o scuză și faptul că, în

momentul proiectării sale, nici printre ultimele criterii nu figurau date menite să faciliteze asociațiile libere. Pe frații ei gemeni au bocănit cu ciocanul pentru reflexe ori au ascultat cu stetoscopul specialiștii rețelei sanitare un noian de solicitanți ai ajutorului medical. Iar dacă ar fi să luăm în seamă pe cei care aplicau psihoterapia, și la nivel național s-ar fi dovedit a fi suficiente degetele de la două mâini. Cu alte cuvinte, pe vremea aceea un psihoterapeut nu prea avea amestec în proiectarea mobilierului pentru cabinetele medicale. Canapeaua era tare, iar mecanismul de reglare a înclinării părții de la cap nu funcționa deloc nici în momentul luării în posesie. Bănuiesc că am avut și oarecare noroc, de vreme ce, sosind la trei sferturi de an după deschiderea spitalului, deci la mult timp după distribuirea "averii", am mai reușit să pun mîna pe o piesă atît de valoroasă. Poate că numai așa a putut canapeaua mea să se încadreze atît de armonios în ambianța cabinetului psihologic. Încăperea a fost proiectată inițial ca laborator de biochimie, așa că pereții erau acoperiți pînă la înălțimea umărului cu plăci de faianță, ceea ce nu prea contribuia la creșterea temperaturii în acest cabinet localizat în aripa cea mai slab încălzită a spitalului. Comparînd cartierul meu general cu cabinetele de psihoterapie proiectate corespunzător principiilor ergonomice și psihologice de bază, pe care le-am văzut în filme și reviste, aș fi putut descoperi unele mici diferențe, dar mi-a servit categoric drept consolare ceea ce mi-a relatat doctorul Bâlcea, – primul care m-a introdus în tratamentul prin "mijloace" sufletești –, anume că primul lui cabinet a fost transformat dintr-o dependență și a lucrat vreme îndelungată avînd la spate, fixat în perete, rezervorul de apă al fostului W.C. Presupun că au făcut minuni cele cîteva ghivece de flori oblojite cu grijă, pe care le-am așezat acolo pentru îmbunătățirea atmosferei, fiindcă în duzina de ani în care am lucrat nu am primit nici măcar o duzină de reclamații privind încăperea sau rigiditatea canapelei.

Am considerat necesară această introducere cam lungă, pe de o parte fiindcă m-am simțit dator față de cititori pentru titlul acestui studiu – și chiar al întregului volum – iar pe de altă parte fiindcă, la urma urmelor, ani în șir cabinetul meu a însemnat mediul prin care am privit lumea. Locul descris mai sus a fost ambianța în care i-am primit pe cei aproximativ două mii de oameni care m-au consultat pentru problemele lor și cu care am discutat despre acestea. Pentru mine, cabinetul de psihoterapie a reprezentat cea mai importantă suprafață de contact cu lumea înconjurătoare, cu problemele și crizele ei; nu este un secret nici faptul că toate aceste fenomene m-au interesat din punctul de vedere al felului în care le trăiesc pacienții mei, respectiv al felului în care ele își pun pecetea pe existența, pe sănătatea și pe relațiile lor umane. În ce mă privește, nu am structura politicianului, sociologia și nici chiar psihologia socială nu fac parte din sfera interesului meu profesional de bază, dar în practica terapeutică mă confrunt tocmai cu probleme în care interferența cu realitatea socială este inevitabilă.

Autorii unui manual modern de psihopatologie, Robert C. Carson și James N. Butcher (1992), afirmă că individul poate fi expus următorilor factori sociali de natură patogenă: 1) statut social scăzut; 2) roluri sociale creatoare de confuzie; 3) prejudecăți și discriminări defavorabile; 4) griji materiale și șomaj; 5) schimbări pe plan social și incertitudinile care izvorăsc de aici. Carson și colaboratorul său sînt profesori la două universități renumite din S.U.A. și este evident că lista de mai sus a fost alcătuită ținîndu-se seama de realitățile americane. Cu toate acestea, pacienții mei din Cluj –

atunci cînd mi s-au adresat pentru ajutor terapeutic – s-au plîns de efectul unor factori sociali în esență de aceeași categorie, chiar dacă ei au apărut sub altă formă concretă în cazul lor și în condițiile noastre.

Presupun că nimeni nu pune la îndoială faptul că, obiectiv judecînd, altceva înseamnă statut social inferior în S.U.A. și altceva în România anilor optzeci. Dar această problemă nici nu îi interesează în mod deosebit pe cei care au fost incluși la niveluri joase ale scării ierarhice sociale. Pentru ei, acest fapt este dureros în sistemul de valori al societății în care trăiesc și ierarhizarea care nu a fost condescendentă față de ei lezează nu numai imaginea despre sine și amorul-propriu, ci și șansele și posibilitățile lor, în așa măsură, încît pot deveni sursa unei boli psihice. S-a demonstrat, de exemplu, că sărăcia nu confruntă individul pur și simplu cu un stres sporit, ci și cu inhibițiile care apar în dezvoltarea așa-numitelor mecanisme de “înfundare” *coping* și care ar avea tocmai menirea de a permite individului rezistența față de solicitările de grad înalt. Definirea statutului social are criterii relativ bine circumscrise: venitul individului, studiile, locul pe care îl ocupă în ierarhia instituțională, calificarea pe care societatea o acordă ocupației sale etc. Medicul, pedagogul, violonistul dintr-o orchestră nu reprezintă nicăieri în lume vîrfurile scării ierarhice, dar nici tabăra celor împotmoliți la nivelurile mai joase. La noi, ca un fel de *culoare locală*, s-a reușit să se semene germenii complexelor de inferioritate în reprezentanții acestor categorii. Dacă semianalfabeții – cu excepția celor puțini care au reușit să se cațare pe treptele cele mai înalte – s-au văzut siliți să se mulțumească cu statutul social inferior, fiindcă insuficiența pregătirii lor le-a închis căile spre regiunile superioare, pe intelectuali, ideologia care îi califică drept infideli i-a exilat la nivelurile inferioare ale ierarhiei sociale. Situația socială a straturilor “neproductive” a fost lovită în anii nouăzeci prin politica salariilor, care a stabilit veniturile intelectualilor undeva în apropierea nivelului minim de existență.

În ce privește șomajul, îmi amintesc bine că prin anul 1990, noii aleși în fruntea societății îl salutau ca semn incontestabil că și la noi au apărut primele binefaceri ale economiei de piață multilateral dezvoltate. Nu mulți dintre liderii partidului de guvernămînt de atunci își cîștigaseră pîinea înainte de începutul carierei lor politice practicînd psihoterapia, căci, în caz contrar, puteau și ei să se confrunte sistematic, încă de la mijlocul anilor optzeci, cu această problemă. Deși, ar putea fi o scuză faptul că pe vremea respectivă cei care se luptau cu lipsa de muncă nu se numeau încă șomeri. Nici nu ar fi fost potrivit, într-o orînduire socială în care munca nu era numai un drept, ci și o obligație, să ne lăudăm fie și cu cei aproximativ zece mii de tineri care nu aveau posibilitatea de a munci și băteau fără nădejde la ușa biroului de repartizare a forței de muncă. Între timp și locurile de muncă existente au început să se împutineze, ca rezultat al acțiunilor care atunci se numeau *reducere*, efectuată periodic în numele organizării mai raționale și mai economice. La nivelul individului, perspectiva de a îmbogăți tabăra *paraziților* a devenit adesea sursa angoasei permanente. În cazul a două grupuri din care s-au recrutat numeroși pacienți ai mei, aceste probleme au îmbrăcat o formă cu totul specifică. Spaima studenților era *repartiția*, adică ocuparea obligatorie a unui loc de muncă mai mult sau mai puțin corespunzător pregătirii lor, undeva în celălalt capăt al țării, departe de familie, de prieteni și – adeseori – și de posibilitatea de a se întoarce în regiunea natală sau de a găsi o muncă mai corespunzătoare

asteptărilor și capacităților lor. Spaima legată de izolare și de condițiile mizerabile de plasare a fost intensificată de ordinul în temeiul căruia erau supuși presiunii de a renunța la domiciliul permanent, ceea ce însemna practic stabilirea definitivă acolo unde au fost țirțiți de capriciile repartiziilor. O bună parte a profesorilor începeau să aibă dureri de cap când se gîndeau la împărțirea catedrelor, o dată cu sosirea toamnei. Din diverse motive, mulți nu aveau catedră permanentă, ceea ce însemna că înainte de începerea anului școlar erau siliți să treacă prin calvarul unei noi numiri provizorii. Pentru profesorii suplinitori, întrebările “va fi și anul viitor?” și “unde va fi?” aveau o greutate pe care nu toți o suportau fără urmări. Ca să nu mai vorbim de cei în cazul cărora la toate acestea se mai adăugau și oboselile navei la 30-60 kilometri distanță, sau chiar mai mare.

În ce privește prejudecățile – mai ales acelea legate de identitatea națională – și discriminările, în jurul acestora se poartă nenumărate discuții, în general cu destulă patimă. Pot să-mi imaginez că, în cazul unora dintre pacienții mei, discriminarea despre care aveau impresia că se aplică față de ei era mai mult imaginară decît reală. Probabil că multora dintre ei le era mai ușor să treacă în contul limbii materne eșecul la un examen de admitere sau concurs, decît să privească în față durerosul adevăr că altcineva s-a dovedit a fi mai bun. Pe de altă parte, este tot atît de adevărat că acest gen de raționalizare nu ar fi fost chiar așa de la îndemînă, dacă în preajmă nu ar fi fost numeroase exemple în sensul că, atunci cînd se decide soarta unui individ, se cam ia în considerare – și nu în ultimul rînd – și limba în care au gîndit și simțit strămoșii respectivului. Cînd a scăzut considerabil numărul claselor cu limba de predare maghiară, la fel și al profesorilor maghiari în școlile la care învățămîntul se desfășura în limba maternă, nu era greu să te gîndești că lichidarea totală este doar o chestiune de timp. Cînd în poziția oficială față de tot ceea ce era maghiar nu se putea descoperi nici urmă de simpatie, nu mai era decît un pas pînă la concluzia ce părea a fi logică: “Mă urăsc!”. Teama că școlile, revistele, teatrele noastre vor înceta să existe își găsea zi de zi expresia în cabinetul psihologului, la fel și neliniștea că antipatiile stimulate ar putea să degenereze. Deși discriminarea națională reprezenta forma preferată a circuitului gratuit pentru o putere incapabilă să ofere pîine maselor flămînde, lista discriminărilor nu s-a epuizat nici pe departe astfel. Neglijanți pe nedrept puteau să se simtă și nemembrii de partid față de membri, intelectualii față de clasa muncitoare, denunțații față de denunțatori, transilvănenii față de olteni, precum și cei “de origine nesănătoasă” (de exemplu, copiii preoților) sau aceia care aveau rude în străinătate. Sistemul discriminării era unul dintre puținele care funcționau perfect. În consecință, cu excepția activiștilor de partid și a celor care lucrau în aparatul represiv, practic fiecare a avut parte de careva dintre formele discriminării dezavantajoase. Firește, la cele mai multe piedici se puteau aștepta cei cu multiple “păcate”. Nu este deloc surprinzător că în cursul anilor am înfîlțit în cabinetul meu puține persoane care să nu se fi plîns de vreo nedreptate.

În legătură cu starea de spirit a populației, se vorbește adeseori acum de schimbare și de neliniștea pe care o provoacă. Pe drept cuvînt. Acele schimbări care au intervenit în societatea noastră în anii nouăzeci au adus cu sine haos, anarhie, triumful legilor junglei. Nu este deloc surprinzător dacă, din prezentul apăsător pentru el, individul privește cu nesiguranță și angoasă viitorul, despre care, în mod evident, nici

marionetele incompetente care s-au cățărat în poziții de conducere nu știu cum va fi. Nu e ușor de găsit elemente liniștitoare în ce privește perspectiva zilei de mâine în prognoza unui șef de stat ale cărui previziuni au fost dezmințite de evoluțiile ulterioare. În condițiile în care a devenit destul de generală experiența că schimbările aduc după sine și mai mult rău, oamenii privesc cu groază noul și această neliniște devine în cazul multora factor provocator de boli psihice. Cu adevărat uluitor este faptul că teama de viitor și de schimbări îi atinge nu numai pe “dușmanii înfocați ai schimbării și pe cei ce suferă de nostalgia lumii apuse, ci o trăiesc și aceia care ar trebui să fie agenți activi ai schimbării” (Liviu Antonesei, 1994). Autorul citat se bazează pe rezultatele sondajului din 1992, care au arătat că teama de schimbare nu este doar o particularitate a muncitorilor și a celor vîrstnici, ci îi caracterizează deopotrivă și pe tineri și chiar pe intelectuali și studenți.

Schimbările care au avut loc în societate au și o altă dimensiune, care, din punct de vedere psihologic, are consecințe mult mai complexe. Este vorba de acele mutații radicale, care, de la caz la caz, au avut loc în stilul nostru de viață și în sistemul nostru de valori. Mulți lucrează la două sau mai multe locuri de muncă în paralel, mulți și-au schimbat ocupația ori s-au lansat în diverse întreprinderi și fac eforturi, la limita capacității lor de rezistență, pentru a se adapta la o nouă situație. Mulți nu erau suficient de pregătiți, fizic și psihic.

Corespunzător tradițiilor de pe la noi, din momentul în care individul obținea calificarea într-o profesie și reușea să fie angajat undeva, trebuia să se întâmple ceva cu totul deosebit pentru ca soarta lui astfel pecetluită să sufere o modificare fundamentală. Față de asta, în zilele noastre perspectiva schimbării constituie o intensă preocupare și pentru cei cărora nici prin cap nu le trece să se apuce de altceva. În același timp, tentațiile sferei particulare atrag după sine foarte mulți factori de incertitudine. Investiția venitului într-o afacere sau acțiune de “întrajutorare”, înscrierea la o universitate particulară etc. promit, pe de o parte, rezolvarea problemelor materiale sau a studiilor universitare, iar, pe de altă parte, confruntarea permanentă cu posibilitatea angoasantă că, în cazul evoluției nefavorabile a lucrurilor, se duce de răpă întreaga investiție, făcînd ca situația nu tocmai roză să devină și mai gravă. Nu puține dificultăți de adaptare implică și relativizarea vechilor valori și norme morale sau chiar perimarea lor. Pe mulți oameni i-au șocat și confruntat cu dificultăți de adaptare acele atitudini inedite, legate de o altă gândire sau de sexualitate, pe care în zilele noastre societatea le acceptă fără să se plîngă. Libertatea care se manifestă în gândire, în comportament, în exprimarea opiniei, pluralitatea morală sau lecția toleranței nu pentru toată lumea s-au dovedit o hrană digerabilă. Am pacienți care, datorită moravurilor mai puțin rigide, își simt primejduită căsnicia, în timp ce pe alții îi neliniștește că se simt incapabili să corespundă noilor cerințe (de exemplu, asumarea în mod mai deschis a sexualității).

Confruntarea cu sentimentul incertitudinii legate de schimbări îi face pe unii de-a dreptul amnezici și să citeze vremurile “mai bune” de altădată. Deși angoasa legată de schimbări a fost și în anii societății socialiste multilateral dezvoltate o determinantă de bază a stării generale a individului, atunci cînd schimbările apăreau sub forma decretelor prezidențiale fabricate pe bandă rulantă. Acestea erau așa de organic legate de strîngerea în continuare a șuruburilor, încît toată lumea aștepta cu groază noile

“decrete prezidențiale”. În nașterea și creșterea temerilor, care nu erau cu totul neîntemeiate, un rol important au avut zvonurile alarmante care apăreau periodic și care totdeauna promiteau punerea în practică a celor mai dezavantajoase măsuri: se naționalizează locuințele proprietate personală, se reduc în continuare rațiile de alimente, se suprimă emisiunea în limba maghiară a televiziunii, se demolează satele, rudele care vin în vizită acasă vor fi obligate să locuiască la hotel etc. Cei care își mai amintesc cât de cât de ceea ce s-a întâmplat în realitate știu că unele dintre acestea au și fost puse în aplicare. De aici a izvorât, de altfel, efectul angoasant al zvonurilor, imposibil de controlat, care se răspândeau din gură în gură; căci, oricât de absurde ar fi părut ele, se putea imagina că în cele din urmă se vor dovedi a fi fost întemeiate. Nimic nu face mai perceptibilă raportarea față de schimbare decât suspinul cel mai adesea auzit în epocă: “Numai mai rău să nu fie!”.

Intenționat am lăsat la urmă acel factor social patogen pe care Carson îl consideră al doilea în ordinea importanței: “Societățile organizate, inclusiv cele dezvoltate, îl fac uneori pe individ să joace roluri care din capul locului prevăd un comportament maladadaptiv sau provoacă tulburări de comportament” – scriu Carson și Butcher. În exemplul autorilor americani, regimurile totalitare îi obligă la crimă sau acțiuni teroriste pe soldații care efectuează serviciul militar, ceea ce ei re trăiesc ulterior ca amintire împovărată de conștiința vinovăției. Acest model îl sugerează și experimentul de psihologie socială, considerat clasic, al lui Philip Zimbardo, în care studenții interpretau roluri de “deținuți” și de “gardieni”. Experiența a reușit atât de bine, încât “jocul” a trebuit să fie încheiat înainte de termenul prevăzut. “Ne-am îngrozit – scrie profesorul de la Universitatea Stanford – văzând că unii dintre băieții (gardieni) îi tratează pe alții ca și cum ar fi animale...” (citată de Elliot Aronson, 1978). Deosebit de interesantă în acest experiment este reacția “gardienilor” față de cele întâmplate: când au conștientizat în ce măsură s-au despuiat de orice umanitate, au avut o acută conștiință a vinovăției. În practica mea însă – și nici în cea a societății – nu s-a întâmplat ca cineva să simtă nevoia de a-și ușura conștiința împovărată de faptele săvârșite. Cândva, la începutul anului 1990, am crezut și eu că vor veni aceia care au păcătuît împotriva altora. A și venit o singură studentă care semnase o declarație de colaborare cu organele de Securitate, dar ceea ce o deranja de fapt era că, în mod necugetat, a recunoscut public acest lucru atunci când se vorbea despre marile demascări. Care nu au avut loc, iar ea a rămas în continuare – cu păcatul ei minimal – să-și denunțe colegii de an. Se pare că mecanismele profilactice funcționează bine în această zonă, fiindcă nimeni nu s-a plîns vreodată de insomnii din cauză că a distrus cariera colegului sau că cineva a fost șicanat fiindcă a vorbit necugetat în prezența sa. Acest fapt nu este pînă la urmă surprinzător, dacă ne gândim că nici printre psihiatri nu s-au găsit mulți care să fi recunoscut că și-au utilizat știința – menită să fie pusă în slujba vindecării – pentru a întări pozițiile puterii și a neutraliza “elementele” turbulente nedorite. Deși din partea lor ne-am putea aștepta să fie capabili să-și privească în față propriile greșeli la un nivel care îl depășește pe cel mediu.

Ca psiholog, am întîlnit adeseori o formă cu totul diferită a rolurilor sociale generatoare de tulburări – formă pe care Carson și colaboratorii săi nici măcar nu o menționează. Mă refer la starea de dedublare a personalității, pe care regimul totalitar trecut a

impus-o indivizilor ca formă de viață. Cerința manifestării acordului cu ideologia oficială, și anume în ambalajul celui mai respingător entuziasm, în timp ce ochi de Argus urmăreau dacă nu cumva pe fața omului vibrează a dezaprobare un mușchi, a însemnat o sursă de stres care pentru mulți s-a dovedit a fi o povară insuportabilă. Mulți s-au plîns că nu pot să trăiască în minciună permanentă, că simpla vedere a titlurilor principale din coloanele ziarelor sau apariția pe ecranul televizorului a "celui mai iubit fiu al poporului" le provoacă o stare de tensiune, suficientă în sine să producă tulburări funcționale. Cei mai mulți au recurs instinctiv la formele de reducere a tensiunii pe care le aveau la îndemînă: ascultau tot timpul postul de radio "Europa Liberă", în cercul restrîns al familiei sau al prietenilor înjurau regimul și savurau repertoriul deosebit de bogat al bancurilor politice. S-a scris mult despre contribuția adusă de Radio "Europa Liberă", BBC sau "Vocea Americii" la informarea exactă a populației și, într-adevăr, meritele lor în acest domeniu sînt incontestabile. Dar nimeni nu a apreciat cum se cuvinte funcția de reducere a tensiunii, deci rolul pe care l-a îndeplinit Radio "Europa Liberă" în primul rînd, fiind la urma urmelor acel forum care spunea lucrurilor pe nume. Cînd oamenii își împărtășeau cele auzite în ziua precedentă, ei insistau cu mai mare plăcere asupra emisiunilor critice, decît asupra informațiilor factice. De altfel, despre umorul de bună calitate Freud constatase deja că, pentru cîteva minute, face posibil triumful sufletului uman asupra forței represiunii sau a realității dureroase. E adevărat că, în această corelație, Freud s-a gîndit la formele refulării interne, ale exilării în inconștient a conținuturilor inacceptabile. Cred însă că nici el nu ar protesta împotriva extinderii mecanismului descris și în cazul represiunii sociale și al cenzurii. Și analistul George L. Christie (1994) este de acord că umorul poate să asigure pentru noi toți o relaxare temporară în situațiile de confruntare, cu conflicte, durere sau anxietate. Nu poate fi întîmplător faptul că, probabil, nici o altă societate nu a produs în anii optzeci atîtea bancuri politice precum cea din România; deși puterea de atunci a concentrat aparent toate sursele de energie în urmărirea lor, bănuiesc că fără ele ar fi fost mai repede gata de prăbușire, datorită tensiunilor și animozităților acumulate în cantități imposibil de gestionat. (Este grăitor și faptul că revista cea mai apreciată a României postcomuniste este *Academia Catavencu*, care biciuiește greșelile, ținuta morală sau chiar aptitudinile intelectuale ale actualei puteri. Cînd o boală veche reapare, bolnavul recurge la vechile medicamente.) În cazurile în care strategiile de automedicație eșuează, ne putem aștepta uneori la consecințe serioase: îmbolnăviri psihosomatice, refugiu în amețeala alcoolului, sinuciderea. În decembrie 1989 au stat în fața armelor încărcate nu neapărat cei mai curajoși, ci mai curînd cei care au simțit că nu mai pot îndura în continuare. Printre cei aproximativ 40 de oameni, de exemplu, care au manifestat în fața statuii lui Matei Corvin, au fost patru pe care i-am cunoscut ca pacienți. Unul dintre ei, împreună cu alți opt manifestanți, nu a rezistat intervenției organelor de "menținere a ordinii". Poate să pretindă cineva o dovadă mai palpabilă a consecințelor negative ale rolurilor sociale generatoare de tulburări?

Am avut adeseori sentimentul că, împreună cu pacienții mei, se întinde pe canapeaua din cabinet însăși societatea, că eticheta "bolnav" privește nu atît persoana care solicită ajutor, cît lumea în care trăim. Diferențierea pe care o aplică Erich Fromm pentru a delimita societățile "sănătoase" de cele "bolnave" poate să pară banală, ca

orice teorie care a devenit un loc comun. Ceea ce nu poate însă dezminți faptul că există societăți în condițiile cărora individul poate să-și dezvolte în mai mare măsură posibilitățile, să se autorealizeze, în timp ce altele – dimpotrivă – se străduiesc să semene în cercuri cât mai largi germeii anxietății, neputinței și deznădejzii sau, pur și simplu, să asigure membrilor lor condiții care produc pe bandă rulantă bolile psihice. În definitiv, societatea “sănătoasă” nu se deosebește de cea “bolnavă” prin faptul că în cea dintâi nu apar boli psihice, ci mai curînd prin rolul pe care societatea însăși îl joacă în producerea tulburărilor psihice. Individul se raportează la mediul în care trăiește în funcție de felul în care acesta se reflectă în subiectivitatea lui. Cel anxios îl percepe ca amenințator și judecata lui poate să fie deopotrivă corectă sau fundamental eronată. În cazul în care anxietatea lui nu are nici o bază obiectivă, am fi nedrepti față de mediul social făcîndu-l răspunzător de neliiniștea individului. Dacă este vorba însă de o societate care face eforturi conștiente în scopul de a provoca individului sentimentul anxietății, atunci putem trece fără remușcări în contul ei spaimele cu care acesta trebuie să se confrunte. Intimidarea, stîrnirea anxietății sînt principalele mijloace prin care despotismul își asigură și își consolidează puterea asupra individului (Kopp Maria și Strabski Árpád, 1992). Supunerea necondiționată nu poate fi asigurată decît în cazul în care individul este conștient că cea mai simplă împotrivire este urmată de represiune și este convins că fiecare pas pe care îl face este urmărit, deci nu are nici o șansă ca o eventuală contravenție a lui să rămînă neobservată de aparatul puterii. Acest rol este chemat să-l îndeplinească *Ministerul Iubirii*: să înfricoșeze în așa măsură individul, încît el să evite și tentația păcatului “cu gîndul”. (“Păcatul cu gîndul” este moartea ÎNSĂȘI – Orwell.) Beneficiul este evident: grupurile formate din indivizi paralizați de frică nu amenință în nici un fel Puterea. Societatea pentru care maladia membrilor ei este un mijloc de asigurare a supraviețuirii și consolidării este o societate bolnavă. Pe această bază, societatea în care am trăit și trăim poate fi calificată drept bolnavă, și anume atînsă de formele cele mai grave ale patologiei.

Simplul fapt că o anumită societate confruntă individul cu dificultăți economice sau cu știrbirea libertăților sale încă nu duce la tulburări psihice destul de persistente. Numeroase exemple dovedesc că o confruntare cu absurditățile sociale mobilizează rezervele de energie ale individului, punîndu-le în slujba luptei împotriva acestora. Mai mult: individul poate să iasă întărit din confruntare, mai ales dacă ea se decide în favoarea lui. Cu o condiție însă: persoana să nu fie convinsă din capul locului că împotrivirea nu are nici un sens, fiindcă lupta sa nu are șanse. Accia care au sentimentul că sînt neputincioși față de o situație defavorabilă, că pentru ei nu există cale de ieșire, sînt incapabili să-și mențină echilibrul psihic sau integritatea personalității lor. Neputința și deznădejdea sînt variabile ale personalității care sînt caracteristice individului, așa încît, în aceleași condiții, persoane diferite reacționează foarte diferit. În opinia lui Martin E.P. Seligman (1989), o zecime a oamenilor apar ca neputincioși independent de împrejurări, în timp ce o treime nu reacționează astfel în nici un fel de împrejurări. Acestea sînt persoanele al căror mod de a reacționa trebuie trecut în contul particularităților personale. Dar în cazul unei jumătăți a populației, caracteristicile situației concrete sînt acelea care determină apariția sentimentului neputinței, ele fiind așadar și responsabile pentru apariția tulburărilor psihice. Societățile

care, deși confruntă individul cu situații defavorabile (de exemplu, cu șomaj sau corupție), sînt în același timp purtătoare ale posibilităților de evoluție favorabilă a lucrurilor, nu primejdiesc în măsură deosebită sănătatea psihică a membrilor lor. Dimpotrivă, acolo unde structurile sociale se caracterizează printr-o rezistență rigidă față de schimbare, unde individul nu are nici o șansă de a ieși din impas, apar tulburările psihice și maladia poporului.

Tot Seligman a arătat și că proiectarea neputinței în viitorul îndepărtat, încercările zadarnice ale individului de a-și rezolva problema duc la deznădejde, adică la starea în care el face pașii cei mai disperati: renunțarea la luptă, refugiul în alcoolul care îi aduce uitarea sau chiar sinuciderea. Psihoneuroimunologia, care analizează relația dintre sistemul imunitar și factorii psihici, consideră că disperarea, în sensul kierkegaardian, este principalul agent și în cazul îmbolnăvirilor canceroase (Kulcsár Zsuzsanna, 1993). Sînt puține stări sufletești care își pun pecetea atît de tragic și iremediabil pe existența individului, precum deznădejdea. Nu este întîmplător nici faptul că tot lipsa de speranță s-a relevat a fi principalul factor din arierplanul numărului mare de emigrări. Între anii 1985 și 1990, patruzeci și doi dintre pacienții mei au părăsit definitiv țara, optînd pentru cele mai diverse moduri de emigrare. Emigrarea ca "remediu" al disperării și lipsei de speranță nu a apărut doar în cazul lor ca temă în psihoterapie, căci abia pot să-mi amintesc de vreun pacient al meu care să nu fi vorbit, ca o eventuală soluție, de refugiul într-o altă lume, posibil mai bună. În cele ce urmează, m-aș limita totuși la acel grup de 40, fiindcă în cazul lor este indiscutabil că deznădejdea legată de perspectivele rămîinerii acasă a atins nivelul care i-a determinat să renunțe definitiv la viața de pînă atunci și să pornească în necunoscut. Trei sferturi (32) dintre aceștia erau de naționalitate maghiară, dar numai zece au invocat o discriminare etnică insuportabilă printre motivele care au influențat decizia lor. (De altfel, conform observațiilor mele, motivul pentru care emigrarea a rărit în proporție semnificativ mai mare rîndurile minorităților naționale a fost dublu. Unul dintre ele a fost într-adevăr discriminarea, care a însemnat o povară în plus pe umerii maghiarilor, germanilor sau evreilor. Al doilea motiv trebuie să fi fost însă acela că, în cazul lor, integrarea în națiunea-mamă părea a fi o soluție mai la îndemînă și mai ușoară, chiar dacă practica a infirmat, nu o dată în mod dureros, această așteptare naivă.) Marea majoritate a lor (36) încă nu împliniseră vîrsta de 35 de ani și tot atîția aveau studii universitare. Mai bine de o treime (15) au părăsit definitiv țara în cursul anului 1990, semn că evenimentele de la Tîrgu-Mureș, mineriadele și rezultatele alegerilor au stins din nou palidele raze de speranță renăscută la începutul anului. De altfel, acest detaliu este grăitor și numai pentru că, după decembrie '89, pentru scurt timp, toți acei pacienți ai mei, care în prealabil se pregăteau să emigreze, și-au suspendat provizoriu planurile vizînd părăsirea definitivă a țării. Argumentul decisiv pentru pierderea ireversibilă a speranței a fost în majoritatea cazurilor: cu aceiași activiști de partid și securiști, nu se poate face decît ceea ce s-a făcut și pînă acum. Cred că și-ar găsi locul aici rezultatul unui sondaj efectuat în altă regiune, dar într-un mediu social care prezintă mai multe asemănări cu acela în care trăim noi. Hódi Sándor (1989), analizînd reacțiile față de frustrări ale celor ce îndeplineau diverse funcții în Voivodina, a constatat că semnificativ mai puțini dintre ei dispun de o forță generală a cului, decît

persoanele din grupul celor care nu au funcții în viața publică. În același timp, persoanele “care, prin puterea pe care o au, prin funcția lor social-politică, participă direct la organizarea și dirijarea circumstanțelor sociale”, recurg, în caz de frustrare, la reacția de eludare a eului în proporție mai mare decât membrii grupului de control. Tradus în limbajul nespecialiștilor, asta înseamnă că din partea indivizilor care au funcții de conducere ne putem aștepta la mai puțină angajare fermă și rezistență, la o raportare mai prudentă decât chiar a omului de rând. Nu este întâmplător faptul că sînt silit să mă bazez pe rezultatele unor sondaje din străinătate, luînd în considerare că, după cîte știu, oamenii politici din țara noastră nu s-au supus niciodată unui examen psihologic. Iar dacă ne gîndim că în viața politică din România rareori s-a întîmplat ca un demnitar să fi manifestat fie și cea mai slabă opoziție, avem motive destul de întemeiate să acceptăm rezultatele sondajului efectuat de Hódi ca fiind valabile și pentru realitățile de la noi. În cazul formațiunilor de putere care se bazează pe împotrivire minimă sau de-a dreptul pe absența împotrivirii, slăbiciunea eului este un criteriu de selecție foarte important. Așa se explică funcționarea perfectă a mult discutatei “mașinării de vot” a partidului la putere, dar în același timp și justificata neîncredere cu care oamenii lucizi privesc activitatea marionetelor alese.

Conform marilor cărți, datorită profesiei mele s-ar cădea să manifest absolută neutralitate față de problemele despre care am scris în acest studiu. Din partea unui psihoterapeut se așteaptă să nu ia atitudine în chestiuni politice, să-și păstreze neutralitatea atunci cînd se confruntă valori. Un rol hotărîtor în adoptarea acestei poziții a avut punctul de vedere al lui Sigmund Freud, el fiind de părere că în chestiunile social-politice psihanalistul își poate exprima opinia numai la nivelul metasocial. De altfel, o asemenea raportare nu este specifică doar analiștilor. În opinia lui Jehojakim Stein (1992), toți specialiștii care se ocupă cu terapia se caracterizează prin faptul că, în momente critice, nu le place să-și exprime părerea. Dar, în același timp, tot Stein relatează că în Israel 650 de terapeuți au semnat cele două petiții în care arată că, “în pofida tuturor reticențelor [...] ei simt că nu se mai pot abține să-și exprime părerea” (Stein, 1992). André Hajnal – care trăiește în Elveția, dar este de origine maghiară, deci cunoaște bine condițiile de practicare a psihoterapiei în Europa de Est – arată că, în condițiile totalitarismului, analistul și persoana analizată ajung în relație de complicitate. În asemenea circumstanțe politice, psihanaliza este “o atitudine de opoziție, care reclamă un fel de complicitate, o teamă comună, respectiv opțiunea analistului și a persoanei analizate pentru aceleași valori morale” (Stein, *op.cit.*). Într-o societate în care gîndirea exprimată, numirea lucrurilor pe numele lor este păcat, din momentul în care pacientul și-a învins teama instinctivă și se deschide în fața terapeutului, iluzia neutralității se destramă. Cînd terapeutul își dă acordul pentru ridicarea vălului de pe vinovăția societății față de pacient, el devine în mod inevitabil “aliatul” acestuia din urmă. Iluzia “analistului obiectiv” este pe sfîrșite și în regiunile mult mai liberale ale lumii: “psihanalistul este totdeauna împovărat de propria lui subiectivitate [...] Dar probabil că problema nu este în ce măsură am eșuat în păstrarea obiectivității noastre, ci faptul că am omis să sprijinim subiectivitatea proprie în totalitatea ei” – scrie Arnold Goldberg (Chicago, 1994). Iar în ce privește subiectivitatea terapeutului, avînd în vedere situația lui specifică, el este totdeauna de partea pacientului, privește împre-

jurările concrete și apreciază rolul lor prin prisma acestuia. Funcționarul public sau pedagogul se află în slujba interesului și idealului social, pe care încearcă să le susțină prin mijloacele aflate la dispoziție; dar psihologul, asemenea avocatului, nu poate să încheie un contract cu societatea decât într-o formă în care aceasta recunoaște dreptul lui de apărare a individului, eventual chiar față de opresiunea ordinii sociale. Dacă pentru problemele pacientului se fac responsabile societatea, absurditățile situației politice sau economice, este firesc ca în acest caz contractul terapeutic să asocieze împotriva acestora persoana tratată și analistul. Esența alianței terapeutice încheiate oriunde constă în a asigura pacientului un tovarăș în lupta lui solitară cu dificultățile, pînă cînd se întărește suficient pentru a rezista din nou singur în condițiile pe care le-a simțit amenințătoare.

Am ajuns, în sfîrșit, la ultima problemă a cărei analiză a fost scopul acestui studiu. Societatea culcată pe canapeaua din cabinetul psihoterapeutului se supune deci procesului de loc respectuos al analizei, ce conturează interpretarea terapeutică, și aceasta smulge fără menajamente vîlul de pe starea de sănătate a societății. De la caz la caz, se formulează chiar diagnosticul, deși la acesta mulți reacționează cu deosebită susceptibilitate. Autorul acestor rînduri a fost supus unei critici severe (Marika Lindbom-Jakobson) tocmai pentru eticheta de diagnostic al societății, menționată în articolul în care analizează mecanismele eludării. Firește, diagnosticul societății este o metaforă și, ca atare, utilizarea ei este admisibilă, mai ales dacă servește unei mai bune înțelegeri. Nu cred că cineva dintre aceia care scriu despre starea patologică a societății și-ar imagina, fie și în cele mai temerare visuri, că problemele sociale pot fi soluționate prin electroșocuri aplicate guvernului. Consider că este o problemă cu mult mai importantă ce anume se întîmplă cu societatea în urma intervenției psihoterapeutice, cu alte cuvinte dacă terapia individului este totodată, sau nu, și terapia societății. Scriind despre efectul curativ al comunității terapeutice, Gerevich József (1983) îmi prezintă ca un proces care acționează în două direcții. În una dintre acestea, se creează în interiorul zidurilor institutului psihiatric un mediu care favorizează vindecarea individului; aceasta va fi societatea terapiilor. În cealaltă direcție, cunoscîndu-se exact funcționarea sistemelor exterioare care împrejmuiesc zidul, se începe – prin colaborarea cu laici și cu reprezentanții altor profesii – schimbarea mediului în care trăiește individul, adică terapia societății. Eu nu am ajuns pînă la acest nivel al intervenției. Terapia individuală creează într-adevăr acel mediu protejat în care persoana se poate dezvălui, poate să atingă un nivel mai înalt al autocunoașterii, să prindă puteri și să învețe cum poate să-și mobilizeze rezervele de forță pentru a înfrunta problemele. Dar terapia individuală nu poate influența direct nici mediul familial al pacientului sau al locului de muncă și nici mediul social mai larg în care el există. Personal nu sînt nici măcar atît de optimist ca adepții lui Maharishi Mahesh Yogi, de exemplu, care – invocînd cercetări științifice – afirmă că ar fi suficient ca în fiecare țară să existe cîteva persoane care practică meditația transcendențială, pentru a se realiza pacea mondială (Roth, 1987). Nu, nu va schimba societatea acel gen de intervenție pe care și eu îl practic, pe care îl ofer celor ce mi se adresează pentru ajutor, dar mă îndoiesc că acest fapt se poate imputa metodelor mele. Scopul psihoterapiei este să ofere o mîină de ajutor acelor persoane care simt că nu mai pot face față singure

greutăților pe care trebuie să le înfrunte. Dacă aceste poveri sînt puse pe umerii individului de către o societate care nu este dispusă să se vindece, să se schimbe, terapia îl ajută pe individ să fie capabil de a suporta situația osificată. Este vorba, practic, despre realizarea aceluiași scop terapeutic pe care încearcă să-l înfăptuiască prin tratament logoterapeutic Victor E. Frankl, fructificîndu-și propriile experiențe din lagărul de concentrare: "Cînd nu mai putem schimba o situație dată, ne aflăm în fața provocării de a ne schimba pe noi înșine" (Frankl, 1988). Se poate crede că asta înseamnă prea puțin pentru mulțumirea sau fericirea individului, dar pentru supraviețuire sau pentru minimalizarea consecințelor negative este uneori suficient. Este, de asemenea, indiscutabil că o terapie care își cumpănește cu luciditate posibilitățile și limitele, dacă vrea să evite capcanele visării utopice, nu își poate fixa drept obiectiv decît ceea ce poate să și realizeze. Firește, ar fi greu de spus cine ar fi pus capăt cu propria-i mînă disperării insuportabile, care pacient s-ar fi dovedit în final incapabil să evite prăbușirea sistemului nervos sau al cui sistem imunitar ar fi refuzat să funcționeze sub efectul stresului, dacă nu ar fi avut loc intervenția terapeutică; nu se poate evalua exact cît de întemeiată este anxietatea individului cînd își imaginează consecințele posibile ale problemelor sale momentane și nici nu cred că acest lucru este realmente necesar. Cu adevărat important este ca atunci cînd el simte că are nevoie de ajutor, să fie accesibilă persoana de la care poate să-l primească. În măsura în care se reușește asigurarea acestui ajutor sau evitarea consecințelor redutabile, justificat sau nejustificat presupuse, atunci și psihoterapia poate să considere că a făcut ceea ce i-a stat în putință. Dacă psihologul poate să amelioreze societatea, el poate să facă acest lucru doar prin faptul că este prezent. Fiindcă, la urma urmelor, o societate insuportabilă în care există o canapea pe care individul are posibilitatea să învețe cum poate să suporte insuportabilul este ceva mai bună decît una în care această canapea nu există.

În românește de Florica Perian

PETR PITHART

SFÎRȘITUL CEHOSLOVACIEI: METAMORFOZELE NAȚIONALISMULUI

PREMIUL NOBEL PENTRU DEZMEMBRAREA STATULUI?

La cumpăna anilor 1992-1993, Cehoslovacia s-a dezmembrat, fără să fi curs o picătură de sânge sau să se fi spart vreun geam din această cauză. Lumea care, din pricina haosului sîngeros și interminabil care a urmat după destrămarea fostei Iugoslavii, a fost stupefiată de spaimă și neputință putea să respire ușurată. După Bosnia și Karabah, cehii și slovaci au cîștigat aprecierea lumii și prin simplul fapt că nu s-au împușcat unii pe alții. Poate că nu gresim dacă presupunem că, în alte împrejurări, dezmembrarea unui stat central-european, în zona care nu o dată a cuprins Europa în flăcări, ar fi fost urmărită cu mai puțină înțelegere și mai multă îngrijorare și teamă.

Caracterul pașnic al dezmembrării nu a fost însă meritul politicianilor care au efectuat această operație. Cehii și slovaci s-au despărțit fără ostilitate (chiar și numai fiindcă așa ceva nu a existat între ei niciodată, nici cînd erau cel mai departe unii de alții), dar nu fără reproșuri. Ei cred, deopotrivă, că destrămarea statului a fost cauzată de cealaltă parte.

În realitate, statul a fost dezmembrat de politicieni. În această chestiune publicului i-a revenit rolul spectatorilor, cu toate că pînă la sfîrșitul anului 1991 apelul cetățenilor în sprijinul inițiativei președintelui republicii privind modificarea legii referendumului a fost semnat de trei milioane de oameni. Și fiindcă manifestarea de aceste dimensiuni a voinței populare a găsit urechi surde în parlament, resemnarea a pus stăpînire pe oameni.

Pe manifestări de forță nu era cazul să se conteze și fiindcă dispute de graniță practic nu au existat între cele două părți. Relațiile dintre cehi și slovaci, de ambele părți ale graniței, au fost, tradițional, mai mult decît prietenești; ține de ciudățeniile împărțirii Cehoslovaciei faptul că au regretat-o și o regretă și azi mai ales oamenii care trăiesc în zona frontieră. Așa ceva nu prea se constată în cazul proceselor de dezmembrare. Granița dintre Moravia și Slovacia este una dintre cele mai vechi, mai stabile și mai pașnice din Europa Centrală (și pentru că este cea mai permeabilă). Cultura, limba, religia, folclorul oamenilor care trăiesc de-a lungul ambelor părți ale graniței reprezintă o tranziție continuă între așa-numiții slovaci moravi și slovaci. Este caracteristic faptul că întemeietorul statului cehoslovac, propagatorul idealului "națiunii cehoslovace", T.G. Masaryk, s-a născut în zona frontieră moravo-slovacă: tatăl lui a fost slovac, iar mama germană din Moravia. Cele mai multe simțăminte reciproce de ostilitate s-au manifestat în capitalele celor două republici: în organismele politice de vîrf și în statele-majore ale mediilor de informare.

Faptul că cea mai mare parte a lumii a acceptat divizarea pașnică a Cehoslovaciei, în timp ce la vremea respectivă procesele de destrămare evoluau aproape

pretutindeni mult mai rău, a avut un efect încurajator asupra valonilor, scoțienilor, catalanilor, italienilor din Nord sau canadienilor din Quebec. Căci putea să pară – și atunci, ca și azi – că avem motive să fim liniștiți: divizarea unui stat nu este o problemă deosebită, riscurile pe care le implică sînt dramatizate în mod inutil, ea se poate face cu calm, fără sentimente naționaliste și fără abuzuri, căci nu este altceva decît o intervenție chirurgicală mai delicată. Este oare dezmembrarea pașnică a Cehoslovaciei o sursă de inspirație?

Nu vreau să generalizez prea mult sau să demonstrez că tot ceea ce separatiștii – de aici și de aiurea – au dedus ca învățămintele ale dezmembrării Cehoslovaciei este tocmai invers valabil. Dar asupra unui lucru putem atrage atenția de pe acum: divizarea unui stat poate fi considerată ca act unic numai din punctul de vedere al dreptului constituțional și internațional. În realitate este vorba de un proces care nu se încheie o dată cu ceremoniile festive organizate în capitalele noilor state și consecințele se manifestă treptat, adeseori cu decalaje importante în timp.

În cel mai bun caz, divizarea statului declanșează căutarea unui nou echilibru geopolitic, iar în cel mai rău atrage după sine pierderea celui vechi. Căci tensiuni pot să apară nu numai la granița nou apărută, ci și în altă parte. Cea slovaco-maghiară (măsurile neprietenești ale guvernului Meciar față de cei peste o jumătate de milion de maghiari din Slovacia de Sud aproape că au împiedicat primirea Slovaciei în Consiliul Europei); deteriorarea relației germano-cehe (reînvierea problemelor privind deportarea unui număr de aproape trei milioane de germani din regiunea sudeților după Al Doilea Război Mondial) a devenit în cursul anului trecut la fel de evidentă, pe cît de suportabilă și maniabilă deocamdată (martie 1994). Importanța geopolitică pe care a reprezentat-o pentru marile puteri Cehoslovacia, ca bulon al Europei Centrale, în perioada interbelică și după 1989 (și nu în ultimul rînd față de eventualele pretenții teritoriale ale Ungariei), este o parte a prețului pe care îl plătim pentru simplificarea – din punct de vedere cultural discutabilă – a relațiilor interetnice: Republica Cehă este azi un stat național pur sub aspect etnic. Din secolul al XII-lea înapoi, pentru prima oară cehii nu trăiesc într-un stat multinațional. Simplificarea relațiilor interetnice și, în consecință, eliminarea necesității federației înseamnă nu numai pierderea diversității, a unei ambianțe culturale roditoare: ea este o pierdere și pentru democrație, căci o federație concretă apără “numai” minoritățile actuale, în timp ce federalismul apără principiul protecției minorității în sine. În general, “federația” instituționalizează principiul redistribuirii nu numai a resurselor materiale, ci a tuturor drepturilor posibile ale majorității, cu alte cuvinte egalarea acestora în beneficiul drepturilor oricărei minorități posibile.

Pierderile părții cehe apar deci înainte de toate la nivel politic. Desigur, deocamdată ele nu sînt evidente, căci pentru sesizarea lor este nevoie de o previziune care depășește dispozițiile naturale de erudiție și, nu în ultimul rînd, de scepticism intelectual. Din punct de vedere “pragmatic” (expresie deosebit de frecventă în vocabularul politicianilor cehi actualmente la putere), avantajele economice sînt așa-zicînd nemijlocit date și evidente pentru toată lumea. (“Nu mai avem cheltuieli în plus pentru Slovacia...”) Față de asta, se părea că toți actorii principali slovaci ai despărțirii erau conștienți de pierderile economice (deși unii erau convinși că Slovacia iese prost din

pricina Cehiei) și amăgeau oamenii cu avantajele politice ale independenței slovace. Dar aceste așteptări s-au împlinit numai în sensul accesului lor personal la putere, respectiv în sensul – independent de intenția lor – că Slovacia câștigă azi pe propria-piele o experiență de neînlocuit în ce privește tentativa regimului autoritar, experiență care i-a lipsit pînă acum. (Statul slovac care a existat între 1939 și 1945 a fost un stat vasal.)

Dincolo de despărțirea ceho-slovacă, în Cehoslovacia s-a despărțit, așadar, și raționalitatea politică de cea economică. Și nu numai că s-a despărțit: în jumătatea de spațiu a partenerului ceh mai puternic, locul poziției favorizate a raționalității politice a fost ocupat de raționalitatea economică. Or, o asemenea diviziune se dovedește în cele din urmă irațională. Căci dacă politica nu asigură în mod corespunzător un spațiu protejat pentru mult dorita prosperitate și, mai ales, nu creează o lume a securității (sau cel puțin securitatea Europei), nu există nici o nădejde pentru împlinirea promisiunilor economice.

Constatarea noastră privind despărțirea raționalității politice de cea economică nu este rezultatul unei abstracțiuni. Am putea să o numim pur și simplu “prezenteism”. Comunismul, atît ca utopie fascinantă a începuturilor, cît și ca amintire globală tîrzie, a dirijat, vrînd-nevrînd, atenția lumii spre viitor. Sfîrșitul lui a fost primit cu o ușurare explicabilă: nu mai trebuie să ne gîndim tot timpul la ceva ce nu există, dar poate (sau, Doamne ferește!), odată și odată, chiar dacă noi nu vom mai exista, se va împlîni. Această ușurare ar putea însă să-i facă pe oameni să privească spre trecut, să îi determine să-și regleze conturile. Acest lucru este valabil nu numai pentru fosta Iugoslavie, ci – într-un anumit sens – pentru întreaga lume postcomunistă; încetul cu încetul, oamenii caută nu numai vinovații trecutului, ci și pe cei noi, din pricina cărora drumul spre bunăstare e lung și greu. Ori se scufundă în plăcerile lipsite de griji ale zilei de azi și de mîine – oricare ar fi prețul lor.

Căutarea vinovaților și prezenteismul sînt, în general, răspunsul dat destrămării unei lumi bipolare – a unei “lumi cu un singur (mare) dușman” – care a întreținut echilibrul fricii, în detrimentul prezentului. Lumea lipsită de “singurul mare dușman” este lumea destinsă a particularismelor nedisciplinate (Occidentul) sau o lume în care oamenii – dat fiind că se pot orienta mai ales într-o lume înconjurată de dușmani – își caută un surogat de dușman (Răsăritul). Iar cel ce caută dușman, l-a găsit totdeauna dinainte.

La sfîrșitul anului 1993, în cercurile partidului în care Meciar joacă rolul liderului autoritar (Mișcarea pentru Slovacia Democratică) s-a născut ideea propunerii lui Meciar și a lui Klaus pentru Premiul Nobel pentru pace, meritul lor fiind divizarea pașnică a Cehoslovaciei. O asemenea propunere, presupunînd că nu dovedește doar negliobia provincială a admiratorilor lui Meciar, este cel puțin prea timpurie.

INCOMENSURABILITATEA CAUZELOR DETERMINANTE

Nu numai în Cehia, ci și în lume, s-a generalizat opinia că slovacii au cauzat dezmembrarea Cehoslovaciei. La fel afirmă și coaliția guvernamentală câștigătoare a

ultimelor alegeri din Cehia, care a efectuat împărțirea statului împreună cu cei ce au câștigat alegerile din Slovacia, în timp ce repetă cu ipocrizie frazeologia populiştilor slovaci, anume că nu a fost posibil și nici nu ar fi fost potrivit “să se ridice piedici în calea voinței naționale slovace de încununare a emancipării naționale” și că “procesul autodeterminării slovace este pe deplin firesc și legitim”.

În realitate, nu putem ști cu certitudine decât un singur lucru: motivele dezmembrării Cehoslovaciei au fost de partea cehilor altele decât de partea slovacilor, în timp ce, din toate punctele de vedere, partea cehă a fost mai puternică, deci ei îi revine responsabilitatea mai mare. Motivele celor două părți, datorită caracterului lor, pot fi foarte greu aduse la un numitor comun. Naționalismul *nu* pare a fi fost mobilul; dacă am vrea să comparăm pe această bază motivele cehe și slovace, am fi siliți să facem o generalizare de asemenea proporții, încât determinarea lor ar fi așa-zicînd lipsită de conținut. Să ne mulțumim, așadar, să demonstrăm că ambele părți (mai precis politicienii responsabili care au câștigat alegerile din iunie 1992) au fost deopotrivă cauza dezmembrării statului, dar fiecare în alt fel și cu călăuziți de motive diferite.

Putem fi siguri și că măsura responsabilității politice pentru dezmembrarea statului nu este neapărat proporțională cu tendința vizibilă (sau mai curînd audibilă) în acest sens. Căci una dintre părți are posibilitatea ca, prin pasivitatea ei deplină, prin bagatelizarea problemelor ridicate de către partea adversă, să o determine – involuntar sau chiar deliberat – să-și intensifice eforturile și să încheie opera dezintegrării în locul ei. Experiența despărțirii ceho-slovace arată că o asemenea atitudine este caracteristică părții mai puternice, care *actionează și cînd nu actionează*. Pasivitatea ei (sau chiar activitatea mai redusă), ezitarea și tărăgănarea înseamnă un factor cel puțin tot atît de important ca și silința și retorica sporită a părții mai slabe. Firește, “mai slab” și “mai puternic” sînt noțiuni relative și problematice; hotărîtor este aici care parte se consideră sau se arată mai slabă prin faptul că se comportă ca atare (de exemplu, ținînd mai mult la aspectele protocolare ale relațiilor, fiind mai înclinată spre ceartă și spre percepția paranoică a realității, descoperind tot timpul corelații ostile și acolo unde ele nu există etc. etc.).

Diferența mai mult sau mai puțin subiectivă între cel “mai slab” și cel “mai puternic” capătă un accent deosebit în perioade în care apare o criză în conviețuirea a două entități naționale sau regionale. Soluționarea instituțională de orice fel a inegalității – chiar și printr-o federație cu adevărat dreaptă și echilibrată – promite prea puțin succes în cazul în care partea care se consideră păgubită o percepe ca o inegalitate.

Așa, de exemplu, partea mai puternică va “acționa neacționînd” cînd vrea să se tragă responsabilității politice (fiindcă niciodată nu pot fi excluse total eventuale consecințe negative viitoare ale unei decizii), dar este incapabilă să renunțe la orșice ar promite un câștig direct. O asemenea atitudine este aducătoare de succes atunci cînd cealaltă parte consideră că propriile ei motive sînt deosebit de presante și le trăiește mai acut, ceea ce oferă celei dintîi posibilitatea unui calcul mai cumpănit și a manipulării cu succes. Și în această privință, una dintre părți (cea cehă) s-a dovedit mai abilă.

ABSENȚA NAȚIUNII POLITICE

Cehoslovacia s-a putut dezmembra fiindcă în cei 70 de ani ai existenței sale statul comun a fost incapabil să făurească din cehi și slovaci (și, firește, maghiari, iar mai înainte germani și ruteni) o națiune politică în accepțiunea vest-europeană a cuvîntului. De aceea, dezmembrarea ei a fost *posibilă*, dar nu și *necesară*, căci, în mod paradoxal, posibilitatea reală a dezvoltării unei asemenea “națiuni burgheze” a apărut pentru prima oară tocmai după 1989. Dar tot atât de adevărat este și că, pentru o bună parte a cetățenilor din ambele republici, ea a apărut prea târziu. Voința conviețuirii s-a uzat la ambele națiuni, ceea ce nu a făcut decît să încununeze neînțelegerile, gafele, rătăcirile din timpul conviețuirii (este îndeobște cunoscută dezvoltarea asincronă a celor două națiuni în epoca modernă). Cu atât mai mare a fost responsabilitatea politicianilor, de la care era de așteptat să ia în considerare înainte de toate corelațiile geopolitice mai largi și să poată fi mai presus de dezamăgire, ingraturitudine, reproșuri, ofense și suspiciune – care pot să apară la o parte sau alta – dar mai ales de sentimentul și atmosfera intoleranței reciproce.

Fie-ne permis să amintim că statul cehoslovac a încetat să existe în ultima zi din anul alegerilor parlamentare. Politicienii – așa cum e obiceiul – voiau să cîștige și nu puteau decît cu ajutorul alegătorilor, care sînt așa cum sînt. Care se săturaseră de interminabilele tratative ce durau de doi ani, erau stăpîniți de oboseală și dezamăgire, mai mult sau mai puțin confuză, dar intensă.

Cehoslovacia interbelică stabilise în Constituție conceptul “națiunii cehoslovace”. Acest concept putea fi interpretat și este uneori și azi – grație nebuloasei măreții a “filozofului ridicat pe tron”, T.G. Masaryk – ca unul care poartă în sine promisiunea că definirea statului pe baze burgheze este mai presus de definirea lui centrată pe națiune, cu alte cuvinte că, în locul “națiunii etnice, a celor aparținînd unor etnii”, se va dezvolta “națiunea politică a tuturor cetățenilor”. Coeziunea “națiunii politice” nu se bazează pe dispoziții naturale sau pe fapte istorice, ci pe vrerea viitorului comun, pe viziunea unui viitor comun, condiționat de legalitate, de instituțiile fundamentale ale statului și, în ultimă analiză, de loialitatea față de simbolurile comune. Analizînd însă cu luciditate adevăratele relații ale primei republici cehoslovace, putem exclude – din păcate – această interpretare pozitivă a cehoslovachismului.

Conceptul națiunii cu două ramuri dar cu un singur trunchi, chiar dacă inițial Masaryk personal l-ar fi interpretat în sensul politic (burghez), după 1918 – cînd s-a constituit statul – nu a devenit o realitate, deși în anii 1926-1939 (pînă la criza economică mondială, respectiv apariția pe scenă a lui Hitler) s-a putut constata o oarecare dezvoltare promițătoare. Atît cehii, care aveau responsabilitatea mai mare, cît și germanii (în număr de trei milioane și jumătate, deci mai mulți decît slovaci în acel timp) erau incapabili să facă abstracție de prejudiciile suferite în trecut, germanii mai ales de faptul că, în baza Tratatului de pace de la Saint Germain, au devenit, împotriva voinței lor, parte a statului cehoslovac. Teama de germanii din Cehia a fost motivul pentru care cehii urmăreau cu mare atenție și cele mai inofensive tendințe ale slovacilor spre independență națională (autonomie), fiindcă – se spunea – germanii ar putea să pretindă același lucru!

La toate acestea se adăuga speranța cehilor – numai rareori exprimată – că slovacii se vor asimila și în cele din urmă se vor contopi total cu ei. Cu alte cuvinte, că fratele mai tânăr îl va ajunge din urmă pe cel mai în vârstă. Conform viziunii luminate, progresiste, diferențele dintre cehi și slovaci în planul religiei, culturii și psihologiei sociale erau interpretate la Praga ca o particularitate a adolescenței, deci ca diferență între gradele de dezvoltare. În această atitudine slovacii au văzut totdeauna un paternalism inacceptabil și jignitor pentru ei. Mai ales slovacii catolici accentuau tot timpul alteritatea slovacilor, dar nicidecum rămânerea lor în urmă (în ochii lor, mai ales cehii atești păreau înapoiți).

După Dictatul de la Munchen din 1938 și pînă în noiembrie 1989, condițiile dezvoltării națiunii politice au lipsit cu desăvîrșire. Nici scurta perioadă (care a ținut pînă în februarie 1948) nu a favorizat-o: prin expulzarea (izgonirea) celor două milioane și jumătate de germani din regiunea sudetă, naționalismul ceh agresiv a atins culmea. În plus, la ultimele alegeri relativ libere, în 1946, cehii au votat mai ales cu stînga, iar slovacii cu dreapta, și astfel în Slovacia a avut loc, încă în toamna anului 1947, repetiția generală a celui „coup de Prague” din 1948, regizat de Praga.

Din toate încercările de reformă ale „Primăverii de la Praga” nu a rămas formal decît structura federativă a statului. Așa se explică faptul surprinzător, care nu s-a manifestat pe deplin decît după noiembrie 1989, că opinia publică cehă a privit cu îndărătnicie federația proclamată în octombrie 1968 ca un produs al ocupației din august, al așa-numitei normalizări în spiritul cunoscutului principiu *divide et impera*.

Acest glisaj s-a întemeiat, firește, pe condiții existente și înainte: opinia publică cehă a fost totdeauna în favoarea statului concentric și astfel a primit revendicările slovace formulate în primăvara și vara anului 1968 în cel mai bun caz cu un fel de resemnare politicoasă. („Dacă ei țin chiar atît de mult la federație, fie și așa...”) Deși pregătirea federalizării, ca parte a reformelor democratice, a început încă în timpul „Primăverii de la Praga”, coincidența în timp a ocupației și a federalizării (proclamarea în cadru festiv a federației a avut loc la două luni după ocupația din august) i-a întărit pe cehi în convingerea că federația este o invenție diabolică (n.b. brejneviană). Iar în ce privește persoana lui Husak și a lui Bilak – în mod explicabil, dar printr-o generalizare de neiertat – ei le-au identificat cu rolul slovacilor și al quislingilor.

Dar, în regimul bazat pe monopolul puterii partidului comunist, federația a fost incapabilă să funcționeze; sfera de competență a organelor republicane a fost în bună parte revocată doi ani mai târziu. Pentru o seamă de slovaci ambițioși (legitimările politice s-au desfășurat în Slovacia mai simplu, sub semnul unui fel de solidaritate familială, națională), chiar în condițiile unor vestigii pur formale ale aranjamentului federal, se ofereau mai multe posibilități de carieră, decît pentru cehii care se măcinau în interminabile epurări. Deși bagatelizată oficial, redistribuirea veniturii național în beneficiul părții slovace pleda tot pentru federație (iar în Cehia, firește, împotrivă); nejustificat, căci în regimul de putere inextricabil, același lucru s-ar fi putut face și fără federație.

Cehoslovacia a trăit, așadar, ultimii douăzeci de ani ca o etapă a dezintegrării generale, deși mulți au fost capabili să se adapteze situației și chiar să tragă foloase.

Pentru Slovacia, aceeași perioadă a însemnat un timp al avântului, nu numai material – industrializare, accelerare a urbanizării – ci și al desăvârșirii sociologice a națiunii.

Cu această experiență total diferită și reciproc necunoscută a ultimelor două decenii, cehii și slovacii au pornit spre ultimii trei ani ai statului comun. După cum am mai spus: obiectiv judecând, ei aveau pentru prima oară posibilitatea ca, în speranța succesului, să caute formele instituționale ale conviețuirii reciproc avantajoase, condițiile dezvoltării unei națiuni politice. Subiectiv însă, nu mai aveau suficientă răbdare și voință pentru toate acestea și cu atât mai puțin erau în stare să înțeleagă reciproc experiența diferită a trecutului și, inerent, imaginea diferită privind viitorul, speranțele și temerile. S-au adâncit prea mult în ei înșiși, și-au concentrat atenția asupra decepțiilor proprii și asupra modalităților specifice de a cere socoteală, de a căuta țapul ispășitor. Noii reprezentanți politici aleși le-au întărit în bună parte aceste tendințe. Așa s-a întâmplat că după noiembrie 1989 puțini au bănuit ce nori negri se adună pe cerul patriei comune. Dacă oamenii ar fi conștientizat, cel puțin la nivelul generalității, criza amenințătoare, s-ar fi putut pregăti și ar fi fost capabili de mai mare rezistență față de ea.

Faptul că cehii și slovacii nu au format o națiune comună politică are cauze istorice. Cea mai nouă a fost absența în ultimele decenii a atributelor societății civile, față de care membrii ambelor națiuni ar fi putut fi loiali; a lipsit legalitatea apreciată de toată lumea, au lipsit instituțiile legitime, simbolurile general respectate ale statalității, personalitățile politice unanim acceptate. În vid, chiar dacă ar exista voința necesară, nu se poate naște o națiune politică.

Iar pînă cînd, după noiembrie 1989, acest spațiu vid a început să fie ocupat de instituțiile democratice legitime și să se constituie legalitatea general acceptată, voința s-a dovedit a fi deja prea slabă.

SLOVACIA: NAȚIONALISM SAU POPULISM NAȚIONAL DE STÎNGA?

Unele manifestări ale sentimentului național în Slovacia de azi se aseamănă din multe puncte de vedere cu cele ale naționalismului ceh de acum 100-150 de ani. Acest fenomen, de altfel specific central-european, ar putea fi numit și „fenomen-stafetă”. Conceptul de naționalism al germanilor a fost preluat la începutul secolului trecut de către cehi, care l-au folosit inițial drept apărare și rezistență față de aceștia, iar mai apoi (după 1945) împotriva lor. La germani, în lumea cucerită de Napoleon, compoziția explozivă a naționalismului avea două elemente: pe de o parte, concepția herderiană, conform căreia națiunea este în esență dată (în cazul extrem, de la natură), iar pe de altă parte, cea a Revoluției Franceze, „*une et indivisible*” – deviza „unificării într-un stat național unic și indivizibil a tuturor germanilor (cehilor, slovacilor)!”. Dacă ne gîndim că naționalismul ceh antigerman a fost la început – în mod paradoxal – o imitație a naționalismului german, nu este deloc surprinzător că și naționalismul slovac merge în multe privințe pe urmele naționalismului ceh.

Dar, după căderea comunismului, o bună parte a publicului slovac nu este receptiv față de naționalismul de acest fel. El a fost nu atât actor principal, cît culisă a

dezmembrării statului. Mesajul transmis reciproc de cele două națiuni prin politicieni și mass-media a fost mai curînd retorică decît conținut real, concret. În același timp, fapt este că această culisă (de exemplu, fideliile care se duc la mormîntul lui Tiso, – grație lui Hitler, președinte al statului slovac în perioada 1938-1945 și executat în 1947 –, arderea drapelului cehoslovac în piața centrală din Bratislava etc.), datorită transmisiunilor televiziunii, – profesional slabă, vîntătoare de senzație și chiar malițioasă –, a căpătat o asemenea importanță, încît a umplut întregul orizont al telespectatorului ceh indignat. În special mijloacele de informare cehe făceau tapaj în jurul unor manifestări ale naționalismului slovac, răspunzînd astfel cererii cehe privind dovezile perfidiei și nerecunoștinței slovace.

Fiecare partid politic slovac avea ca scop reformarea organizării federative a statului. Voiau să lichideze deformările federației din timpul normalizării, restabilind situația ei originală din 1968, eventual într-o formă mai laxă, care să asigure republicilor mai multă independență.

După ce a ajuns la conducere creștin-democratul Jan Karnogursky, care în aprilie 1991 l-a schimbat pe populistul Meciar, a cîștigat teren concepția că, de fapt, federația trebuie refundamentată și anume (spre deosebire de cea din 1968) "structurîndu-se de jos", printr-o "convenție statală" bazată pe voința republicilor. Menținînd exigența ca republicile să aibă o parte mai mare din sfera de competență a federației, Karnogursky și-a declarat totodată intenția rezilierii convenției statale – mai tîrziu, pe la cumpăna mileniului – după ce Uniunea Europeană și-a deschis porțile în fața Cehoslovaciei. Conform acestei concepții, în Europa unită – ca să cităm cuvintele lui, care sună atît de bine în auzul slovacilor – Slovacia va avea propria ei "stea" și "propriul scaun". Numai Partidul Național Slovac (care la ultimele alegeri a obținut 8 la sută din voturi) voia divizarea imediată a statului.

Toate ideile referitoare la reformă în folosul republicilor s-au lovit de zidul neînțelegerii și respingerii din partea cehe, indiferent de conținutul real al propunerilor. Voi reveni mai jos asupra conținutului esențial al unitarismului (centralismului) ceh. Dar incompreensiunea a avut totuși un element rațional: concepția cehe referitoare la modul și ritmul transformării economice era inacceptabilă pentru Slovacia. În cele din urmă, Slovacia a ajuns la convingerea că reforma a fost croită pe măsura cehe, că treimea răsăriteană a federației va fi incapabilă să țină pasul și că Praga optează în mod tacit pentru sacrificarea ei și nu pentru ajustarea transformării.

Reconversia forțată, insuficient gîndită și pregătită, a industriei de război – stimulată de idealismul lui Havel – a lovit aproape exclusiv Slovacia. Privatizarea în Republica Cehă, unde rețeaua densă a micilor fabrici și ateliere (mai tîrziu naționalizate) a supraviețuit, s-a putut face cu mai multă ușurință decît în Slovacia. Aici au fost domenii în care aproape că nu era nimic de privatizat; monștrii industriei grele (de război), așezați sub semnul industrializării socialiste, vor putea fi privatizați extrem de greu.

Astfel, de exemplu, creșterea șomajului a fost din capul locului mai mare în Slovacia decît în Cehia, atingînd în final de două-trei ori proporția acesteia din urmă. În același timp, de partea cehe s-a prezentat ca avantaj, prin nimic meritat, vecinătatea germană și austriacă. Șomajul cel mai scăzut – îmbunătățind și media celui din Cehia –

a fost și este și azi de-a lungul hotarelor apusene ale Republicii Cehe. Care ar fi, oare, această proporție dacă vecinii ei ar fi fost Polonia, Ucraina și Ungaria?

Strategii reformei cehe atribuie mentalității socialiste, reminiscentelor statului paternalist, rămânerea în urmă a Slovaciei; se pare însă că nu au dreptate decât parțial: acele reminiscente, fără îndoială existente, au renăscut tocmai în situația economică și socială dificilă din Slovacia aflată sub presiunea reformei "cehe". A fost doar o chestiune de timp când va începe divorțul în relația forțelor politice din cele două republici. Se va discuta încă mult timp de acum încolo care a fost cauza și care a fost efectul: reforma concepută central, ținând seama mai ales de interesele cehe, a cauzat alunecarea Slovaciei spre stînga, sau motive interne, preponderența mentalității de stînga (mai ales așteptările legate de statul paternalist) au împiedicat Slovacia să țină pasul cu reforma cehă?

Pentru acest ultim raționament pledează faptul că, față de regiunile cehe, în Slovacia industrializarea a avut loc cu aproximativ o sută de ani întârziere, sub aripa ocrotitoare a statului totalitar. Cehii au înțeles încă din secolul trecut că industrializarea și cuceririle ei implică în mod necesar sacrificii; în schimb, industrializarea socialistă i-a răsfățat pe slovaci și, în absența statului ocrotitor, ei au trăit din capul locului mai dureros consecințele transformării.

Astfel, disputa privind forma federației, diviziunea sferelor de competență între federație și republici s-a continuat pe tema transformării economice și mai ales a ritmului acesteia. Nu începe prea multă îndoială că o asemenea transformare, mai ales în situația de după căderea regimului comunist, poate fi dirijată mai eficient și mai rapid dintr-un singur loc, la modul unui sistem, evitînd orice fel de particularități locale sau de alt fel. Politica regională eficientă, de exemplu, este incompatibilă cu cerințele unui sistem, deși ea corectează funcționarea automată a pieței, dar în același timp slăbește eficiența mecanismelor pieței. În anumite împrejurări, interesul eficienței maxime a mecanismelor pieței poate să ajungă în contradicție cu interesul integrității țării.

Totul depinde de sensul mai larg sau mai îngust în care interpretăm transformarea societății postcomuniste: cîștigă, sau nu, preponderență criteriul economic, orice altceva ajungînd pe planul al doilea (astfel, organizarea internă a statului, măsura centralismului, subsidiaritatea, dezvoltarea societății civile etc.). După noiembrie 1989, concepția economică tot mai îngustă a devenit dominantă; ea a adus rezultate spectaculoase (macroeconomice), dar prețul acestora trebuia plătit din plin pe alte planuri și în alt timp. Praga s-a decis pentru terapia de șoc în reforma economică, ceea ce nu se putea realiza decât fără menajamente, neluîndu-se în considerare particularitățile locale. O asemenea particularitate locală – e adevărat, importantă din punct de vedere teritorial – a fost reprezentată de Slovacia, cu structura ei economico-socială diferită (precum și unele regiuni din Moravia). Disputa privind forma federației și mai ales distribuția sferelor de competență făcea referire mai ales la măsura în care trebuie luată în considerare Slovacia și la felul în care ar fi modificat sau, eventual, încetinit ritmul transformărilor din Cehia.

Rezultă și de aici în mod evident că obiecțiile slovace (suspiciunile, reproșurile) erau adresate mai curînd capitalei ("pragocentrismului"), reședinței organelor federale

și nu Cehiei sau cehilor. Relațiile dintre guvernul republican ceh și cel slovac (inclusiv relațiile personale) erau incomparabil mai bune decât relația dintre guvernul slovac și cel federal. Atît membrii organismelor federale constituționale, cît și funcționarii oficiilor federale – indiferent că erau cehi sau slovaci – erau adeseori acuzați de “arogantă federalistă”. În general, se poate spune că neîncrederea manifestată de slovaci față de partea apuseană a țării, totalitatea obiecțiilor și sentimentelor ostile se adresau mai curînd organismelor federale constituționale și nu cehilor ca atare.

Așa se explică și faptul că, după ce partea cehă și-a identificat nemijlocit propriile interese cu cele ale statului în ansamblu, cu ale federației, interesele slovace s-au confruntat, în mod paradoxal, nu cu interesele cehe, ci cu cele așa-zicînd cehoslovace. Ca președinte al Republicii Cehe, am avut nu puține probleme cu această poziție răs-pîndită în cercuri largi: în jumătatea apuseană a statului comun, nimănui nu i-a trecut prin minte că și organismul constituțional ceh poate să ajungă în controversă sau chiar în conflict cu organele federale; așa ceva nu se considera imaginabil decît din partea organelor slovace. În Cehia, “interesele cehe” au fost în mod automat identificate cu interesele întregului stat, pînă cînd cehii obișnuiți cu optica unitaristă au luat, vrînd-nevrînd, la cunoștință că există și unele interese slovace, considerate de ei iraționale, dar au refuzat să accepte că ar exista interese cehe separate, despre care afirmau că sînt invenții absurde. Opinia publică cehă ar fi acceptat pesemne ca redistribuirea să fie favorabilă slovacilor, atîta timp cît partea slovacă nu începe să-și afirme sus și tare propriile interese, diferite de ale statului ca întreg.

Poanta acestui paradox a fost înțelegerea că partea slovacă a salutat orice referire la interese categoric cehe, căci astfel se disocia identitatea intereselor cehe cu cele federale, identitate tacită altfel greu de dovedit.

Hotărîtor aici nu este dacă faptul a fost consecința absurdității exprimării intereselor cehe, a unei expansiuni cehe neconștientizate, “nevinovate” sau, dimpotrivă, lipsa conștientizării intereselor specifice cehe. Esențial este că partea răsăriteană a federației nu l-a putut interpreta decît ca expansiune cehă.

Iar dacă, în final, acordul în ce privește forma federației și modul de conviețuire cu cehii s-a dovedit imposibil, un rol a avut și asimilarea intereselor cehe cu cele federale, dar nu în sine, ci numai după ce retorica național-populistă slovacă a inclus-o în vocabularul ei. E greu de stabilit în ce măsură s-a alimentat această retorică (cu elementele ei pur naționaliste) din surse proprii și în ce măsură a fost generată de răspunsul ceh la atitudinea slovacă. S-ar părea că se explică mai curînd prin nivelul culturii politice slovace, prin gradul scăzut al autoaprecierii de către slovaci a valorii lor și, în general, prin caracterul specific al raportării slovacilor la lumea înconjurătoare și mai puțin prin relația lor cu cehii. În ce privește atitudinea autentic naționalistă, în Slovacia ea s-a îndreptat mai mult împotriva maghiarilor decît a cehilor.

Publicul slovac manifestă și azi mai multă receptivitate față de populismul politic decît cel ceh. În Slovacia, metodele de guvernare pe principiul autorității se confruntă cu mai puțină rezistență decît în Cehia (diferența fiind relativă, nu absolută).

Toate acestea sînt legate de faptul că autoaprecierea slovacilor ca națiune și mai ales ca “stat” este la un nivel destul de scăzut. O formă de manifestare relativ frecventă a acesteia este imputarea afronturilor suferite de slovaci și autocompătirea uneori

aproape paranoidă; se face referire la diferite conspirații (între Praga, Budapesta, Mîinchen, New York, în diferite combinații) avînd ca scop deteriorarea prestigiului Slovaciei (unii ziariști slovaci sînt acuzați de a fi scribi plătiți din străinătate, pentru a prezenta o imagine deformată a Slovaciei). Asemenea zvonuri, oricît ar fi doar fabulații ale cîtorva politicieni populiști, se bucură de mare publicitate și își găsesc o largă audiență. Deficiența conștiinței colective slovace, pe care liderii populiști se străduiesc să o compenseze prin exhibiție verbală de forță, precum și credulitatea cu care mulți se lasă înșelați de plămuirile în legătură cu conspirațiile antislovace pot avea consecințe cît se poate de păguboase.

Toate acestea au constituit o surpriză pentru opinia publică și politică cehă, care adeseori tratează Slovacia în baza unor prejudecăți și nu manifestă prea mult interes față de ea. În deceniile totalitarismului, multe capacități umane pozitive au fost înăbușite fără cruțare și, în același timp, multe trăsături negative – general umane sau specific cehe, respectiv slovace – au fost menajate, acoperite (creînd și alimentînd astfel altele noi). Oamenii au fost legănați în iluzia că ele nu există. Trezirea a însemnat pentru mulți o decepție atît de mare, încît au fost incapabili să o suporte.

Atitudinea slovacă a fost aceea a părții mai slabe și, în orice caz, mai puțin conștiente a federației. Aceasta s-a compensat prin retorica naționalistă, fără ca dușmanul (inerent naționalismului) să fie identificat cu cehii. În afară de maghiari, dușmanul a fost mai ales “federația”, “Praga”, centralismul care a manifestat prea puțină înțelegere. Purtători de cuvînt ai retoricii naționaliste au devenit adeseori oamenii fostului regim, care prin această retorică zgomotoasă încercau să se salveze pentru viitor. Într-un mediu în care, din numeroase motive obiective și subiective, privatizarea avansa cu greu, nici nu prea aveau altă alegere. În altă situație, și naționalismul slovac ar fi fost mai puțin viguros. În Cehia, “vechile structuri” s-au transformat fără multă vîlvă în întreprinzători de succes. Iar așa, în trecut, atîta teama față de germani.

CEHIA: NAȚIONALISMUL CA REVOLTĂ A CELOR MAI BOGAȚI?

Cel mai mare și mai puternic dintre cele două state succesoare ale Cehoslovaciei nu are nici azi un nume format dintr-un singur cuvînt (Cesko? Bohemie? Cechie?). În limba comună nu există o expresie care să indice, de exemplu, unde merg acasă după un sejur pe litoral; ar fi complicat să spun: în “Republica Cehă”. Scepticii incapabili să se împace cu destrămarea Cehoslovaciei trag de aici concluzii extreme: cum există ceva ce nu are nume? Politicienii mai prudenți nu spun “în Cehia”, ci “în Cehia, Moravia și Silezia” sau “în ținuturile cehe”, pentru ca nu cumva cei din Moravia și Silezia, jigniți, să vrea peste cîțiva ani să constituie națiuni separate – după cum amenință liderii Partidului Național din Moravia – și să aibă loc o nouă despărțire.

Complicații s-au ivit și în jurul sărbătorii naționale: să fie legată în continuare de 28 octombrie 1918, ziua constituirii Cehoslovaciei, în pofida încetării statalității ei? Sau mai bine de prințul vrednic de respect al istoriei cehe timpurii, Sfîntul Venceslas (907-929), care a mai fost declarat simbol al Cehiei de către liderii colaboraționiști ai protec-

toratului de după Dictatul de la Viena? Sau, ca o soluție pragmatică la îndemână, să alegem drept sărbătoare națională ziua nașterii noului stat, 1 ianuarie?

Denumirea statului, sărbătoarea națională și simbolurile statale, ca atribute ale identității naționale, au fost în trecut probleme deosebit de importante pentru cehi (moravi și silezieni). Oare mai au și azi tot atîta importanță? Uneori se pare că nu au. În ultimul an al existenței Cehoslovaciei, un comentator de seamă a opinat astfel cu privire la identitatea națională și statală a noului stat ceh: "... pe oameni îi interesează altceva. Să trăiască bine. În normalitate și bunăstare materială. Să respire aer suportabil și să-și poată îndeplini dorințele personale". Dacă nu este vorba de o aparență înșelătoare, atunci este evident că această raportare obiectivă – lipsită de sentimentalism și de probleme – față de existența națională și statală este legată de felul în care a avut loc destrămarea Cehoslovaciei.

Cu alte cuvinte: Cehia ca un copil nedorit? Oare într-adevăr slovacii să-i fi dat viață, așa cum la cumpăna anilor 1992-1993 se spunea cu amărăciune în Cehia? Republica Cehă ar exista doar fiindcă Cehoslovacia nu mai există?

Destrămarea Cehoslovaciei este legată de relația neclarificată a cehilor, moravilor și silezienilor cu propria lor identitate. Neclarificarea acestei probleme și chiar reticența față de punerea ei ar putea să ateste pînă și lipsa naționalismului ceh. Numai că o asemenea interpretare ar fi prea simplă.

După cum am arătat, reclamațiile slovace în legătură cu funcționarea federației s-au referit la organele federale și la conducătorii acestora, nu la organele și la reprezentanții Republicii Cehe. Relația ceho-slovacă nu a fost o relație simetrică. Cehii s-au identificat mult timp cu Cehoslovacia în întregul ei și s-au obișnuit destul de greu să se identifice cu propria lor republică. Dar, pentru ca federația să se poată reconstrui de jos, – or, toate revendicările slovace aveau acest numitor comun –, ar fi trebuit ca ambele elemente constitutive ale federației să dorească aceasta. Identificarea cehilor cu întregul stat federal a fost interpretată în Slovacia în sensul că, din partea cehilor, o asemenea conștiință a identității dovedește lipsa identificării lor cu statul ceh și, mai ales, desconsiderarea statalității slovace. S-a văzut în această atitudine manifestarea unui paternalism inacceptabil pentru ei și, totodată, dovada că, în concepția cehilor, Cehoslovacia este de fapt o "Cehie prelungită". Cehii gîdeau nemijlocit în termenii federației (ceea ce în Slovacia s-a interpretat ca "stat concentric"), în timp ce slovacii gîdeau în termenii republicilor (adică, din punct de vedere ceh, în mod naționalist, ba de-a dreptul separatist). Cehii au fost incapabili – și au refuzat chiar – să dezvolte o relație "simetrică" de parteneriat cu slovacii, adică un raport pozitiv față de existența statului ceh, fiindcă se simțeau aparținători în primul rînd statului cehoslovac mai larg. Acceptarea statului ceh ar fi însemnat că, de la nivelul federației, se întorc la nivelul republicilor și sînt de acord cu necesitatea creării (din nou) a federației autentice, cu atît mai mult cu cît în regimul totalitar ea nu a fost decît un stat-Potemkin, o formalitate, și nici nu putea fi altceva.

Așadar, una din cheile pentru înțelegerea dezmembrării Cehoslovaciei o oferă analiza cauzelor atitudinii cehe. Referirea la teoria oficială a primei republici cehoslovace, la așa-numitul cehoslovachism, – a cărui esență a fost că cehii și slovacii alcătuiesc o singură națiune, formată din două ramuri –, și anume la dăinuirea acestuia, în-

seamnă doar o explicație parțială. Această teorie din capul locului ambiguă nu numai că de mult timp fusese scoasă din uz, dar în anii șaizeci (în perioada liberalizării) a fost definitiv respinsă, atât de cehi, cât și de slovaci. De altfel, în masele largi niciodată nu a reușit să prindă rădăcini.

Una din cauzele durabile ale identificării celor două concepte, "ceh" și "cehoslovac", a fost optica statului concentric. Acest fel de a vedea, care caracteriza o bună parte a populației cehe, are rădăcini istorice. Hotarele ținuturilor cehe au fost deosebit de stabile în Europa și, pe întreg parcursul istoriei milenare cehe, centrul incontestabil al țării, capitala, reședința puterii spirituale a fost Praga. Reședința de azi a lui Havel este la câțiva metri distanță de locul unde era în jurul anilor 884-885 reședința întemeietorului statului, I. Borivoj. În Cehia (exceptând Moravia și Silezia) nu s-au constituit și nici azi nu există regiuni naturale. Explicația este că, față de Praga, altă posibilitate nici nu s-a ridicat vreodată; datorită dublei statalități menționate, ea nu a avut nici un rival, nu s-au format centre de atracție în jurul cărora să se fi putut organiza câte o unitate regională. Privind lucrurile din Cehia și mai ales din Praga, orice altă orînduire internă a statului pare lipsită de sens, irațională și nu s-ar putea explica decât printr-o concesie făcută vreunui particularism descreierat (naționalism) sau eventual prin ambițiile unor politicieni locali care ar aspira spre funcții mai înalte. În sine, această optică unitaristă nu este nici bună, nici rea; problemă devine abia atunci când se aplică și la teritoriile din afara Cehiei propriu-zise (adică a "Regatului Ceh"), la "margrafiatul morav".

Numai așa se explică faptul că în timpul tratatelor cehoslovace privind modul de organizare a statului comun, conform tuturor sondajelor de opinie, 35-40% din populația cehă a favorizat organizarea concentrică a Cehoslovaciei, chiar și față de așa-numita "federație funcțională" prin care slovaci au înțeles o federație centralizată, inacceptabilă pentru ei. Atitudinea unei părți însemnate a reprezentanței politice cehe a fost în mod necesar influențată de această preferință. De partea slovacă soluția a fost văzută în cel mai bun caz ca o bagatelizare a problemei și ca orientare antislovacă în cazul cel mai rău. În Cehia, majoritatea oamenilor sînt pur și simplu incapabili să înțeleagă că lipsa de sensibilitate față de problemele ce derivă din structura internă a statului, față de regionalism, poate fi interpretată și drept centralism arogant, ca dorință de dominație asupra altora sau, pur și simplu, ca pragocentrism.

Există primejdia ca această atitudine cehă să apară mai târziu în interiorul Republicii Cehe ca factor destabilizator, de acum sub forma asimetriei față de Moravia (de fapt, este deja prezentă). Revendicările, mai ales morave, privind instituirea organelor regionale de autogestiune (în Republica Cehă, între comune și parlament nu există în prezent nici un intermediar!) trezesc, atât în cercurile oficiale, cât și în cele neoficiale, supărări, aproape antipatie. Moravii sînt comparați cu slovaci și li se atribuie tendințe dualiste, adică din capul locului separatiste. Astfel, nu este exclus ca toate acestea să ducă la o profeție care se va autoîndeplini. Hipersensibilitatea care se constată acum în reacția cehilor va fi probabil intensificată de ușurința cu care s-a făcut diviziunea statului. O altă explicație a nepăsării față de statul ceh trebuie căutată în actuala stare a naționalismului ceh, care se caracterizează prin faptul că nu este bător la ochi. În Cehia (dar și în Moravia și în Silezia) oamenii sînt în general convinși că

naționalismul este ceva de mult depășit de ei. La început, când limba mai era considerată vehicul al națiunii, naționalismul ceh a fost defensiv și antigerman. Mai târziu, deja ca naționalism politic în bună măsură, a fost orientat împotriva Vienei, respectiv a Austriei, ca răspuns la centralismul Imperiului Austriac (Austro-Ungar), la acest sistem statal central-european incapabil să trateze problema naționalităților cu mai multă lărghețe.

Mai apoi, naționalismul ceh a căpătat în două ocazii o satisfacție care a depășit și cele mai temerare visuri: mai întâi atunci când, prin tratatele de pace care au încheiat Primul Război Mondial, teritoriile atribuite cehilor – printr-o conexiune, extrem de favorabilă lor, a dreptului natural și a criteriului istoric – au fost lărgite pînă la limita maximă posibilă. A doua oară după Al Doilea Război Mondial, când puterile învingătoare au acceptat expulzarea celor aproape trei milioane de germani, în baza principiului vinovăției colective.

Naționalismul somnolent al celor sătui – mai ales așa ar putea fi caracterizat naționalismul ceh din zilele noastre. Somnolent fiindcă nu este reflexiv – în jumătatea de secol care a trecut a fost imposibil să se ridice, de exemplu, problema expulzării germanilor din regiunea sudetă, iar azi nu mai există suficientă voință și suficient curaj.

Despre sațietate putem vorbi și în alt sens. Începînd cu Al Doilea Război Mondial, cehii s-au scăpat de toți “colocatarii” cu care au conviețuit mai înainte în cadrul statului: evreii cehi au fost exterminați de germani, iar apoi cehii i-au deportat pe germani; cu un an în urmă s-au despărțit de slovaci și, împreună cu ei, și de maghiari. Din Cehoslovacia multinațională dintre cele două războaie a rămas azi statul național, așa-zicînd purificat din punct de vedere etnic, al cehilor (și al moravilor și silezienilor). În cursul tratativelor ceho-slovace, partea cehă – în mod paradoxal – a insistat atît de mult pentru principiul, inacceptabil slovacilor, al cetățeniei, considerat cel mai important principiu ordonator al statului comun al celor aparținînd unor naționalități diferite, pînă cînd a luat ființă statul uninațional al cehilor, adică statul național ceh, precum și statul slovac al slovacilor și maghiarilor. Astfel, pentru cehi, principiul cetățeniei nu mai este un țel de atins, o provocare sau o șansă, ci pur și simplu o stare de fapt, iar cel anterior – în mod paradoxal – i-a revenit Slovaciei.

Marile crize europene au soluționat în două ocazii problema națională din Cehia, în avantajul cehilor, creînd mai întâi hotare favorabile, iar în final omogenitate etnică. Indirect, și ultimul eveniment – dezmembrarea Cehoslovaciei – s-a datorat unei crize la nivel european, descompunerii lumii comuniste. S-ar putea spune că este un “favor” al istoriei faptul că în aceste probleme, oricum complicate, a decis atît de categoric în locul și în folosul cehilor (și, firește, al moravilor și silezienilor). Dar se ridică problema dacă toate acestea sînt într-adevăr în folosul lor. Oare cehii (și, firește, moravii și silezienii) sînt gata să se confrunte cu problemele care rezultă din caracterul multicultural al Europei viitorului (cu imigrarea, cu refugiații și, în general, cu prezența străinilor, a romilor etc.)?

Nici pînă azi cehii nu vor să ia la cunoștință problema deportării germanilor (1945-1947) și nu pot să-i ierte lui Havel că în noiembrie 1989 a spus că cehii trebuie să ceară scuze germanilor din regiunea sudetă, și nu numai pentru felul în care au efectuat deportarea, ci pentru deportarea în sine (ca principiu).

Nu este surprinzător că raportarea publică față de romi e în bună parte respingerea spontană, avînd în vedere că ei se adaptează social cu mari dificultăți (rata criminalității lor este ridicată). Dă de gîndit disponibilitatea diferitelor organe statale de a trata problema romilor în contradicție cu documentul de bază al drepturilor omului. Puterea a ridicat totdeauna piedici în calea strădaniilor de acest fel, dar ultimele reglementări referitoare la obținerea cetățeniei (acceptate cu ocazia divizării statului) sînt discriminatorii față de romii care s-au mutat și se mută din Slovacia în Cehia. După toate semnele, problema romilor preocupă mai mult străinătatea decît pe cehi, moravi și silezieni, cel puțin dacă luăm în considerare atenția care li se acordă. Nici nu se știe cîți romi trăiesc în Republica Cehă (ca ordin de mărime, "undeva" între cîteva zeci de mii și o sută de mii). Ei înșiși preferă să nu își asume etnia: datele recensămînturilor nu relevă nici o zecime din numărul lor.

O dată cu creșterea numărului străinilor – mai ales al celor de culoare – cehii vor avea probleme serioase în ce privește capacitatea acestora de adaptare, pentru ca ea să atingă măcar nivelul mediu din Occident. Vietnamezii moderați și harnici (deși extrem de întreprinzători în raport cu condițiile din Cehia), care au fost aduși în țară pentru amortizarea datoriilor acumulate prin livrările de armament, au fost primiți cu dispreț și în regimul trecut, ei trăind în deplină izolare în țară. Rasismul este deocamdată latent în Cehia, dar este rezonabil să se conteze și pe mai rău – deși, sub acest aspect, cehii nu sînt într-o situație diferită față de fiii altor națiuni care au trăit decenii în șir într-o izolare artificială în societăți închise.

În orice caz, naționalismul ceh este azi încă puțin vizibil și nu prea se face auzit. Explicația este simplă: vreme îndelungată nu a fost de actualitate, căci zeița Fortuna i-a favorizat pe cehi. În aparență, naționalismul ține într-adevăr de trecut. Dar nici în cel mai bun caz acest trecut nu este depășit pe plan mental și de aceea poate reveni ori-cînd.

A devenit dominantă convingerea că naționalismul ceh nu a avut niciodată aspirații de expansiune teritorială, cu o singură excepție importantă: cehizarea zonei frontaliere apusene, după expulzarea germanilor din regiunea sudetă, poate fi concepută și ca un fel de expansiune teritorială. În general, se poate spune că scopul naționalismului ceh a fost să se păstreze ceea ce s-a cîștigat, dar numai în folosul "nostru" – valabil azi în mod deosebit. Cu alte cuvinte, un naționalism defensiv și spre exterior, și spre interior, care astfel se simte cu conștiința perfect curată. Pe de altă parte, rezultatul este că, în loc să se orienteze spre lume, țara se orientează spre ea însăși și pierde treptat acest sentiment al solidarității pe care se bazează civilizația europeană. Ceea ce duce la excluderea elementelor străine, la egoismul colectiv. În psihologia individuală fenomenul ar corespunde mai ales autismului.

Așadar, întrebarea este: putem defini drept naționalism acest gen de egoism colectiv, care nu pune un accent deosebit pe conștiința clară a identității naționale? Înseamnă, oare, naționalism tradițional dacă, de exemplu, nici guvernul, nici opinia publică nu manifestă nici un fel de solidaritate față de cehii care trăiesc în străinătate (alungați din patrie, emigranți occidentali, stabiliți pe teritoriul fostei Uniuni Sovietice, cehi care azi doresc să se întoarcă acasă ori, mai nou, cehi care trăiesc în Slovacia)?

Asemenea tendințe de claustrare față de lumea exterioară nu pot fi definite nici ca regionalism. Baza conștiinței regionale poate fi, de fapt, și conștiința identității naționale – de exemplu cea scoțiană, catalană, dar și alta, non-națională – care acceptă cadrul și legitimitatea statului dat. Dar, pe de altă parte, națiunea, chiar dacă este parte constitutivă a unui stat mai larg, tinde spre derivarea legitimității din ea însăși. De aceea, mișcarea națională, naționalismul sînt în mod latent totdeauna separatiste.

Regionalismul este adeseori în corelație cu inegalitatea economică dintre diferitele părți ale statului, care apare sau se adîncește în urma procesului de modernizare. Politica regională înseamnă că statul tinde – în primul rînd prin redistribuirea bunurilor produse – spre minimalizarea inegalităților care apar ca o consecință a funcționării spontane a pieței, ca și spre minimalizarea dezavantajelor izvorîte din deosebirile rasiale sau religioase. Regionalismul urmărește o cotă mai mare din bunurile produse, mai multă independență, precum și o descentralizare, dar toate acestea în cadrele statale existente. Conștiința regională duce la naționalism și separatism atunci cînd statul nu vrea sau nu este capabil să ducă o politică regională eficientă, își pierde influența asupra dezvoltării economice, inclusiv a dezvoltării industriale și renunță astfel la “periferiile” sale. Sau cînd la abandonarea conștientă a acestora se ajunge prin unitarismul exagerat, prin centralism sau prin absolutizarea pieței și a mecanismelor ei. (Mai ales aceasta din urmă caracterizează actuala politică cehă.)

În ultimul timp, categoriile tradiționale ale naționalismului și regionalismului sînt tot mai puțin satisfăcătoare. Putem fi martori ai unor fenomene noi, neobișnuite: în timp ce mai demult presiunea pentru schimbarea unui statu-quo sau chiar revolta veneau dinspre regiunile sau națiunile mai sărace, destrămarea Iugoslaviei, a Uniunii Sovietice (și azi-mîine a Italiei, Canadei) a început prin “revolta” celor mai bogați. Prin transformarea economiei bazate pe producția de masă într-o economie avînd la bază forța cunoașterii (organizare mai rațională, comunicații, computerizare), regiunile care dispun de o economie dezvoltată nu mai au nevoie de forța de muncă și sursele de materii prime ale regiunilor mai puțin dezvoltate și de aceea se străduiesc să scape de ele, ca de rudele sărace care nu ar face decît să le frîneze pe drumul promițător de bunăstare.

Se pare că motivul dezmembrării Cehoslovaciei este că în regiunea slovacă nemulțumită (Slovakia nu a putut să țină pasul cu ritmul transformării economice), adepții retoricii naționaliste și separatiste s-au înmulțit și, pe de altă parte, regiunea cehă mai bogată s-a străduit să scape de povara pe care o reprezentau slovacii, acceptînd în mod tacit logica naționalismului (împreună cu idealul omogenității etnice și al statului național).

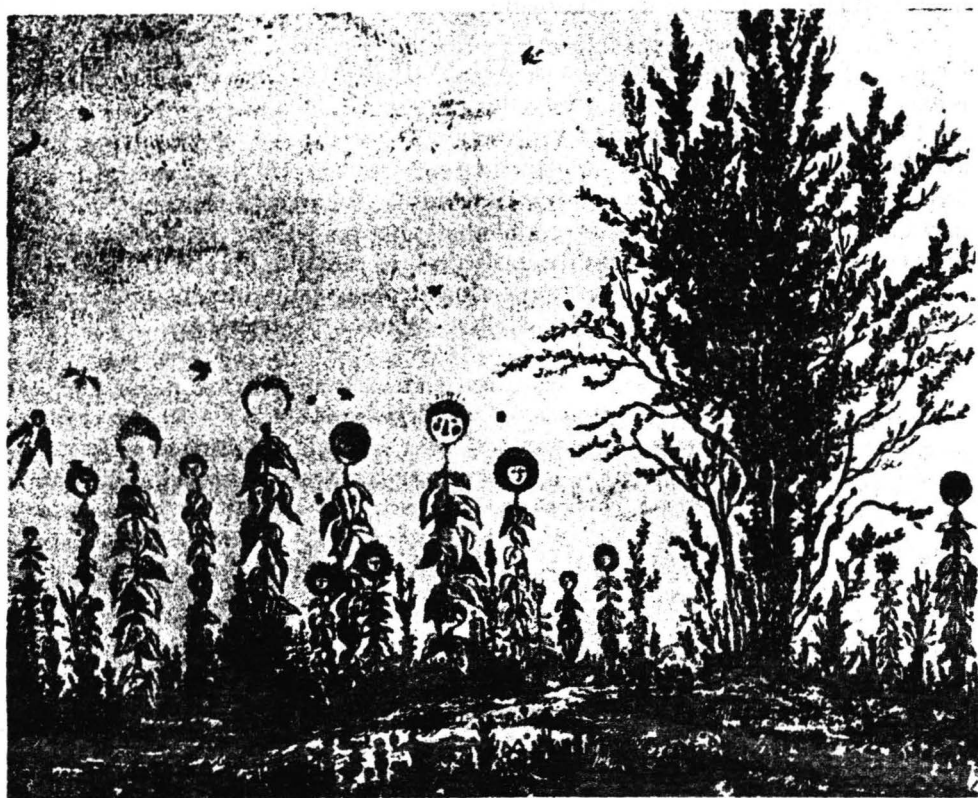
Într-un cuvînt, politica actualului guvern al Republicii Cehe, care, după toate semnele, oglindește atitudinea publică generală, nu acceptă să fie parte a unui întreg mai mare (cu excepția cadrului european mai larg, care deocamdată nu înseamnă obligații prea mari) și nu simte nici un fel de responsabilitate față de acesta. Pentru ea, cadrul Cehoslovaciei – care nu putea fi menținut decît printr-o politică regională mai favorabilă Slovaciei – a fost prea larg, adică dezavantajos din punct de vedere economic. Aceeași atitudine de refuz o manifestă și față de inițiativa central-europeană, postcomunistă de la Visegrád, argumentul fiind că nu o să ne legăm de parteneri mai

slabi, care nu vor face decît să frîneze pătrunderea noastră în spațiul pieței europene libere.

Relația distantă a Republicii Cehe față de toți vecinii vine să completeze imaginea de ansamblu a naționalismului ceh, ca naționalism tacit al izolării. Este un naționalism care respinge solidaritatea, această formă cultă a egoismului: ajut fiindcă este și în avantajul meu, ajut pentru ca altă dată, în altă parte, alții să mă ajute și pe mine.

Prin prisma imperativului europeanității, acest naționalism este rece și – poate tocmai din acest motiv – este naționalismul calculului greșit.

În românește de Florica Perian

MARTIN M. SIMECKA

RADIOGRAFIE UNGARĂ

Cine s-a născut în Europa Centrală s-a născut tarat de istorie. Și-a dorit-o sau nu, are cunoștință sau nu de acest fapt, istoria îi devine destin, îi e dat să o poarte, cocoșă-n spinare. Mulți au blestemat cocoșa aceasta, mulți și de nenumărate ori, dar nu există decît un singur mod de a viețui normal în prezența acestei poveri care ne cocoșează: să recunoaștem că o purtăm și să încercăm să deslușim cum se face că ne-am ales cu ea.

După lectura cărții intitulate *Obzalovery prehovori* (Acuzatul prinde a vorbi) am început să caut febril prin memorie, să văd ce știam, ce citisem eu despre soarta ungarilor care trăiseră în perioada Celui de-Al Doilea Război Mondial pe teritoriul statului slovac, așa cum era el conturat atunci. N-am găsit însă nimic, nici măcar vagi urme ale unor cunoștințe pe care le-aș fi putut dobîndi în cursul studiilor școlare sau din literatură. Presupun că majoritatea celor din generația mea, generația celor născuți mult după război, se află în aceeași situație.

În cele din urmă, în biblioteca mea mai degrabă modestă am găsit totuși ceva. Un citat: "Conferința de la Potsdam (17 VII-2 VIII 1945) a șefilor de guvern ai marilor puteri din coaliția antihitleristă și-a exprimat acordul în privința expulzării germanilor din Cehoslovacia, Ungaria și Polonia. Presupusa expulzare a ungarilor din Slovacia n-a avut însă loc, deoarece puterile occidentale n-au fost de acord cu aceasta. S-a procedat doar la un schimb reciproc de populație. Aproximativ 70000 de unguri au fost nevoiți să părăsească Slovacia. Un număr oarecum similar de slovaci au trecut din Ungaria în Slovacia. Încercările de asimilare forțată a maghiarilor rămași, prin așa-numita reslovacizare, precum și prin deportarea (a cca 44000 de maghiari) în zonele de frontieră ale Cehiei, se aflau în contradicție cu principiile democratice" (Michal Barnovsky, *Pe calea autocrației*, 1993, p. 31).

Primii mei unguri au fost colegii de clasă de la școala de ucenici. Urmam cursurile școlii profesionale de nevoie și fără nici o tragere de inimă. Băieții unguri stăteau toți laolaltă, într-un grup separat de băieții slovaci întăriți și vigilenți, materie primă a viitoarei clase muncitoare. Surîsul lor parcă rușinat, prin care răspundeau tentativelor mele de a stabili un contact, mi-a stîrnit pe atunci simpatia. Era zîmbetul unor străini care se pierduseră în spațiul altei limbi. Îmi erau simpatici deoarece mă simțeam eu însumi un străin, căci și eu vorbeam – deși în slovacă – o altă limbă. Dar asta a fost tot. De atunci limba maghiară s-a contopit cu amintirea diverselor mele munci ocazionale. Jumătate dintre colegii mei – fochiști, lucrători agricoli, salahori – erau unguri și pentru mine limba maghiară a devenit ceva asemănător cîntecului păsărilor: decor natural, existînd pentru sine și independent de persoana mea.

Am avut ocazia să întîlnesc primul ungur avînd conștiința propriei identități abia pe la începutul anilor optzeci. *Charta 77* s-a adresat, de la Praga, profesorului Kusy și

tatălui meu cu solicitarea de a încerca să înțeleagă ce avea de spus Duray Miklós, la ce anume se referea el de fapt. La întâlnirea cu el, când am băut și un vin bun, am înțeles că ungurii aveau o problemă serioasă.

– Bine, dar problema dumneavoastră e și problema noastră, a spus atunci tatăl meu. Iar aceea e, în primul rând, comunismul.

Aveam vagă impresie că nu se înțeleseseră pe deplin.

Apoi, după 1989, întreaga Slovacie și-a dat seama că ungurii aveau într-adevăr o problemă serioasă. Și am avut din nou senzația că nu ne înțelegeam pe deplin.

Dar ce-au aflat oare slovacii despre “ungurii lor” în cei cinci ani de liberă exprimare a opiniilor? Nimic – cu excepția faptului că trăiesc aici și că vor ceva ce le provoacă slovacilor un soi de nevroză și la care ungurii fac trimitere sub denumirea de autonomie culturală. Aici, ca întotdeauna, vina o poartă ambele părți. Majoritatea absolută a slovacilor nu vor să știe despre unguri nimic, căci nu vor să știe nici despre sine. Experiența cu care s-a ales societatea slovacă din momentul independenței, din ianuarie 1993 încoace, este traumatică și greu de fixat. În labirintul propriilor probleme privitoare la identitate, puțini sunt aceia care au forța de a mai conștientiza și cele privitoare la identitatea încă mai complicată a maghiarilor.

De partea lor, nici ungurii nu s-au străduit să le ușureze slovacilor accesul la înțelegerea acestor chestiuni. Le înțeleg foarte bine punctul de vedere: e treaba majorității să se străduiască să înțeleagă minoritatea, căci minoritatea are, ca să zicem așa, datoria de a cunoaște majoritatea, pentru ea această cunoaștere prezintă o importanță vitală. A face în permanență apel la majoritate cerându-i să încerce s-o înțeleagă constituie pentru minoritate un act umilitor și epuizant.

Ar fi de datoria slovacilor să înțeleagă minoritatea maghiară, și asta cu atât mai mult cu cât – urmare a experienței lor de conviețuire cu națiunea cehă – s-ar presupune, teoretic cel puțin, că au dobândit o sensibilitate aparte față de problemele minoritarilor. Atâta vreme cât nu vor fi capabili să resimtă aceste probleme, nu se vor putea înțelege nici pe ei înșiși.

Căci o asemenea înțelegere cuprinde și necesitatea de a păși pe propriile noastre urme – în direcția trecutului. A-i înțelege pe unguri presupune, de pildă, și recunoașterea faptului că, prin revolta antihitleristă, națiunea slovacă și-a răscumpărat, ce-i drept, în ochii lumii trecutul fascist și, refăcând alianța cu cehii, s-a plasat de partea învingătorilor, dar în propriii săi ochi s-a mîntuit de acest trecut prin aceea că, printre altele, și-a înscris propria vină pe răbojul minorității maghiare. Despre faptul că între 1945 și 1948 mai multe mii de unguri au fost strămutați în zona de graniță a Cehiei, că bunurile le-au fost confiscate, iar ei au fost lipsiți de drepturile lor cetățenești și umane, n-a scos nimeni o vorbă timp de decenii și nici azi nu se discută. Aceasta nu e o problemă politică, cum e chestiunea sudetă în opinia colegilor noștri cehi, deoarece relațiile cu Ungaria sunt primejduite de evenimente mult mai recente, dar e vorba, fără îndoială, de o problemă morală. În primul rând pentru că majoritatea absolută a slovacilor n-au conștientizat cîtui de puțin această problemă.

Față de minoritatea maghiară societatea slovacă se comportă prezumțios și cu prudență. Sunt de părere că există aici, pe lângă o motivație istorică, și cauze specifice. Chiar și din pricina sus-pomenitei autonomii culturale a cărei existență îi nevrozează

într-atît pe politicienii slovaci. Această autonomie culturală există, independent de faptul că este sau nu recunoscută în mod oficial. Scriitorii și intelectualii minorității maghiare nu sunt dependenți de comunicarea cu slovaci, după cum nici intelectualitatea slovacă nu depinde de colegii săi unguri. Comunicarea reciprocă e, din păcate, privită de către ambele părți mai degrabă ca un lux și nu ca o necesitate. Avantajul minorității constă în aceea că are posibilitatea de a cunoaște în totalitate literatura și gîndirea slovacă și de a le înțelege ca atare, întrucît e mai bogată prin cunoașterea limbii slovace. Intelectualitatea maghiară care trăiește în Slovacia știe mult mai mult despre noi decît știm noi despre ei! Am uneori senzația că sunt observat de o lunetă maghiară, în vreme ce eu însumi nu văd pe nimeni. Nu știu nimic despre cum e să fii minoritate maghiară, nu știu nimic despre cum și ce gîndește despre noi această minoritate și, în definitiv, ce anume spune despre noi limba asta maghiară, pe care o percep doar ca o neutră emisiune de sunete naturale.

În ceea ce mă privește, cartea scoasă de editura maghiară din Bratislava – Kalligram – constituie cea dintîi tentativă conștientă de creare a comunicației. Documentele sau, mai bine zis, mărturiile despre situația tragică a minorității maghiare au trei autori, trei scriitori unguri: Fábry Zoltán, Peéry Rezső și Szalatnai Rezső. Este o carte de mare tristețe. Vorbește despre însingurarea și deznădejdea ungarilor, căci sfîrșitul atît de așteptat al războiului le-a adus, pe neașteptate, o serie întregă de noi suferințe. Deziluzia a fost cu atît mai mare cu cît “nimeni, nimeni, nimeni nu barează calea execuției și persecuției. N-a răsunit o vorbă, un sunet, o presupunere, o îndoială, nici dinspre intelectualii cehi, nici dinspre cei slovaci” (Fábry Zoltán: *Acuzatul prinde a vorbi*, p. 60). Și atunci de ce să aibă încredere în noi minoritatea maghiară, de unde obrăznicia politicianilor slovaci de a pretinde una ca asta?

Cartea a apărut în slovacă, iar la citirea ei am avut senzația că mă aflu în fața unui aparat roentgen și, printr-o optică preluată, îmi examinez propria persoană. Am luat cunoștință despre lucruri de care n-aveam mai înainte nici cea mai vagă bănuială. Nu știu cîți slovaci vor fi dispuși să citească această carte. Căci ceea ce-i așteaptă pe cititori, indiferent că le place sau nu, e imposibilitatea de a face abstracție de cele citite: nu se vor mai putea retrage îndărătul neștiinței. E tocmai ceea ce a urmărit și Editura Kalligram.

În românește de Paul Drumaru

SELYEM ZSUZSA

CORPUS REGIONAL

CONVORBIRE CU SZIGETI LÁSZLÓ

Szigeti László – publicist, dramaturg, politician, director de editură – s-a născut în 1949 în Slovacia. Este fondator (în 1991) și director executiv al Editurii Kalligram, una dintre cele mai importante instituții culturale maghiare din Slovacia. În opinia multora, prin transformarea calitativă a gândirii în domeniul științelor sociale și al literaturii maghiare din Slovacia, cu deschidere și spre literatura ungară, prin interesul față de literatura central-europeană și universală, Kalligram marchează o nouă eră în viața spirituală maghiară din Slovacia.

– *În Săptămîna Festivă a Cărții din 1995, aș începe cu întrebarea: ce înseamnă pentru tine carte frumoasă, revistă frumoasă?*

– Dacă atingerea unei cărți este plăcută și aspectul ei e atrăgător, atunci automatismul estetic existent în fiecare cititor european, codificat în noi de arta europeană a cărții, va împrumuta încredere și față de conținutul necunoscut. La această banalitate aș mai putea adăuga doar că, pentru mine, cartea care, prin realitatea ei vizuală și spirituală, mă face să vibrez este o carte frumoasă. Numai că, azi, frumusețea este o hartă imprecisă, în pofida faptului că renumita definiție a lui Kant nu a pierdut nici o fărîmă din creditul ei. *Frumos este ceea ce place prin simpla judecată... De unde rezultă că totul trebuie să ne placă fără nici un interes.* În zilele noastre, capriciile gustului pun pe lucruri pecetea frumosului sau urîtului. Acestor capricii le sînt subordonate mai ales formele. Căci forma poate fi apreciată mai repede decît conținutul. Gustul este o pre-judecată care sugerează că important este ceea ce el apreciază, în timp ce vrea să atragă atenția asupra propriei sale excelențe. Gustul sigur de sine este un călău zîmbitor. Exhiționismul specific al omului mărunt, călăuzit de stimuli. În epoca noastră, arta are capacitatea de a funcționa numai într-un sistem de corelații în care își construiește raportările, nu într-o anumită direcție, ci în nenumărate direcții. Gustul nu mai are autoritate în artă. În zilele noastre, frumosul și urîtul s-au neutralizat reciproc. Ambele pot fi cel mult elemente decorative și gândirea estetică întemeiată pe gust nu este capabilă de altceva decît să-și proiecteze propriul narcisism sub un pretext oarecare. O asemenea gândire estetică este un Adonis al conservatismului. Frumușel și gol.

– *Dar asta nu e caracteristic pentru cărțile Kalligram...*

– Cea mai mare cucerire a gândirii postmoderne este că totul poate fi relativizat, cu alte cuvinte: nu se poate stabili o dată pentru totdeauna prin ce anume se caracterizează cărțile Kalligram. Altminteri, în Europa zilelor noastre vidul ar putea avea o pondere deosebită. Poate că, și dincoace, și dincolo de cortina de fier, prea mulți au trăit în convingerea că prin cultură va ieși la iveală o viziune acceptabilă și realizabilă asupra viitorului. Această credință este sufocată azi cu ardoare de capital și mai ales de dorința de cîștig, manipulată de politicienii și bancherii crescuți în mediul gustului sigur de sine. Firește, în numele democrației și în speranța creării unei societăți mai

drepte a bunăstării. Și nu se îndoiesc nici o clipă că ei sînt aceia care apără moștenirea culturală europeană.

– *Iar tu te îndoiești.*

– Mă îndoiesc, deoarece cultura politică a zilelor noastre nu a fost în stare să preia aproape nimic din sfera atribuțiilor filozofiei. Ca să nu mai vorbim de ceea ce consideră politica a fi gustul. Poate galoșii cu cravată? De ce nu? Avangardă perimată – ar zice ea. Dar ce ar zice de coșul de fabrică impregnat în prezervativ? Sau de focile cu lentilă de contact? Bănuiesc că pe acestea le-ar considera lipsite de gust, fiindcă ambele i-ar leza simțul de răspundere, iar în profunzime dorința de putere. Trebuie să mărturisesc că încă nu ne-am împachetat cărțile în prezervative, nu le-am anexat lentile de contact și nu facem cu ele nimic din ceea ce ni s-ar putea lipi ca etichetă specifică. Bine ar fi să avem capacitatea și banii pentru așa ceva. Din păcate, nu avem suficient nici de una, nici de alta. De aceea ne străduim, la modul deosebit de conservativ, ca să fie cărțile colorate vizual. Aspectul exterior definitiv îl dobîndesc în două studiouri de grafică, aproape de inima mea. Nu aş putea să spun pentru cîte coperte de cărți Kalligram am oferit idei sau le-am proiectat eu însumi – firește, rămînînd incognito în tiraj. La Kalligram asigurăm viața unei idei fixe despre felul în care funcționează cartea și *manifestarea frumosului* în publicațiile noastre nici nu are alt secret. Este un fel de conservatorism grafic și de punere în pagină, un spirit tipografic aproape doctrinar, de care încercăm să ne eliberăm prin procedeele artei plastice, tipurile de litere, dimensiunea cărților, mărimea inițialelor etc. În ultimul timp văd, de exemplu, paginile noastre de titlu cam colțuroase, de unde am tras concluzia că a sosit timpul copertelor de carte mai aerate, cu motive mai naturale. Una din modalitățile creării semnificației este modificarea formei, estomparea celei existente. În același timp, trecerea spre această fluiditate nu exclude evidența că frumusețea cărților noastre poate fi definită și ca element negativ. Ca tot ceea ce este artă și se angajează să servească mediul social. Și în acest punct nu pot trece sub tăcere remușcarea. Căci datorită sărăciei, majoritatea cărților noastre apar sub formă de paperback, ceea ce eu nu consider a fi carte, ci unul dintre produsele de detractare a cărții în epoca de tranziție a secolului douăzeci. Știu că afirmația sună extrem de conservativ, că face abstracție de raționalitatea economică, de timp ca factor de producție și consum etc., dar să mă ierte lumea, pentru mine adevărata carte arată altfel. Un teanc de hîrtie fină, închis în coperte tari, cu jachetă protectoare, cu cotor interpretabil metaforic drept coloană vertebrală. Aș putea număra pe degetele de la o mîna cîte cărți de acest fel a editat Kalligram. Consider că sub acest aspect sîntem o editură provincială, dar nu intenționez să mă exprim și în numele colegilor mei.

– *În definitiv, tu ești directorul...*

– În afară de faptul că sînt director executiv, sînt și partener de afaceri într-un S.R.L., despre care s-ar putea spune multe, dar nu și că este o afacere profitabilă. Sfera mea de competență este reglementată prin convenția socială semnată de parteneri, patru la număr împreună cu mine. În deciziile economice esențiale mie îmi revin 25 de procente. Firește, se pot lua aici și decizii cu care unul dintre noi nu este de acord, dar dacă s-a votat sau, sub presiunea majorității, respectivul a considerat că e mai rațional să cedeze, el este obligat să reprezinte decizia S.R.L.-ului în fața opiniei publice – chiar

dacă este vorba de o prostie copilărească, de o elementară lipsă de asumare a riscului sau, pur și simplu, de orbire, cu care în adîncul sufletului este incapabil să se identifice. Nu te mira, căci respectarea regulilor jocului în democrație dă naștere la o mulțime de paradoxuri și uneori îi costă pe cei implicați enorm de multă energie. Chiar și în comunități mici cum este a noastră; dar, dincolo de interesele vitale, ea este apărută împotriva atacurilor interne și externe de respectul și afecțiunea reciprocă. Dacă aș înființa încă o dată o editură, nu aș mai repeta greșeala asocierii, dar numai pentru ca să nu pun în primejdie și pe alții, din pricina lipsurilor mele manageriale. Nu am motive să mă plîng. Mă bucur de încrederea a doi prieteni vechi, scriitorii Grendel Lajos și Farnbauer Gábor, iar dacă nu ar fi redactor-șef la noi – și la un an după înființare partener de afaceri – Fazekas József, despre care pot să afirm cu mîndrie că este cel mai de încredere redactor lingvistic maghiar din Slovacia, aș putea să fac în fiecare zi pelerinaj la zidul plîngerii. Așa, nu trebuie să merg decît o dată pe lună, înainte de plata salariilor. Dar să lăsăm gluma! Ador lucrările editoriale cu caracter creator și totuși ar fi bine venită puțină odihnă. Mă gîndesc să mai lucrez intens un an sau un an și jumătate, după care să predau ștafeta unui tînăr, căruia n-o să-i treacă prin minte să califice drept editură provincială instituția condusă de el.

– *Mie îmi inspiră respect o echipă care, producînd lucrări de înalt nivel, este nemulțumită de propria-i performanță.*

– Nu te lăsa înșelată de modestia afectată. Cărțile Kalligram și numerele de revistă sînt bune așa cum sînt. Numai că ar putea fi mult mai bune în ce privește flexibilitatea și receptivitatea față de lume. Dacă revistele și cărțile noastre ar putea să-și sporească performanța în acest sens, atunci contextul care s-ar naște prin sporul respectiv ar fi parte organică a existenței lor, ceea ce este imperios necesar pentru a dobîndi un fel de vitalitate culturală. Uneori am impresia că Editura Kalligram este privită de unii ca o vitalitate sfîrșită, un *betwecn* exotic suspendat într-un spațiu de semnificații exotice... Ca întinericul genezic între două stele? Fiindcă e lung drumul de la suflet pînă la constatarea medicală?... Kalligram este, cred, o structură care prin existența sa trimite dincolo de perspectivă pragmatismului valorificat de clipa prezentă. Sau, cel puțin, așa ar dori să fie.

– *Această intenție a dat naștere revistei și viziunii tipografice pe care o oglindește? Am cînt undeva că ai moșit și la nașterea revistei.*

– Nu știu dacă am moșit. Cert este că nu am simpatizat cu ceea ce făceau la *Irodalmi Szemle* personalitățile de seamă ale pseudomodernismului literar maghiar din Slovacia. Se pregăteau pentru o lovitură de palat. Voiau să-i înlăture de pe lîngă redactorul-șef Grendel Lajos pe cei doi redactori tineri, Hizsnyai Zoltán și Csanda Gábor, cărora Grendel le dăduse mînă relativ liberă. Pentru ca, făcînd tevatură la Uniunea Scriitorilor – care și-a ținut ședința la 1 aprilie – să-și poată păstra locul echipa de atunci de la *Szemle*, am intrat în Uniunea Scriitorilor Maghiari din Slovacia. Asta s-a întîmplat cîndva la începutul anului 1992. Dar, din fericire, nu a trebuit să votez și în vara acestui an am restituit și carnetul de membru. Mi-ar fi greu să dovedesc cu o legitimație orice fel de activitate umană. Aș simți o durere fizică. Aș transpira, aș bilbiu...

– *Și prin ce minune ați lansat din nou revista, în iunie '92?*

– În vârtejul evenimentelor, pentru mine a devenit tot mai clară imposibilitatea de a soluționa dilema a cărei povară o purta mai ales Grendel. Era conștient că revista redactată de el nu este a lui, ci a comunității scriitorilor maghiari din Slovacia, care reprezentau valori cât se poate de eterogene; cu alte cuvinte că, în principiu, putea să apară în revistă oricine, dacă dispunea de un carnet de membru. Conform statutului, ea ar fi trebuit să fie revista comună a tuturor condeierilor, de cele mai diverse orientări, dar echipa lui Grendel nu-i lăsa pe semidiletanți să publice. Situația era lipsită de speranță, pînă cînd într-o zi Zászlós Gábor – prim-ministru adjunct al guvernului slovac – m-a lăsat să fac anticameră la el. Ca să nu pierd timpul, mi-a venit o idee neașteptată și am rugat-o pe secretară să se așeze la mașina de scris: vreau să înființez o revistă și aș lăsa domnului ministru cererea de sprijin. – În regulă, a spus secretara, apoi m-a întrebat care va fi titlul și cine va fi redactorul-șef. *Kalligram* și Grendel Lajos – am răspuns eu.

– *E ca într-o poveste socialistă.*

– Acesta e adevărul, dar atunci mai aveam ceva din euforia lui '89. Mai tîrziu a reieșit că rezolvarea cererii mele nu ținea de sfera de competență a lui Zászlós, ci de a lui Maros Porubjak, celălalt prim-ministru adjunct, care a dovedit condescendență maximă. Faptul nu m-a surprins, fiindcă înainte de revoluție el a fost dramaturgul – cunoscut în toată Europa – al Teatrului Național Slovac, adică un om al reflexiei filozofice, și azi este din nou. În careva număr al revistei noastre i-am publicat un eseu, de inspirație Örkényi-Beckett, despre iraționalismele unei politici culturale autocratice, de orientare exclusiv națională. Firește, pentru lansarea revistei aveam nevoie de o recomandare curatorială pentru sprijinul în valoare de un milion de coroane și de semnătura ministrului culturii. Dar asta s-a întîmplat mai tîrziu. După Zászlós și Porubjak am vorbit și cu ministrul culturii, Ladislav Snopko, despre necesitatea revistei și abia după aceea m-am dus la *Szemle* să le spun băieților că editura noastră va lansa o revistă intitulată *Kalligram* și sper că redactorul-șef va fi Grendel Lajos. Trebuia să le vezi expresia feței. A doua sau a treia zi ne-am dus cu Grendel să tratăm cu ministrul culturii, apoi am înregistrat revista.

– *Cu alte cuvinte, la ședința din aprilie a secției maghiare a Uniunii Scriitorilor, a cărei miză ar fi fost menținerea profilului revistei *Szemle*, nu mai era nimic de discutat? Era deja evident că va porni la drum *Kalligram*, avînd ca redactor-șef pe Grendel Lajos?*

– Da. În caz contrar, ar fi trebuit să merg la ședința respectivă. Întreaga echipă, cu redactorul-șef și cu secretara, a venit de la Editura Madách la noi. Trebuie să mărturisesc că atunci cînd m-am gîndit să dau naștere celei de-a doua reviste de literatură și științe sociale a maghiarimii din Slovacia, am contat numai pe Grendel. Restul se datorează lui. Și lui Tözsér Árpád, care a preluat de la Grendel nu numai *Szemle*, ci și spiritul de pînă atunci al revistei. Și, ori de cîte ori a putut, a îmbunătățit-o. Așadar, maghiarimea din Slovacia nu a avut decît de cîștigat. Cînd i-am spus domnului Snopko – care nu mai e ministru, dar trece regulat pe la redacție – că atît maghiarii din Transilvania, cît și cei din Voivodina au mai multe reviste literare, iar noi doar una și că, precum el în literatura slovacă, eu în literatura maghiară consider păgubitor cinismul pseudoartiștilor și pseudoliteratiilor, legalizat – printre altele – și prin legitimația de membru al Uniunii Scriitorilor, m-a asigurat de sprijinul lui pentru a fonda revista. În curatoriul care a

propus ministrului suma care urma să constituie subvenția, s-a manifestat împotriva reprezentantului aripii radicale a orientării liberale maghiare din Slovacia – pe care eu, în caracterologia de uz intern, îl alint cu numele de liberocomisar – și tot împotriva subvenționării revistei *Kalligram* a fost și redactorul-șef al săptămânalului editat de Cernadok, intitulat *Hét*, angajat politic pentru societatea Conviețuirea.

– *Este sindromul convergenței a patru-cinci maghiari. Rezultatul final: dezacordul.*

– Cu toate că prin lansarea revistei nu am primejduit existența nimănui. Eventual laurii vechi... Esențial este că, printr-un fel de miracol, votul a fost de 3:2 și ministrul nu a trebuit să uzeze de posibilitatea oferită de lege, adică să revizuiască decizia curatorului. Fiindcă și ministrul cunoștea criza spirituală și metodele de adâncire a izolării, în acest caz a celei minoritare: ideologia națională și atacurile la persoană. Atât în tabăra scriitorilor slovaci, cât și a celor maghiari – dar aș putea spune și postcomunistă – incapabili să-și privească în față trecutul și locul ocupat în literatură au fost aceia pentru care principalul criteriu estetic al operei era fundamentarea ideologică. Pentru unii cea exclusiv comunistă, pentru câțiva exclusiv națională, iar pentru cei mai mulți ambele. Mai simplu spus: pentru opera lor, plămădeala a fost totdeauna colectivismul. Acești scriitori trebuie să se confrunte acum cu zădărnicia operei lor. Nu este ușor de suportat teribila povară a *ușurătății*. De la Moscova la Bratislava, de la Varșovia la Sofia, cei mai înțelepți s-au învăluit în tăcere, deși e probabil că în adâncul sufletului sînt convinși că va mai veni împărăția lor. A și venit pentru acei scriitori care, fără nici un scrupul, au trecut de la comunism la naționalism. Modificînd întrucîtva ideologia comunistă, au devenit ariviști ai ideologiei naționale, ceea ce este și firesc, de vreme ce și în calitate de comuniști s-au menținut datorită imaginii dușmanului. Și acum cioplesc tot imagini amenințătoare ale dușmanului și trăiesc pe seama acestora, fie că sînt ziariști, editori, parlamentari, lideri de partid sau eminențe cenușii ale unei comunități mici. Nu cedează, atacă, detractează tot ce este altceva decît ei. De la masa de scris și pînă la pupitrul parlamentului, rolul de *vales* își cîștigă astfel încărcătura.

– *Dar cum poți obliga pe cineva să se confrunte în public cu propriul său trecut?*

– Nu oblig pe nimeni. Adevărata vivisecție este un gen privat, avînd o forță elementară. Acești oameni au sentimentul că ei sînt marii perdanți ai istoriei și în adâncul sufletului se disprețuiesc. Cum ar putea să-l iubească pe celălalt, mai ales dacă opiniile lor diferă? Dă-mi voie să nu relatez în detalii ce am primit pentru lansarea revistei *Kalligram*, dar și pentru opiniile mele politice, din partea diferitelor estrade literare maghiare din Slovacia sau a unor politbirouri din pivnițele de vin. În gazeta *Szabad Újság* – marcată de spiritul lui Dobos László, scriitor, fost redactor-șef, ministru comunist-reformist pentru minorități, exclus din partid, apoi tolerat și chiar consultat în anumite probleme, după cotitură reprezentant în parlament al societății Conviețuirea, vicepreședinte al Uniunii Mondiale a Maghiarilor și, printre alte posturi, director al Editurii Madách-Posonium – am fost erichetat ca trădător de neam. Dacă cineva, atunci el ar fi trebuit să-și facă ziariștii să înțeleagă că pentru inițiativa noastră am atras forțele democratice slovace, exact așa cum la vremea sa a atras și el forțele politice slovace care erau atunci la putere. Dobos László și tovarășii lui au putut să pornească în 1958 *Irodalmi Szemle* datorită poziției pe care o ocupau în partidul comunist, în timp ce eu și Grendel am obținut garanții pentru întemeierea revistei fiindcă în noiembrie

1989 am câștigat încrederea celor ce reprezentau forțele democratice din Slovacia, datorită pe de o parte Inițiativei Maghiare Independente, iar pe de altă parte unui prestigiu personal. În ce mă privește, am devenit membru al unui grup restrâns care dirija țara și tranziția. De la Vaclav Havel pînă la Alexander Dubcek, de la primul-ministru slovac Jan Karnogursky și pînă la primul-ministru ceh Petr Pithart, am colaborat cu foarte multe personalități. Din partea lui Dobos László, cîndva și el fondator de revistă, aș fi așteptat echitate și nicidecum un atac în cotidianul *Új Szó*. Desigur, această dependență față de putere a fost, și în 1958, și în 1992, la limita ambivalenței, numai că sprijinul lui Snopko nu a însemnat cămașă de forță, ceea ce este o deosebire semnificativă. În opinia mea, una din sarcinile de bază ale democrațiilor pe cale de dezvoltare-desfigurare din Europa Centrală este aceea de a aduce comunitățile mici și mari de aici în situația în care grupările spirituale și artistice sînt în stare să reziste economic și fără sprijinul material al Puterii. Una din condiții este un regim fiscal care stimulează contribuabilii pentru sprijinirea fundațiilor. Mai mult: aceste democrații trebuie să ajute arta, pentru ca în sfera ei să intre cît mai curînd, în afară de științele filozofice, și ideile matematice sau fizice, fiindcă altfel arta va rămîne în urmă pe planul posibilităților de viitor și – ironic vorbind – va ocupa poziția de “minimal art”.

– *De ce ai renunțat la cariera politică?*

– Au renunțat și alții. Ca să mă refer la Kalligram, Grendel a optat tot pentru literatură. Pe vremuri, cînd am fost membru al “konventului”, din punct de vedere moral era firesc să-mi asum atribuțiile care îmi reveneau, căci pe parcursul vieții nu o dată am acționat cu convingerea că principiile de bază care determinau faptele mele devin – independent de voința mea – un fel de regulă cu valoare socială. Acest lucru era valabil mai ales într-o comunitate închisă, cum era comunitatea spirituală maghiară din Slovacia în timpul comunismului. Cu toate acestea, la 29 decembrie 1989, cînd Vaclav Havel a devenit președinte, am declarat la Praga că nu voi ocupa o funcție politică decît pînă la primele alegeri libere. Așa s-a și întîmplat. Tocmai din acest motiv, nu am putut accepta la începutul lui 1990 nici să fiu parlamentar. Căci “konventul” m-a încredințat pe mine să îi aleg pe aceia care, din Slovacia, vor fi cooptați de către Inițiativa Maghiară Independentă în locul deputaților comuniști din parlamentul slovac, respectiv din cel federal. Mulți au insistat, dar nu am acceptat.

– *Nu ți-au cerut socoteală?*

– Și prietenii mei cehi, maghiari și slovaci m-au întrebat ce motive am să refuz, dar am căzut de acord că este o problemă personală. Mai tîrziu s-au găsit unii – și e inutil să spun că erau în majoritate maghiari – care nu s-au sfiit să născocească acuzații împotriva mea, pentru a mă scoate de pe teren. E adevărat că și primul-ministru slovac al învățămîntului de după '89, Ladislav Kovac, a afirmat despre mine – în baza unor asemenea acuzații – că printre slovacii democrați eu reprezint a cincea coloană a maghiarilor. Nu acuzațiile inventate m-au deranjat, ci faptul că prin existența mea ofer prietenilor de odinioară posibilitatea propriei lor defăimări. Proximitatea puterii imbecilizează într-adevăr și face ca anumite caractere să-și piardă frînele. Mai mulți publiciști și politologi consideră azi că au greșit acei membri ai “konventului” – Martin Butora, Peter Zajak, Fedor Gal și eu – care au spus *nu*. Ei mi-au rămas prieteni de încredere, ceea ce nu pot să spun despre cei care s-au așezat în linia de front a politicii slo-

vace, căci, în opinia mea, această politică mai prezintă câțiva ani de acum înainte pericolul fundăturii. Nu cred că parlamentul ar fi fost mai eficient dacă și noi, liderii mișcării Publicitatea Împotriva Forței, am fi formulat legi. Și nu cred, fiindcă timpul care a trecut arată că această țară nu a avut niciodată un parlament de nivel mai înalt decât cel cooptat după primele alegeri libere de după comunism. În același timp, am crezut, împreună cu prietenii mei slovaci, că va trebui să facem politică într-un alt limbaj, de alt nivel, și nu legați de patul lui Procust. Pe vremea aceea copiii mei mă vedeau mai mult pe ecran decât în realitatea mea fizică. Nu este nici o minune că fiul meu Bálint, în vîrstă de zece ani, care nu îl citise încă pe Musil, a spus: *Tată, tu ești o aparență*. M-a pus pe gînduri: de unde știe pramateria atît de exact?... Copilul simte: în povestea epocii noastre e vorba de suflet, care din cînd în cînd nu este nicăieri. Interesul de stat, indiferent prin ce se legalizează – în general cu hibridul ideologiei naționale și al utopiei bunăstării materiale – a învins și în Est și în Vest familia, a strivit mintea umană și a sufocat credința. În vara lui nouăzeci încă nu am știut acest lucru, dar îl simțeam cumva pe epidermă și probabil de aceea m-am lăsat împins în afara politicii la nivel înalt. Adevărul este că evit evocarea publică a trecutului meu politic, a acestui segment extraordinar de intensiv al existenței mele, fiindcă deocamdată nu văd o etică în stare să cuprindă pe deplin dimensiunile existenței și faptelor celor ce au lucrat în “konvent”. Și nu văd, în pofida faptului că eu încă nu am avut așa-numite decizii politice sau relații care să fie în afara sferei de cercetare a eticii. De fapt, acest preludiu politic și psihologic, care în esență nici nu este atît de pervers, a zămislit editura ca teren de acțiune, numită mai apoi – datorită lui Farnbauer Gábor – Kalligram.

– *Care este azi atmosfera politică a locului în care trăiți, în care vă este dat să desfășurați munca redacțională?*

– Ca maghiar privind lucrurile, atmosfera politică din acest an în Slovacia este asemănătoare cu cea de la voi. Oamenii guvernului Meciar au pus piciorul în România de mai multe ori decât politicienii cehi sau slovaci din perioada 1948-1989. Firește, în proiectele privind învățămîntul sau politica culturală, respectiv utilizarea limbii statului, în cazul ambelor guverne pot fi deja sesizate primele “roade” ale dialogului româno-slovac. Sînt roade spectaculare și toxice. Deocamdată nu se știe însă cine va avea mai mare nevoie de toxicolog: majoritatea sau minoritatea. Un fel de premoniție funestă îmi șoptește că ambele. Aerul Cernobîlului lingvistic și cultural îl inspiră nu numai asimilanții și asimilații potențiali, ci *toată lumea*. Politica națională și culturală a ambelor guverne este, în mod evident, discriminatorie. Despre mine cu siguranță nu se spune că aș fi dușman al slovacilor sau al oricărei etnii, rase, religii, dar, în pofida disponibilității mele pentru compromis, trebuie să-i avertizez pe conducătorii slovaci și români că, dacă cele două aparate de stat dirijate de ei devin o seră a șovinismului și autocrației naționale, atunci trebuie să se aducă la cunoștința lumii întregi că interesele minorităților oprimate ale acestor două țări nu sînt legate de cele două state.

– *Scopul lor de perspectivă este, și în opinia ta, asimilarea deplină a maghiarimii?*

– Asta se poate demonstra. Dar, accentuez, mă refer la tendințele guvernelor și nu în general la români și slovaci. Politica modernă este creată și modelată de trei elemente publice care pot fi diferențiate. Unul dintre acestea este statul, care în Slovacia de azi – cu excepția președinției – este fără îndoială antidemocratic, deși știm că există

mai multe interpretări ale democrației. Celălalt este societatea politică. Aici, atât în cercurile conservatoare slovace, cât și în cele de dreapta sau de stînga, este evidentă opoziția față de Meciar și față de naționalism, iar principalul teren al opiniilor opoziționiste este presa, în majoritatea ei. Ea nu poate fi acuzată de antimaghiarism. Ceea ce nu înseamnă empatie totală față de noi, ci doar că nu ne atacă și, ceea ce este deosebit de important, ia la cunoștință că sîntem maghiari, în timp ce își revendică dreptul de a spune că, încă de cînd sînt preșcolari, copiii maghiari ar trebui să vorbească limba slovacă. Sînt plin de seninătate în ce-i privește, fiindcă încep să înțeleagă în relațiile lor globale virtuți umane principale, cum ar fi spiritul de dreptate, moderația, cumpătarea, precum și importanța renașterii toleranței. În nici un caz nu pot fi subapreciate acele manifestări ale majorității care dovedesc solidaritate cu minoritățile.

Al treilea element este societatea civilă, în care individul nu interpretează aspirațiile mele de conservarea a identității în funcție de categoriile dreptului constituțional, ci – folosind terminologia gînditorilor catolici ai epocii noastre – în funcție de *sfința demnității a ființei umane*. Deși, prin rolul asumat, Editura Kalligram cochetează uneori cu societatea politică, eu aș defini-o ca parte a societății civile. Asupra țărilor de la Visegrád atîrnă ca o sabie a lui Damocles întrebarea: ce fel de regim politic se naște în interiorul lor? De restaurație comunistă nu poate fi vorba, căci pătura care timp de patruzeci de ani s-a simțit deținătoare a puterii, cu excepția Cehiei, a preluat din nou puterea. Nu putem și nu trebuie să schimbăm această situație. Revenirea lor se datorează voinței poporului imbecilizat timp de patruzeci de ani. Nu afirm că un popor dat nu poate să aleagă proteste prin voință liberă. Va alege proteste atîta timp cît nu va constata că alege nu între binele și răul din poveste, ci între două rele. Dar utilitarismul care se mișcă în cadrele acceptabilității etice presupune nu o societate coruptă, ci o comunitate morală în toate celulele ei esențiale. Dacă vom avea puțin noroc, atunci după două-trei cicluri electorale, cetățenii țărilor central-europene vor ști *pentru ce* votează. Pentru regimul democratic, care înglobează toleranța și dialogul, sau pentru cel autoritarist, care poartă semnele agresivității. În această alegere îi poate ajuta arta, de unde pentru mine rezultă din nou că nu există act cultural care să nu fie totodată act politic.

– *Cum vezi atmosferă economică a Slovaciei?*

– Guvernele țărilor de la Visegrád returnează culturii valori mult mai mici decît înainte de 1989 sau imediat după. Cauzele sînt multiple. În Slovacia, în primul rînd faptul că pentru echipa lui Meciar cultura nu are importanță prea mare – deși afirmă contrariul. Nu aș fi obiectiv dacă pe această temă aș da ca exemplu faimoasa apreciere goebbelsiană a culturii și nici nu am intenția s-o fac; dar principiile național-socialiste sînt puternic magnetizate de practica prin care din bugetul lui Meciar pot să primească doar pigmeii culturali ai puterii actuale, mai ales Matica Slovenská – Vatra slovacă – ei fiind, în opinia adepților, adevărați slovaci, adică loiali guvernului slovac. Strategia financiară a Ministerului Culturii nu se bazează pe criterii profesionale, ci pe criterii politice și naționale. În consecință, o mulțime de artiști slovaci sau grupări culturale nu au nici cea mai palidă nădejde că vor beneficia de sprijinul statului. Ar fi o plîngere unilaterală dacă aș vorbi numai de faptul că, din 1990 încoace, în acest an este cel mai strîmt cadrul bugetar alocat sprijinirii culturilor minoritare. O bună parte a reprezentanților – de rang european – ai culturii slovace, cei care nu fac parte din cercul preferat de gu-

vern și de politicienii naționaliști, sînt în situație asemănătoare cu a noastră. Cu binecuvîntarea societății Matica Slovenská, guvernul Meciar nu respectă pluralismul artei contemporane. Din această cauză s-a creat din nou atmosfera de ură și teamă. După ultimele alegeri, dorința de putere l-a silit pe Meciar să intre în coaliție cu fantomele muncitorești semianalfabete și cu naționaliștii cei mai radicali. Politica Slovaciei de azi nu este terenul de exercițiu al criticii rațiunii pure, ci al fantomelor la putere, care detestă cultura și pe cetățeanul care gîndește. Din declarațiile lui Meciar se poate deduce că pentru guvernare nu are nevoie nici de președintele republicii, nici de parlament și nici de justiție independentă. Îi ajung propriile capacități, – pe care le consideră minunate –, cîteva duzini de cai de ham plini de forță și cam un milion de alegători care îl adoră pe conducător. Destinul i-a dat înfumurarea, caii de ham și voturile, dar cu toate acestea – asemenea unui om rămas puțin infantil – face pe martirul, spunînd că pe el – ca și pe cei mai mari dintre oameni – abia viitorimea îl va înțelege cu adevărat. Acest joc fals al inducerii în eroare la nivel național este dezgustător și îl consider o crimă, legalizată de regimurile democratice occidentale din ultimele două secole. Cea mai mare primejdie actuală este că în economie se împămîntește etatismul lui Meciar, fără să existe posibilitatea avertismentului energic și a criticii bazate pe cel mai larg consens cetățenesc. Căci într-o țară cum este Slovacia, care dispune de o asemenea conștiință colectivă autorepresivă, înseamnă trădare de patrie dacă cineva se pronunță împotriva martirului sau conducătorului. Conștiința colectivă autorepresivă își revendică dreptul de a-și dovedi în fața lumii puterea sufltească prin martiri și cea fizică prin adorația față de conducător. Menționez că acest lucru este raportabil la faptul că și în Europa Occidentală și în Statele Unite, crescute la sînul ei, martirajul a constituit chintesența conștiinței colective. Acest gen de sublimare este cel mai mare pericol pentru conștiința colectivă. Perversitatea sufltească colectivă, asimilată în cultura societății, este în esență subcultură și chiar prin reînvierea ei zilnică rămîne sub nivelul culturii. Inocența conștiinței colective este identică cu inocența sălbaticului, de la care ar fi stupid să așteptăm să se vadă pe sine din afară. Într-o abordare dinspre istoria culturii, aș putea spune despre oratorii conștiinței colective că, în concluziile lor finale, nu sînt creștini, ci barbari. Ei pot fi găsiți la toate națiunile. În tabăra slovacilor și a românilor, precum și a maghiarilor și americanilor. Dar nu vreau să mă complac în toga magistraților romani și, dacă nu te superi, nu aș mai spune nimic pe această temă.

– *Cînd și unde te simți acasă în această lume?*

– Existența e o criză neîncetată. De aceea este atît de atractivă. Și atît de obositoare. E suficient să arunc o privire în cotidianul meu, ca să văd că atunci trăiesc înțelept cînd mă pregătesc sufltește pentru crize, fiindcă ele nu pot fi evitate. Dar am și momente cînd pot să privesc cerul înstelat și să meditez chiar și asupra morții. E o stare de grație, în care se ivește o fisură în timp și eu pot să privesc prin ea. Mă simt acasă pretutindeni unde prin fisura timpului pot avea o privire în punctul din care nu mai am unde să mă mișc și totuși rămîn liniștit, împlinit și chiar fericit.

– *În această fisură ai căminul?*

– Fisura ca și cămin. Îmi place. Dar despre ce vorbim, de fapt? Despre cei patru pereți care au menirea să mă apere împreună cu cei dragi de neplăcerile pe care le cau-

zează vremea? De locuința în care mă pot găsi prietenii și dușmanii, rudele și oficialitățile? Sau despre un cămin mai larg, despre orașul meu natal, în care aproape jumătate din populație și-a găsit sfârșitul în camera de gazare și cu toate acestea sînt în stare – măcar în interesul copiilor mei – să trăiesc zîmbind? Vorbim despre o locuință de la etajul opt dintr-un bloc de cartier? Sau despre Dunaszerdahely? Bratislava? Budapesta? Praga și New York? Acasă... Poate că ar trebui să spun ceva despre biblioteca mea. Sau despre fanteziile mele? La repezeală, nu îmi vine nimic în minte. Întrebarea ta mă face să mă simt mizerabil, dar asta să nu te deranjeze. Este condiția de bază a înțelegerii sinelui. Firește, e important pentru mine mediul familial, atmosfera în care un punct de sprijin sufletească îl reprezintă impresiunea deosebită dintre cei doi fii ai mei, Bálint și Gergely. Și mama lor, Ági. Soția, iubita, suporterul și tămăduitorul meu, care dispune de o cunoaștere a oamenilor de care nici nu este conștientă, iar eu, cu un fel de barbarie atavică, explic această capacitate de esențializare prin calitatea ei de femeie. Dar numai fiindcă în acest punct devin stupid și ignorant. Totuși – ca povară și blestem al europenității mele – simt nevoia unei explicații care să pară a fi rațională. La colacul de salvare trebuie să recurgi chiar dacă situația nu impune acest lucru, fiindcă te afli pe mal, dar nu știi de ce te îneci. Absurd, nu-i așa? Acel spațiu de optzeci de metri pătrați, fără aer condiționat, din Szerdahely este una din principalele scene ale pătrunderii pînă la rădăcina existenței. Rostogoliri de rîsete și sfidări colțuroase. Plîns și melancolie. Atingeri, ieslea bucătăriei... Cînd te strecoari noaptea în camera copiilor... În deschizătura ușii tresari, fiindcă umerii lor goi sînt luminați de razele lunii și te cuprinde înspăimîntătoarea certitudine că nu știi nimic. Dar asta înseamnă stilizare. Limbajul peiorativ al eului. Este chiar destul atît.

– *De ce e destul?*

– De-aia, ar zice Gergely. Și ar adăuga: oricum nu poți știi totul. Palmă dată de un copil. În același timp, recunosc, am considerat din capul locului că este bizar tot ce am spus mai înainte, tot ce am revărsat din mine despre intimitatea căminului nostru. Căci forța, inegalitatea, foamea, oprimarea economică, cinismul profitului nu au lovit niciodată în istorie atîția oameni cu lipsa de patrie și de căpătîi. Nu, nu ar fi trebuit să dau glas nici unei figuri de stil.

– *Dar nu eliminăm pasajul...*

– Dacă ai locui la New York, în primele zile ai fi copleșită de vederea atîtor oameni fără căpătîi. Pe timp de vară îți trece, poate, prin minte că adevărata democrație nu s-a înfăptuit nici pînă azi, apoi alergi mai departe cu o mulțumire stoică. La prima cafea dai pe gît un păhărel de Chardonnay agreabil răcit, eventual un Budweiser in-calificabil, dar fiindcă tînjești după o bere bună, cehă, sub pleoapele închise nu mai stăruie imaginea nenorociților care cerșesc pe stradă, ci apare hanul Ursus din Praga. Deasupra spumei de bere, cei doi scriitori încîntător de capricioși, Hrabal și Esterhazy, se întreabă unul pe celălalt: *Vrei să vezi Budapesta de Aur? Vrei să vezi Praga de Aur?* Budapesta?... Praga?... Gramofon care s-a oprit... Ce înseamnă asta, dacă nu nostalgia cehoviană a depărtărilor? Dar nu la Moscova, ci la New York ai nostalgia locului în care se găsesc aceia printre care te simți acasă pe această emisferă putredă. Dar iubești și acea bordă a lumii. Ori de cîte ori te-ai apropiat sau te-ai îndepărtat de ea pe calea aerului, totdeauna ai văzut-o ca un oraș de ruini, iar dacă era noapte, zgîrie-norii păreau cruci de

morminte luminate. Simptomele sosirii și plecării... De douăzeci și cinci de ani trăiesc cu sentimentul că locuiesc în arhitectura Pragăi. În visurile mele mă aflu în atmosfera acestei arhitecturi. *Locuiesc* prin ea orașul și visele mele. Știu că toate pasajele au alt miros. Și le cunosc pe toate. Știu că, în funcție de zonă, se schimbă zîmbetul abia perceptibil pe fețele femeilor. Trăiesc atmosfera cîrciumilor, izul diferit al berilor. Văd ungherele atelierelor și caselor prin care am trecut cu neuitatul fotograf Hrapka Tibi, cu care ani în șir ne-am dus la Hrabal, pentru a încheia cartea noastră realizată în trei. E vie amintirea acestor unghere, zgomote și mirosuri, ele revin asemenea chipului unor iubite în zori de zi. Unde poate fi acasă un maghiar cetățean slovac, care simte în oase că nu Bratislava, la care după bumaska are dreptul, nu Budapesta, de care este legat spiritual, ci Praga e capitala legitimă a sufletului lui? Cine e schizofrenic, el sau istoria? Sau poate mama lui a fost tulburată mintal cînd l-a adus pe lume *aici*?

– *Fiii națiunilor din Europa Centrală se mișcă familiar în acest labirint.*

– Așa este. Vezi Musil, Freud, Csáth, Danilo Kiš... Dar unde am luat-o razna? O, da: la Chardonnay. În timpul iernii New Yorkul e și mai cumplit. New Yorkul viscolit, cînd de sub acoperitoarea de ziare apare mîna învinețită de frig a celui fără căpătîi. Și, în neputința ta, îl umilești cu cîțiva dolari, pe care îi cheltuiește pentru droguri sau cafea fierbinte. Mergînd spre casă cu metroul, autobuzul sau taxiul, nu poți face altceva decît să te gîndești la rănilor lumii noi. Șomaj, datorii, industrie de război, droguri, războaie tribale, naționale și economice, extinderea nestăvilite a ideologiei naționale, dominația mafiei, a cartelurilor și – pe lîngă toate acestea – slăbirea structurii statului de drept, dispariția rațiunii pure. Unde să fii acasă în această lume? După 1989, timp de cîteva luni am crezut și eu euforic în capitalismul liberal, rămas în esență fără concurent în lume. În conformitate cu Fukuyama, în uniunea dintre liberalismul democratic și piața liberă. Abia mai tîrziu, cînd lumea s-a deschis în fața mea, am cîștigat o experiență cvasiempirică despre grozăviile care se nasc din această uniune, în lumea care se cheamă democratică. După părerea lui Habermas, în Europa Centrală și Răsăriteană lipsesc azi ideile novatoare. Și care este situația în statele occidentale, unde revoluția socială e stagnantă în așa măsură, încît pe alocuri pare o autoamenințare funestă? Și acolo lipsesc. Numai în doctrina salvării corespunzătoare provocărilor globalității poți fi acasă. Dar unde găsești azi așa ceva? Nu cunosc model de comportament mai perfect decît acela al lui Isus și totuși trebuie să spun că învățătura pe care o oferă azi biserica e bună doar pentru a crăpa de foame cu conștiința împăcată. Fără revoluție socială globală sau, după cum spune Derrida, fără *desăvîrșirea dimensiunii sociale*, promisiunea unui viitor mai drept și mai democratic nu este altceva decît autoamăgire, doctrină a salvării care se poate transforma ușor în practică autoritaristă.

– *În zilele noastre, posibilitatea unui viitor bogat și mai democratic pare a fi pretutindeni în lume o utopie.*

– Dar nu există altă cale, numai că această lume nouă este subminată de noile ei răni. La democrație, ca ultimă speranță a supraviețuirii, omenirea nu poate renunța. Și nu ar trebui să renunțe, căci ca scop final este probabil de neatins. Tocmai de aceea e ademenitoare. În limbaj metaforic, asta înseamnă: ca un tot care se multiplică, democrația nu poate fi eliminată. Și eu mai cred că democrația ca tehnică de soluționare a problemelor și de construire a structurilor – prin neopozitivismul postiluminist, invocat

de situația existențială tragică a omenirii – va fi capabilă să frîneze în anumită măsură înclinațiile noastre rele. Mie îmi inspiră încredere faptul că politicienii și savanții sau, ca să folosesc o metaforă, *creierul universal ce pare a se limpezi* a recunoscut cu tristețe că trebuie să se pună capăt supralicitărilor și să se renunțe la idealul modernizării. Vezi procesul dezarmării și oprirea cercetărilor în mod evident primejdioase pentru specia umană.

– *Ce părere ai despre relația dintre universalitate și regionalitate?*

– Dacă gîndesc în termeni regionali, gîndesc în termeni universali, și invers.

Pentru mine, cele două se despart doar în plan principal. Unde este hotarul universului și unde epicentrul lui? Cunoașterea lumii implică în mod necesar cunoașterea regiunii în care trăiesc. Structura economică a acestei regiuni, sistemul tradițiilor ei, traumele istorice, particularitățile ei, viziunile privind viitorul, șansele conservării unui spațiu comunitar demn de om, eventual dezvoltarea acestuia. Dar ce înseamnă spațiu comunitar? Că nu este proprietate individuală pare a fi cert, dar totuși nu este al tuturor. Cîțiva savanți au definit spațiul comunitar ca un izvor de la care este greu să excluzi pe cineva. Comunitățile umane, de la cele mai mici și pînă la națiuni – pe motivul strîngerii rîndurilor în unități – funcționează mai curînd conform psihologiei excluderii și nu a includerii. În baza unei credințe eronate care s-a osificat în cursul istoriei omenirii, acest lucru este dictat de așa-numitul interes al supraviețuirii. Mai precis, de relațiile de putere, care de milenii năpăstuiesc omenirea prin disensiuni, ciopîrtire, schimbări de identitate și de patrie. Noi, europenii, trăim sub povara unor teribile disensiuni și diviziuni. Cu prima ruptură – din care nu ne-am revenit nici pînă azi – ne-a bîciuit creștinismul. O altă fantomă de care nu am scăpat este idealul național al Revoluției Franceze. Acestea au fost urmate de două dintre cele mai cumplite, pe care istoria le-a denumit fascism și comunism și care nu au propovăduit altceva decît mitul perfecțiunii lor, ridicat la nivel metafizic. Nu știu ce utopie europeană comună s-ar putea întemeia pe cea mai mare provocare a secolului nostru, naționalismul; nu știu cu ce ne-ar mai putea amenința starea de sfîșiere a existenței europene; știu însă că teama existențială pe care o hrănește este atît de prezentă în fiecare din noi, încît face parte din economia genelor noastre, chiar dacă nu luăm act de ea. Poate că și îmbrățișările noastre sînt influențate de codajul înscris în noi al acestor fantome. În asemenea context, ce aș putea să spun despre relația dintre regional și universal. Din fața întrebării tale, dă-mi voie să mă refugiez la Plotin: Totul-Unul.

– *Și dacă abordăm aceeași temă dinspre gîndirea literară?*

– Pe piața de carte din Statele Unite, de exemplu, ocupă un loc important literatura regională sau locală. Sînt o mulțime de scriitori care, ca și la noi, își încarcă în mod conștient opera cu informații locale și, fiindcă din punctul de vedere psihologic și al limbii nu depășește nivelul general, ea rămîne în locul pentru care s-a scris. Cu alte cuvinte, ei nu pot fi clasați nici printre cei din Elea, nici printre cei din Milet. Opera este departe de materialism în accepțiunea lui Democrit, dar nici idealismul platonician nu face parte din recuzita ei. Nu se detectează în ea această ambivalență a literaturii, a artei, a viziunii despre lume, deși trage cu ochiul în ambele sensuri. Numai printr-o greșală de traducere sau diplomație literară se poate tîrî pînă în pragul literaturii universale, unde are destinul celor ce așteaptă. Fără speranța intrării. Pretutindeni în

lume, acest tip de literatură reprezintă o felie a realității intelectuale care contribuie la supraviețuirea acelei inteligențe laice care marginalizează gândirea universală și globală și, nu în ultimul rând, aprofundarea filozofică-lingvistică-științifică. Este ocupată cu prejudeciile și angoasele ei, cu perfecțiunea și înfumurările ei, în fond cu traumele ei și acestea îi oferă maximum de satisfacție intelectuală. Acești scriitori sînt cavaleri ai realismului, dar sînt departe de realitatea existenței pămîntene a omului. Citîndu-l pe Mészöly Miklós, ei nu fac *școala întinderii vaste*, legați de loc, își fac neîncetat cu hărnicie tema de casă. Nu sînt oameni ai lumii, ci prizonierii fericiți ai provincialismului. Dintr-un anumit punct de vedere, sînt demni de invidiat. În opinia lui Hrabal, un om al lumii este acela care poate să treacă în anonimat, care se poate rupe de falsul eu... Iar Buddha spune: de acum trupul nu mai este al meu, adică este al meu întregul pămînt. Cavalerii locali ai scrisului operează cu fapte, dar Rilke ne avertizează: faptele sînt bune doar pentru acoperirea realității. Ei nu poartă în sine nici măcar germeii creării miturilor și viziunilor, deși în ce privește cunoașterea locului sînt la fel de remarcabili ca și Rabelais, Cervantes, Sterne, Cehov, Hašek, Krúdy, Joyce sau Márquez. În concepția mea, literatura lor este *literatura minoritară*. Experiența mea nemijlocită, slovacă, este că această artă este înclinată să provincializeze nu numai peisajul și omenescul care există în el, dar, de cele mai multe ori, și principala ei temă aleasă: comunitatea, națiunea. Despre îngrădirea internă și externă de acest fel a minorităților nu mai spun nici un cuvînt.

– *Care este, sub acest aspect, profilul editurii voastre? Ai putea să arăți, poate, printr-o scurtă prezentare a seriei “Kodti Könyvek”.*

– În această serie publicăm proză americană din secolul XX, care se încadrează mai puțin în tradiția realistă, favorizată mult timp de editurile maghiare. Primul nostru volum a fost romanul *Éjerdő* de Djuna Barnes. Dacă îmi aduc bine aminte, la prima ediție din 1937 prefața a fost scrisă de T.S. Eliot. De la William Faulkner pînă la John Barth și Thomas Pynchon, de la Donald Barthelme pînă la Anthony Burgess și William Burroughs, de această operă nu au putut face abstracție prozatorii americani moderni și totuși, în limba maghiară a apărut cu întârziere de peste o jumătate de secol. Redactorul seriei este Székely János, dar în cadrul Kalligram, Grendel Lajos și cu mine ajutăm la editare. Ne simțim responsabili și datorită faptului că unul din cei mai de seamă scriitori americani de azi, Susan Sontag, ne ajută să ținem în viață seria prin idei, recomandări și intermediari. Pînă acum au văzut lumina tiparului trei volume ale ei. Dacă lucrurile merg bine, în această toamnă cititorii noștri vor avea în nișă o culegere din romanele scurte ale lui West și nuvelele lui Carver.

– *Ce părere ai despre *Ulyse* al lui Joyce și evocarea extrem de exactă a străzilor din Dublin?*

– Cu siguranță, ar fi putut fi și mai exactă. Asta ne sugerează înfinitul matematic al literaturii și subiectul cel mai frecvent al literaturii – de unii asumat demonstrativ, de alții disimulat și iarăși de alții cu consecvență ascuns – înfinitul evident al *eului*. Numai că în artă autenticitatea este mai importantă decît precizia. Pe lîngă limba incomparabilă, Joyce a avut nevoie de caracterul local incomparabil și de structura incomparabilă a timpului. Nu putem face abstracție de faptul că s-a apucat să-și scrie Ithaca în anul în care a izbucnit Războiul Mondial și a încheiat-o în '21 sau '22, cu alte cuvinte a

modelat Mitul Omului, de la început și până la sfârșit, în mijlocul unei dezlănțuiri de nebunie a lumii. Dacă crezi că merită, nu vei exclude din convorbirea noastră opinia mea că monologul final al operei este metafora înmulțirii iraționale, aproape inconștiente, un uriaș coitus, până azi neegalat, al literaturii universale, bazat pe o tehnică disciplinată a reținerii. Ovidiu și Petronius, Nuvas și Casanova, marchizul de Sade, Apollinaire și toți ceilalți însetați de delicii sînt libertini de doi bani în comparație cu Joyce. Firește, cu excepția Creatorului, pentru care *zorii răsar cu infinitul*, adică el trebuie să fie neîntrecut și în *această* privință. Efluviul conștiinței Molly-ei Bloom este cel mai dens tir epic în obrazul lumii care și-a pierdut frînele. Și încă ceva: descrierea locului, considerată de tine a fi extrem de precisă, a fost pusă pe hîrtie nu acasă, la Dublin, ci la Triest, Zürich și Paris. Acest fapt ne poate șopti cîte ceva despre regionalitate și universalitate. Dar mai aproape de structura mea sufletească este Robert Musil și această atracție mi-a inspirat ideea de a publica în toamnă cele trei volume ale *Omului fără însusiri* și, datorită lui Földényi László, să începem alcătuirea următoarelor trei volume Musil în limba maghiară. Va fi o culegere de eseuri, o selecție din jurnalul și corespondența lui, precum și *Rătăcirile elevului Törless*; iar dacă vom avea spațiu, vom publica și drama *Exaltații*. De altfel, traducem și în limba slovacă *Omul fără însusiri*.

– *Știi că publicați și cărți în limba slovacă, dar totuși mă surprinde faptul, fiind vorba de o operă imensă. Iar autorul este austriac.*

– Da, circa 120 de coli de autor, adică 2400 de pagini, și tocmai fiindcă este o operă austriacă putem avea garanția unei legături cu trecutul maghiar și slovac. Panorama geografică-istorică-psihologică de mari proporții a lui Musil este un teren excepțional pentru un dialog între intelectualii slovaci, maghiari și români – după apariția cărții în limba slovacă. Activitatea editorială din cele două țări este sincronică, atît în ce privește selecția din literatura universală, cît și traducerea reciprocă a literaturilor naționale contemporane. Aceasta din urmă s-a paralizat însă aproape complet, ceea ce face mai dificilă comunicarea intelectuală și literară.

– *Pe foaia de titlu a unuia din volumele Edicia Domino în limba slovacă se poate citi lista cărților apărute sau în curs de apariție. Sub titlul Acuzatul are cuvîntul, ați publicat memoriile lui Fábry Zoltán, Péery Rezső și Szalatnai Rezső, referitoare la destinul tragic al maghiarilor din Slovacia după Al Doilea Război Mondial. A apărut volumul unui austriac, Wolfgang Kraus, al unui slovac, Juraj Spitzer, și sînt în pregătire altele: Ernest Gellner, Mészöly Miklós, Rudolf Chmel, Peter Zajas și Konrád György.*

– Eu și colegii mei avem sentimentul că, dacă am publica exclusiv opere naționale, s-ar știrbi exigența noastră de integralitate. La fel, dacă am publica numai cărți în limba maghiară. Pentru mine nu numai Bratislava este capitala Republicii Slovacă, ci și Pressburg și Pozsony, unde în domul Szent Márton au fost încoronăți secole în șir regii noștri comuni, unde în diferite cartiere trăiesc zeci de mii de maghiari. Pentru mine, dincolo de distileria de petrol Slovnaft, trecînd podul peste Dunărea Mică, începe insula Csallóköz. Accentuez: acesta e un spațiu comunitar. Un spațiu vital comun în care trăiesc mai multe națiuni. Suferă de cataractă istorică cel care îl privește fără să vadă sau nu vrea ca opinia publică să vadă.

– *Aveți și voi din aceștia?*

– Poate mai puțini decît în România, dar într-un anume sens ei trăiesc o viață incompletă. După modesta mea părere, omul trăiește o viață completă atunci cînd, în formă concentrică, revine la el însuși; și chiar dacă uneori nu știe cum trebuie interpretate propriile sale acțiuni, el încearcă, iarăși și iarăși. Aici nu este loc pentru autoamăgire. Dacă nu iau la cunoștință că în acest loc trăiesc și maghiari – același lucru fiind însă valabil și invers – cum voi putea, oare, să mă înțeleg pe mine însumi? Dar trebuie să și adaug imediat: în timp ce conștientizez că nu sînt un individ *mai presus* de istorie și de societatea slovacă, în conformitate cu Constituția calificîndu-mă drept minoritar, trebuie să știu și că acest comun acord politic pe care l-am construit nu este cel mai important pentru mine. Dorința mea de cunoaștere magnetizează un teren mai larg decît această colivie devenită ghetou. Cu lipsă de modestie, trebuie să spun: integralitatea, în care eu ca minoritar nu pot fi calificat nici măcar ca un segment. Pentru mine, o asemenea calificare înseamnă steaua lui David. Și, spre evitarea unei neînțelegeri, nu steaua lui David folosită drept comparație este ineptie, mai precis faptul că m-am născut maghiar. Ineptie este că, din această pricină, sînt marcat și constituțional. Firește, și slovacii. De ce nu sîntem cu toții cetățeni fără epitet? Mészöly Miklós se definește pe sine însuși într-o triplă unitate. El spune că este în primul rînd om, în al doilea rînd Mészöly Miklós și în al treilea rînd maghiar. În această ierarhizare, calitatea de minoritar nu reprezintă nici măcar un segment. Autodefinirea ontologică a lui Mészöly a devenit autentică pentru mine prin faptul că pune un accent sesizabil pe ordinea de succesiune. Căci, într-adevăr: poate fi considerat etic mediul în care se acceptă ca om acel maghiar a cărui conștiință a maghiarității este mai presus de conștiința sa ca om? Dacă identitatea oricăreia dintre segmentele acestei triple unități este lezată, dacă între cele trei se rupe ordinea de succesiune apriorică, toate trei segmentele devin labile. Naționaliștii au așezat în poziția primului segment pe cel de-al treilea. Și observă, te rog, comportamentul lor, citește programul partidului lor, observă practicile de guvernare și organizare la nivel inferior, cartografiază limitele spiritualității lor. Dacă ești creștin, ai zilnic ocazii să-l rogi pe Creator să-i ierte.

– *În Săptămîna Cărții a avut un mare succes volumul istoricului Szarka László intitulat Dezvoltarea națională slovacă și politica minoritară maghiară în perioada 1867-1918, care analizează problemele principale ale acestei sfere tematice. Pentru importanta sărbătoare a cărții, ați ieșit cu 16 volume. 11 dintre acestea sînt creații ale autorilor maghiari din Slovacia, trăind și problema minoritară.*

– Asta nu înseamnă nimic deosebit. Prezentarea noastră de acum a oglindit o proporție medie. Nu neg că ne-am bucura dacă în următorii trei-patru ani am reuși să publicăm o serie de vreo zece volume, în care am oferi cititorului slovac ceea ce este mai bun în proza literară maghiară, o selecție din poezia maghiară și, nu în ultimul rînd, studii de științe sociale care oglindesc conștiința istorică a maghiarimii din Slovacia, situația ei existențială, precum și reflexiile sociale și habitusul ei. În felul acesta, majoritatea slovacă nu și-ar mai forma despre minoritatea maghiară o imagine bazată pe ficțiuni, ipoteze și prejudecăți ale ideologiei naționale. Nu mă refer neapărat la reprezentanții actuali ai puterii slovace, căci politicianul este doar în aparență un om al spiritului, ci la intelectualitatea slovacă, la fel de deschisă ca și intelectualitatea oricărei națiuni. Din 1918 încoace, sistemul instituțional cehoslovac nu a condiționat elita majori-

ătăii și opinia publică cehă și slovacă pentru a se strădui să cunoască și să înțeleagă habitusul, spiritualitatea și arta minorităților din țară. În această privință, statul cehoslovac, de fapt și actualul stat slovac, s-au străduit în principal să facă a fi cunoscută și acceptată de către minoritate literatura, arta plastică și cultura cinematografică, dar mai ales arta pătrunsă de ideologia națională. Asta face parte din planul de învățământ, pur și simplu. Nici în planul de învățământ, nici în viața publică nu s-a manifestat tendința inversă și tocmai din acest motiv pot nutri bănuiala că în spatele acestei unilateralități se ascunde și intenția asimilării. Dacă necesitatea a impus demonstrarea prezenței în țară a altor culturi naționale, s-a recurs mai ales la ajutorul folclorului. Căci, în mod evident, folclorul poate fi legat de trecut. Artă din Slovacia epocii noastre, fie ea maghiară, germană, ucraineană sau poloneză, eventual produsul activității spirituale a romilor, nu mai trebuie *legată* de națiunea respectivă, ci de societatea din Slovacia de azi.

– *Este vorba de o lipsă a culturii sau de tendința de asimilare?*

– Dacă știi bine, conceptul cortinei de fier în înțeles politic a fost utilizat pentru prima dată în secolul XX. Poate de Churchill. Cortinele de fier existente și azi au fost ridicate între noi de nebunii idealului național al Revoluției Franceze. După 1889, în Europa Centrală și Răsăriteană, precum și dincolo de Caucaz, a ajuns la suprafață; stările care au provocat ororile de la Auschwitz arată că, de la Revoluția burgheză Franceză încoace, încă nu am scăpat de balastul idealului național și al practicii naționaliste. După Revoluția Franceză, în ochii mandarinilor germani cei mai înverșunați adversari au fost francezii. În urma unei ucenicii făcute de ambele părți, azi au ajuns să se apropie unii de alții. Același drum trebuie să fie parcurs de germani și polonezi, precum și de maghiari, slovaci și români. Elementul antipolonez a avut rădăcini incredibil de adânci în naționalismul german. Și totuși, prevăd că învățătura va avea succes. Și în naționalismul slovac și român, elementul antimaghiar este solid înrădăcinat. Dar chiar dacă poziția antiminoritară este, poate, mai categorică decât la majoritatea politicienilor maghiari de după 1867, eu sînt încrezător și în această privință. În ciuda faptului că încrederea mea a fost zdruncinată de cortina de fier a învățămîntului ridicată între noi de cele două guverne, slovac și român. Pe termen lung, acest spirit revanșard poate provoca răni mai adânci decât au fost cele pe care după 1989 națiunile din Europa Centrală ar fi avut posibilitatea să le vindece prin compromis. Mai adânci, fiindcă în timp ce cortina de fier dintre cele două poluri opuse putea fi delimitată geografic, acum această delimitare a devenit imposibilă în regiunea noastră. Incertitudinca este în sine izvor de angoase, iar dacă mai adăugăm că această cortină de fier nu este sprijinită de rachete cu rază calculabilă de acțiune, ci prin cuvinte cu putere de lege, putem spune că a sosit timpul spaimei. Cortina de fier s-a mutat în oameni. Se făleşte în străfundul intelectului, dar s-a structurat nu din elementele sufletului, ci ale inteligenței laice. E ca și cum o funestă opinie falsă ar șopti: prin distrugerea cortinelor de fier ne distrugem propria identitate. Dar, dacă este așa, ar fi cazul să reflectăm: oare ce fel de identitate este aceea care se apără printr-o cortină de fier?

– *Într-adevăr: de ce calitate este o asemenea identitate?*

– Adresează-te cu încredere lui Mészöly Miklós. Din cauza unei dulci oboseli care mi-a cuprins trupul și sufletul, privesc cu o seninătate tragică această situație. Eu nu acuz nici națiunea română, nici cea slovacă, nu acuz nici o națiune. Națiunii nu i se

poate cere socoteală pentru nimic, căci ea, fiind sursa comună a culturii și inspirației, este totodată o mistificare supradimensionată, am putea spune o ficțiune aproape fantomatică. Dar reprezentantul națiunii, individul care vorbește în numele ei, poate fi tras la răspundere, mai ales în cazurile în care introduce în societate practica eliminatoare a ideologiei naționale, în loc să ajute națiunea să se autodepășească. Spun asta recunoscând că, în situația noastră istorică momentană, demistificarea națiunii este o imposibilitate. Este un loc comun că omul a avut totdeauna și probabil va mai avea nevoie de un cult oarecare – de forma ascunsă sau asumată a iubirii de sine. De dragul varietății, Americii i-a revenit cultul eroismului. Regret că în spațiul nostru cultul personal a fost înlocuit de cultul națiunii și nu de strădania desăvârșirii cultului morților. Căci în ultimele secole fanaticii cultului personal și ai cultului națiunii au trăit în stare de agresivitate și apoi la moarte mase de oameni mult mai mari decât culturile care au creat cultul morților. Oare nu pentru că acolo unde, în mod firesc, viața și moartea ajung să fie aproape una de alta, valoarea vieții crește?

– *Ce înseamnă pentru tine a fi maghiar?*

– Înseamnă conștientizarea faptului că prin maghiaritatea mea am dobândit o moștenire spirituală cu care pot, sau nu, să întreprind ceva. Spiritualitatea începe acolo unde ea te obligă. Faptul că sînt maghiar mă obligă să mă debarsez de balastul moștenirii spirituale care s-a depus pe mine, să primenesc această moștenire, pentru ca ea să devină acceptabilă, pentru a descoperi ce anume din ea este într-adevăr viabil și util, simburile care nu lezează pe absolut nimeni în lumea aceasta. Și numai simburile respectiv să-l alimentez, atunci cînd este vorba de maghiaritatea mea, cînd ea se manifestă. Pentru mine e clar că fără cunoașterea istoriei conștiința omului devine cu ușurință amnezică. Așadar, trebuie să ne aducem aminte. În același timp, trebuie să trecem peste durerile proprii, căci se distruge pe sine cel ce încremenește în universul prejudecăților istorice sau individuale. Mulți știu acest lucru și totuși este păcatul cel mai frecvent al zilelor noastre. Și cred că nu mai e cazul să accentuez aici că, în concluziile sale, un asemenea raționament este departe de a fi creștin. El se orientează nu spre iertare, ci – accentuîndu-și starea de primejdie – spre răzbunare. Dar arată-mi o singură națiune care ar putea afirma cu fermitate că existența ei nu e primejduită. Tot ce a venit și vine pe lume a ajuns și ajunge în stare de primejdie. Dar asta nu îndreptățește pe nimeni la răzbunare, hăituială, xenofobie. Ceea ce a scris Lenin despre *naționalismul defensiv* a constituit materia de bază nu pentru minoritățile care caută soluții legale, ci pentru teroriști.

– *Am impresia că prin Editura Kalligram, datorită caracterului ei coexistențial, s-a născut ceva care ar putea servi drept model și pentru noi, maghiarii din România.*

– Și încă nu am menționat seria noastră intitulată “Cărțile Visegrád”, care va fi lansată în toamnă sau în primăvara viitoare, “Cărțile Mercurius”, “Cărțile Receptor”, “Biblioteca Csallóköz” și monografiile intitulate “Ieri și azi”, volumele de proză maghiară contemporană, de poezie și literatură pentru copii, respectiv publicațiile neseriale. Dar nu stăm de vorbă pentru a înșira liste. Ei bine, coexistență. Într-adevăr, noi nu ne petrecem zilele într-un cerc strîmt, închis. Editura noastră este locul de întîlnire al acelui grup de scriitori slovaci și maghiari ai cărui membri caută în celălalt, și în diversitate, valoarea. Și o găsesc. Îmi aduc aminte că ultima dată cînd am fost în Voi-

vodina, gazda noastră, scriitor maghiar mediocru, devenit politician minoritar extrem de influent, aproape că m-a dăscălit când am încercat să-l conving că ar fi bine să organizeze întâlniri amicale cu sîrbii doritori de pace. "Acasă, sau în oricare loc din lume, sîrbii sînt gunoi. Și cu gunoaiile nu se leagă prietenii." – Cunoști statuia lui Giacometti intitulată *Orbire*. Căci despre orbire era vorba. L-a cuprins. Nu am pretenția înțelepciunii în treburile curente și nici în altele nu prea, dar pe acest politician l-am avertizat că va fi incapabil să ofere perspective de pe asemenea poziții. Modelul lui de comportament este negarea naturii etice a gândirii, a faptului că datorită materiei, mișcării, nimic nu este veșnic. Că totul se schimbă, se transformă, într-un fel sau altul. Comportamentul lui exclude înțelegerea față de ucigaș și chiar intenția de a-l înțelege. Mai mult: respinge și dialogul cu un individ care aparține comunității lingvistice a ucigașului. Am avut un comportament utopic, îndemnîndu-l să organizeze întâlniri amicale? Atunci și prietenii noștri slovaci care vin la Kalligram sînt utopiști. La fel și oaspeții noștri care vin din Cehia, Polonia, Ungaria, Viena, Paris, Londra, New York. Nu sînt utopiști. Am convingerea că datorăm relațiile noastre, în afară de orientarea editurii spre valoare, și faptului că ea este independentă de partidele politice și are un program lipsit de ideologii de partid. Iar efectul cărților noastre este păzit de acel dicton filozofic care – ca și inocența și durerea – are ca sursă deschiderea și iertarea. Și, firește, datorăm atenția față de noi și faptului că atît editura maghiară din Slovacia, cît și autorul care îi oferă manuscrise știu ce forță morală poate să devină colaborarea și prietenia lor, iradiația acesteia. Ei știu că nu sînt într-o stare de necesitate care îi condamnă la conviețuire, ci și-au asumat conștient dependența reciprocă. Știu că și pe mine mă vor devora viermii și totuși spun: iubește-ți aproapele ca pe tine însuși... La respectarea acestei porunci ne obligă pe noi, știutorii de carte, nu numai corpusul regiunii, ci, înainte de toate, aspirația pentru pace, cunoaștere și dragoste. Și asta cere și energia noastră de neînvins în aspirația spre totalitate. Îți mulțumesc pentru convorbire.

– *Și eu îți mulțumesc.*

În românește de Florica Perian

MEDITAȚIE "PROFESIONALĂ" ÎN TREI PĂRȚI

“Părintele Dumnezeu, supremul arhitect, construise deja, după legile tainicei înțelepciuni, această casă a lumii, pe care o vedem, preamăreț templu al dumnezeirii [...] Așadar, a conceput omul ca pe o lucrare cu un aspect care nu îl diferențiază și, așezându-l în centrul Universului, i-a vorbit astfel: [...] Tu, neîngrădit de nici un fel de opreliști, îți vei hotărî natura prin propria-ți voință în a cărei putere te-am așezat. [...] Nu te-am făcut nici ceresc, nici pământean, nici muritor, nici nemuritor, pentru ca singur să te înfățișezi în forma pe care însuși o preferi, ca și cum prin voia ta ai fi propriu-ți sculptor și plămuitor de cinst. Vei putea să decizi la cele de jos ce sînt lipsite de inteligență; vei putea, prin hotărîrea spiritului tău, să renaști în cele de sus ce sînt divine” (Giovanni Pico della Mirandola).

“Și totuși, pe drept cuvînt pot să o numesc literatură europeană. Ceea ce cunosc ca spirit european este spiritul acestei literaturi. Literatura europeană nu s-a născut în Europa, dar cultura europeană s-a născut din această literatură. Și această cultură – spre deosebire de culturile orientale și exotice – se bazează pe suveranitatea personalității. Marile ei performanțe sînt performanțe ale individualităților, care adeseori, dincolo de timp și spațiu, s-au influențat și, susținându-se reciproc, s-au revoltat împotriva spiritului public... Contrar oricăror aparențe, principiul individualității leagă omenirea, iar spiritul colectiv o desparte. Omul este individ. Și literatura universală este literatura omului ca om” (Babits Mihály).

Istoria literaturii ca știință umanistă? Variație modestă de titlu a faimosului studiu al lui Ervin Panofski din '40: *Istoria artei ca știință umanistă*. Numai în ce privește titlul – și caracterul umanist. Mai precis, ca punct de plecare. După care nu-l mai pot urma. Cele două logici diferă. Acolo e vorba de arte plastice și iconologie. Aici e vorba de literatură și – cel mult – de comparatistică. Cercetarea în artă și în literatură diferă ca metodologie.

În scrierea sa eseistică, pe Panofsky îl constrînge timpul inexorabil. El se află față în față cu tradiția umanistă. Cu șansele existenței sau nonexistenței, ale supraviețuirii sau stingerii sale... El lucrează cu un dublu contrast. Cultura teocratică a evului mediu – cultura antropocratică a Renașterii. Teocrația evului mediu originar – satanocrația evului mediu re-creat. Aceasta din urmă poate să fie sfîrșitul culturii și al științei. Rămîne numai ceea ce favorizează “subumanul”. Dar – opinează savantul german emigrant – nici asta nu înseamnă neapărat sfîrșitul umanismului. Prometeu putea fi pus în lanțuri, dar focul – pe care l-a dăruit oamenilor – e de nestins.

* G. Pico della Mirandola, *Raționamente sau 900 de teze propuse spre a fi dezbătute în public, la Roma, în anul 1486, dar neacceptate; Despre demnitatea omului*, București, Ed. Științifică, 1991, p. 122-123, trad. de Dan Negrescu.

Miza este, așadar, sfârșitul sau supraviețuirea tradiției umaniste. Autorul schițează o dublă alternativă, pentru prealabila clarificare a conceptelor. Întîi, deosebirea dintre științele naturii și științele umaniste. Apoi, cele două interpretări ale umanismului.

Științele naturii – *scientia, knowledge*. Adică cunoaștere, posesiune intelectuală. Științele umaniste – *eruditio, learning*. Adică învățare, luare în stăpînire intelectuală. Prima stare: stăpînire asupra cunoștințelor. Al doilea proces: abordare a cunoștințelor. Stăpînirea este în realitate știință, aplicare, utilizare. Abordarea nu este neapărat știință, reflexie, nou început. Știința umanistă este deci studiu, luare în posesiune, abordare, reflexie, nou început, avînd ca punct de plecare erudiția. Forma specifică a cunoașterii. Nu este fermă, ci în mișcare. Nu este știință închisă, ci înțelepciune deschisă. Eventual: nu *scientia*, ci *sapientia*.

Umanismul este delimitarea condiției umane, și anume în două sensuri: “în jos” și “în sus”. Delimitare de cei inferiori, de cei aflați dedesubt. Despărțirea de ființa animalică, de barbarie. În cazul ființei animalice, accentul cade pe forța spirituală a omului, iar în cazul barbariei pe cultură. Delimitarea de cei superiori, de cei aflați mai presus. Separarea de ființa divină, de atotputernicie. În cazul ființei divine accentul cade pe slăbiciunea spiritului, iar în cazul atotputerniciei pe aservire.

Concluzia e limpede. Existența umană e singura posibilitate, echilibru precar – în confruntarea dintre ființa umană și cea divină. Umanitate – între animalitate și divinitate. Firește, Panofsky se referă la Pico della Mirandola. La celebrul discurs despre demnitatea umană. Dumnezeu l-a așezat pe om în centru. În locul cel mai riscant al creației. El poate să decidă singur direcția în care se îndreaptă. “În jos”, spre animalitate, sau “în sus”, în direcția divinității. Și tocmai această decizie este esența libertății și demnității umane. Din instinct, din slăbiciune, omul se poate apropia de animal. Prin propria sa voință și forță, el se poate apropia de Dumnezeu. Totul depinde de hotărîrea pentru bine sau rău. În spatele acestei decizii se poate presupune încă o dualitate. Antagonismul dintre rațiune și instinct. Știința umanistă se află în serviciul deciziei raționale, sprijinite de voință, pentru bine, pentru apropiere de Dumnezeu. Fiind vorba de știință umanistă, ea înseamnă *sapientia* care își găsește hrana în erudiție. Păstrarea și continuarea tradiției. Învățătură, luare în posesie, abordarea sub forma reflexiei, reluare de la început. Căci creațiile omului sînt perene și în curgerea timpului depun mărturie despre creator. Umanistul studiază și interpretează această creație umană, mărturie despre cel ce i-a dat naștere. Și care, tocmai pentru acest motiv, este – în esență – istoric.

Da, păstrarea și continuarea tradiției. Dar – chiar în accepțiunea lui Panofsky și a lui Pico, interpretat de el – pot exista două feluri de tradiție și de interpretare a tradiției. Una care trage “în jos”, spre animalitatea care este mai prejos de om. Cealaltă atrage “în sus”, spre divinitatea care este mai presus de om. Consecința celei dintîi poate fi barbaria, iar a celei de a doua cultura. Barbaria înseamnă distrugerea umanității, a tradiției umaniste. Cultura înseamnă construirea umanității, a tradiției umaniste. Această alternativă o proiectez asupra scrierii istoriei literare a secolului. Poate fi istoria literaturii o construcție a științei umaniste, a umanității, a tradiției umaniste? Sau nu poate fi? Și dacă da, în ce fel? La asta se referă meditația profesională în trei părți.

Mă îndrept spre Babits cu un subiectivism nicidecum disimulat. Spre marea lui operă, scrisă la mijlocul anilor treizeci, *Istoria literaturii europene*. Iată învățătura ei:

literatura europeană este o literatură a individului, a individualității, care nu desparte, ci leagă. Și: literatura universală este o creație a omului și ne vorbește despre om. Este monumentalul jurnal de lectură al marelui poet. Confesiune, experiență pe care i-a oferit-o lectura capodoperelor. În realitate, ea nu este cunoaștere, ci învățătură. În loc de posesiune, luare în posesie. Cu alte cuvinte, nu *scientia*, ci "doar" *sapientia*. Dar nu începe nici o îndoială: el este informat în istoriografia literară a secolului. Nu definește conceptul literaturii europene, ci îl circumscrie. Și schițează cu exactitate posibilități de orientare și interpretare, și anume în sensul dualității lui Pico. Posibilități de orientare și interpretare "în sus", în direcția culturii, și posibilități de interpretare și orientare "în jos", în direcția barbariei.

Uneori răstoarnă celebra formulă a lui Goethe. Unitatea, numitorul comun al literaturii europene sau universale, nu se naște din diversitate, din deosebirea dintre literaturile naționale. Dar din unitate, din numitorul comun al literaturii europene sau universale, se naște diversitatea, deosebirea dintre literaturile naționale. Cunoaștem dezvoltarea făcută la 31 ianuarie 1827 de augustul poet care și-a asigurat nemurirea încă în timpul vieții. Citind un roman chinezesc, el a vorbit despre identitatea literaturilor. Literatura națională nu mai înseamnă prea mult, a sosit timpul literaturii universale. Sursa comună a noii unități născute din vechea diversitate este antichitatea greco-romană. În căutarea de idealuri, la ea trebuie să ne întoarcem. Și totdeauna este vorba de frumos. Arta antică înfățișează omul frumos. Ei bine, Babits răstoarnă prima afirmație, relația dintre diversitate și unitate. Pe cea de-a doua, originea antică greco-romană, o dezvoltă. Pe cea de-a treia, reprezentarea omului frumos, o reduce la reprezentarea omului. În ce privește consecințele, cea dintâi este esențială. Interpretarea diametral opusă a diversității și unității, a deosebirilor naționale și a numitorului comun european.

În loc de unitate în diversitate, diversitatea în unitate are o incontestabilă realitate în istoria literaturii. A fost odată literatura greacă. Literatura unui popor, dar, luată în sine, literatura Europei și, totodată, literatura universală. A lumii de atunci, apreciabilă la un moment dat. În sensul sferei culturale occidentale de mai târziu. Ea a generat literatura latină. Din ea s-a născut cea de-a doua mare cultură literară a lumii antice și limba maternă comună a Europei medievale. În sens mai îngust lingvistic, mai larg literar și, cel mai larg, cultural. De la mînăstiri irlandeze la abații italiene, de la Universitatea din Paris și pînă la curtea lui Matei Corvin. Aceasta s-a diferențiat, în momente diferite, în ritmuri diferite, în literaturi naționale. Irlandeză, franceză, italiană, engleză, germană, maghiară și așa mai departe. Transformarea unității antice-medievale în diversitatea epocii noi din Europa este un proces de istorie literară analizabil în momentele sale. Ceva ce trebuie gîndit pînă la capăt. Revelația lui Goethe a fost o inspirație a marelui poet. Nu a fost independentă de conjunctura istorică, și chiar politică, speranța accentuată de el: este pe cale de a se contura o unitate literară supranațională. Ideea nu se va transforma într-o viziune elaborată de istorie literară. Sinteza lui Babits este un monumental jurnal de lectură al poetului. Teama pe care o exprimă nu este independentă de corelații istorice și chiar politice: un fel de unitate literară supranațională este pe cale de a se destrăma. Jurnal de lectură care va deveni o viziune elaborată de istorie literară. El parcurge în gînd idei de bază pentru această viziune și le formulează. Fără nici un echivoc.

O istorie a literaturii care caută ceea ce este comun în tradiția literară europeană, ceea ce reunește. Ceea ce trimite înapoi sau anteproiectează, o fostă sau viitoare unitate a literaturii europene. Sau o istorie a literaturii care caută în tradiția literară ceea ce este particular, național, disjunctiv. Ceea ce trimite înapoi sau anteproiectează, o fostă sau viitoare literatură națională. Pe la mijlocul anilor treizeci, problema nu poate fi formulată decât la modul absolut univoc. Se și afirmă în introducere: și pe plan spiritual, popoarele se înfruntă. Cultura literară europeană prezintă semnele descompunerii. De aici trage singura concluzie posibilă a operei sale: niciodată nu a fost mai anacronică scrierea unei istorii a literaturii universale. Și niciodată nu a fost mai actuală. Trebuie să observăm că Babits vorbește despre descompunerea culturii literare. Ceea ce conferă din nou importanță argumentației lui Pico în interpretarea lui Panofsky.

Este vorba de umanitate. Să ne amintim: între animalitate și divinitate. Pe cultură accentul cade atunci când umanitatea se desparte "în jos". De animalitate și barbarie. Ceea ce ridică din nou problema șanselor de existență sau nonexistență, de supraviețuire sau dispariție a tradiției umaniste. Dar merită să repetăm: dacă tradiția umanistă se stinge, rămâne doar ceea ce este în favoarea "subumanului". Iată de ce, din punctul de vedere al culturii literare, Babits formulează atât de categoric alternativa. "În sus", spre divinitate și conservarea culturii literare, sau "în jos", spre animalitate și descompunerea culturii literare. Iar descompunerea culturii literare înseamnă dezvoltarea barbariei literare. Și monumentalul jurnal de lectură al marelui poet direcționează "în sus", identificând acest "în sus" cu păstrarea culturii literare umaniste, iar în istoria literaturii cu căutarea a tot ce este european comun. Căci din această corelare se poate naște speranța conservării unei culturi literare. Cu alte cuvinte, confruntarea culturii literare umaniste, a istoriei literare umaniste cu caracterul național particular, disjunctiv. Căci separația poate să dea naștere barbariei literare. Istoria umanistă a literaturii este istoria tradiției spiritual-literare care apropie națiunile, în loc să le îndepărteze unele de altele. Ea înseamnă luarea în evidență a acelor decizii, pe plan spiritual-literar, care servesc conservării culturii și înfrîngerii barbariei.

Circumscrierea istoriei umaniste a literaturii beneficiază de două surse. În primul rând, idealul personalității nobile, care a dominat secolul al XIX-lea. Literatura universală este creația marilor personalități, a creatorilor de excepție. Tocmai pentru acest motiv, literatura universală este literatura omului ca om. În al doilea rând, idealul comunității nobile, primejduite în secolul XX. Literatura universală este creația moștenirii comune, a spiritului unitar. Literatura universală este, în consecință, întruchiparea spiritului unitar. Cel ce scrie istoria literaturii universale evocă deci unitatea ca spirit viu. Dar, atenție: cele două idealuri nu se exclud, ci se completează reciproc. Individul se leagă strâns de individ, spre a da naștere la ceea ce este comun. Legătura nu este supranațională, ci doar mai presus de separatismul național, de zidurile spirituale care despart sau confruntă națiunile. Deoarece cultura individului este determinată național, sau și național. Prin el, principiul național devine parte a literaturii universale, a spiritului unitar viu. Literatură universală unitară, care exprimă spiritualitatea particulară a indivizilor de excepție. Prin indivizii de excepție pot fi prezente în ea elementul unitar și cel național.

Formulînd tranșant, de dragul univocității, acceptînd repetiția și simplificarea: a scrie o istorie a literaturii care înseamnă deconectare din procesul unitar al literaturii europene. Fiindcă arată ceea ce este deosebit în cultura literară a națiunilor. Sau: a scrie o istorie a literaturii care conectează la procesul unitar al literaturii europene. Fiindcă arată ceea ce este comun în cultura literară a națiunii. Izolare – în partitura solitară a sunetelor diferite. Unitate – în armonia sunetelor diferite concertate.

Urmez alternativa lui Babits, acolo unde ea este cea mai clară. Adică în istoriografia germană a secolului. Din nou, formulînd tranșant, de dragul univocității, acceptînd repetiția și simplificarea:

Abordarea unor unități tot mai mici. Concepție rasial-tribală, istoria literaturii unor ținuturi. Marea sinteză a lui Josef Nadler din '12: *Literaturgeschichte der deutschen Stämme und Landschaften*. Istoria literaturii semințiilor și ținuturilor germane.

Abordarea unor unități tot mai mari. Concepție universalistă cuprinzătoare. Marea sinteză a lui Ernst Robert Curtius din '48: *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*. Literatura europeană și evul mediu latin.

PARTEA I: ISTORIA LITERATURII SEMINȚIILOR – SPIRITUL SÎNGELUI ȘI GLIEI

“Ideea lui Sauer are rădăcini adînci și ramificații întinse. De unde rezultă o dublă concluzie. Dacă admitem că literaturile naționale nu sînt variante ale literaturii universale, detașate doar prin diversitatea expresiei lingvistice, atunci trebuie să admitem conceptul literaturii tribale, cu referire la întreaga istorie a poporului nostru. Punerea acestora sub semnul întrebării neagă esența oricărei literaturi naționale. Prin moștenirea sîngelui, bogăția valorilor dobîndite se transmite de la o generație la alta. Individul este însoțit de blestemul și binecuvîntarea seminției... Spațiu și Timp! Pe lîngă al doilea, este important și cel dintîi. Regiunea nu este cîmpul de luptă al unor indivizi îngrămădiți la întîmplare, ci solul nutritiv, suportul material al unei rase umane determinate și din ambele, din sînge și glie, se înalță, ca dintr-un fum cu reflexe aurii, spiritul cel mai fin. Și în științele spiritului există analiză spectrală” (Josef Nadler).

“Marea majoritate a scriitorilor găsesc refugiu în misticismul național sau rasial. Concepția de viață pe care și-o însușesc acești scriitori nu mai este valabilă pentru întreaga lume. Ea este valabilă numai într-un punct al pămîntului și din punctul de vedere al unei singure rase. Nici nu vrea să fie interesantă sau valabilă pretutindeni și totdeauna. De obicei se mulțumește să fie interesantă pentru o națiune... Literatura se destramă asemenea vieții. Cîte un roman este romanul unei clase sociale, un altul doar al unei ramuri de ocupație. Cîte unul este romanul unei seminții, altul al unui oraș... deviza literaturilor naționale este dominantă. Principala grijă – și glorie – a scriitorilor este ca ceea ce scriu să răsară din glie, să fie național. Aceste literaturi naționale vor în primul rînd să se deosebească unele de altele... Concepția literară modernă este foarte dispusă să vadă în fiecare cultură doar expresia rasei sau a seminției” (Babits Mihály).

Extrema se află, poate, la Nadler. În tendința care caută în literatură separarea. Nu este vorba pur și simplu de deosebirea dintre literaturile naționale, ci de deosebirea dintre literatura semințiilor și cea a regiunilor. În această deosebire-separare se inte-

grează sau, mai exact, se naște creatorul. El exprimă spiritul colectiv, dar un spirit deosebit de cel al oricărui alt colectiv. În marea lui sinteză de istorie a criticii, René Wellek formulează fără echivoc. Istorie a literaturii naționale, adică germane, structurată pe seminții și grupuri etnice autonome. Nadler își câștigă faima procedînd astfel. Este figura centrală a unui grup științific care vrea să transcrie istoria literaturii pe baze biologic-rasiale. El atribuie unor seminții suflet și spirit particular. Francilor, șvabilor, sașilor, prusacilor. Din această bizarerie a istoriei literare se naște și o aberație a ei.

De exemplu, aceea că între cultura și spiritul german de est și de vest există un hotar precis, cultural și psihologic. Primul a fost influențat de tradiția latină, iar al doilea de cea slavă. Tradiția apuseană latină a generat clasicismul. Re-nașterea antichității în cultura germană modernă. Influența răsăriteană slavă a generat romantismul. Re-nașterea evului mediu în cultura germană modernă. Teorie agreabilă. Consecință directă, pseudoistorică, a concepției tribale și regionale. Dar din punctul de vedere al istoriei literare – conform convingătorului raționament al lui Wellek – nu poate fi nicidecum dovedită.

Teoria cîndva de mare rezonanță a lui Nadler – care a lăsat urme și în istoriografia literară maghiară – are la bază trei principii: unul istoric, celălalt ideologic, iar al treilea metodologic.

Principiul istoric are, incontestabil, oarecare realitate în planul istoriei literare. Punctul de plecare e foarte caracteristic. Bogăția literaturii germane se bazează pe dezvoltarea separată, ușor de deosebit, a triburilor și regiunilor. Proporția și momentul diferențierii și integrării sînt optime. Aportul dezvoltărilor separate se însumează în momentul cel mai potrivit. Acest lucru se poate observa foarte bine în istoria culturii germane. Felul în care, de la defileul Orșovei și pînă la gura Elbei, de la Trient și pînă la Adriatica, din rasele, triburile, grupurile lingvistice care au ajuns în contact, s-au îngrămădit și s-au confruntat, etnia atotdefinitorie generează manifestări, experiențe, istorie unitare. Din toate acestea ia naștere patria. Mai ales în accepțiune spirituală și literară. Acest proces oferă punctul de plecare al istoriografiei literare. Poporul, literatura și cultura germană s-au dezvoltat în triburi și regiuni. În limbă, în credință și spirit, deopotrivă. Astfel, istoriografia literară nu se poate baza pe altceva. Căci cultura e legată cu mii de fire de ceea ce este local, “acasă”, concret definit. De limbă și mentalitate, specifice numai acolo. Cu alte cuvinte, numai prin acestea poate fi înțeleasă. De aceea se înalță din sînge și glie – și numai așa – spiritul cel mai fin al culturii.

Principiul ideologic are, fără îndoială, o oarecare valabilitate logică. Cu atît mai mult cu cît este vorba de două feluri de motivări ale aceluiași principiu tribal-poporan. De o motivare logică pseudoistorică și de una logică formală. Cele două, pseudoistorică și logică formală, împreună, conferă motivării caracterul ideologic. Trebuie să admitem că literatura națională nu este doar o variantă distinctă – prin expresia lingvistică diferită – a literaturii internaționale. Cu alte cuvinte, literatura națională trebuie privită în sine, drept cea mai largă unitate. Nu pot să merg mai departe spre unitatea mai largă, spre literatura internațională. Dar pot să merg mai departe spre unitatea mai restrînsă, spre literatura tribală. Altfel spus, am descompus unitatea literaturii internaționale în literaturi naționale. Merg mai departe cu această logică. Descompun unitatea literaturii naționale în literaturi tribale. Trebuie să fac și acest al doilea pas. Altfel ar însemna să neg trăsătura definitorie a literaturii naționale. Aici devine importantă no-

țiunea ideologică de bază a raționamentului, etnosul. Acesta desparte literaturile naționale în cadrul literaturii internaționale. Și desparte, dar în același timp leagă, literaturile tribale în cadrul literaturii naționale. Asigură particularismul literaturilor naționale. Dar asigură și particularismul și unificarea literaturilor tribale. Până aici este motivarea logico-pseudoistorică în cadrul principiului ideologic. De aici trebuie să mergem mai departe. Căci unitatea, în cazul unei literaturi naționale sau și al unei culturi literare, este cea mai grosieră generalizare. De aceea nu poate fi concretizată în sine. Cea mai mică unitate a culturii literare este creatorul individual, iar cea mai mare unitate a ei este literatura națională. Cea dintâi este prea strîmtă și concretă. Cea de-a doua este prea largă și abstractă. Este nevoie de un membru intermediar între cele două. Acesta este familia, tribul, regiunea. În particularismul asigurat prin etnos, în etnosul promițător de unificare. Până aici, motivarea logică formală în cadrul principiului ideologic.

Principiul metodologic are, incontestabil, un oarecare aport pe plan analitic. În interpretare trebuie sesizat centrul. Între unitatea prea largă și abstractă a literaturii naționale și cea prea restrînsă și concretă a creatorului individual. În explicarea fenomenelor trebuie inclusă și cultura literară a triburilor și regiunilor. Analiza spectrală a științelor spiritului servește acestui scop. Analiza spectrală a celui mai fin spirit care emană din sînge și glie. Ceea ce poate să însemne antropologie literară și geografie literară, precum și genealogie și analiză dialectală. Și punerea în lumina istoriei literare a multor componente ale factorilor locali.

Toate acestea se apropie într-adevăr de concepția nazistă. Wellesk menționează că au și pregătit istoriografia celui de-al treilea Reich, în care ideea rasistă este esențială. Și nu numai ea. Este și varianta vulgară a teoriei romantice a sufletului național și a unor categorii care țin de științele umaniste și de istoria stilului.

Analiza spectrală a științelor umaniste conferă principiului istoric o anumită realitate istorico-literară, iar principiului metodic un oarecare aport analitic. În analiza detaliilor de istorie literară, aduce rezultate parțiale, istorico-literare. Wellesk accentuează acest lucru. El are o bună percepție pentru interpretarea vechii literaturi germane de importanță locală. Îl ajută și deosebita capacitate analitică. Accentuează, de exemplu, mai pregnant decît analizele anterioare, culorile locale vii ale literaturii catolice de odinioară din Germania sudică.

Cele de mai sus reprezintă concepția literară împotriva căreia protestează Babits. Istorie literară care operează excluderi din procesul unitar al literaturii europene, arată ceea ce este singular în cultura literară a națiunilor. Nu este o istorie literară umanistă, căci aceasta înseamnă căutarea a ceea ce este element comun european, iar nu singular-național. Cu alte cuvinte, în ea nu rezidă speranța conservării unei culturi literare, ci primejdia nașterii barbariei literare.

PARTEA A II-A: "VALUTA COMUNĂ A SPIRITULUI" – TIBRUL ȘI RINUL

"Și în vremuri în care cultura își pierde vitalitatea se poate cultiva moștenirea spiritului european, legat de limbă și literatură. Așa cum s-a întâmplat în mînaștirile medievale, în timpul asediilor barbare și sarazine... Tradiția literară este mediul în care

spiritul european se autoconservă peste milenii. În mitologia greacă, memoria (*Mnemosynē*) este mama Muzelor... Numai spiritele creatoare contează. De aceea, conceptul tradiției nu trebuie abandonat, ci transformat. Pentru ca imperiul spiritului să poată exista, comunitatea autorilor trebuie să fie menținută de-a lungul secolelor. Dar aceasta nu poate fi decât comunitatea spiritelor creatoare. Este o selecție de tip nou. Canon, dacă vrei, care este condiționat doar de idealul frumuseții, ale cărei forme, după cum știm, se schimbă și se reînnoiesc. De aceea casa frumuseții niciodată nu este gata și închisă. Trebuie s-o construim în continuare și s-o ținem deschisă” (Ernst Robert Curtius).

“Cine scrie istoria literaturii universale [...] caută ceea ce este comun în varietate, procesul spiritual unitar în lumea noastră dezmembrată național. Evocă literatura unică și unitară ca pe un mare spirit viu, care s-a născut cândva în Grecia, a trăit și s-a îmbogățit în spiritul universal al creștinismului și nu s-a stins nici atunci când acest spirit a început să se destrame pe națiuni. Suflul lui s-a transmis de la o națiune la alta, adierea simțindu-se când ici, când colo [...] peste națiuni.

Istoriograful nu caută în literatură sufletul comunității. El caută ceea ce pentru fiecare comunitate înseamnă ceva [...] valuta comună a spiritului [...] Îl interesează marile personalități, care comunică unele cu altele peste veacuri și națiuni. Literatura universală este un concept aristocratic: înseamnă selecție valorică. Literaturii universale îi aparțin doar cei mari. Și adevărata istorie a literaturii universale este istoria acestora. A celor mari, care se continuă unii pe alții de la un secol la altul și își dau mâna peste capul popoarelor” (Babits Mihály).

În mod cert, extrema nu o reprezintă Curtius în acea tendință care caută în literatură unitatea. El nu exprimă extrema, ci formula cea mai pură. Are o viziune asupra culturii comune a Europei. A aceleia pentru care cultura literară este nucleul esențial și purtătorul istoric. Își și descrie viziunea. Găsește pentru ea simboluri cuprinzătoare și un ton elevat. Două componente parțiale conferă unitate acestei viziuni.

Una dintre ele este nostalgia reconcilierii franco-germane pe plan spiritual. În acest sens, prima lui carte trece drept acțiune morală, în '19, îndată după înfrângerea Germaniei în război: *Die literarischen Wegbereiter des neuen Frankreichs. Pionierii literari ai noii Franțe*. Se referă la presupusa revoltă spirituală a literaturii franceze de la începutul secolului. Intenția este lipsită de echivoc: abordarea culturii germane și franceze. Punerea sub semnul întrebării a șabloanelor tradiționale privind spiritul francez. De acestea se leagă și cele două eseuri fundamentale de mai târziu. Despre Balzac, deja clasic la vremea respectivă, și despre Proust, atunci încă modern.

Cealaltă componentă este concepția privind unitatea culturii antice și a celei occidentale moderne. Și, ca legătură între ele – firește – evul mediu latin. Devine astfel evidentă corelația cu o mare tradiție germană anterioară. De exemplu, cu aceea a lui Herder și a fraților Schlegel, care au văzut literatura universală ca o unitate atotcuprinzătoare. Ceea ce demonstrează, firește, rădăcini iluministe, dar și romantice. De școlile metodologice din jurul ei nu prea se leagă. Nici de cea germană – *Geistesgeschichte*, nici de cea franceză – *littérature comparée*.

Teoria, bine cunoscută și azi, a lui Curtius – care în istoriografia literară maghiară a lăsat puține urme – are patru principii motrice: unul istoric, unul ideologic și două de ordin estetic.

Principiul istoric are, fără îndoială, o serioasă realitate în planul istoriei literare. Este vorba de unitatea care se realizează neîncetat în cultura literară europeană. Baza inițială – cultura literară a antichității – și consecința, dezvoltarea ei – cultura literară occidentală – pot fi legate din punctul de vedere al istoriei literare. Legătura o constituie cultura literară latină a evului mediu. Între Augustin, care ține de antichitatea târzie, dar – în mod firesc – latină, și Montaigne, reprezentant al Renașterii ajunse la maturitate. Aceasta e tema monumentalei sale monografii – considerînd materialul prelucrat și eleganța ca mod de prelucrare. Despre cultura europeană unitară, dar unitară pe bază latină, avînd ca element definitoriu cultura literară europeană.

În punctul de plecare este sesizabil un element afectiv. Conștiința crizei cauzate de războaiele mondiale, fundamentată prin zguduirea următoare Primului Război Mondial. Din aceasta se naște prima carte, despre pionierii literari ai noii Franțe spirituale. Zdruncinarea cauzată de Al Doilea Război Mondial adîncește conștiința crizei. Din ea se naște cea de-a doua carte, cea despre literatura europeană și evul mediu latin. În această carte el formulează teza ideologică definitorie: europenizarea viziunii asupra literaturii și asupra istoriei este azi un imperativ politic. Și nu numai pentru Germania. În '48, la trei ani după cea de-a doua prăbușire germană, mesajul uman și științific al acestei teze este cît se poate de univoc.

Așadar, o istorie a literaturii trebuie gîndită în plan european. Trecînd peste hotarele temporale – antichitate, evul mediu. Și trecînd peste hotarele spațiale – regiuni, țări. Se poate dovedi și trebuie dovedit: cultura antică latină este continuată de cultura apuseană, germană. Continuitatea poate fi urmărită foarte bine, pe axa Roma – Galia de Nord. Aceasta dă continentului nu sensul geografic, ci istoric, care poate fi înțeles numai prin unitate. Legînd între ele cele două componente, cea antică și cea apuseană. Cultura apuseană s-a dezvoltat din cea antică, s-a aglutinat cu ea. Ca și cum – conform celebrei metafore poetice – Rinul ar primi apa din Tibru.

Conștiința unității nu este nouă. În imaginația poetică a fost totdeauna prezentă. Acum poate fi și științific declarată. George a cîntat unitatea dintre Germania romană și imperiul central franc, iar Goethe a simțit totdeauna legătura strînsă cu Roma. Cu alte cuvinte, poezia semnalează autoidentificarea spirituală a Europei. Continuitatea între Homer și Goethe. Celui dintîi îi aparține actul eroic al întemeierii, iar celui de-al doilea actul universal al încununării. Hofmannsthal a formulat exact: Goethe este baza literaturii europene. Nu există literatură mai nouă. Există numai Goethe – și anexe care i s-au alăturat.

Ceea ce trebuie să se scrie este dezvoltarea dintre actul eroic al întemeierii și cel universal al încununării. Continuitatea – de la Homer pînă la Goethe. Acest lucru nu se poate face decît privind cu atenție materialul, din care răsar miile de variații ale continuității. Trebuie elaborată morfologia acestei tradiții, avînd în centru dănuirea latinității. Simbolul ei trebuie să fie colina Sfintei Genoveva, unde Abélard și-a predat învățătura. Semnalînd zborul la cea mai mare înălțime al spiritului latin medieval. Aceasta e atmosfera Quartier-ului, în care autorul monografiei se simte ca în familie. Morfologia în cauză nu se poate realiza decît scriînd istoria literaturii europene. Și nu o poate scrie decît cel care cunoaște întregul material. Cel care a devenit întîi *civis romanus*. Care a cîștigat apoi drept de cetățenie în toate perioadele și variantele continuității.

Punctul nodal al morfologiei – din punct de vedere istoric, dar și teoretic – este evul mediu latin. Arcul cultural între antichitatea decadentă, pe cale de a se sfârși, și segmentul occidental, pe cale de a se naște. Acesta trebuie văzut în corelațiile sale. Ca unitate istorică și mentală. Prin diviziunea în părți se pierde și unitatea istorică, și cea mentală. Dar prin corelație se relevă întreaga structură. În armonia care se naște din diversitatea ideilor și a formelor. Această armonie o caută opera principală a autorului. Criteriile i le oferă studiul comparat al literaturilor naționale. Dar această viziune nu se naște – și nici nu poate să se nască – din nici o variantă a literaturii comparate. Puțini, mai ales cei care pot citi în limba maghiară, bănuiesc că ea se înrudește cu cea a lui Babits. Unitatea în viziunea marelui cercetător științific umanist și unitatea în viziunea poetului liric umanist. Chiar și în intenții. Și la unul, și la altul este vie nostalgia conservării culturii literare europene, mai presus de culturile literare naționale.

Principiul ideologic are, incontestabil, conținut din punctul de vedere al istoriei științelor și devine astfel întrucitva și principiu metodologic. Baza este dubla delimitare. Categorie. Respingerea fără echivoc a pozitivismului, punerea sub semnul întrebării a științei umaniste. Cea dintâi este mai importantă în analiza morfologică a culturii literare europene. Bazele sînt formulate deja și în cartea referitoare la înnoirea din '19 a literaturii franceze. Este vorba de o înnoire națională, în credință, în gândire și simțire. Despărțire de ideile materialiste, naturalist-pozitiviste. De explicațiile pur cauzale în analiza proceselor spirituale. De concepția exclusiv evoluționistă în analiza culturii literare. De concluziile strict raționale pentru înțelegerea fenomenelor care au loc în planul conștiinței. Și s-a ajuns la saturatie și cu scepticismul luminat. Metaforic vorbind: cu zîmbetul lui Renan și al lui Anatole France. Dar toate acestea nu duc la conceptul spiritului epocii din științele umaniste, ci, pe prima treaptă, spre teoriile istorice privind morfologia culturii, iar pe a doua, la elementele analoage din fizica modernă.

În spatele teoriilor istorice referitoare la morfologia culturii se află, în mod evident, Spengler și Toynbee. Posibilitatea interpretării organicității culturilor ca ființe vi-tale. Chiar dacă nu neapărat în ritmul strict al nașterii, dezvoltării și descompunerii. Mai curînd în sensul istoric, formulat nu de Spengler, ci de Toynbee. Adică în dubla fundamentare a continuității istorice. În care capacitatea vitală a unei culturi se caracterizează, pe de o parte, prin procesul temporal, în care generațiile învață unele de la altele și se imită unele pe altele. În care vitalitatea unei culturi se caracterizează, pe de altă parte, prin capacitatea de a formula răspunsurile interne la provocările venite din exterior.

În spatele elementelor analoage din viziunea fizicii moderne asupra lumii se află, evident, Planck și Heisenberg. În locul cauzalității închise a fizicii secolului, ea se bazează pe libertatea deschisă. Același principiu trebuie să fie urmat și în științele umaniste moderne. Se cere o imagine științifică umană asupra lumii, care poate fi rezumată în simboluri. Tipicul miturilor tradiționale și moderne poate fi perceput în simboluri bazate pe comparații. De aici provine ars poetica științifică de tipul confesiunii. Știința istorică de azi (și istoriografia literară) este aproape de poezie. Și de epopee, de dramă, de roman.

În spatele tezelor care au declanșat revoluția filozofică din trecutul apropiat se află, fără îndoială, Nietzsche și Bergson. Cel dintâi indirect, iar cel din urmă nemijlocit. În locul raționalității școlare, filozofia secolului se bazează pe intuiția creatoare. Firește, nu intuiție în locul analizei, ci ambele, împreună. Și analiză bazată pe intuiție. Pătrundere în structura culturilor, sesizând astfel corelațiile. Și – firește – elanul vital. Energia lăuntrică dătătoare de viață, care integrează și dezvoltarea culturii în marele context. În autokinesia universală a vieții și a cosmosului.

Cu acestea toate – morfologie, fizică, filozofie – mai este în legătură ceva: funcția ereditară de fabulație a spiritului uman. Care creează în același timp cultura literară europeană și explicația ei științifică. Din ea se naște acel poesis care formează un arc peste secole și milenii. De la Ghilgameș și pînă la mitul șarpelui paradiziac. De la *Iliada* și legenda lui Oedip pînă la spectacolul divin și uman al lui Dante și Balzac. A sosit timpul ca această cultură literară izvorâtă din funcția de fabulație a spiritului uman să-și găsească explicația științifică.

Primul principiu estetic are, fără îndoială, o realitate fără echivoc în planul teoriei artelor. Nu este un principiu estetic pur, ci – în parte – și unul metodic. Este vorba de faptul că în elementele de formă și în analiza acestora se relevă continuitatea culturii literare europene. În această privință, Wellek are numai parțial dreptate. Are dreptate cînd afirmă că întemeietorul cercetării privind toposul este Curtius. În orice caz, el a relansat-o. În topică, retorică, metaforică – și în multe altele – el interpretează evul mediu latin, care face legătura între antichitate și Apus. Dar tocmai de aceea nu poate avea dreptate într-un punct important al discuției, anume în acela că el, Curtius, se concentrează pe temă, pe conținut, neglijînd stilul și forma. Cînd, de fapt, tocmai de aici pornește: studiul formei duce la marile descoperiri în istoria ideilor. Caracterul viu al spiritului se manifestă cel mai bine în formă și în variațiile ei. Căci substanța poetică se cristalizează în scheme poetice de bază. Tocmai de aceea, el urmărește, de exemplu, evoluția rimei în poezia europeană și, de asemenea, evoluția formelor metricii. El afirmă: fără schemele de bază ale culturii formei dinaintea lui, poetul nu poate să creeze. În raport cu acestea, el continuă sau înnoiește. Variațiile metrice și strofice sînt astfel de scheme de bază apărute în cultura formei. Și, firește, genurile. Epopeea, tragedia, oda, romanul. Cu alte cuvinte, istoria culturii literare europene este istoria formelor literare care au vehiculat cultura literară europeană. Se poate observa și fără o analiză mai detaliată: istoria literaturii ca istorie a formei este una din variantele imaginabile ale unei sinteze de istorie a literaturii.

Cel de-al doilea principiu estetic are, fără îndoială, o consecință în planul teoriei artelor, vrednică de luat în considerare. Nu este un principiu pur estetic, ci unul parțial ideologic. Se compune din cel puțin trei principii parțiale. Unul dintre acestea este principiul autonomiei literaturii. Delimitarea ei de celelalte arte. Elucidarea reciprocă a artelor – experimentul lui Walzel – duce la diletantism. Categoriile de stil din istoria artelor și conceptele de bază ale lui Wölfflin nu pot fi utilizate în interpretarea literaturii. Literatura este suportul istoric și expresia destinului culturii. Artele plastice, muzica nu sînt însoțite de un mesaj istoric univoc.

Al doilea principiu parțial este istoricitatea specială a literaturii. Esența tradiției literare. Este de elaborat ontologia autonomă a literaturii ca artă autonomă. În

continuitatea culturii literare, fiecare operă aparține timpului prezent. Ea devine vie în fiecare re-traducere, re-lectură, re-interpretare. În orice timp, Vergilius, Dante, Shakespeare, Goethe pot fi ai noștri, la fiecare întâlnire operele și personajele literare îmbrăcînd o nouă formă. În vitalitatea lor veșnic reînnoită, creațiile literare sînt în contact unele cu altele, se continuă unele pe altele. Analiza acestor contacte și continuități indică structura unitară a culturii literare europene. Dar, și fără o analiză detaliată, se poate observa: vitalitatea permanentă a operelor literare prin reinterpretare este una din variațiile premergătoare ale renașterii hermeneuticii literare.

Al treilea principiu parțial este caracterul de principal purtător de cultură al literaturii. Patrimoniul spiritual european este legat de limbă și, prin limbă, de literatură. Alți factori spirituali și alte forme de activitate (de exemplu filozofia, politica, tehnica, economia) pot să vehiculeze doar Binele. Nu și Frumosul. Posibilitatea de a da naștere frumosului este privilegiul spiritual-cultural al literaturii. După cum și spiritul își dobîndește propria limbă și, prin aceasta, libertatea – prin cuvînt, adică prin literatură. De aceea tradiția europeană se înfăptuiește în literatură și prin literatură poate fi conservată. Și, astfel, am ajuns la confesiunea lirică pe ton aproape pasional. Despre Mnemosyné, memorie, care e mama Muzelor. Din literatura purtătoare de amintiri se poate construi Casa Frumuseții, care are în pază sufletul culturii europene. Ea este creată de marile spirite, autorii de seamă care asigură continuitatea. În jurul lor se constituie noul canon al valorii, care înseamnă noua selecție. Străjuind veșnic și ținînd deschisă, construind și reconstruind veșnic Casa Frumuseții, care simbolizează cultura literară.

De toate cele patru principii motrice – istoric, ideologic și două estetice – se leagă încă ceva. Credința – care își trage seva și din rădăcini mitice – în forța creatoare de cultură a poeziei. Ea se deduce din revelații ale unor autori din antichitate: forța creatoare divină este înrudită cu cea poetică. Între structura *Eneidei* și a cosmosului există o tainică analogie. La fel, între creația lui Vergilius și cea a Naturii-Mamă. Încă o dovadă a neîntreruptei continuități. De la cultul antic tîrziu al lui Vergilius și pînă la cultul burghez timpuriu al lui Goethe.

Este ceva impresionant în întregul raționament al lui Curtius. O ultimă înflăcărare și formularea umanist-științifică a misiunii umane și istorice a poeziei, a importanței primordiale a culturii literare. El nu are idee de școlile științifice care, la puțin timp după el, devin dominante. Acestea fac în primul rînd analiză exactă, formală. În al doilea rînd, interpretează aprofundat, filozofic. Dar conștiința mitică a focului sacru – și științific elaborată – lipsește din ambele variante.

Cu toate acestea, e concepția literară pentru care argumentează Babits. Istorie literară care face conexiune cu procesul unitar al literaturii europene. Arată ceea ce este comun în cultura literară a națiunilor. Conservarea umanistă a culturii literare este istorie literară umanistă. Căci ea înseamnă căutarea a ceea ce este european comun, contextualizare, și nu căutarea a ceea ce este singular, național. Cu alte cuvinte, există în această istorie speranța conservării culturii literare.

PARTEA A III-A: SCIENTIA SAU SAPIENTIA – VARIANTE TEORETICE

“... umanistul include în istoria universală comunitatea particulară ca un moment al dezvoltării universale a comunităților umane. Ceea ce, *grosso modo*, este identic cu axioma narațiunii speculative, aplicată la istoria umană. Întrebarea este dacă există istorie umană. Sporirea luptelor pentru independență după Al Doilea Război Mondial și recunoașterea noilor denumiri ale națiunilor par să indice că legitimitățile locale se consolidează, în timp ce orizontul universal al emancipării este pe cale de dispariție” (Jean-François Lyotard).

“Astfel, la întrebarea care se pune în opera lui Lyotard intitulată *Universalitatea istoriei și deosebiriile dintre culturi*: sîntem capabili azi să continuăm practica prin care copleșitoarea mulțime de evenimente umane și inumane din lume pot fi organizate în așa fel încît să fie subordonate Idealului care proclamă universalitatea istoriei omenirii? – răspunsul pragmatic este că sîntem capabili și trebuie să continuăm pînă cînd sensul acestei practici este înălțarea spiritului nostru mai presus de fantezia utopică, și nu îmbrăcarea lui în armură metafizică” (Richard Rorty).

“Istoria literaturii universale încă nu a scris-o nimeni!... Eu compar literatura universală cu un curent unitar care trece de la un popor la altul. Ca și pasărea, se lasă jos pentru o clipă, ba aici, ba colo, deși ecoul cîntului ei cuprinde întreaga Europă. Are cuiburi și focare. Atena, Alexandria, Roma. Am mai vorbit despre asta. Bizanț, Paris, Florența. Apoi iarăși Paris. Zboară încoace și încolo între orașele italiene. Țipă ascuțit de pe scene londoneze și lansează triluri. De la Madrid țîșnește înapoi la Paris. Mult timp face zig-zaguri între Paris și Londra, apoi apare la curți germane și rămîne pentru o clipă la Weimar” (Babits Mihály).

Urmînd alternativa lui Babits, extremele sînt univoce. Din punctul de vedere al istoriei literare naționale, tribale, regionale. Istoria literaturii europene, prin prisma universal-umanistă. Dar este de menționat ceva foarte important. În viziunea lui Babits nu dispare criteriul național. Vocea individuală se aude bine în marele cor. Căci armonia finală se naște din multe voci individuale.

Trebuie analizată în continuare cea de-a doua posibilitate, istoria literaturii europene din punct de vedere universal-umanist. Varianta lui Babits și Curtius. Are aceasta într-adevăr o bază științifică, și dacă da, cum este ea? Cum apare, în general, teoretic, în metodologia științei? Și cum apare, concret, din punct de vedere filozofic, în epoca ideologiei postmoderne? Revenind la Panofsky: poate fi, din punct de vedere universal-umanist, posesiune spirituală, știință, adică *scientia*? Sau “numai” proces spiritual, filozofie, adică *sapientia*? Acest aspect trebuie analizat din punct de vedere metodic și filozofic. Cu privire specială la “situația postmodernă”. Cele două criterii se leagă între ele.

Din punct de vedere metodologic și al teoriei științei, ar trebui fundamentată posesiunea intelectuală, știința, cu alte cuvinte, caracterul de *scientia*. Se și naște o ramură a istoriei literare, studiul corelațiilor, comparatistica, istoria literaturii comparate (*Littérature comparée, Vergleichende Literaturwissenschaft, Comparative Literature*). Părinții fondatori – cel puțin în ce privește dezvoltarea din acest secol – sînt francezi. Mai ales Fernand Baldensperger și Paul Van Tieghem au pus bazele teoretice și metodologice de altădată.

Baldensperger pune accentul pe corelațiile efective dintre literaturile naționale, acelea care pot fi dovedite faptic. Este vorba în primul rând de influențe, de receptarea și practicarea lor. Între aceste elemente el stabilește nu numai legături, ci și dependențe. Cercetarea cuprinde nu numai pe marii creatori, ci și cea de-a doua linie a dezvoltării literare. Acolo legitățile se relevă adeseori mai bine. Studiarea modelor literare poate fi importantă tocmai din punctul de vedere al receptării și practicării influențelor. Exemplele sale arată caracterul concepției schițate. Iradierea scepticismului lui Voltaire, a credinței lui Nietzsche în *Übermensch*, misticismul lui Tolstoi și calitatea acestei iradierei. Cu alte cuvinte, interacțiunea literaturii și a istoriei ideilor în literaturile și culturile naționale. Și, în spatele acestora, credința mai presus de știință. Aceste cercetări pot să trezească în omenirea dezmembrată conștiința valorilor comune. Adică ideea și idealul moștenirii comune, care pot fi punctul de plecare al unui nou umanism.

Van Tieghem conturează o teorie și o metodică mai cuprinzătoare. În această concepție, literatura comparată cercetează relația spirituală dintre două literaturi naționale diferite sau, mai concret, între doi autori aparținând unor literaturi naționale diferite. Dar este vorba numai de un raport bilateral, nu de un orizont mai larg. În acest raport el unifică învățămintele calităților literaturii naționale proprii și ale celei străine. Nu înlocuiește, ci leagă între ele și desăvârșește analiza unor istorii literare naționale. Și tocmai acest raport bilateral este prima treaptă în analiza științifică a corelațiilor dintre literaturi. Cea de-a doua treaptă este istoria generală sau internațională a literaturii (*Littérature Générale, Histoire Littéraire Internationale*), care înseamnă analiza unor corelații de mai largă valabilitate. Prelucrarea istorică a unor mișcări literare cu valoare generală. Dincolo de istoria literaturii naționale și a literaturii comparate. El analizează câte un fapt în contextul internațional, integrându-l într-un întreg care îl completează și îl explică. În acest fel abordează istoria literaturii europene și universale. Apare însă – în mod firesc – o dilemă metodologică: relația dintre analizele detaliate și generalizările ample. Mai târziu, teoreticienii francezi sînt adeseori acuzați că respectă exagerat faptul singular. Ei nu se despart radical de concepția factologică a tradiției pozitivistice. Ei bine, în ce privește raționamentul lui Van Tieghem, lucrurile nu stau chiar așa. El subliniază concomitent necesitatea analizei detaliate și a generalizării ample. În care cea dintîi o atestă pe cea de-a doua, iar cea de-a doua conferă perspectivă celei dintîi. Pe această bază, el încearcă delimitarea celor trei criterii de analiză. Prima încercare este mai ales temporală, iar cea de-a doua îndeosebi tematică. Istoria literaturii naționale studiază procese care au loc în timp – în secțiune longitudinală. Literatura comparată studiază relațiile dintre două literaturi, într-un timp mai scurt sau mai lung – în secțiune transversală sau longitudinală. Istoria literaturii generale analizează un sistem de relații mai larg, în general pe o perioadă mai scurtă și în secțiune transversală. Dar perioada scurtă poate fi transformată uneori în una mai lungă, iar secțiunea transversală, uneori, în secțiune longitudinală. Dublul “uneori” dă istoriei generale a literaturii posibilitatea rulării, și anume spre istoria literaturii europene și universale. Pînă aici avem criteriile temporale ale încercării de delimitare. Încercarea de delimitare tematică operează cu un exemplu sugestiv: romanul lui Rousseau, *La Nouvelle Héloïse*. Istoria literaturii naționale analizează – să zicem – locul romanului lui Rousseau în istoria literaturii franceze. Literatura comparată urmărește – să zicem – influența romanului lui

Richardson asupra romanului lui Rousseau. Istoria generală a literaturii studiază – să zicem – influența romanelor lui Richardson și Rousseau asupra romanului sentimental european. Până aici avem criteriile tematice ale încercării de delimitare.

Ei bine, supoziția istoriei generale a literaturii arată într-adevăr spre ideea nobilă a lui Babits și Curtius. Spre viziunea culturii literare europene unitare. Nu numai prin prelungirea perioadei scurte analizate și transformarea secțiunii transversale în secțiune longitudinală, ci și prin câteva concluzii directe. De exemplu, că o asemenea știință poate să contribuie la o mai bună înțelegere reciprocă a popoarelor. Care înseamnă nu numai cunoaștere, ci și recunoașterea deosebirilor. Se poate vedea cum apar, ce similitudini și ce deosebiri prezintă marile procese spirituale internaționale în diferitele culturi naționale. Iar acestea, la rândul lor, arată ce anume adaugă un scriitor sau o literatură, prin caracterul original, la patrimoniul comun al omenirii. Și mai arată ce adaugă întreaga literatură, prin caracterul ei original, la istoria comună a omenirii. Poate să reiasă, de exemplu, că marile literaturi se ajută și se completează reciproc în construirea imaginii omului. Cu alte cuvinte, că omenirea se poate înnoi prin conștiința propriei sale universalități. Prin universalizarea culturii sale literare se poate cunoaște mai bine pe sine, poate să îmbogățească sufletul uman.

Dar aici sînt necesare trei observații. În primul rînd: acesta este sistemul de concluzii în care părinții fondatori ai literaturii comparate sînt în acord – parțial sau total – cu nobilul umanism al lui Babits și Curtius. În al doilea rînd: acest sistem de concluzii este acela pe care autorii diferitelor variante ale literaturii comparate îl contestă atît de consecvent – parțial sau total. În al treilea rînd: acesta este sistemul de concluzii de care și cîțiva autori de mai tîrziu se leagă – parțial sau total. De exemplu, René Etiemble, în a cărui concepție literatura comparată este teoria literaturii universale. Și anume, în sensul proclamat de Goethe.

Pînă aici avem, în linii mari, fundamentarea posesiunii intelectuale, a științei – din punctul de vedere al teoriei științei și al metodologiei.

Dar posesiunea intelectuală, știința, caracterul de *scientia* pot fi și contestate din punctul de vedere al teoriei științei și al metodologiei. Mai mult: pot fi puse sub semnul întrebării și din punct de vedere filozofic. Cu privire specială la “situația postmodernă”. Dar mai întîi se ridică o problemă.

Am văzut că aceste concepții, a lui Babits și Curtius – istoria literaturii ca știință umanistă – se orientează spre știința umanistă a culturii literare europene comune. În direcția în care știința umanistă se structurează ca *scientia*. Am arătat că jurnalul de lectură al lui Babits este și teoretic fundamentat. Monografia lui Curtius exemplifică această posibilitate. Iar teoreticienii literaturii comparate și ai istoriei generale a literaturii conturează și o bază științifică și metodologică. Dar momentele diferite semnalează o dilemă greu de evitat. Baldensperger începe să pună bazele în 1921, îndată după prima conflagrație mondială. Van Tieghem continuă în 1931, între cele două conflagrații. Babits își alcătuiește jurnalul de lectură pe la mijlocul anilor treizeci, cu puțin înainte de Al Doilea Război Mondial. Panofsky meditează asupra posibilității științei umaniste în timpul acestui război. Curtius își publică sinteza doveditoare în 1948, îndată după Al Doilea Război Mondial. Așadar, teorii privind posibilitatea sau imposibilitatea umanismului, a științei umaniste, într-un timp istoric tensionat. Una din

sursele lor de inspirație a fost logica răspunsului care poate fi dat la problemele acestui timp, iar cealaltă sursă a fost logica răspunsului la problemele de teoria științei și la cele metodologice. Prima inspirație duce în mod inevitabil la un răspuns întrucâtva ideologic, cea de-a doua la unul științific, avînd și o coloratură ideologică. Dar timpul prezent, tensionat sau nu, formulează inevitabil întrebarea: sînt valabile răspunsurile ideologice sau cele științifice cu coloratură ideologică? Și aceasta îndeosebi în epoca istorică a “situației postmoderne”?

Oare nu aparțin și acestea marilor narațiuni colective, care și-au pierdut valabilitatea? Adică istoria literaturii ca știință umanistă, știința umanistă a culturii literare europene comune? Nu este doar o variație a recuzitei teoretice nobil anacronice? Asemenea emancipării progresive a minții și libertății, a muncii care eliberează pe cel ce o exercită, a bogăției generate de știință și tehnică, a salvării omului răscumpărat prin credință – și multe altele din marea narațiune colectivă care și-a pierdut valabilitatea? Nu este lipsit de interes să menționăm aici o dispută. Polemica lui Jean-François Lyotard cu Richard Rorty. Căci, luînd-o în considerare, poate fi cel puțin conturat un fel de răspuns la problema valabilității sau nonvalabilității, în problema *scientia* sau *sapientia*.

Lyotard formulează categoric problema de bază: sîntem capabili să ordonăm mulțimea de evenimente și informații care ne copleșesc? Și anume în așa fel, încît să le subordonăm idealului care proclamă universalitatea istoriei umane? Și Lyotard formulează categoric răspunsul la întrebarea fundamentală. Marile narațiuni colective s-au autolichidat, inclusiv marea poveste colectivă care declară universalitatea istoriei umane. Rămîne pluralul “noi”, care înseamnă colectivitatea. Dar își pierde dimensiunile. Rămîne în particularitate sau, mai bine zis, recade în particularitate, căci comunitățile particulare nu se îndreaptă spre cetățenia universală. Forța centrifugă a legitimităților locale are prioritate față de altele. Concluzia nu este prea complicată. Istoria literaturii ca știință umanistă, știința umanistă a culturii literare europene comune se bazează pe ideea universalității istoriei umane sau cel puțin a celei europene. Dacă ideea universalității istoriei umane sau a celei europene, ca efect și cauză, este o mare poveste colectivă care se autolichidează, atunci și istoria literaturii ca știință umanistă, știința umanistă a culturii literare europene comune, ca efect și cauză, este tot o mare poveste colectivă care se autolichidează. Cu alte cuvinte, comunitatea culturii literare europene este o simplă ficțiune. Rorty este în controversă cu raționamentul lui Lyotard. Dar mai întîi să revenim, pe scurt, la problemele metodologice și de teorie a științei.

Concluziile lui Baldensperger și Van Tieghem sînt aspru criticate. Și înainte, și în cadrul comparatisticii. Din punctul de vedere al teoriei științei și al metodologiei, cuvîntul cel mai greu l-a avut Wellek. Argumentația marelui savant american e dublă. El critică, pe de o parte, criteriile anterioare, iar pe de altă parte, își conturează propriile criterii. Critica criteriilor anterioare se referă mai ales la disocierile disciplinare rigide. Pentru că nu are sens – afirmă Wellek – să se facă deosebire între literatura comparată și cea generală. Nu contează că este vorba de două sau mai multe literaturi, de o interacțiune mai simplă sau de un curent mai complicat. Influența lui Walter Scott este un proces unitar în literatura europeană. De ce ar aparține unor științe diferite, de exemplu: Walter Scott în romanul francez și Walter Scott în romanul istoric european? Reducția la interacțiunea celor două literaturi ar însemna degradarea la analiza comer-

țului exterior al literaturii. Studiul autorilor secundari, al influențelor și retroacțiunilor, al miturilor din jurul creatorilor constituie și subiectul istoriei literaturii naționale. Trebuie să se renunțe la ierarhia formulată de Van Tieghem, la trinitatea istoriei literare naționale, comparate și generale. Chiar și numai pentru a evita neînțelegerile. Căci conceptul de literatură comparată este recunoscut. Cel de istoria literaturii generale nu este. Acesta din urmă e cunoscut cel mult sub forma științei generale a literaturii. Ca denumire colectivă a unor discipline parțiale care studiază legile de bază ale literaturii – poetica, teoria literaturii și multe altele. Până aici, critica teoriilor anterioare.

Criteriile proprii se referă mai ales la interpretarea autonomă a operei. Căci singurul obiect posibil al științei literaturii este opera literară. Ea este abordată în unitatea istoriei, teoriei și criticii. Se urmărește în primul rând caracterul literar al operei, în complexitatea ei multilaterală. Ca structură a semnelor purtătoare de sens și valoare. Aici cade accentul pe critică în cadrul științei literaturii. Căci ea este instrumentul înțelegerii textului, al analizei calității și valorii sale. În consecință: literatura trebuie studiată în unitatea ei, fără disociere națională. Cu alte cuvinte, comparația între două sau mai multe literaturi naționale este parte organică a științei literaturii în această interpretare. Poziție intelectuală, nu metodă. Criteriu permanent, nu parte a unei științe. Poziție intelectuală care analizează faptele literare din perspectivă internațional-universală. Criteriu permanent pentru cercetarea faptului literar, independent de hotarele lingvistico-naționale. Căci el presupune unitatea creației și experienței literare. Firește, toate acestea nu înseamnă doar comparație, ci și explicație, caracterizare, evaluare. În acest fel pot fi studiate nu numai paralelisme apropiate, ci și cele îndepărtate. Dar – și în problema dată este esențial – din toate acestea nu rezultă posibilitatea de a concepe și de a scrie istoria literaturii ca știință umanistă a culturii literare europene comune sau ca știință a istoriei literaturii universale. Până aici avem circumscrierea punctelor de vedere proprii.

Istoria și posibilitățile de azi ale comparatisticii sînt studiate de Pierre V. Zima. În planul criticii, el îl depășește în mod radical și pe Wellek. În concepția sa, știința literaturii este analiză de text. El se ocupă de textele ficționale și de corelațiile lor. Aici se încadrează – ca parte – comparatistica. Ca teorie și analiză comparativă a textelor verbale. Această dualitate nu are nimic comun cu teoria de altădată a lui Van Tieghem. Știința generală a literaturii este arierplanul teoretic și metodologic al comparatisticii. Cu ajutorul acesteia, comparatistica decide teoria și metoda cu care își studiază obiectul. Și concluzia finală o enunță mai categoric decît Wellek: toate acestea nu pot îmbrățișa întreaga literatură universală ca unitate. Punctul de vedere al lui Goethe înseamnă, de fapt, o abordare ideologică, fără o semnificație care ar putea fi concretizată teoretic, științific.

În linii mari, pînă aici avem dubiile – în planul metodologic și al teoriei științei – privind posesiunea intelectuală, știința. Ele se completează prin dubii de ordin filozofic. Cu privire specială la “situația postmodernă”.

Are loc însă și procesul intelectual al fundamentării caracterului de *sapientia*, din punctul de vedere metodologic și al teoriei științei. Cu privire specială la “situația postmodernă”. Deci, iată-ne înapoi la polemica dintre Lyotard și Rorty.

Rorty formulează categoric răspunsul la întrebarea de bază a lui Lyotard. Sîntem capabili să ordonăm masa evenimentelor și informațiilor care ne copleșesc, și anume subordonîndu-le ideii care proclamă universalitatea istoriei umane. Nu poate fi vorba decît de o utopie pragmatică. Baza nu este natura morală comună care leagă popoarele între ele, ci o cunoaștere practică. În ultimele secole, în Occident procesele merg – relativ – bine. Această dezvoltare relativ optimală ne orientează spre idealul universal al istoriei umane, mai exact spre modelul acestuia. De aceea se poate susține posibilitatea reală a idealului. Preocuparea nu este încetarea particularismelor culturale, ci apropierea lor. În felul acesta se dobîndește calitatea de membru al unei comunități sociale democratice. Presupunerea este însoțită nu de retorica utopică, revoluționară, a emancipării generale, ci de cea a reformei concrete, pragmatic-tolerante. Unde accentul cade pe înțelegere și dialog, nu pe controverse și antagonism. Cu alte cuvinte, se poate presupune o unitate flexibil-limitată. Aproximarea flexibil-limitată a statelor bunăstării răsăfătate de democrațiile parlamentare, mai presus de parțialul “noi”. Ceea ce, în ultimă analiză, poate fi și baza apropierii flexibil-limitate a culturii, a culturii literare care respectă diversitatea. Tocmai de aceea, să revenim – pe scurt – la problemele de teoria științei și de metodologie.

În mod concret, la ideile lui Wellek. E adevărat, el pune sub semnul întrebării existența autonomă a istoriei generale a literaturii și a comparatisticii în sens disciplinar. La fel, și posibilitatea noului umanism în baza comparatisticii. Dar analizează cu exactitate și unele subiectivisme naționaliste ale istoriografiei literare naționale și comparate, care duc într-o fundătură. El caută un *modus vivendi* lucid, teoretic, între subiectivismul național și utopia cetățeniei lumii. (Asemenea lui Rorty – între idealul universal al istoriei umane și spiritul victorios al particularităților naționale.) El știe: comparatistica a contribuit în bună măsură la schimbare viziunii izolate a literaturilor naționale. Nu împărtășește optimismul lui Etienne. Că se poate scrie o istorie a literaturii universale care să prelucereze și culturile literare orientale. Dar împărtășește viziunea lui Curtius și a lui Babits: cultura literară occidentală ca o textură spirituală în care se leagă mii de fire. În acest sens, comparatistica a acumulat un imens material doveditor. Tocmai de aceea poate să tindă spre formularea trăsăturilor comune, spre idealul istoriei literaturii universale. Sînt necesare și istoriile literare naționale, și cele generale. Dar este necesară mai ales o perspectivă largă, pe care numai comparatistica o poate oferi. În felul acesta, istoriografia literară poate să servească la crearea și conservarea celor mai însemnate valori umane. Merită atenție faptul că Wellek – în *Teoria literaturii*, care a apărut în '48, deci imediat după Al Doilea Război Mondial – formulează și mai univoc. Adică mai univoc decît în studiile sale de mai tîrziu. Mai univoc cu privire la istoria literaturii ca știință umanistă a culturii literare europene comune. El afirmă clar: există continuitate între cultura literară greco-romană, cea medievală și cea occidentală modernă. Există legături strînse între literaturile europeană, rusă, nordică și sud-americană. Cu alte cuvinte, există cultură literară unitară, care poate fi urmărită în timp și spațiu. Acesta e domeniul de cercetare al comparatisticii. El vorbește deci aproape exact la fel ca și Babits în limbajul poetic și Curtius în cel științific. Menționează chiar numele lui Curtius, celebra lui carte *Literatura europeană și evul mediu latin*, și la fel de celebra *Mimesis* a lui Auerbach. Și anume, ca încercări valabile de

istorie literară universală. Căci operele lor urmăresc drumul toposurilor literare și al realismului literar în întreaga tradiție literară europeană.

În linii mari, pînă aici avem fundamentarea – în planul teoriei științei și al metodologiei – a procesului spiritual, adică a caracterului de *sapientia*. Care se completează și prin fundamentarea din punct de vedere filozofic. Cu privire la “situația postmodernă”.

Chiar dacă nu formulează clar, toate acestea sugerează – sau poate “radiază” doar – ceva foarte important, anume că nu se poate renunța la istoria literaturii ca știință umanistă, ca știință posibilă a culturii literare europene comune. Dacă nu poate fi dovedit caracterul ei de *scientia*, trebuie conturat caracterul ei de *sapientia*. Toate acestea mai sugerează – sau poate “radiază” doar – unele corelații strînse; cultura literară cultivă cele mai bune capacități umane, acele capacități umane în a căror cultivare estetica lui Kant caută sensul artei. Ceea ce contribuie la decizia liberă pe care omul o poate lua asupra propriei sale existențe și condiții. Firește, în sensul lui Pico. Adică: condiția sa umană să nu coboare “în jos”, spre animalitate, ci să se ridice “în sus”, spre divinitate.

Cum va evolua cultura literară europeană și știința umanistă referitoare la ea, nu pot să știu. Pot avea presimțiri nefaste, dar nu cunoștințe exacte. Dar pot să citez două mărturisiri, între care pot să aleg – în funcție de dispoziții.

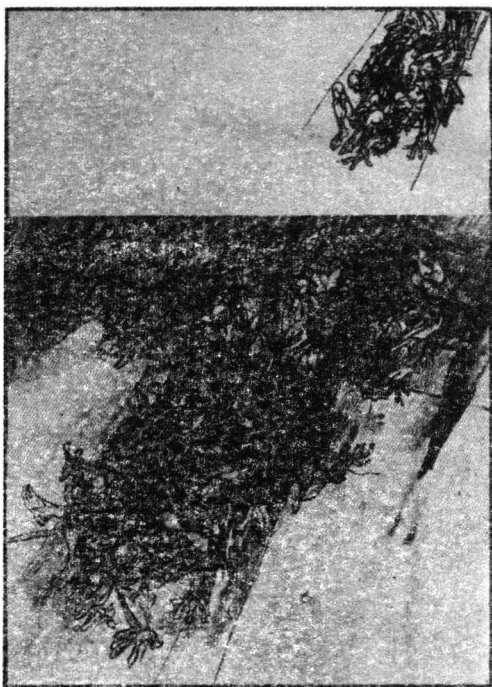
În etapa ascendentă a culturii romane, Cicero avea păreri optimiste despre corelațiile posibile dintre cultura literară și elementul uman: “... apăr și punctul de vedere conform căruia, dacă la un talent natural scriitor se mai adaugă un fel de discernămint științific și putere imaginativă, atunci se dezvoltă acel ceva unic, imposibil de numit [...] și chiar dacă nu putem spera un asemenea beneficiu, dacă din aceste studii nu am avea decît delicii, cred că putem admite că arta înseamnă cea mai nobilă și mai demnă de om destindere a spiritului. Căci dacă celelalte nu corespund tuturor ocaziilor, vîrstelor și situațiilor, această preocupare încîntă bătrînețea, înfrumusețează împrejurările fericite, oferă refugiu și consolare în restrînte, încîntă acasă, nu ridică piedici în forum, petrece cu noi nopțile, peregrinează cu noi și se retrage împreună cu noi la țară”.

În etapa de decadență a culturii europene, Babits este pesimist cu privire la legătura posibilă dintre cultura literară și umanitate: “... scriitorul nu a mai contemplat de sus lumea, ci a coborît în viață, în luptă. Nu a voit să mai ofere norme realității. Dimpotrivă, realitatea a devenit unica măsură și normă a artei sale. Această artă a devenit tot mai trupească, mai telurică, mai sîngeroasă. Ignoranța este avantaj aici, iar inteligența o povară. Pe vremuri scriitorul a reprezentat înalta spiritualitate; acum el a devenit admirator al faptelor brute, elogiator al forței oarbe, îndrăgostit al singelui și instincțelor. El nu își poate imagina valoarea și dreptul la existență decît în slujba vieții. Dar în slujba actuală se dovedește prea puțin util. Pe vremuri a fost o putere spirituală, azi e un luptător slab și o putere disprețuită. El însuși și-a diminuat arta în fața vieții și în multe părți s-a lăsat a fi unealtă acelor tendințe care sînt în contradicție mai ales cu esența sa și primejdiesc total posibilitatea vieții spirituale”.

În românește de Florica Perian

NOTĂ

În studiul meu m-am sprijinit pe următoarele lucrări: Babits Mihály, *Az európai irodalom története*, Nyugat, 1935; Fernand Baldensperger, *La littérature comparée: le mot et la chose*, în *Revue de la Littérature Comparée*, 1921; Ernst Robert Curtius, *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*, Bern, A. Francke Verlag, 1948; Ernst Robert Curtius, *Az új Franciaország irodalmi úttörői*, Budapest, Franklin Társulat; Jean-François Lyotard, *A posztmodern állapot. A történelem egyetemssége és a kulturák közötti különbségek*, în *A posztmodern állapot*, Budapest, Századvég, 1993; Josef Nadler, *Literaturgeschichte der deutschen Stämme und Landschaften*, Regensburg, Druck und Verlag J. Habbel, 1912; Ervin Panofsky, *A művészettörténet mint humanista tudomány*, în *A jelentés a vizuális művészetekben*, Budapest, Gondolat, 1984; Richard Rorty, *Kozmopolitizmus emancipáció nélkül*, în *A posztmodern állapot*, Századvég, 1993; Paul Van Tieghem, *La littérature comparée*, Paris, Armand Colin, 1931; René Wellek, *A History of Modern Criticism 1750-1950*, Yale University Press, 1991; *Name und Wesen der vergleichenden Literaturwissenschaft. Vergleichende Literaturwissenschaft heute*, în *Grenzziehungen*, Stuttgart, Berlin, Köln, Mainz, Verlag W. Kohlhammer, 1972; *Die Krise der vergleichenden Literaturwissenschaft*, în *Grundbegriffe der Literaturkritik*, Stuttgart, Berlin, Köln, Mainz, Verlag W. Kohlhammer, 1971; René Wellek-Austin Warren, *Az irodalom elmélete*, Budapest, Gondolat, 1972; Pierre V. Zima, *Komparatistik*, Tübingen, Francke Verlag, 1992.

SEBESTYÉN MIHÁLY

BLOCUL DE EST

Lighene, vase peste tot. Pe dușumea, pe scaunul de bucătărie, pe marginea mobilelor. Nici să te miști nu mai poți în casă. Picuri de apă curg în jos pe perete, se preling de sub tencuială, de-a lungul grinzilor de beton, alunecă printre tablouri și, ritmic, ca picătura chinezească înnebunitoare, cad în castroane, în lighene. Vasele trebuie mereu aranjate sub ele.

– Ce e, la voi s-a organizat etapa județeană a concursului de spălătorese “Mama lui József Atila”?

Întreabă de parcă nu ar vedea. Îl aduce curiozitatea aici ca să facă pe istețul, în loc să găsească undeva un meșter. Un tinichigiu sau unul care să pună carton gudronat, că blestematul de acoperiș ia apă pentru a patra oară numai în primăvara asta.

– Nu este. E sezon, vă rog. Trebuia să spuneți mai devreme.

– Când, în cei șapte ani de secetă? Poate încă din Egipt, nu? Și recomandare de la cine să aducem, de la Moise sau de la faraon?

– Nu glumiți, vă rog. Asta e treabă serioasă. Momentan nu avem nici un om liber. Poate la sfârșitul lui septembrie, începutul lui octombrie. Până atunci, ca să zic așa, firma este angajată. Sînt atîtea acoperișuri de bloc, înțelegeți, făcute de mîntuială, de cîrpaci... da, de cîrpaci... he... he.

La alte observații renunță. Introduce expunerea de situație a lui Knopp în caietul de reclamații. De bunăvoie, fredonînd. Îl închide și se uită întrebător la Knopp.

Acum să se ducă dracului? Să se care fără să fi isprăvit nimic? La radio au spus că mai putem conta pe ploi durabile cel puțin două săptămîni. Dinspre apus, mase de nori grei evoluează spre interiorul continentului. Mase de aer umed de origine atlantică.

Vin pachete de ajutoare din Europa pentru răsăritenii recent eliberați. Pentru Blocul de Est. Ei bine, doamnelor și domnilor, onorat public, noi locuim în acest Bloc de Est și acoperișul ia apă tot timpul, putrezesc grinzile, pereții și parchetul, covoarele duhnesc a jilăveală, vopseaua se scorojește pe pereți.

Est. Nu contează. Aici nimeni nu mai împarte pîine, slujbe, gudron, acoperiș. Aici omul pierde, nu poate decît să piardă.

E conștient că ploaia a fost inventată demult, iar acoperișul este de aceeași vîrstă cu civilizația umană.

De altfel, nu se vede prea mult din el.

În zori a ieșit pe acoperișul casei. Pe platoul blocului de est. Deasupra locuinței lor, într-o adîncitură, apa de ploaie adunată era pînă la genunchi. Nici cușca de filtrare nu se mai vedea. A scormonit la întîmplare în lacul verzui. I-au trebuit cîteva minute ca s-o găsească.

A tras de ea, a scos-o la mal ca pe o barcă pentru reparații la docuri. Apa a rămas nemișcată.

Pe mal, oase albe risipite. Cărbunii stinși ai unui foc. A fost serbare cîmpenească. Întîlnire de taină a pescarilor braconieri. Naturaliști care au observat viața lacustră, consumînd între timp un mamut.

Trage oasele lîngă horn. Se zice că aduc noroc.

Knopp cere să i se aducă mătura și un fier lung. Nevasta lui stă în ușă, îmbrăcată în halat de baie. Alarma și nesomnul îi ard în privire ca unei văduve de război care încă nu a perceput textul telegrammei primite cu trei minute în urmă. Semnalul morții eroice.

Nu au nici cheia de la ușa de fier care închide acoperișul. La cine este? Cine păzește cu grijă antena TV înfiptă în solul de gudron chiar deasupra capului lor? Trebuie să sune la toți vecinii. Douăzeci de minute cel puțin. Douăzeci de minute ucigătoare de nervi.

Ocolește cu grijă cablurile. Pornește în direcția acoperișurilor vecine.

Excursie matinală. E singur deasupra orașului. De cîtiva ani nu au mai putut pleca într-o călătorie. Vacanță împreună? Cu ce, ia spune-mi, din ce bani un *séjour* de două săptămîni pe litoral? Așa ceva, vreau să vă amintesc, costă o avere și noi, domnilor – se înclină în direcția geamurilor și a plopilor – ne tragem zilele din leafă, dacă nu ați binevoit să observați.

Nu au observat. Fiindcă noi nu sîntem întreprinzători, nu mergem la cinematograf, nu avem societate, ne ferim de scandal, nu citim decît ziarul local. În viața publică nu mai avem loc. Oare am avut vreodată?

A parcurs deja kilometri. Ușor, aproape că a sărit peste prăpastia străzilor. Ca și cum ar fi fost doar crăpături în asfalt. Salturile i-au smuls din piept strînsoarea. S-a dilatat, s-a umplut cu aer. Plutea.

Peretele unei case, sau mai curînd cort văzut din profil. Să fie aici capătul drumului?

Întră prin lucarnă. Trebuie să fie o locuință, căci sînt paturi și oameni în ea. Jucării împrăstiate pe dușumea, un Legoland început. L-au întrerupt. Copiii n-au mai avut chef să continue. Pivnițele Lego s-au umplut cu apă.

Ori poate i-au trimis părinții la culcare. Deși copiii mai cred că ceea ce construiesc are sens. *Acoperiș*. Zău că asta seamănă cu o monomanie în dezvoltare frumoasă. "Trebuie scuturată", "nu e voie să ne gîndim mereu la același lucru" – ar spune doctorii. Doctorii?! Ar fi culmea să alergăm la doctor fiindcă acoperișul a luat apă.

Măcar dacă ar putea să se îmbete. Crită, pînă la inconștientă. Din pod și pînă în pivniță.

În odaie plutește mirosul strătut al trupurilor în zorii zilei. Pilotă grea, cearșături mototolite.

Nu le pasă de Knopp. Par a fi obișnuiți că pe aici trec elefanții albi spre lacul de pe acoperișul casei Knopp. Dulapuri cu uși rupte, farfurii ciobite, papuci scîlciți semnalează frecvența trecerilor.

Salută. O femeie scoate capul din mlaștina pernei și îi face semn pe unde să meargă. Bigudiurile îi întind rotunjimea capului, îl fac hopuros – peșteri și văi cu sărături. Peste zi poate că e frumoasă. Ar putea fi vînzătoare. Nu, mai bine agenta unei firme internaționale care a ales orașul lor pentru ascunderea în pămînt sau scufundarea

în lac a deșeurilor periculoase. De exemplu, lacul de pe casa Knopp ar fi potrivit. Femeia a discutat de mai multe ori cu firma, e de înțeles că se grăbesc, pînă cînd nu apar ecologiștii.

E interesant că soțul nici nu se trezește. Și dacă nu e soțul ei? Ce-ți pasă? E frumos din partea lor că te lasă să treci.

Din odaie iese direct într-un hol. Sală de ședințe. Conferențiarul încearcă să țină trează atenția. Demonstrație cu proiecții. Dar în rîndurile de scaune sînt tot mai multe goluri. Ascultătorii pleacă rînd pe rînd. *Die Abschied-Symphonie von Joseph Haydn*. Interesant, zile în șir nu și-a amintit titlul și acum, dintr-o dată, în această sală de ședințe îi apare în față partitura cu copertă galben-verzuie, cu litere gotice, de pe masa mătușii Lucy, în timp ce profesoara de muzică ridică mîna și explică *Simfonia despărțirii*.

Mătușa Lucy, asistența pleacă zgomotos; unde-i ironia fină, lumînările stinse una după alta? Ies plictisiți, iar conferențiarul gesticulează tot mai disperat, de teamă că glasul i se pierde în murmurul conversațiilor și căscăturilor din șirul de scaune. Frazele lui întortocheate se încurcă, imaginile se inversează din greșală. Își cere tot mai des scuze.

“Aici e partea de acoperiș a casei Knopp” – se avîntă el pe neașteptate înveselit. Auditoriul se liniștește. Cei din ușă se apropie de scaunele laterale. Se așază chiar. Din coridor apar în ușă capete cu pălării. Se descheie nasturii de la paltoane.

Imaginile de acum o jumătate de oră rulează pe pînza albă cu sclipiri de cristal.

Apare Knopp ieșind pe acoperiș, cotrobăitul în apa verzuie, descoperirea triumfătoare a filtrului, scormonitul cu drugul de fier în jgheab, gîlgîitul apei, spatele îngut al lui Knopp, clefăitul pantofilor lui muiți în apă.

Cîtiva se înveslesc.

Alții, dimpotrivă, se revoltă. Protestul se înscrie pe fețele lor.

“Din punct de vedere ecologic, domnul Knopp, care ne-a onorat cu prezența, a declanșat un *proces ireversibil*. A drenat singurul lac de acoperiș autentic din regiunea noastră.”

Urmează un șir de imagini de tipul *ce ar fi fost dacă nu*, produse prin stimulator: protozoare, unicelulare care – după cum se știe – populează Terra, din profunzimile oceanelor și pînă la hotarele zăpezilor eterne; se zbenguie flagelatele, se cățăra rizopodele, se împrăstie monocelularele cu spori, pe numele lor mai științific sporozoare și, cu vaga nostalgie a roiului de stele din zori, devin palide în imagine ciliatele; urmează algele, Euglena Viridis, planctone plutesc voalate, la suprafața lacului apare lîna broaștei, insule minuscule se înnuțesc în procesul dezvoltării accelerate; evoluția se lățește, apar coroane de trestie și rogoz pe tîmpla apei stătute; stejari paluștri se înalță cu bubuit vag, sălcii plîngătoare își întind cortul tratat cu vitamină pe luciul apei – complăcîndu-se categoric în situație... și unde sînt încă păsările de baltă?

“Iar elefanții nu au unde să meargă. Nicăieri în zonă o asemenea posibilitatea de a-și stinge serea... Adică nimic pentru elefanții albi și speciile protejate.”

Se face auzit primul *pjui*. Fluierături, tropăit, manifestări de puslamale în rîndurile tineretului. În sală mai sînt unii care mormăie, nu se înțelege ce spune conferențiarul; stați jos, nu vedem imaginile; dar atitudinea demonstrativă a ecologiștilor nu mai poate fi potolită. Printre rînduri, dezgustul, revolta, disprețul se răspîndesc cu înțelea

fulgerului. De undeva apar și pietrele. Pietriș de râu, pietre de pavaj cu semeție pariziană, fărîmături de la construcții, balast, rămășițe ale unei alei uitate.

Aceia despre care Knopp a crezut că au spălat putina demult reapar la vestea scandalului. Mulțimea înversunată sporește, se agită, se revoltă. Moarte lui Knopp, *ucigașul elefanților albi și al flagelatelor verzi*. Se apropie tot mai mult de el. Majestate amenințătoare.

“Ar fi putut fi salvat. Declarat rezervație de către autorități...” – se lamentează oratorul din adîncul mulțimii, deși probabil că nici nu mai este în sală.

“Și a avut tupeul să vină aici!”

“Nu e adevărat, s-a lăsat invitat tipul. Impertinență nemaipomenită. Neobrăzat.”

Knopp încearcă să iasă prin apartamentul în care deunăzi mai treceau elefanții albi. Ușa a fost bătută în cuie, ba au pus de-a curmezișul ei și o bantă de oțel ruginită. Ca și cum nu ar fi fost folosită ani de zile.

Mulțimea îl înghesuie la perete.

Și atunci zboară prima piatră lîngă el. La o palmă distanță de ochelari. Lentile bifocale, nu se pot procura decît de la Budapesta sau Viena. Mai are timp să-i scoată la repezeală.

Ocean furtunos, mormînt de valuri biciuite de vînt. Pietre ascuțite i se înfig în trup. Durerile se înlănțuie, nici una nu are timp să crească, să aducă roade. Mîna-i pipăie ceva umed. Doar n-o fi sînge?

Se trage în jos, se face ghem și, instinctiv, își încrucișează brațele în față. E bine că măcar e întuneric.

Îl apucă pe Knopp ghemuit la pămînt și încep să-l scuture. Multă vreme.

Chipul soției nălucește deasupra lui.

“Cred că apa pătrunde prin acoperiș” – murmură abia auzit. Și Knopp nu mai vede decît spatele femeii pornind spre baie după vase.

În românește de Florica Perian

ESTERHÁZY PÉTER

CINE?

PARAGRAFE DESPRE O MARE OPERĂ

“Cred că nu sunt o structură excesiv de sensibilă, – zice Bodor Ádám într-unul din interviurile sale –, dar e foarte penibil să suporti succesul. Asta-i pentru boxeri, nu pentru artiști.” Așa se face că nutresc speranța ca textul ăsta să nu-i încapă pe mână, căci, n-am ce-i face, intenția e ca penibilitatea sus-amintită să sporească, să se tot adune și-adune. Cel mai frumos ar fi ca metalurgistii organizați să stea la coadă în fața librăriilor din Zürich, iar sărmanul Egon Ammana, editorul cărții, să-și frângă mâinile pe lângă tiparnițele sfîrșitoare, fumegătoare, întrebîndu-se înfricoșat dacă vor face față suprasolicitării. Dar după aceea îmi vine în minte așa-numita constantă-Enzensberger (Enzensberger zice că orice carte, independent de mărimea țării, a limbii, în Islanda sau în S.U.A., în Brazilia sau în Elveția, are întotdeauna 2738 [?] cititori), așa că ne-am mulțumi cu nădejdea că această carte își va găsi cititorii destinați ei. De altfel *Sinistra* a apărut de curînd în Norvegia, se vede treaba că e o carte cu trecere la munți. Bodor e într-adevăr un mare specialist al ținuturilor muntoase, ceea ce se va putea verifica fără dificultate citindu-l.

Textul de clapă, *prin urmare deci* nu puține comentarii critice, ne informează că Bodor ăsta e unul din cei mai importanți autori ai tinerei generații. De important e important, nu-i vorbă, dar că ar fi tînăr... La anul face șazecei. În chestiunea asta, evident, contează doar părerea necruțătoarelor studente. Ce-i drept, n-aș zice nici că are anii pe care-i are. Bodor pare un îns așa, ca la patruzeci, dintotdeauna și tot mereu. Un bărbat dintr-ăia. Din prima, asta sună destul de aiurea. Dar acum să nu ne gîndim la unul din indivizii ăia de patruzeci de ani, care s-au trădat pe sine, cufundați pînă peste cap în lume, în treburile zilnice, ci mai degrabă la acela care știe deja totul, știe aproape tot, căci le-a trăit pe toate, și-a pierdut, ce-i drept, inocența, dar a rămas fidel totuși față de ceva, față de un *œ* deloc lesne exprimabil. Să zicem că Bodor e credincios liniștii, fidel liniștii sale, tăcerii sale, tăcerilor sale. Cînd, cu cîțiva ani în urmă, a suferit un grav accident rutier și, pierzîndu-și cunoștința, prietenul său îl zgîlțîia și-l întreba: cum te simți? – a răspuns: nu prea grozav, apoi, vreme de-o lună și mai bine, n-a scos un sunet. Fapt pe care Bodor l-a comentat astfel: “Cînd ești la strîmtoare, să nu flecărești. Am încercat și eu să mă exprim mai cu miez... Trebuie să fie îngrozitor să nu ți se îndeplinească lucruri groaznice. Iar moartea e un lucru foarte apropiat”.

Locuitorii districtului Sinistra nu sunt amenințați de grozăvia asta de a nu avea parte de grozăvii. Deși, cine știe? Groaznic e ceea ce trece drept groaznic. Ceea ce se poate ști sigur e că asta-i o lume unde n-ai nevoie de bicicletă. Dacă s-ar întîmpla deci să sosești călare pe bicicletă, dragă Cititorule, las-o rezemată de-un gard, are cine s-o ia de-acolo. Aici totul le aparține vînaătorilor de munte.

Mă tem că propoziția asta e mai inteligibilă la Budapesta sau Varșovia decât la Ziirich sau Londra. Așa am crescut, știind că totul e al cuiva, mai exact, întrucît nu e al nostru, evident că e al cuiva. Colac peste pupăză, ne-a mai fost dat să și auzim fără conținere că totul e al nostru. Din numeroase motive, e bine că s-au sfîrșit dictaturile est-europene. Una din aceste consecințe pozitive e că putem citi mai liber, mai bogat această carte. Nu suntem nevoiți să vedem în ea o parabolă politică, nu trebuie să facem eforturi de transpunere, să descifrăm sensurile pentru ca întîmplările să-și capete adevărata înfățișare. Aceasta nu implică aici o ascunsă critică a stărilor de lucruri din România și nu constituie vreo apologie ungurească. (Bodor s-a mutat în Ungaria din România, din Ardeal.) În vreme ce, firește, face trimitere la consecințele devastatoare ale blocării accesului la cultură, vorbește despre zbaterea chinuitoare între limbi, despre faptul de a fi fără limbă, fără de grai. Într-o dictatură, toată lumea e minoritară, știm asta. Și în lumea lipsită de cultură toți sunt minoritari, fragmente, frînturi.

Însă orice lectură am aborda, trebuie să recunoaștem: e o lume sălbatică, dură acest "district". Legile naturii se amestecă, se combină cu legile unei puteri necunoscute, de categoria a doua, sunt legi de-un anume fel și incontestabile ca atare. Ca să recurgem la un *bon mot*: suportabila povară a existenței.

Orice carte mare, chiar și cea mai cu picioarele pe pămînt, mai realistă, ne confruntă cu un univers poetic, cu legi întocmite pe măsura sa. Cele cunoscute se amestecă, se amalgamează cu necunoscutul, sunt pe punctul de a crede că știm despre ce este vorba – și apoi... ne apare în prag o femeie cu fund ca de catifea și iată-ne întorși pe dos. Cum se poate una ca asta. A trimis-o colonelul.

Nu e un loc atemporal: ăsta-i timpul tovarășilor polonezi și al Kinder Surprise-ului.

Ne poate veni în minte la o adică și Kafka, dar în legătură cu ce nu ne gîndim noi la el în zilele noastre!? În orice caz, să nu uităm că bravii convivi praghezi ai lui Hašek se stricau de rîs apropo de scrierile lui Kafka. Cică s-a metamorfozat în gîndac!...

Metalurgistii organizați, sprijin de nădejde pentru cărțile noastre, pot afla și multe lucruri utile din opera asta. De pildă, că nu e bine să-i rămii dator unui colonel. În schimb, un colonel mort nu e colonel. Mai apoi, dacă ajungem să evadăm cu un camion, să nu ne vîrîm în nici un caz cu hainele ude printre cărnurile înghețate. Înainte de culcare să nu urinăm pe fereastră, căci... Iar dacă apare un militar, ne pitim după ușă și, aidoma cîinelui, urinăm cîteva picături în colț. Atîta despre urinat. Putem afla că gemenii sunt buni din multe puncte de vedere, în trei se poate cauza multă bucurie reciprocă. Și ne mai poate fi de folos să cunoaștem că piticul se usucă mai ușor. Și că la ananghie ne e de ajuns să filtrăm spiritul denaturat printr-o obială. Desigur, cărbunele e mai bun. Sau miezul de pîine. Bureții. Zdrobeala de afine. Din avertismentul soțului femeii cu fund de catifea reiese și că în pădure o duci cum o duci vreo zece zile cu conuri, cu țurțuri fără sare, într-o scorbură umedă, dar după aia gata: te pornești și-n patru labe să te predai. Și în drum îți rămîn urmele palmelor, ale genunchilor pe zăpadă.

Cartea începe ca un Chandler. Nu continuă la fel. Ca toate lucrurile bune, e bogată și ea: o poți citi ca pe o investigație sociologică, o descriere politică și culturală, o rugăciune adâncă, apoi ca pe o subtilă performanță poetică postmodernă (analiza se amână), ca pe dovada existențială a așa-numitului scriitor ardelean, poate fi citită ca o fosilă a unei luni arhaice și așa mai departe. Inepuizabilă.

Chit că criticilor le place, n-are sens să vorbești în cazul lui Bodor de pesimism. Districtul, circumscripția Sinistra nu e o lume întunecată. Doar că aici lumina cade mai altfel. Alta e dragostea și alta trădarea. Limitele sunt în altă parte. N-aș zice însă că e o lume fără morală. Sau, în orice caz, nu e fără de lege. Cei ce intrați aici – nu, nu lăsați orice speranță, propriu-zis despre speranță nici nu poate fi vorba, pe aia ați lăsat-o la granița districtului, o dată cu bicicleta și cu numele. Să-ți uiți numele. Aici toate numele sunt nume de împrumut. Pseudonime. Evident, și acela de Bodor Ádám.

Bodor știe teribil să scrie, în vreme ce nici pomeneală la el despre știința scrisului (nici despre scris). Îmi stârnește în repetate rînduri admirația această densitate, această plenitudine a cuvintelor, textul străluminat, această materie bogată și rezistentă pe care a întretesut-o aici omul ăsta. Traducător: Hans Skirecki. Nu cred că a fost simplu. Într-o traducere, îmi închipui, numai simplul e complicat și complicatul e complicat, presupunînd că cele ce nu-s simple sunt complexe. Stop! – Un scriitor n-are nimic, doar cuvintele. Nici tată, nici mamă, nici patrie, nici Dumnezeu, numai cuvintele. (Respectiv, nici asta nu-i chiar așa. Am tată, cum să n-am, am din plin, am avut și mamă, am de toate, în șir. Și atunci, iar așa: *doar cuvintele!*) La Bodor asta reiese la modul absolut exemplar tocmai pentru că, citindu-l, nu ne gîndim cîtuși de puțin la cuvinte: ne gîndim la umilințe, la faptul de a te afla aservit, la cheremul cuiva, la speranță, la gheață, la brumă, la pădure, duhoare, urs, rachi, bărbat, femeie.

La Elvira Spiridon cea cu fundul de catifea, la Aranka Westin cea cu imense fese albe, la Cornie Illafeld cea preschimbată dintr-o zîină languroasă într-o animală păroasă, la Bebe Tescovina, ai cărei ochi luminează noaptea ca ai rîsului.

Bodor se află într-o relație elementară cu natura. Întîlnim puține descrieri atît de *frumoase*. Înfățișări ale peisajului. Ca și cum lumea ar fi mai frumoasă fără oameni. Ei da, numai că atunci n-ar fi inexistent doar districtul Sinistra, ci nu l-am avea nici pe Bodor și atunci n-ar exista nici frumosul. Și nici frumos n-ar fi. Nomen est omen: nefericit, sinistru perimetru. Adică nu toate circumscripțiile, districtele, zonele sunt neapărat așa. Totuși, mai mult sau mai puțin, așa sunt.

Că avem de-a face aici cu realismul sau cu suprealismul sau cu realismul magic – e o chestiune cu care nu prea merită să-ți bați capul la ora actuală. Sau nici n-a meritat vreodată? E din ce în ce mai sigur că cineva ne visează. După această carte ne vine să întrebăm, cu o curiozitate crescîndă și o groază constantă, ce ne facem dacă acest cineva se trezește? Cine?

În românește de Paul Drumar

TOMPA GÁBOR

SPAȚIU ȘI LIBERTATE

Spațiul este ceva ce își are locul stabilit, ceva purificat până la o limită – în greacă peras. Hotarul nu este locul unde ceva încetează, ci – după cum grecii au înțeles – locul unde ceva începe să existe. De aici vine notiunea: khorizmos, adică hotar. În esență spațiul este acel ceva ce își are locul pregătit, ceva lăsat liber în hotarele proprii.

MARTIN HEIDEGGER

De un timp încoace constatăm (BITEF, Teatrul Națiunilor, Shakespeare Fest și alte festivaluri internaționale de teatru, sau, la noi acasă, manifestările teatrale antice de la Histria și Constanța) că spectacolul și publicul există și acționează într-un spațiu care nu este clădire pentru teatru, cu scenă și sală, ci devine teatru prin prezentarea spectacolului, tot așa cum înainte, prin prezența și acțiunea oamenilor, fusese cu totul altceva: adăpost, biserică, fabrică, stradă, curte, baie...

Teatrul-clădire: teatrul-repertoriu este o instituție care există și când nu este spectacol, în care modelul artistic interior și cel al comportamentului uman este stabilit de ierarhia socială și abia în al doilea rînd de cea artistică și umană. Convenția socială o înlocuiește pe cea artistică. Acesta e teatrul grupurilor sociale și nu al contribuției individuale la acțiunea creatoare. Efectul acestui teatru își are rădăcinile în exigența culturală sau, mai exact, în exigența culturii; astfel, acest teatru apare ca formă a culturii.

Teatrul “din afara clădirii” există numai în măsura în care “este” și pe nici o altă bază; deci, teatrul într-un anumit spațiu nu poate fi deghizat, caracterul spațial rezidă în faptul că acolo se face teatru.

Nimic nu poate înlocui corpul, prezența; absența anulează inevitabil existența ca teatru a unui asemenea spațiu. Curtea devine din nou curte, fabrica devine iarăși fabrică, litoralul din nou litoral. Acest teatru există așadar prin acțiunea teatrală și numai prin ea își cîștigă numele. Nu are portar, nu are secretar, nu are ușă, nu are sufleor. În acest teatru nu există nici un fel de ajutor. Există doar cei ce joacă piesa, pe care trebuie să o știe, căci altfel spectacolul nu poate avea loc.

Toți cei ce se află în acest spațiu trebuie să fie responsabili, pentru ei și pentru ceilalți. Nu există menajamente, nu există “zi proastă”. Aici este ceea ce este, ieri a fost altceva și mîine iarăși va fi altceva, dacă nu va mai fi teatru, dacă nu se va juca piesa. Niciodată nu va mai fi ceea ce este acum și de aceea în asemenea teatre, în asemenea locuri, trebuie să fie ori repetiție, ori spectacol; altfel acest spațiu nu există ca spațiu teatral.

Nu este rampă, nu este departajare. Sînt eu, tu și alții; eu și lumea, eu și spațiul, eu și teatrul. Acel al doilea nu poate fi înlocuit prin nimic, căci totul este vizibil, din

toate cele patru laturi. Acest teatru este libertate, terenul libertății pentru ceva. Este sau nu este. În clipa în care nu este, nu există deloc.

La început, pretutindeni în lume s-au făcut greșeli cu acest fel de teatre. S-au îngrijit, de exemplu, să elimine "elementele perturbatoare", cum ar fi cafenelele sau zgomotul circulației din jur, dar în acest fel s-au limitat condițiile reale, vii, ale "vieții". Cu timpul a devenit tot mai clar că ceea ce este perturbator, "negativ", în asemenea condiții nu poate fi eliminat, dar poate fi învins tocmai prin desfășurarea actului teatral. Rezultatul a fost că s-a luat în calcul întregul teren. Au luat naștere spectacole la care putea să plouă, să ningă, să bată vântul, căci prin actul teatral totul devenea parte a spectacolului, spațiul cu întreaga sa configurație și particularitate.

Teatrul într-un anumit spațiu nu înseamnă un timp în care se joacă, ci promovarea ca teatru a locului *în care* se joacă. Acest teatru înseamnă totodată dominația regizorilor și actorilor de azi asupra tehnicii.

Acest teatru nu se sprijină pe altceva decât pe corp; aici nu se poate minți, căci corpul nu este capabil de minciună; în mod necesar, el există la modul autentic, sau nu există. El este viu sau mort, joacă sau stă liniștit, e frumos sau urât, proporționat sau neproporționat, cumpănit sau isteric. Iar în cele din urmă, ori domină împrejurările, ori le suportă, deci chiar fără să vrea întruchipează drama.

Teatrul în spațiu se desparte de impasibilitate, de insensibilitate. Acest teatru este senzorial, deci vizează prezentarea realității, iar realitatea apare ca teatru, acțiunile și fenomenele din afara teatrului devin vizibile. Acest teatru este un teatru primar, ceea ce fără îndoială este valoros, căci lucrurile extraordinare devin firești, iar cele firești devin nefirești. Prin corporalitatea sa, acest teatru are o etică și de aceea tragedia este posibilă aici. Natura este câmp de luptă, dar ea este cinstită, legică, severă și este sensibilă, dar nu sentimentală. Un asemenea teatru este *agon*, luptă; viteazul este viteaz aici, canalia este canalie și, într-un fel, totul dă naștere la conflict. Ori-ori.

În acest teatru este greu de menținut o ierarhie care nu se bazează pe talent, pe forța argumentelor. În primul rând: toți cei ce doresc să fie aici, sînt aici – iar cei ce nu doresc, nu sînt. Apoi: nu există locuri sau poziții mai convingătoare sau mai puțin convingătoare: toată lumea este pe pămînt, sub cerul liber. Nimeni nu intermediază, toată lumea exteriorizează, fiecare este silit în mod inevitabil să-i întîlnească pe ceilalți și de aceea în acest teatru Eros este conflictul. Aici nimeni nu este moșit. Omul este singur, împreună cu toată lumea.

Iată de ce acest teatru trăiește în timpul verii, cînd alții caută șantiere alternative. Căci în teatrul spațial se poate mîncea, se poate dormi. Acest teatru este cămin. Teatrul-clădire presupune că oamenii trăiesc undeva în alt loc. În teatrul spațial se poate trăi. Diviziunea muncii și odihnei, a efortului și distracției, încetează. Totul există laolaltă, sau nu există deloc. În acest teatru niciodată nu ne putem întoarce la fel ca înainte, dar nici nu putem pleca la fel ca înainte. Ceva se întîmplă. De un asemenea teatru totdeauna ne vom aduce aminte. Și ne vom aminti altfel decât de un spectacol văzut în teatrul-clădire tradițional. Căci acest teatru există în funcție de ceea ce se întîmplă acolo și atunci. Acest teatru înseamnă lumea. Tace sau vorbește în toate limbile. Iar după îndepărtarea eșafodajului, a cablurilor, după împachetarea geamantanelor, după curțile

dărîmate și clădirile pustii, golul este atît de imens, încît acest teatru trebuie repetat iarăși și iarăși.

Firește, este nevoie de *permanentă*, de teatrul-clădire. Dar este necesar și ca *tot mai mulți regizori, actori și critici să cunoască celălalt gen de teatru* și să țină seama de el ca *una* din marile posibilități ale formelor variate de spectacole teatrale.

În românește de Florica Perian

RĂSPUNSUL ACTORULUI

Am adresat actorilor Teatrului Maghiar de Stat din Cluj (mai multora decât au răspuns!) următoarele întrebări:

1. Câți ani ați petrecut (de când sunteți) pe scenă? În cadrul căror teatre?

2. Ce părere v-ați format despre public? Ce categorii de public ați avut prilejul să înfiliți? Cum ați perceput așteptările publicului?

3. Care a fost cel mai mare succes (de-a lungul întregii cariere, în teatrul Dvs.)? În general: cum ați defini Dvs. succesul? (Recunoaștere profesională, premii, număr de spectacole, aplauze ș.a.m.d.)

4. Ați fi dispus să faceți o caracterizare a teatrului maghiar din România? Dacă da, în ce măsură credeți că sunt justificate repertoriile, obiectivele profesionale, stilul de interpretare promovat de anumite teatre?

5. După părerea Dvs., care este relația sănătoasă dintre actor și regizor?

6. Există deosebiri (în condiții ideale și în practica actuală) între "teatrul minoritar" și "teatrul majoritar"? Teatrele care funcționează în condiții minoritare (în spetă, cel maghiar din România) au oare și îndatoriri speciale? Dacă da, care sunt acelea?

7. E posibilă existența simultană, în același cadru instituțional, a teatrului de artă și a teatrului "popular"? Cum credeți că s-ar putea realiza teatrul experimental, activitatea de studio, în 1995, în România, într-un teatru maghiar (de provincie)?

8. Ce părere aveți despre formarea actuală a actorilor, despre pregătirea noilor generații – la Cluj și la Tîrgu-Mureș?

9. Dacă ați avea posibilitatea, ați face schimb cu un actor din Zalaegerszeg, Budapesta sau Londra? De ce – sau de ce nu?

Senkálshky Endre

1. Am găsit prilejul de a-mi dezvolta abilitatea actoricească în cadrul echipei de teatru a Asociației Tineretului Catolic din Cluj, între 1932 și 1935. Apoi, ca student, în spectacolele publice de examen ale Școlii de Artă Dramatică "Hetényi Elemér", între 1935 și 1937. După absolvire, în toamna anului 1937, mi-am început cariera de actor la Arad, cu trupa Szabadkai József, care susținea spectacole și la Timișoara, Tîrgu-Mureș, Satu Mare și Sighetu Marmăției. În stagiunea 1938-1939 am jucat cu trupa ambulantă a lui Jódy Károly în douăzeci și cinci de orașe din Transilvania unde prilejurile de a vedea spectacole de teatru în limba maghiară erau foarte rare. În primăvara anului 1939, dr. Kádár Imre, directorul Teatrului Thália din Cluj, m-a invitat să joc într-un spectacol, în vederea angajării. Așa am devenit, din septembrie 1939, actor al teatrului din orașul meu natal și sunt și astăzi, în 1995, în ciuda faptului că în 1977 m-au pensionat.

2. Cu fidelitate nezdruincată, cu încredere mereu reînnoită, cu neprețuitul său sprijin moral, publicul nostru de-aici, din oraș, ca și din întreaga țară, ne-a fost întotdeauna alături. Componenta publicului unui spectacol de teatru diferă de la o reprezentație la alta. Spectatorii din sală nu sunt una întru voință și gust, n-au același

tip de interes. Situația ideală va fi atunci când repertoriul teatrului și realizarea sa artistică vor câștiga adeziunea majorității publicului, în interesul succesului cauzei noastre comune.

3. Adam din *Tragedia omului* – l-am interpretat cu prilejul aniversării a 150 de ani de activitate teatrală maghiară la Cluj, în 1942, la vârsta de douăzeci și opt de ani. Îl socotesc cel mai mare succes al carierei mele. Recunoașterea unanimă din partea publicului, care se exprimă prin aplauze, dar încă mai de preț sunt pentru mine acele momente de tăcere tensionată, care se instalează brusc și-ți opresc respirația, momente de comunicare intimă cu spectatorii. Unanima recunoaștere profesională e foarte importantă pentru un actor, îi stimulează dezvoltarea. Orice om de teatru ține cont de numărul spectacolelor și spectatorilor.

4. Nu mă pot angaja în caracterizarea celorlalte teatre, deoarece, în situația economică actuală dificilă, în absența turneelor, deplasărilor, nu avem legături cu ele.

5. Dacă regizorul are încredere în actor și-l tratează ca pe un colaborator, pe picior de egalitate, atunci și actorul are încredere în regizor. Dacă nu există încredere reciprocă, munca e obstaculată. Regizorul trebuie să dea indicații care să-l determine pe actor să acționeze corect. Să găsească modalitatea de a-l determina pe actor să renunțe la manierisme, la soluțiile ieftine, comode. Într-un asemenea regizor-pedagog, actorul vede nu un inamic, ci o oglindă în care se poate supraveghea continuu.

6. Cea mai gravă problemă cu care se confruntă teatrele noastre maghiare minoritare constă în penuria de regizori și în nevoia de a-i înlocui pe actorii care au plecat. Conducerile artistice ale teatrelor noastre trebuie să se raporteze la realitatea de fapt; în posesia realizărilor, ei sunt răspunzători în a influența dezvoltarea, în a o îndrepta pe calea cea bună. După părerea mea, drumul adecvat, pe care trebuie să-l urmărim, este acela al exigenței profesionale de cel mai înalt nivel, al pregătirii și constituirii, construirii unor trupe corespunzătoare. Crearea unor spectacole valoroase, cu un repertoriu care să poată sluji cauza îmbogățirii culturii universale și, în cadrul acesteia, și aceea a culturii minorității maghiare.

7. Țelul teatrului bazat pe performanța artistică este identic cu acela al teatrului popular. Esența constă în aceea ca, prin spectacolele puse în scenă, să izbutească să câștige publicul pentru cauza înnoirii artistice. Nu fac o departajare între spectacolele de pe scena mare și cele de studio, ambele iau naștere în urma unei munci susținute, chinuitoare.

8. Un eveniment crucial al teatrului nostru a fost inaugurarea Conservatorului Maghiar de Stat din Cluj – în 1946, pe 14 octombrie. În cuvîntul său de salut, directorul Szentimrei Jenő a subliniat atunci că, după Universitatea "Bolyai" și Teatrul Maghiar de Stat, acest institut superior de muzică și artă dramatică este cea de a treia instituție fără de care spiritul și viața artistică maghiară n-ar putea nici măcar respira. Institutul de Teatru a asigurat – pînă în 1954 la Cluj, iar din 1954 pînă în zilele noastre la Tîrgu-Mureș – rezerva de specialiști maghiari în domeniul teatrului. Consider că e o realizare majoră, îmbucurătoare faptul că în 1990 numărul de locuri la secția de actorie a sporit și că cei unsprezece absolvenți din 1994 au făcut posibilă reducerea parțială a marilor pierderi suferite de teatrele noastre.

Cred că e de o importanță vitală faptul că, după un hiatus de 34 de ani, din 1990 există din nou o secție de regie cu limba de predare maghiară la Tîrgu-Mureș. Toată aprecierea și recunoștința mea pentru Tompa Gábor și colegii lui, care au înființat catedra, căci din toamna lui 1995 vom avea deja patru absolvenți care să atenueze cronică penurie de regizori.

9. După război, în 1945, mi s-a oferit un angajament de trei ani la Budapesta, iar mai apoi la Szeged; din convingere, fidel principiilor mele, m-am reîntors la teatrul orașului meu natal, pe care – de cincizeci și cinci de ani – îl slujesc.

Orosz Lujza

1. Sunt actriță a Teatrului Maghiar de Stat din Cluj din anul 1948; n-am făcut parte niciodată din vreo altă trupă și nu cunosc munca altor teatre decât din spectacolele acestora sau din aceea că noi ne-am deplasat să jucăm în alte părți. Am străbătut Ardealul în lung și-n lat, am fost în Ungaria cu teatrul meu și am jucat și în filme.

2. Publicul? Cîte bordeie, atîtea obiceiuri, cîte teatre, cîte săli, cîte spectacole – tot atîtea feluri de spectatori. Iar noi, de pe scenă, urmărim și cîntărim foarte bine lucrurile, căci pregătim un spectacol și primirea lui, reacția imediată, succesul sau insuccesul reprezintă de fiecare dată un semnal de luat în seamă. Există un public de specialitate, care cunoaște teatrul și pe dinăuntru, și publicul ăsta contribuie, se raportează la spectacol într-o cu totul altă manieră; există spectatori care se lasă pătrunși de toate învățămiile, plîng și rîd împreună cu noi sau le este teamă să plîngă și să rîdă pentru că sunt de părere că nu e permis să-ți manifesti sentimentele; și există publicul deschis sau, mai bine zis, apt de deschidere, care știe să rîdă pînă la uitare de sine și căruia nu-i e rușine să plîngă. Eu cred că acest gen de public asimilează foarte multe lucruri. În ce mă privește, a fost o bucurie și e și azi o bucurie să joc pentru orice categorie de spectatori. Numai că în tinerețe te mai cuprinde și nesiguranța; mai tîrziu te străduiești să joci în așa fel încît să apropii cît mai mult mesajul spectacolului de acea anumită categorie de spectatori, să-i transmiți și publicului încărcătura emoțională și ideatică.

– *Și cînd actorul simte reacția publicului, există posibilitatea ca în timp ce joacă, în general, un actor își poate permite să se "plieze" pe așteptările publicului, ca să-l facă pe spectator și mai apt de a recepta cele trăite? Există așa ceva?*

– Sigur că există. Firește, nu în tinerețe, nu atunci cînd ești încă în căutarea mijloacelor, cînd vrei să te impui. Mai tîrziu, această posibilitate trebuie să se realizeze în așa fel, încît să nu modifice esența, ba nici măcar forma.

3. Succesul ne este forță motrice. Nu premiile, fără a le desconsidera prin aceasta, căci actorul trebuie să obțină, să capete recunoaștere sub orice formă; dacă e lipsit de ea, nu poate să lucreze. Colegii, colaboratorii se află în jurul lui, recunoașterea lor are mare importanță; în cursul lucrului cu regizorul – aprecierea acestuia; sunt importante cronicile, raportarea celor din bransă și, nu în ultimul rînd, participarea sufletească, coparticiparea publicului – cred că asta e cea mai mare recunoaștere. Acestea nu sunt vorbe goale, ci de aici se trage puterea de a continua să trăiești, credința că merită să mergi pînă la capăt, căci altfel, dacă ies în scenă și mă străduiesc să fac treabă bună, am idee de ceea ce fac și vreau să comunic din toate puterile, dar toate astea nu ajung la spectator, atunci se cuvine să-mi pun întrebarea: de ce-o fac? În ceea ce mă privește,

a fost întotdeauna important să știi că trebuie să fac meseria asta pentru cineva anume; există cineva pe care trebuie să mi-l supun emoțional la momentul dat, trebuie să transmit de pe scenă rostul, înțelesul a ceea ce fac, căci dacă acei cineva nu trăiesc împreună cu mine, nu simt o dată cu mine sau dacă nu primesc recunoașterea lor pentru ceea ce am făcut, înseamnă că am lucrat scîndura degeaba, nu-mi fac casă din ea.

– *Au existat perioade în care a contat mai degrabă recunoașterea din partea publicului și altele cînd prețuirea breslei a fost mai importantă? Sau starea ideală ar fi o combinație între acestea două?*

– Starea ideală, sigur, e combinația dintre recunoașterea publicului și cea a breslei, căci se întîmplă ca numai oamenii de teatru să-mi aprecieze munca și să zică: faci bine ce faci – sau că trupa face bine ceea ce face – dar dacă nu-și are ecoul în public, atunci pentru cine o faci? Breasla, asta e o pătură foarte subțire. De aceea e ideală capitala, unde sunt foarte mulți spectatori, căci poți face mai multe feluri de teatru. Teatrul se poate specializa pe anumite genuri, direcții, experimente, și-o poate permite, căci există public pentru cele mai diverse producții.

4. Nu m-aș încumeta, dat fiind că sunt actriță. Asist la cîte un spectacol, în sinea mea apar multe și de toate: simpatia față de actori, căci știu prin ce și cîte au trecut; și în privința regizorilor am deja suficientă experiență ca să-mi dau seama ce a urmărit să facă. Așadar, în mine există deja și scuzele, motivația în cazul că e ceva ce n-a ieșit așa cum ar fi vrut-o și publicul nu se arată receptiv, și știu că actorul și regizorul au vrut să iasă bine. Poate că în ziua respectivă au nimerit un alt gen de public, care ar vrea altceva, nu înțelege acest tip de teatru sau modalitatea de punere în scenă. În același timp, sunt și un spectator de rînd, care e dispus să se abandoneze emoțional, să trăiască spectacolul. După părerea mea, orice teatru, acolo unde se află și unde lucrează, trebuie să țină seama de cerințele publicului. Firește, asta nu înseamnă să te ții în coada preferințelor cuiva, nu înseamnă că teatrul nu poate aduce pe scenă decît un anumit gen, doar pentru că numai așa e pe placul publicului. Există politică teatrală inteligentă, care e deja o artă a conducerii, partea managerială a muncii, care poate descoperi ce anume merită făcut la un moment dat. Am în fața ochilor un exemplu: Janovics Jenő. El a realizat o integrală Shakespeare, și-a asumat această întreprindere. *Negutătorul din Venetia* a avut o singură reprezentare, s-au prezentat în același timp comedii muzicale, piese comerciale, dar concepția lui Janovics a fost ca într-un anumit interval o mare parte a publicului clujean să aibă posibilitatea de a-l cunoaște pe Shakespeare. Eu de aici pornesc și am credința că așa se face treaba asta în teatru. Trebuie să se includă în repertoriu ceea ce se receptează mai greu, ceea ce reprezintă noutatea, iar astea trebuie realizate cu foarte mare exigență, foarte bine puse la punct. Asemenea demersuri au și un preț, costă, iar costurile trebuie acoperite. Eu nu am aptitudini de conducător, nu mă înscriu în tipul acela, eu doar cît am auzit despre lucrurile astea și socotesc că sunt foarte bune și la locul lor. Și o operetă poate fi extraordinar de frumoasă, dacă mă duc într-o seară și mă așez și petrec două-trei ore în universul acela ireal și mă întorc acasă plină de bună-dispoziție și a doua zi mă duc la lucru cu mai multă tragere de inimă, ceea ce înseamnă că spectacolul și-a atins scopul. Aceasta e o treabă extrem de complexă, trebuie să fii foarte inteligent ca să poți conduce un teatru în așa fel încît așteptările publicului să fie satisfăcute pe de-a-ntregul.

Nu-mi place expresia asta, teatru serios, exigent sau de înaltă ținută, teatru exigent, cum s-ar spune, pentru că aici fiecare înțelege ce vrea, unii zic că trebuie să punem în scenă doar clasici, alții ar vrea să vadă numai moderni, dar exigența e altceva. Pentru mine exigența apare acolo unde un regizor talentat, cu niște actori talentați, poate asigura o seară frumoasă, vibrantă, pe aceeași lungime de undă cu publicul.

5. În opinia mea, colaborarea validă între regizor și actori apare atunci când vorbesc aceeași limbă, când se înțeleg între ei. Și asta nu depinde de vîrstă. Eu sunt pînă la un anume punct... regizocentrică, eu am nevoie de regizor, simt nevoia să creez ceva împreună cu acel cineva care este regizorul, am nevoie de ochiul, de urechea, de creierul lui. De-a lungul carierei am avut de-a face cu extrem de mulți regizori. Am lucrat și cu oameni extrem de preciși, scrupuloși, cunoscători într-ale teatrului și s-a întîmplat ca totuși interpretarea să nu izbutescă, să nu-mi iasă așa cum aș fi dorit-o, exact din cauză că, nu știu cum se face, dar parecă nu vorbeam aceeași limbă; și am întîlnit regizori tineri cu care m-am înțeles excelent, nu-mi simțeam anii. E formidabil să lucrezi cu oameni care știu ce vor și pe care mi-i simt colaboratori în ceea ce vreau eu să fac.

6. De cînd mă știu, am lucrat într-un teatru de felul acesta, minoritar. Aceleași probleme au ajuns să preocupe acum toate teatrele din lume. Astea sunt mai ales probleme specifice: sală, public, text, regizor, direcție, actori cu aptitudini pe măsură... Atitudinea publicului contează mult în cazul unui teatru minoritar, îi poate fi de mare ajutor. Esențial e, bineînțeles, că trebuie să faci treabă bună și în Kamciatka și la Cluj și în cel mai mic cătun. Regret foarte mult că nu există mijloace materiale pentru ca teatrul să circule, să umble și să-și ducă spectacolele, căci el are și acest rol, fie că e minoritar, fie că e majoritar. Nu îndrăznesc să spun: să-i învețe pe oameni, căci nu-mi plac reprezentațiile astea cu caracter educativ-instructiv, dar să-i îmbogățească sufletește, să-i facă mai buni, să înăbușe răul, indiferența, superficialitatea dintr-înșii. Asta-i datoria oricărui teatru. Firește că eu, ca actriță a teatrului maghiar, am și îndatorirea și poate datoria primordială de a le oferi oamenilor care vorbesc limba mea maternă ceea ce ei doresc, ceea ce ei simt că le trebuie, să comunic cu ei în această limbă a noastră maternă. E important să mă înțeleagă, să înțeleagă mesajul piesei. Am jucat în filme maghiare și am jucat și în filme românești. Am sentimentul că prin aceasta am devenit mai bogată sufletește.

7. Există posibilități și știm că treaba asta se poate rezolva, cu multă abilitate. De-a lungul deceniilor s-a dovedit că asta ar trebui să fie și o datorie a teatrelor noastre, căci nu poți juca numai pentru o anumită categorie de spectatori. Nu-i poți lipsi de teatru pe studenți și nu-i poți lipsi nici pe cei ce preferă genul distractiv. Trebuie să le oferi teatru tuturor, de la copii la adulți, chiar dacă e dificil să-i atragi. Copiii trebuie aduși la teatru pentru ca să ai, cînd vor crește, pentru cine să joci. Teatrul experimental e un lucru extraordinar, trebuie să existe doar oamenii care să-l facă. Asta-i o problemă ce ține de aptitudini și de voință. Depinde, firește, și de resursele materiale, dar se poate practice în cadrul oricărui teatru, dacă există materialul uman potrivit, dacă există voință, dacă există spirit de inițiativă. Să stai și să aștepti să vină cineva și s-o facă – asta nu-i o rezolvare.

8. Mă bucură că pregătirea noilor generații e în curs, chiar și în două locuri deodată. În ultimii ani școlile au dat la iveală un număr foarte mare de tineri talentați și acestora trebuie să li se dea posibilitatea, în teatre, să joace, ceea ce presupune și regizori buni, chiar dacă nu știu de unde s-ar putea face rost de așa ceva. Trupele constituite trebuie să-i accepte pe acești tineri și trebuie să le creeze condiții, să-i ajute și pe latura administrativă, materialicește, căci, de pildă, dacă ești flămînd, nu poți lucra. Cred că aceste două instituții, din Cluj și din Tîrgu-Mureș, fac dinspre partea lor tot ce trebuie. E important ca acești copii, după ce-și încheie studiile, să nu se trezească pe un teren al nesiguranței, ci să simtă că acolo unde s-au dus au fost acceptați și că li se acordă sprijin, că sunt ajutați.

9. Debutul nostru în teatru s-a petrecut altfel, n-aș putea deci răspunde la întrebarea aceasta. Nu știu dacă aș face schimb. Acum n-aș mai putea s-o fac în nici un caz. Aici am crescut, aici am făcut școala, apoi am început să fac figurație și mai încolo am interpretat cîteva roluri care mi-au dat, din punct de vedere profesional, puterea de a trece prin tot și prin toate în teatru. Îmi este drag teatrul clujean, mă simt acasă în acest teatru și simt că e teatrul meu. Dacă am avut griji și necazuri, le-am avut din cauza unora care doar au trecut pe la teatru, pasageri fără contingente cu teatrul, dar teatrul nu mi l-au luat niciodată și nici nu mi-l poate lua nimeni. Căci nu e cu putință. Sunt foarte tare legată aici de tot ce există. De aceea nici nu pot răspunde. Dacă aș pleca la Londra sau la Zalaegerszeg? De bună seamă că m-aș fi dus să joc dacă aș fi fost invitată, dar așa ceva nu s-a întîmplat. Mă simt bine aici, acum, la bătrînețe, tocmai pentru că am făcut ce-am știut să fac, am dat tot ce aveam eu de dat, maximum – și asta e o mare satisfacție.

Csiky András

1. Mă aflu pe scenă din 1953, în acel an am absolvit Institutul de Artă Dramatică "Szentgyörgyi István", aici, la Cluj. Noi am fost ultimul an care a terminat la Cluj, după aceea institutul a fost mutat la Tîrgu-Mureș. În 1953, împreună cu Harag György, am pus pe roate secția maghiară a Teatrului de Stat din Baia Mare. În 1956 ne-am mutat la Satu Mare și am fost pînă în 1977 membru al teatrului sătmărean, în calitate de actor. După plecarea lui Harag György a fost o perioadă de aproape zece ani în care am avut și funcția de director artistic al teatrului. Am venit la Cluj în 1977.

2. Cred că însuși faptul că mă aflu de patruzeci și doi de ani pe scenă lasă să se înțeleagă că am avut de-a face cu tot felul de spectatori. Ce fel de cerințe am constatat eu că are publicul? Să răspund printr-un poncif: oamenii vor un teatru bun. Un teatru care să-i miște, să-i emoționeze: un teatru cu efect catarctic, și așteptările astea le-am constatat la toate "straturile" publicului. De altfel, noțiunea asta – "publicul" – e ca atare artificială, în sensul că definește o comunitate umană constituită în vederea unei ceremonii. Fapt care în foarte multe cazuri e cu totul aproximativ: publicul poate avea o majoritate intelectuală, poate fi eterogen, rural, se poate compune din studenți, din turiști. Însă, oricum ar fi, dorește un teatru care să exprime adevărul, care să-l miște din punct de vedere intelectual și emoțional și în care – în funcție de natura spectacolului – să poată să plîngă, să-și verse furia sau să se prăpădească de rîs.

3. N-am ținut socoteala pieselor în care am jucat, probabil că au fost câteva sute, dar cel mai mare succes l-am avut cu Osborne, *Privește înapoi cu mînie*. L-am adus în scenă pe Jimmy Porter și cred că starea mea sufletească, postura mea existențială de atunci, vîrsta, experiența artistică și o anume maturitate m-au făcut apt de a realiza înțîlnirea aceea dintre o partitură și un actor. Acest succes – pot afirma fără a păcătui prin lipsă de modestie – mi-a adus o înaltă recunoaștere profesională și, în același timp, a însemnat și o largă recunoaștere din partea celor mai diferite categorii de spectatori. Ce anume înseamnă succesul? După părerea mea, în primul rînd succes profesional: ca o piesă, un rol să fie făcute fără cusur, după toate regulile meseriei și toată treaba asta să aibă acel efect de masă pe care-l visezi. E cazul ideal. Întrucît producții dintre cele mai slabe au parte de mulțime de aplauze, aplauzele, după părerea mea, nu constituie un criteriu. Numărul de spectacole indică preferințele pentru o anume piesă, publicului îi place, dar pe această bază încă nu poți fi sigur că spectacolul cu pricina e sută-n sută bun. Am să dau un exemplu: am pus noi în scenă cîndva, și nici n-a fost un spectacol prost, *Pygmalion* (am apărut în rolul lui Higgins de peste o sută treizeci de ori). Dar rolul venise prea devreme, eram prea tînăr pentru o asemenea interpretare. Peste o sută treizeci de spectacole nu-s de colea, dar vezi că nici nu constituie o dovadă în privința succesului, căci eu știu unde era "gaura" în spectacol. Ceea ce nu l-a împiedicat să aibă un succes răsunător.

4. Întrebarea asta ar fi foarte frumoasă dacă viața noastră teatrală ar decurge în condiții ideale: dacă fiecare teatru ar dispune de un efectiv complet de actori (cu un număr corespunzător de actori și actrițe, inclusiv cea mai largă gamă de genuri la ambele sexe), dacă ar exista o echipă de regizori, dar fie și *un singur* regizor, care, prin gustul, prin concepția sa, ar putea imprima un caracter bine definit strădaniilor celui ansamblu. În absența acestor circumstanțe, condiții ideale – întrebarea nici nu-și poate găsi un răspuns. În cel mai bun caz, există cîte-un animator la cîte-un teatru, dar la piesa următoare sau la a treia, a patra îți apare deja un regizor invitat, care vine, pune în scenă și pleacă. Sigur, spectacole onorabile s-au făcut și așa. Dar pentru ca într-un teatru să se formeze un stil de interpretare, un profil, e nevoie de o trupă cu optică omogenă și de o persoană capabilă să determine pentru o anumită perioadă direcția dorită.

Numai pe baza repertoriului n-aș putea spune mare lucru despre ce anume are în vedere, de pildă, teatrul din Sfîntu Gheorghe sau cel din Oradea. Bănuiesc că există foarte multe constrîngerii care influențează teatrele în alegerea pieselor, intervin aici cele materiale, lipsa de regizori, distribuția care nu se alcătuieste chiar fără compromisuri și numeroși alți factori.

5. Credința mea e că teatrul sfîrșitului de mileniu – voi recurge la o formulă sintetică, sper să nu fiu greșit înțeles – este un teatru al regizorilor. Eu consider că un veritabil regizor e un creator, o persoană care simte nevoia de a exprima ceva prin spectacol. Își imaginează acel spectacol, își caută partenerii (actori, artiști plastici, muzicieni etc.) pe care-i consideră cei mai potriviți pentru realizarea spectacolului. Nu pot accepta decît o situație în care regizorul îl consideră pe actor egalul său, partenerul său în procesul de creație. Cînd regizorul recunoaște acel fapt evident că numai prin intermediul actorilor își poate realiza intenția. Ca partener de aceeași valoare. Din păcate, există exemple contrare, și în țară și în străinătate, cazuri cînd regizorii au dobîndit

puteri de-a dreptul discreționare, ca un fel de autocrați, încît nici nu mai catadicesc să stea de vorbă cu actorii: își trimit doar asistenții, cu cîte-o fițuică pe care și-au notat observațiile și instrucțiunile. Lucru pe care la noi nu l-a încercat încă nimeni și îndrăznesc să cred că nici nu va vrea să-l încerce. Din strădania armonioasă a unei colectivități, a unor parteneri de creație de același rang poate lua naștere acel spectacol pe care l-a visat, l-a imaginat regizorul, cu care eu colaborez la modul cel mai direct, mîi deschis, mai empatic – pe baza acelei concepții pe care o face cunoscută și pe care o pot eventual și eu accepta, completa, îmbogăți cu punctele mele de vedere, modifica. Așa m-am deprins eu înainte vreme, cu Harag György, Tompa Miklós, Kovács Ferenc, Tompa Gábor – ca să nu dau decît cîteva nume.

6. Lăsînd la o parte toate celelalte (politică, conjunctură), există o diferență enormă între teatrul majoritar și cel minoritar. Avangarda teatrului românesc se află cu decenii înaintea noastră. Am în vedere cîteva spectacole regizate de Andrei Șerban la Teatrul Național, nivelul la care se menține de zeci de ani de zile Teatrul "Bulandra", spectacolele de la Teatrul Mic. Sigur, nu e vorba de vreun miracol și nu înseamnă că noi suntem mai puțin talentați. Dacă străbatem cu gîndul cele patru decenii trecute, chiar și în cea mai cruntă epocă ceaușistă elita teatrului românesc a avut cîteva spectacole cu care ar fi putut apărea oricînd pe scenele lumii. Cum de-au izbutit una ca asta nu știu, dar jos pălăria. Să ne gîndim doar la nume ca Ciulei, Penciulescu, Pintilie, Esrig, Andrei Șerban – ăștia sunt marii bătrîni. După ei au mai apărut cel puțin zece regizori demni de aceeași atenție, comparabili ca valoare cu dîșii. În afară de asta, sunt extrem de receptivi, circulă prin lume, nu "fură", ci învață, iar reîntorși acasă își fructifică experiența – realizează lucruri admirabile. Aș fi fericit dacă după o anumită bucată de vreme ne-am putea lăuda cu faptul că ne-am aliniat la elita teatrului românesc.

Dacă are teatrul maghiar din România îndatoriri specifice? La întrebarea asta s-ar putea răspunde bombastic, într-un fel care să-ți meargă la inimă, un pic "udemeristic". Nu pot. Faptul că avem șase teatre și o academie, care e și ea un teatru – reprezintă o comoară de neprețuit. Aceste instituții trebuie să-și asume misiunea pentru care există: ele sunt, toate șapte, teatrul maghiarimii. N-ar trebui să existe nici o generație care să nu fi văzut măcar un spectacol cu *Bánk bán* (Banul Bánk) sau cu *Tragedia omului*. Într-un cuvînt: trebuie să facem un teatru bun, asta-i tot. Eu nu cred că avem un fel de îndatorire aparte, de "ghetou" – și că ar trebui să fluturăm cine știe ce drapel. Trebuie să purtăm drapelul calității și să luăm în calcul și faptul că vreme de patruzeci de ani am stat cu jaluzelele trase, iar lumea mergea înainte. Avem, așadar, și de recuperat: să înlesnim publicului cunoașterea celor de care n-a avut parte, în schimb să le oferim și celor mai vîrstnici ceea ce li se cuvine.

7. Da, poate exista în același timp teatru de artă și teatru popular. În vreme ce într-o capitală există teatre de diverse profiluri, orientări, gusturi și toate categoriile de spectatori își găsesc spectacolul care corespunde culturii, dorințelor și gustului lor, un teatru de provincie este nevoit să satisfacă cerințele tuturor categoriilor de spectatori. Dacă mă întreabă cineva: De ce nu puneți voi în scenă o bucolică, pentru că hoștăzenilor astea le plac? – îi răspund: Ai dreptate. Dar dacă un intelectual zice: De ce să fiu eu privat de posibilitatea de a vedea ce e mai nou în lume? – are și el dreptate. Treaba asta trebuie armonizată printr-o politică repertorială adecvată. Dar, oricare ar fi genul,

oricare ar fi piesa, nu-ți poți permite să le prezinți decît la un înalt nivel profesional – în acest caz nu se vor face compromisuri în detrimentul teatrului de artă și nu ne lansăm nici pe traiectoria industriei de divertisment. Îndrăznesc să afirm toate astea tocmai pentru că, vreme de aproape zece ani, la Satu Mare, am încercat – cu mai mult sau mai puțin succes – să realizez un astfel de echilibru.

Nu cred în sintagmele astea: “teatru experimental”. Și cine vrea să experimenteze vrea să facă tot un spectacol foarte bun, fie că o spune, fie că nu. Aceste așa-numite experimente, studiouri nu există pentru ca să se introducă tot felul de exerciții abstracte, de perfecționare a actorilor sau să le ofere cîtorva inițiați și snobi ceva ieșit din comun, despre care se spune de obicei: “vai, ce interesant!”. Și activitatea de studio, teatrul experimental are dreptul la existență, se justifică, dar cu condiția de a crea ceva bun, plin de conținut și eventual neobișnuit, ieșit din canoane. În viața teatrală a Clujului, în practica noastră artistică s-a întîmplat pentru prima oară ca noi să jucăm sus, pe scenă și să nu deschidem sala. Asta nu s-a vrut nicidecum o extravaganță, ci o soluție de nevoie: nu avem scenă mică, nu avem studio. Desigur, așa s-au născut foarte multe spectacole neobișnuite, ieșite din comun, să ne amintim doar de *Stația de autobuz*, de *Cîntăreala cheală*, de *Neînțelegerea*. Confuzia, neînțelegerea provin din faptul că acestea trebuie făcute nu *în loc de*, ci *împreună cu, alături de*. Și atunci își justifică și existența, pentru că îmbogățesc oferta.

8. Faptul că azi, la Cluj, ne ocupăm de formarea actorilor nu e împotriva a ceva, ci în favoarea a ceva. Pe vremuri, în epoca Ceaușescu, existau două instituții, teologia și institutul de teatru, unde s-ar fi admis, dacă s-ar fi putut, un candidat jumate sau o jumătate de candidat sau, preferabil, nici unul. Rezerva era extrem de limitată. Între timp mulți au murit, au ieșit la pensie și nu puțini au părăsit țara – teatrele s-au împușinat, s-au descompletat. (N-am înșirat cauzele în ordinea asta din pricină că aș fi uitat că mulți au plecat, ci pentru că mulți uită că nu plecările în străinătate au fost singurele motive ale descompletării.) Ne-am dat seama că nu e indiferent în cît timp ne putem reface rîndurile, că nu putem aștepta 10-15 ani. De aceea ne-am asumat acest rol (cînd am aflat că la Universitatea “Babeș-Bolyai”, la Litere, funcționa deja secția română) să cerem înființarea și pentru noi a unei secții de actorie. De învățămînt ne vom ține doar pînă în momentul în care vom rezolva penuria de actori; după aia ne lăsăm. Și o să rămîna institutul de la Tîrgu-Mureș, pe care eu îl apreciez în mod deosebit și îl respect. E o instituție extrem de bine înzestrată, care beneficiază de condiții ideale, o instituție excelentă. Măcar de-am mai avea trei-patru profesori de talia lui Lohinszky Loránd. Cei proveniți de acolo – și în ultima stagiune au venit și aici, la noi cîțiva – dovedesc că școala este excelentă. Pregătirea pe care o facem noi aici, la Cluj, dacă avem în vedere condițiile, rămîne mult în urma celei de la Tîrgu-Mureș, dar corpul profesoral care și-a asumat aici rolul de a-i selecta și pregăti pe copiii ăștia face tot ce-i stă în putință spre a le transmite cunoștințele, experiența de care dispune. Sper că profesorii prezintă o garanție în sensul că tinerii aceștia nu vor rămîne fără angajament după absolvire. Studenții noștri nu lucrează în condițiile ideale ale celor de la Tîrgu-Mureș – și e destul de rău din acest punct de vedere. Poate că petrec prea mult timp în teatru, – și asta poate fi și bine, și rău în aceeași măsură –, poate că iau contact

mai de timpuriu cu atmosfera din teatru, cu dificultățile muncii, sper însă că și situația asta poate avea avantajele sale.

9. Cu un actor din Zalaegerszeg n-aș face schimb niciodată, nici cu unul din Budapesta. Dar, dacă n-aș avea vârsta pe care o am, dacă aș fi așa, la treizeci, mi-aș încerca forțele și în alte medii, în alte circumstanțe, la Budapesta, să zicem, cu dorința neascunsă și cu o stăruință pe măsură de a ajunge măcar printre primii cincisprezece.

Actor la Londra aș vrea să fiu doar dacă m-aș fi născut englez și dacă și-acolo m-ar fi împins Aghiută să mă fac tot actor. Desigur, trebuie să fie grozav să te formezi într-o școală cum e cea de care are parte un actor englez, sunt de invidiat posibilitățile nelimitate ale unui actor care vorbește englește, pretutindeni în lume, – pe scenă, pe ecran –, dar eu aici m-am născut. După absolvirea institutului îmi era deja clar că eu sunt un actor maghiar din România, că am îndatoriri, că am o datorie, o misiune de îndeplinit. Această misiune înseamnă mai mult decât dacă aș fi actor la Zalaegerszeg sau Balmaztűjváros, decât dacă aș fi Othello la Gyulaháza. Cei care au rămas aici sau o parte din ei ar fi putut în mod sigur să-și facă un nume și pe aiurea. N-am rămas din eroism – pur și simplu, noi credem că avem aici o treabă de făcut. Și bag seama că și tinerii gîndesc cam la fel.

Nagy Dezső

1. Anul acesta, în decembrie, se împlinesc treizeci de ani de cînd mă aflu pe scenă. Acești treizeci de ani i-am petrecut pe scena clujeană, n-am aparținut de nici un alt teatru.

2. Am avut prilejul să cunosc mai multe feluri de public.

Cel dintîi public, care a avut o mare influență, un mare efect asupra mea, a fost publicul țîrgumureșean format la școala Teatrului Secuiesc – cu care m-am întîlnit în perioada studenției. După aceea, aici, la Cluj, pot spune că am jucat în fața tuturor felurilor de spectatori, de la bucolice și comedii muzicale, de la cabaret și pînă la dramă, tot ce se putea. În ceea ce privește gustul publicului, genul muzical, piesele pe care le numim populare și cabaretul se bucură și azi de cea mai mare audiență. Stînd de vorbă cu cunoscuții sau chiar cu spectatori necunoscuți, am constatat că publicul ar dori mai multe spectacole de acest gen.

3. M-aș referi mai degrabă la spectacolele cele mai reușite ale teatrului meu. Dar, la urma urmei, ce e succesul? E bine ca toate, recunoașterea profesională, premiile, numărul de spectacole, cel al spectatorilor, aplauzele, să se întîlnească. Foarte rar se întîmplă așa ceva. Așa cum îmi amintesc eu din perspectiva acestor treizeci de ani; teatrul clujean a avut spectacole pe care breasla și spectatorii le-au apreciat deopotrivă, însă pe vremea aceea, cu cinci ani în urmă, nu se prea împărțeau premii. Cînd am fost eu angajat la trupa din Cluj, spectacolele care se bucurau de aprecierea oamenilor de teatru și a publicului erau *Tragedia omului*, apoi *Orășelul nostru*, *Favoritul reginei* și, ca să nu amintesc numai genul “greu”, *Fata nebună*, *Papagalul și sticlele*. Spectacole de succes au fost cele regizate de Harag György, mai ales *Floriile unui geambaș*, apoi, în regia lui Tompa Gábor, *Cîntăreata cheală*, cînd au apărut deja și premiile.

4. –

5. Pînă la ora actuală, am lucrat cu aproape patruzeci de regizori. În relația dintre actor și regizor e foarte importantă încrederea reciprocă. Eu pornesc în colaborarea cu un regizor, chiar dacă am mai avut de-a face cu el, acordîndu-i întotdeauna o încredere necondiționată. Evident, mă aștept la aceeași atitudine din partea lui. Trebuie să recunosc că au fost cazuri cînd m-am înșelat în așteptările mele și s-a întîmplat ca și eu să-l fi decepționat pe regizor. Am sentimentul că sunt un actor care poate fi "regizat"; îmi place să-mi însușesc fără rezerve ideile regizorului. Desigur, se întîmplă adesea să contravină propriei mele concepții, dar, de bine, de rău, lucrurile se rezolvă de fiecare dată.

6. Azi nu mai există cenzură, putem juca orice – din acest punct de vedere nu există deosebiri între teatrul minoritar și cel majoritar. În ceea ce privește baza materială, înzestrarea, evident că Teatrul Național din București primește mai mult sprijin din partea statului decît noi. Firește, un teatru minoritar are sarcini specifice: trebuie să fie receptiv la cerințele și doleanțele minorității și trebuie să și le însușească, să și le asume.

7. După părerea mea, teatrul de artă și teatrul popular pot exista în același timp într-un același cadru instituțional și nu numai că pot, dar și trebuie să coexiste. În ceea ce privește teatrul experimental, teatrul de studio, aș rămîne la exemplul oferit de teatrul din Cluj, cred că în privința muncii de studio teatrul nostru se află în frunte, trebuie să pomenim doar spectacolele cu *Stația de autobuz*, *Cîntăreața cheală*, *Poliția*, *Leonce și Lena* sau *Neînțelegera*.

8. În ceea ce privește școala de teatru din Cluj, ne-am putea pronunța în deplină cunoștință de cauză abia la anul, dar am colaborat mult cu studenții din anul întîi, al doilea și al treilea, așa că-mi pot permite să spun că am o părere bună atît despre ceea ce se face la Cluj, cît și despre ceea ce se face la Tîrgu-Mureș în vederea formării unei noi generații de actori. Am constatat că actorii care au venit la noi după absolvirea Institutului din Tîrgu-Mureș sunt bine pregătiți profesional, într-un anume sens mult mai bine decît eram noi cu treizeci de ani în urmă. Din punctul de vedere al mișcării scenice, muzicii, dansului, ritmicii, dicției, îi consider mult mai bine pregătiți. Poate pentru că noi pierdeam o bună parte din timpul de studiu cu marxismul și socialismul științific și aveam mai puțină vreme pentru materiile de specialitate.

9. Da, aș face schimb. Nu de tot, dar pentru un rol-două, pentru o jumătate de stagiune, o stagiune întreagă nu, ar fi deja prea mult, dar poate că aș face schimb chiar și pentru o stagiune întreagă. Pentru că aș cunoaște alte orașe, alte medii, aș întîlni alt public. Probabil că nouitatea ar avea asupra mea un efect benefic și sunt convins că mi-ar influența în bine munca de actor.

Jancsó Miklós

1. Sunt actor la Teatrul Maghiar din Cluj de 27 de ani.

2. Am întîlnit toate felurile de public de-a lungul carierei mele, dat fiind că am jucat și în mediu rural, și în orașele de provincie, și în capitale (la Budapesta, la București) și aici, acasă, la Cluj.

Am întîlnit public care aproape că se încăiera ca să intre la cîte-un spectacol dorit.

Am întâlnit public care aproape că se încăiera ca să iasă de la anumite spectacole, în pauză. Și o făcea înjurînd de mama focului.

Am întâlnit public în cadrul căruia se aflau și așa-numiți "spectatori de rînd", "spectatorul de nivel mediu", și care aplaudau minute în șir, în picioare, la câte-un spectacol de excepție.

Mărturisesc că am văzut și spectatori care aplaudau la spectacole mizerabile, adevărate atentate împotriva bunului-gust și a profesiei etc. Dar, în orice fel s-ar numi "publicul" (așa, incluzîndu-i într-un singur cuvînt pe profesorul universitar și pe măturătorul de stradă), un lucru e sigur: fără public nu există teatru. Penuria cronică de spectatori poate fi explicată, dar nu poate fi scuzaată, nu poate fi bagatelizată.

Nevoia de public și cunoașterea preferințelor publicului trebuie să se regăsească printre criteriile principale ale teatrului. Teatrul nu se face de dragul unui cerc de prieteni, nici de dragul "breslei", de o valoare adesea discutabilă și al cărei discernă-mînt funcționează nu o dată în acord cu anumite interese, teatrul nu se face pentru aleși, pentru inițiați. Sigur, și pentru ei. Dar nu numai pentru ei.

"Genul ușor" – așa e un loc comun – e unul din cele mai dificile genuri sau specii, cum ar veni. Dovadă mulțimea de spectacole prost realizate, "date rasol", la modul "na și ție, mă, prostule, să ai și tu de ce face haz". Încropite uneori în câteva zile. Adică încropite într-adevăr, nu lucrate, și aceste spectacole făcute pe jumătate, de mîntuială, cu o prezentare de prost-gust, ele au compromis genul. Genul comediei, al operei. Care pretinde foarte multe calități artistice din partea regizorului, actorului, coregrafului etc.

3. Consider drept unul din cele mai mari succese din cariera mea faptul că o dată, la o ședință a trupei, pe la începutul anilor optzeci, Harag György a spus: evenimentele teatrale ale stagiunii au fost Elisabeta interpretată de Kakuts Ágnes (Paul Foster, *Elisabeta I*) și personajele secundare interpretate de Jancsó. Aceste cuvinte de apreciere îmi dau și azi încredere, de câte ori sesizez încercări de desconsiderare profesională. Pentru mine, așadar, succesul înseamnă recunoaștere profesională. În schimb, nu e totuna din partea cui vine această recunoaștere.

4. N-aș vrea să încerc o caracterizare a teatrelor maghiare din România, nu le cunosc într-atît încît să mă pot pronunța în legătură cu ele. În prelungirea ideii: cred că ar fi importantă o colaborare regulată între teatrele maghiare de aici, schimburi de spectacole etc.

Cunosc activitatea unui singur teatru maghiar din Transilvania, și anume a celui din Cluj. Sunt dispus să mă pronunț oricînd în legătură cu activitatea, strădaniile, virtuțile, scăderile teatrului nostru, în amănunțime și, dacă e cazul, să particip la o dispută, în prezența directorului, a secretarului literar, a criticilor (presupunînd că cei ce fac teatru sunt cu adevărat interesați de părerea unui actor și nu-și rezervă doar lor înșile dreptul de a face teatru – exclusivism care, firește, atrage după sine și responsabilitatea, răspunderea pentru felul cum se face teatru). Să discuți această problemă la unul din punctele unui chestionar e o formalitate.

Sunt de părere că sporirea numărului de spectatori e una din problemele importante, care-și așteaptă rezolvarea, ale teatrului nostru. Numărul spectatorilor, cel al abonamentelor se află într-o scădere continuă; nu trec aici numărul posesorilor de

abonamente din stagiunea 1994-1995, n-aș vrea să apar în postura de informator "antiteatral". Dar, dincolo de succesele profesionale, – am în vedere aici *Cîntăreala cheală*, reprezentată cu trei ani în urmă și care s-a bucurat de succes pe plan național și internațional –, teatrul nostru trebuie să se preocupe și de publicul său de aici, de acasă. Ar trebui reînnoit sistemul de abonamente de la Turda, Aiud, Dej etc., ar trebui reluate aceste relații.

Dar, repet, problema aceasta depășește cadrul unui chestionar și-l pune, îl poate pune într-o postură delicată pe actorul care își exprimă părerea, actor care dispune de un contract pe un an și pe lângă contractul anual actualele reglementări privitoare la teatru nu prevăd și cîte-o rulotă pentru actori, ca, în cazul cînd se trezesc, cu sau fără vreun motiv, dați afară, să se poată angaja la alte teatre, unde s-ar putea să fie nevoie de ei. Există actori care locuiesc în cabine, la teatru, nu aici, la Cluj, dar nici în orașul nostru nu e rezolvată problema locuințelor pentru actori. Acesta e principalul obstacol în calea unui schimb de forță de muncă decent, cîstit, care să aibă loc în condiții demne de o ființă umană. Atîta vreme cît problema locuințelor nu e rezolvată, e o samavolnicie să-i obligi pe actori să semneze contracte anuale, ceea ce stîrnește teama, nesiguranța – și așa se poate întîmpla ca în teatru să nu domine atmosfera creatoare, ci alte patimi, care cîștigă teren; de aici sentimentul, deloc plăcut, al dependenței, că te afli la voia întîmplării, la cheremul mai știu eu cui. Cam atîta despre lucrurile astea, aici. Poate chiar și-așa e prea mult.

5. În relația regizor-actor socotesc că problema-cheie este aceea a nivelului de pregătire de care regizorul trebuie să dea dovadă (în toate privințele: cultură, multitudinea lecturilor, să se bucure de prestigiu profesional etc.). Pentru actor e o bucurie să lucreze cu un asemenea regizor. În felul acesta poate actorul deveni colaboratorul într-o creație al regizorului.

Relația regizor-actor trebuie să fie reglementată. Acesta este în primul rînd interesul actorului. E, de asemenea, o situație optimă atunci cînd și relația dintre regizor și actriță e bună.

6. Teatrul minoritar trebuie să-și asume și alte îndatoriri decît "teatrul majoritar". Ceea ce decurge din situația dată. Despre problema asta s-au scris deja numeroase articole remarcabile, din lipsă de spațiu și pentru a evita repetările – n-am să scriu despre asta. Dar activitatea teatrului n-a fost influențată în mod deosebit de această chestiune, așa că nici nu prea are rost să discutăm.

7. Nu numai că pot coexista, dar la noi și trebuie să existe în același timp teatru de artă și teatru popular. Acest fapt nu influențează în nici o direcție valoarea artistică a teatrului, căci și teatrul popular poate fi teatru de artă, dacă e făcut așa cum trebuie, după cum și teatrul de artă poate fi o probă de diletantism – dacă e făcut cu picioarele.

Despre teatrul experimental, doar atît: dacă o seamă de actori tineri sau mai puțin tineri, profesioniști sau amatori, se adună, cuprinși de același entuziasm, pe undeva, la un subsol, sau se bucură într-un pod sau închiriază eventual o cantină dezafectată sau un rest de cetățuie în ruine și pun la cale acolo un spectacol – ei bine, ăsta încă nu e teatru experimental, decît în cazul că iau naștere valori artistice, lucru pentru care, în schimb, nu e neapărat nevoie de, să zicem, un beci, a cărui destinație originală e să depoziteze legume sau vinuri, nu e făcut cîtuși de puțin pentru ca – așa cum se întîmplă în multe

cazuri – niște amatori, fără elementare cunoștințe de artă dramatică, fără a respecta niște reguli obligatorii, să se adune acolo și să “experimenteze” cu titlul că ei fac teatru.

Experimental e orice teatru cu adevărat bun, orice complex de repetiții care pornește cu dreptul, cu regizori buni, cu actori buni, cu scenografi buni etc. Căci orice spectacol pregătit cu maximă exigență e în realitate o experiență, o tentativă de a realiza ceva și mai bun. Cu scopul de a găsi noi forme de expresie, de a le revigora pe cele vechi. Materia acestui teatru experimental înțeles în sensul nobil al cuvântului poate fi în aceeași măsură o piesă așa-zis “populară” și o dramă absurdă. Poți face teatru experimental pe o scenă mică la fel ca pe una mare, într-o sală mică sau în sala mare a teatrului. Esențialul l-am semnalat deja.

8. E bine că a început pregătirea actorilor. E necesar. Despre ceea ce se face la Cluj nu mă pot pronunța în cunoștință de cauză. Nu cunosc nici școala de la Tîrgu-Mureș, dar faptul că directorul teatrului din Cluj a angajat șapte absolvenți de acolo, tineri actori talentați, serioși și bine pregătiți – e spre lauda școlii din Tîrgu-Mureș.

9. Dacă ar exista posibilitatea, aș face schimb cu un actor din Zalaegerszeg, de la Budapesta sau de la Londra. Pentru un an, cu siguranță. În privința salariului n-aș face schimb cu un actor budapestan, nici cu unul din Zalaegerszeg. N-aș vrea să-i trag pe sfoară. De un confrate din Londra nici n-ar putea fi vorba, apropo de schimbul de locuri. Pînă la ora actuală nu s-a prezentat nimeni care să-mi propună așa ceva.

Ar fi interesant să li se pună întrebarea asta din chestionar unor actori din Zalaegerszeg, respectiv de la Budapesta sau Londra. Cîți ar schimba cu un actor maghiar din Ardeal? (Nu mă gîndesc la un schimb de experiență de o lună, la burse în dolari, la cîte-un rol principal sau la regia unui spectacol – ci așa, pe de-a-ntregul: schimb de pașapoarte și schimb de destine – un schimb total, asumarea modului de existență al unui actor minoritar.) E puțin probabil ca la auzul unei asemenea propuneri actorii din străinătate să stea la coadă. Se înțelege că destinul de minoritar nu e atractiv. Nici destinul actorului maghiar din Ardeal – sau oricum, nu întotdeauna. Și, ceea ce e trist, în acest din urmă caz, e că de multe ori n-avem a ne învinui decît pe noi înșine.

Salat Lehel

1. Mă aflu la Cluj de cînd am terminat institutul, aceasta este a 11-a stagiune.

2. Asta e o întrebare la care cred că actorul nu trebuie să răspundă. Pentru mine e mult mai important felul în care m-a cunoscut publicul, cum se raportează el la mine. De unsprezece ani nu m-am clintit din Cluj. Asta înseamnă multe, printre altele și că eu socot că publicul clujean e receptiv.

3. Am acceptat cu bucurie tot ce mi s-a cerut, m-am străduit să fac față oricărui sfidări. Pentru mine, pe primul loc se află modul în care realizez un rol, ce reușesc să fac în cadrul unui rol. Dintr-asta poate urma apoi succesul, recunoașterea. Nu cred că actorul are succes doar dacă de interpretarea lui se leagă și premii, aprecieri laudative. Acum mă gîndesc la *Cîntăreala cheală*, în care cred că am un rol destul de ingrat, însă pentru mine, din punctul de vedere al profesiei, a reprezentat una dintre cele mai mari sfidări și am sentimentul că succesul mă include și pe mine.

– *Dar e nevoie să percepi reacțiile? Căci mulți sunt de părerea asta, chiar dacă adaugă că teatrul e frumos și în sine și pentru sine și că merită oricum să joci.*

– În cursul lucrului și al jocului nici nu-mi trece prin minte să mă întreb dacă voi avea sau nu succes. Sigur, semnalele din afară sunt necesare, dar e mult mai important, mai semnificativ să știu că mi-am atins – sau nu mi-am atins – scopul pe care singur mi l-am fixat.

4. Nu neapărat. În realitate, pe mine mă preocupă teatrul în care joc și eu. Asta nu înseamnă că nu urmăresc cu atenție celelalte teatre maghiare din Transilvania; dacă există posibilitatea, asistăm la spectacole și le și discutăm între noi. Regizorul e acela care trebuie să determine caracterul, calitatea teatrului. Creația ca atare se poate impune nu atunci când încearcă să corespundă, să se alinieze, ci când obiectivul neechivoc îl constituie opera adusă în scenă.

5. Răspunzând la întrebarea aceasta, poți idealiza o situație și o poți bagateliza în aceeași măsură, în esență însă e vorba de o problemă atât de complexă și sunt atât de multe elemente care intervin în relația regizor-actor, încât e extrem de dificil s-o analizezi. Sunt convins că o condiție fundamentală, de ambele părți, e exigența și e valabil pentru ambele părți că trebuie să existe o atmosferă creatoare normală pe parcursul lucrului, în așa fel ca atât regizorul, cât și actorul să se poată desfășura la maximum. Esențială este înțelegerea reciprocă.

6. Nu cred că ar trebui făcută o demarcație specială între teatrul minoritar și cel majoritar. Teatrul transcende barierele lingvistice. Vezi succesul de peste hotare al *Cîntăreței chele*. Teatrul e în sine un miracol, iar miracolul e înțeles de toată lumea.

7. Ar fi cazul să ne întrebăm odată cu seriozitate și să discutăm despre treburile astea; ce e de fapt teatrul popular și ce vrea să însemne: teatru de artă. Eu cred că între acestea două nu există diferențe extraordinare, căci, în sensul său bun, și teatrul popular e un teatru de artă și tot astfel și invers. Iar teatrul experimental, munca de studio are tot atîta importanță ca orice altă creație teatrală. Altă problemă e aceea a posibilităților practice de a realiza așa ceva acum, în 1995, într-un teatru de provincie, să zicem la Cluj. Mai întîi că nu există o sală studio, nu există condițiile necesare și ar trebui să ne întrebăm mai degrabă ce se poate face în această direcție, cum s-ar putea îmbunătăți condițiile. După părerea mea, cele două aspecte nu se exclud și pot exista în același timp și alături.

8. E foarte dificil să răspunzi pe scurt. În ciuda condițiilor precare, trebuie să afirm că e o necesitate stringentă ca pregătirea actorilor să nu se facă numai într-un singur loc. Probabil că situația presupune deja de mult ca fiecare teatru să-și aibă propriul atelier de creație, în cadrul căruia, după caz, să se facă și școală, să fie pregătiți noi actori. E iarăși altă problemă dacă o instruire de acest gen presupune – sau nu – și acordarea de diplome. Responsabilitatea e imensă și noi am fost conștienți de asta atunci cînd a început să funcționeze școala de la Cluj. Și am fost conștienți și de faptul că nici condițiile nu sunt tocmai ideale, dar e încurajator că toată lumea se străduiește să dea tot ce are mai bun și că nu ne cruțăm. E o muncă de formare a actorilor mult mai pasionantă, mai complexă decît a fost pe vremea mea la Tîrgu-Mureș, dar n-aș vrea să trasez o paralelă, să compar cele două institute. Totuși, am impresia că există ceva nou, mai adecvat cerințelor de azi în modalitatea noastră de lucru, în îndrăzneala de a ne fi asumat ceea ce facem.

9. Norocul acestei întrebări e că are în vedere *schimbul*, ceea ce nu înseamnă ceva definitiv. Pentru totdeauna – ar fi exclus. Trăim vremuri în care este nevoie de tot

felul de schimburi, de transfuzii. Pentru cariera unui actor nu poate fi decît benefică posibilitatea de a pleca undeva, de a vedea cît mai multe, de a cîştiga experiență. Treaba asta nu mi-o pot reprezenta altfel decît dacă ar fi vorba de o anumită perioadă, de un rol sau de o stagiune. Dar pentru totdeauna n-aş pleca nici la Zalaegerszeg, nici la Londra – asta-i sigur.

Bács Miklós

1. Sunt pe scenă de şapte ani. Am jucat numai la teatrul din Cluj.

2. A vorbi “în general” despre public e foarte greu, dacă nu imposibil. Întîlnirea cu el este unică şi irepetabilă. În fiecare seară, la fiecare spectacol ia naştere mereu alt şi alt public. Componenta, starea de spirit, aşteptările sale se schimbă tot mereu. Natura spectacolului, calitatea lui depind şi de public, dat fiind că şi spectatorul e parte din creaţie, ca şi actorul sau regizorul. Pretenţiile, nivelul de aşteptare sunt determinate întotdeauna de spectacolele deja văzute, de trăirile dramatice, de impresiile deja acumulate. Aş putea spune şi așa: cerinţele publicului faţă de noi depind de nivelul producţiilor artistice prezentate de noi. Altul e nivelul de aşteptare al unui public format de teatrul de divertisment şi altul acela al unui obişnuit al “teatrului de artă”. Sunt de părere că aşteptările publicului suferă modificări. Cînd am venit aici, în 1988, publicul pe care l-am cunoscut atunci era interesat mai degrabă, cred eu, de genurile mai uşoare, mai distractive. Azi e deja mult mai deschis, mult mai maleabil, mai receptiv la nou, la genurile ce depăşesc domeniul propriu-zis al divertismentului. Ca să dau un exemplu: îmi vine greu să-mi imaginez că în 1988 *Cîntăreata cheală* ar fi avut parte de aceeaşi receptare, ar fi stîrnit acelaşi ecou la Cluj ca în 1992.

3. După părerea mea, un spectacol poate fi considerat de succes atunci cînd se creează între actor şi spectator un fel de comunicare sufletească, o simbioză la nivelul psihismului. De fapt acesta şi e marele secret al actorului: că e capabil să realizeze această simbioză sufletească. Brook zice că teatrul nu are sens decît atunci cînd între omul de pe scenă şi omul de jos, din sală, iau naştere nişte biocurenţi extraordinari, o comuniune sufletească pe care ambii o resimt ca pe un şoc. Şi acesta este miracolul care se produce în cursul unui spectacol. Pentru mine acesta este succesul, dacă pot crea starea aceasta, dacă se naşte bucuria de a fi împreună a actorilor şi spectatorilor. Eu am trăit acest miracol pe scena clujeană în *Staţia de autobuz* şi în *Cîntăreata cheală* – eu spectacolele astea le simt ca pe nişte succese, în sensul în care am definit succesul mai adineaori. Şi am o amintire dragă, pe care o păstrez cu sfinţenie, de pe vremea institutului – *Amadeus*.

4. Nu.

5. Regizorul şi actorul pot lucra împreună doar dacă se acceptă reciproc. Ambii trebuie să ştie că sunt în egală măsură răspunzători de succesul spectacolului în pregătire. O bună fundamentare a relaţiei dintre actor şi regizor e identitatea concepţiei despre lume, acelaşi tip de gîndire, faptul că prezintă asemănări în modul de a simţi lucrurile. Ideile fiecăruia să le dea amîndurora aripi, iar produsul care ia naştere să poarte amprenta personalităţii amîndurora.

6. Nu cred ca un teatru minoritar sau unul majoritar să aibă îndatoriri diferite. Cred, în schimb, că asupra unui teatru minoritar apasă o *responsabilitate* mai mare. Tre-

buie să-și judece cu mult mai multă rigoare spectacolele, trebuie să prezinte niște valori pe care nimeni, nici un fel de majoritate să nu le poată contesta. Și teatrul majoritar are misiunea de a păstra limba și cultura. Dar *responsabilitatea* care-i revine unui teatru minoritar e mai mare, pentru că el trebuie să insuflă curaj, să întrețină puterea sufletească a supraviețuirii.

7. Deși nu sunt de acord cu cele două denumiri, după părerea mea, ele pot coexista. Însă orice proiect, orice intenție, concepție pot fi realizate, devin eficiente doar dacă le raportezi la situația reală. Dacă un teatru își planifică o activitate de studio, atunci trebuie să aprecieze posibilitățile economice date, inclusiv aceea de a avea o sală. Trebuie însă exploatată dorința actorilor tineri, a tinerei generații de a se face văzuți, de a-și face cunoscute ideile, de a crea. Teatrul experimental în care cred eu e acela pe care niște tineri, fie și în condiții extrem de precare, oriunde, oricând și din orice – îl creează. După părerea mea, din aceste tentative iau naștere cele mai reușite spectacole experimentale.

8. E bine că există amîndouă și, cu cît există mai multe școli, cu atît mai bine. Măsura eficacității actualului învățămînt se va vădi cu trecerea timpului. E bine să avem cît mai mulți absolvenți de teatru și că aceștia trebuie să concureze între ei în vederea obținerii cîte unui angajament. Concurența favorizează nașterea valorilor.

9. Firește că aș accepta orice invitație, aș lucra cu orice trupă. Ar merita să lucrezi cu alți regizori, cu alți actori, în altă țară, să cunoști alte genuri de public, alte culturi. Cred că din toate acestea n-am avea decît de învățat. Definitiv – n-aș face schimb. Simt că trebuie să împărtășesc cu cei de aici tot ce am învățat.

Bogdán Zsolt

1. Trăirile mele legate de teatru datează de prin 1986, de la Teatrul Popular din Miercurea-Ciuc. László Károly, actor din Sfîntu Gheorghe, era conducătorul acelui grup entuziast, în regia lui am jucat la vremea aceea în trei spectacole. În octombrie 1989 am ajuns la Teatrul de Nord din Satu Mare, condus de Parászka Miklós, unde actorii m-au luat sub oblăduirea lor, m-au ajutat. În anul petrecut acolo a prins rădăcini temeinice în mine dragostea pentru teatru, cu care venisem din Miercurea-Ciuc. În 1990 am fost admis la Institutul de Artă Dramatică din Tîrgu-Mureș, aici am avut și la teatrul din Tîrgu-Mureș roluri mai mici. În prezent, sunt membru al trupei clujene.

2. Am cunoscut cele mai diverse categorii de spectatori, de la cei ce primeau cu drag micile noastre reprezentații de teatru popular și pînă la cei ce se arătau retractili față de genul nostru de spectacole sau față de munca noastră. Un public cu adevărat cunoscător n-am întîlnit decît foarte rar. Referindu-mă la așteptări: fiecare spectator ia loc în sală nutrind anumite așteptări, chiar dacă acestea nu coincid întotdeauna cu intențiile, cu concepția actorului sau regizorului. Pe baza experienței mele de pînă acum, pot însă afirma că publicul e prea tolerant. Pînă acum n-am auzit de vreun spectacol care să fi fost o cădere rușinoasă, cînd – metaforic vorbind – actorii să fi fost bombardați cu legume.

3-5. Pentru ca un spectacol, munca unui actor să devină un succes, e nevoie de concordanța a foarte multor elemente. Relația dintre actor și regizor e, de fapt, o întîlnire, un parteneriat. La aceasta se adaugă concepția, așteptările autorului piesei,

ale publicului – împletirea armonioasă a tuturor acestor elemente are loc extrem de rar. Dacă ceva se înregistrează drept un succes, nu e încă deloc sigur că avem de-a face într-adevăr cu un succes. În decursul activității mele de până acum, de pildă, s-a întâmplat să treacă drept succes și câte-un rol în care eu, personal, nu m-am simțit întru totul la largul meu: m-am chinuit pur și simplu, am depus eforturi extraordinare pentru a scoate ceva din rolul cu pricina. Spectacolul cu *Tom Pain* (în regia lui Victor Ioan Frunză) a fost întâmpinat la București cu o furtună de aplauze, am avut mare succes, însă eu n-am fost mulțumit de prestația mea, eu, ca actor, am avut o cădere. A trebuit să mă confrunt cu recunoașterea faptului că n-am fost în stare să fac anumite lucruri. Că publicul a trecut peste asta sau i-a dat altă interpretare, nu mă absolvă pe mine în ochii mei, senzația de frustrare rămîne.

E foarte dificil să exprimi în cuvinte cum și de ce anume devine ceva un succes. O experiență foarte plăcută, cînd am simțit gustul succesului, a fost *Furtuna* lui Shakespeare, în regia lui Parászka Miklós. Am avut de interpretat un rol mic, acela al unui corăbier, dar atmosfera aceea, acea afinitate resimțită în contactul cu colegii, reacția publicului – nu se poate uita. Un asemenea spectacol a fost și *Tartuffe*, în regia lui Tompa Gábor.

6. Independent de factorii politici, sociali și de altă natură, există, după părerea mea, două feluri de teatru: teatru bun și teatru prost. Nu are rost să faci diferențieri între teatrul minoritar și teatrul majoritar. Teatrul are, desigur, o răspundere față de publicul său, trebuie să aibă forță de atracție, de menținere a unui spirit colectiv, trebuie să cultive cultura și limba maternă – dar toate acestea, așa, sunt doar adevăruri parțiale. Ele se impun, capătă sens doar dacă sunt complementare noțiunii de teatru bine făcut. În cazul unor producții de proastă calitate nu putem veni cu scuze de genul: "cel puțin se vorbește o limbă maghiară frumoasă".

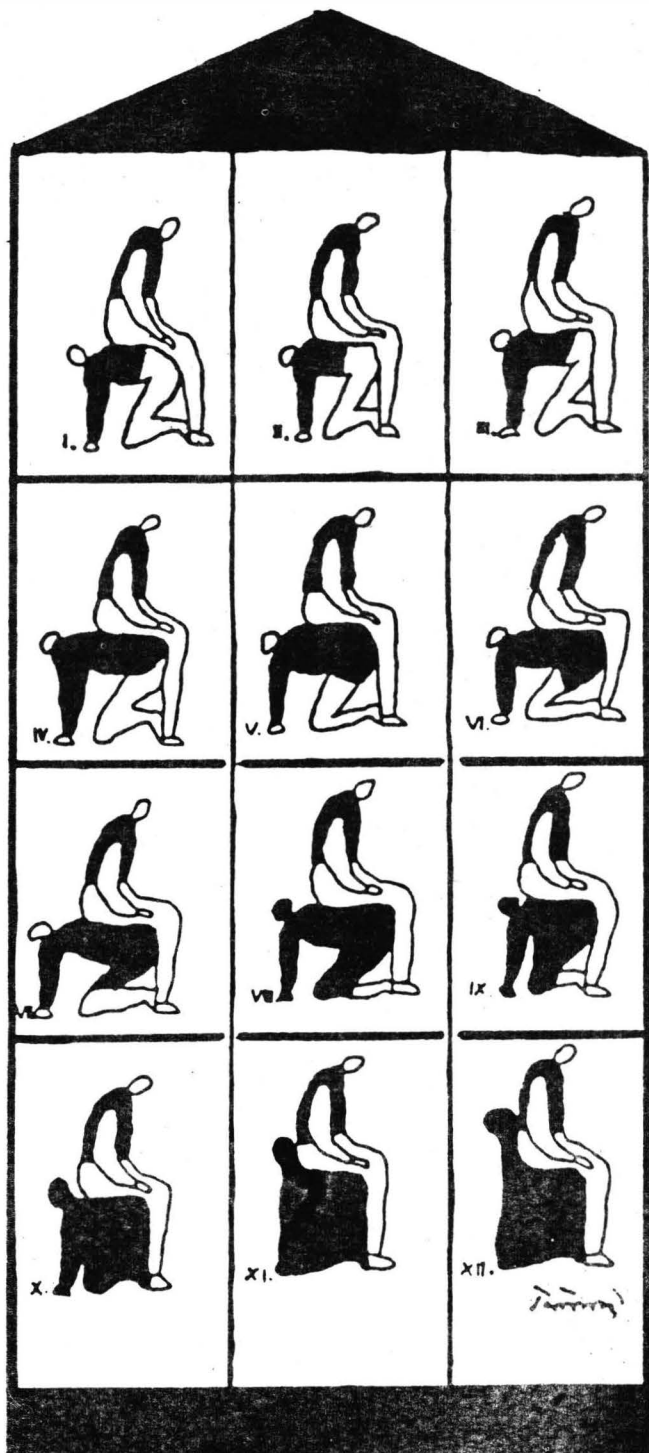
7. Ideal ar fi dacă s-ar putea constitui un teatru de repertoriu care să satisfacă exigențele tuturor categoriilor de public.

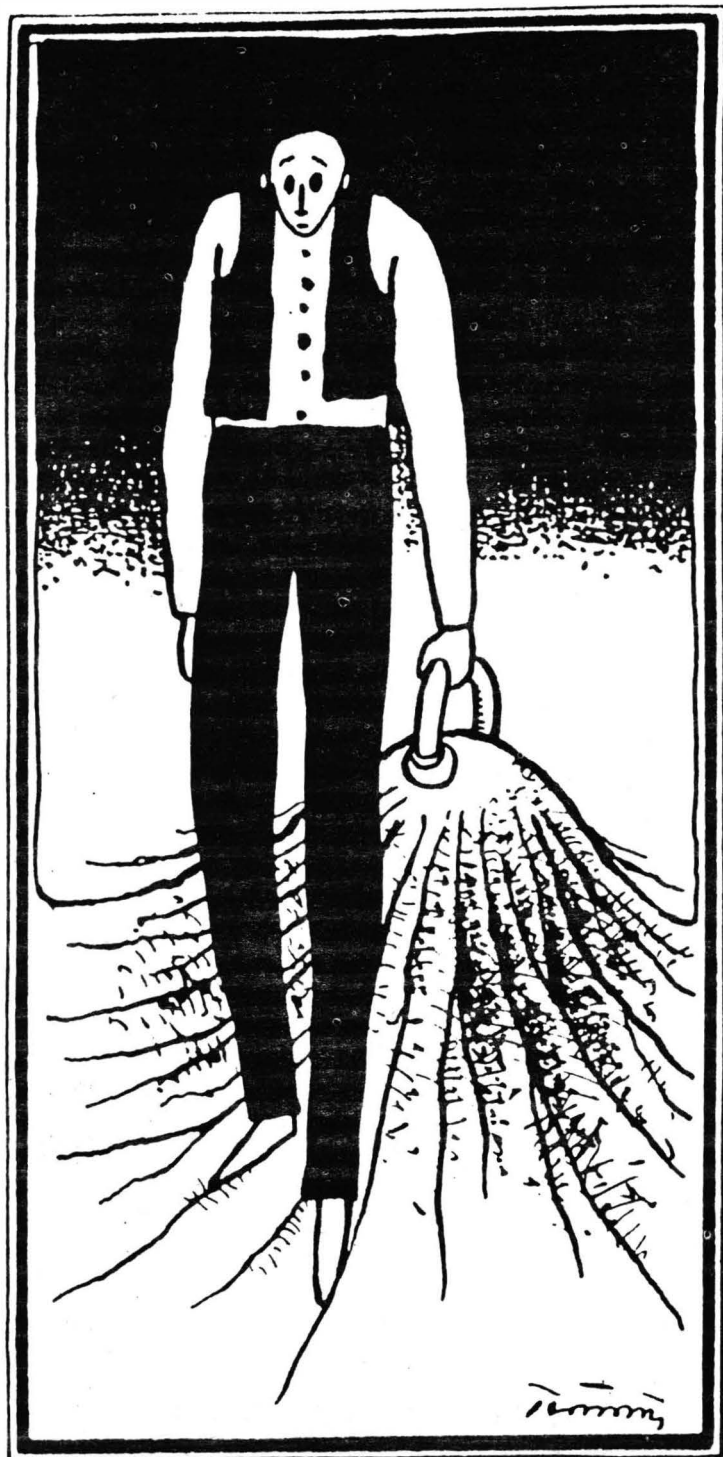
8. În anii de institut, studenții sunt extrem de sensibili. Pentru a deveni lipsit de complexe, deschis și plin de încredere în sine, trebuie să ai șansa de a prinde un fir bun, un profesor bun, oamenii potriviți.

9. Aș face schimb cu un actor din Zalaegerszeg, încă mai mult cu unul budapestan sau londonez – preț de-un concediu de vară sau, mai degrabă, preț de-un salariu de-o vară. Lăsînd gluma la o parte: oriunde te-ai duce, trebuie să corespunzi anumitor exigențe. Pînă a nu fi depășit anumite momente de cumpănă în profesie, nu-ți prea trec prin cap asemenea lucruri. Teatrul reprezintă pretutindeni o sfidare. Actorii aceia își fac treaba lor acolo, eu, acum, aici. Dar mi-ar plăcea totuși, dacă mi s-ar ivi ocazia, să mă confrunt și cu asemenea situații.

Răspunsuri consemnate, adunate de Bárdos Márta (S.E., N.D., B.M.), Kelemen Hunor (O.L., S.L.) și Szabó Kinga (Cs.A., J.M., B.Zs.).

În românește de Paul Drumaru

ISTORICI DESPRE ISTORIE: CE ESTE ISTORIA?

In copilărie, istoria este parte organică a vieții, firească precum aerul. Un copil nu percepe imensele distanțe ale spațiului și timpului, iar dacă a crescut într-un oraș de frontieră al Ungariei, în vecinătatea unor ruine de cetate, vrăjit de poeziile lui Petőfi și Arany, nu i-a fost greu să creadă că istoria nu este altceva decât o suită de fapte ale oamenilor, unele mai palpitate decât altele, scrise pe foile care cad din bătrînul copac al vremii. Manualele școlare, în schimb, sînt de cele mai multe ori o îngrămădire de date, nume și noțiuni lipsite de viață, iar ceea ce mai rămîne din unitatea istoriei este reprezentarea vagă a dreptății triumfătoare asupra răului, astfel încît omenirea mărșăluiește de o mie de ani spre un viitor bun. Nu trebuie să fii un istoric cu experiență deosebită ca să știi că toate acestea nu sînt atît de simple. Nici cuvîntul "istorie" în sine nu este univoc, el exprimînd concomitent și obiectul, și rezultatul cercetării.

CE ESTE ISTORIA?

Vreme de secole, toate generațiile și-au pus, într-un fel, această întrebare. La diferite niveluri de civilizație, în diverse puncte cardinale, în limbajul unor sisteme ideologice și experiențe diferite. În formă expresă sau indirectă, fiecare epocă și-a format propria opinie despre esența istoriei. Mai ales în vremuri de criză sau de schimbări epocale. În multe feluri.

Marsiglio Ficino, filozoful Renașterii triumfătoare, credea că istoria amuză, face plăcută viața omului și îi lărgeste cunoașterea pe secole în urmă.

Istoria poate fi calificată și așa cum a auzit, în Al Doilea Război Mondial, profesorul în vîrstă de 54 de ani de la Sorbona, Marc Bloch, care spunea că este "cel mai bătrîn căpitan al armatei franceze": "S-a întîmplat în iunie 1940, dacă bine îmi amintesc tocmai în ziua în care nemții au intrat în Paris. În acea grădină din Normandia, unde statul nostru major, rămas fără trupe, pierdea timpul inactiv și neputincios, meditînd neîncetat asupra cauzelor nenorocirii. »Trebuie să credem, așadar, că ne-a înșelat istoria« – ruse unul tăcerea".

Conceptul de istorie este însoțit de nenumărate calitative extreme: "comoară bogată", "galeria eroilor", "sîngeroasă mașină de război", "magistrul vieții". În anumite epoci glorioasă, alteori neîndurătoare și adormitoare. S-a spus că "justifică", "pedepsește", "bate", "răsplătește", "face dreptate", "acționează orbește", "educă" și "învață". În funcție de cine i-a conferit atributele: perdanții sau cîștigătorii, despotismele sau aserviții, forța majoră sau oprirea, supraviețuitorii catastrofelor sau triumfătorii asupra acestora. A fost calificată prin montare în filozofii, în vremuri pașnice sau agitate, prin prisina țărilor sigure de sine sau neliniștite. Se aude adeseori și azi, în cele

mai diferite colțuri ale lumii, ceea ce a spus nu demult un refugiat: “pe noi istoria ne-a călcat în picioare”.

La sfârșitul secolului nostru a devenit obișnuință ca lumea întreagă să se refere la istorie: cu ea avertizează, amenință, încurajează, consolează și explică inexplicabilul. Adeseori, atribuind cuvântul autorităților de ieri sau împrumutând calificativele de la marii antici. Oare nu s-au uzat între timp? Oare nu i-a deturnat sensul originar acest secol neîndurător? N-a devenit un cuvânt fără conținut? Oare nu rostogolim un concept golit de sens în pragul secolului viitor?

Și totuși, este o dorință elementară, adânc înrădăcinată în cultura noastră, să știm: ce este istoria? Oare istoricii ce răspuns științific au dat și dau? Avem o imagine modernă a istoriei, privind, de la sfârșitul secolului nostru, în urmă, drumul parcurs?

Istoricii își fac, în general, meseria, istoriografia fiind, poate, știința cea mai devoratoare de timp, pentru probleme teoretice rămânând puțină energie. Dar cu esența istoriei se confruntă în fiecare zi. Nu așa cum poate fi surprinsă de aparatul fotografic într-o clipă trecătoare. Ei știu că nu trebuie s-o înțeleagă în refracția prismei trăirii personale ori în amprenta unor epoci fericite sau nefericite. Nu pot face nimic cu schemele expropriatoare ale politicii zilei și consideră drept marfă de bilci urmele istoriei vândute în costumele zdrențuite ale unor patosuri perimate.

Ei încearcă să priceapă cu adevărat ce este istoria. În mod obiectiv – pe cât se poate. În unitatea permanentă, constantă, a celor trei factori ai istoriei: timpul, spațiul și omul. Cu valabilitate pe termen lung! Astfel, încât să fie deopotrivă acceptabilă pentru învingători și învinși, în toate colțurile Europei. Cumva în așa fel, cum despre cultură azi știm deja că este totalitatea experiențelor acumulate în decursul veacurilor. Și o moștenire a lumii întregi.

Dintre încercările științifice ale istoricilor de a determina esența istoriei, îndeosebi două merită să le analizăm mai îndeaproape. Una este din secolul al XIX-lea, cealaltă are loc în zilele noastre.

“ASTRONOMIA VIITORULUI”

În Ungaria epocii reformelor, în timpul absolutismului, iar mai apoi în deceniile compromisului, se pare că toți aceia care, prin aptitudini, prin vocație sau prin simț de răspundere, au studiat istoria, au crezut că este de datoria lor să-și clarifice: ce este istoria? Răspunsurile sînt, în esență, identice. Profesor, student, om politic, scriitor și preot, aristocrat, burghez, savant descendent din mica nobilime sau iobăgime, cu toții au considerat istoria o realitate obiectivă. Au conceput-o ca totalitate a unor procese legice, ineluctabile, care pot fi cunoscute și care, prin cunoaștere, oferă experiențe utile pentru modelarea viitorului. În variante diferite, afirmația lui Szalay László o întâlnim pe parcursul întregii perioade: “Numai pe cunoașterea temeinică a trecutului se poate construi un prezent sigur, care poate conta pe viitor”. Horváth Mihály, Mikó Imre, Hunfalvy Pál și alții descriu conceptul de istorie prin reprezentări și comparații care ajută la cunoașterea și determinarea viitorului. “Busolă”, “făclie”, “cheie” sau – după

cum se poate citi în rîndurile aşternute pe hîrtie de Erdélyi János, la 12 aprilie 1850 – istoria este oglindă dublă, care arată concomitent trecutul şi viitorul.

La 4 noiembrie 1854, Kazinczy Gábor îi scria de la Bánfalva lui Ráth Károly – despre care s-a uitat de mult că a publicat pentru prima dată *Memoriile* lui Rákóczi – următoarele: “istoria este astronomia viitorului”. Zguduitoare opinie. Căci astronomia a fost inițial știința navigatorilor și viața lor depindea de stabilirea punctelor de orientare corecte. Ei, istoriografii maghiari ai secolului al XIX-lea priveau cu încredere viitorul și chiar după înfrîngerea răscoalei pentru libertate concepeau istoria ca o dezvoltare continuă.

Ar fi ridicol să considerăm toate acestea drept o viziune specific maghiară. Concepția în cauză este un fenomen de dimensiuni internaționale.

În dezvoltarea științelor în secolul al XIX-lea, concepțiile clasice pozitivistice privind istoria – care au străbătut întreaga Europă și chiar America epocii – au avut drept corolar interpretarea istoriei ca o știință auxiliară a viitorului. Ce este istoria? – întreba Auguste Comte și repeta, fără incertitudini: semnalizator de direcție al drumurilor deschise spre viitor. În concepția lui John Stuart Mill, totalitatea datelor experimentale pentru știința viitorului, pentru studiul comparativ al societății. În formularea lui Spencer: studiul descriptiv al societății, iar în lovitura la țintă a lui Littré: istoria este sociologia trecutului.

S-a crezut că istoria poate fi cunoscută prin aceleași metode ca și natura. Cercetătorul ei nu poate fi satisfăcut de orizontul îngust al vechilor istorici: teatrele de război, sălile de tron, dormitoarele suveranilor și universul eroilor supraoameni. Ei trebuie să examineze o sferă mai largă, crezînd că în imensele domenii ale societății, economiei, culturii, vor putea să capteze dintr-o lovitură totalitatea vieții. Am citit cu stupefacție în notițele lui Henry Thomas Buckle cuvintele-titlu ale domeniilor prevăzute pentru cercetare: alimentația, clima, cultivarea alunelor, nașteri, răspîndirea microscopului, banii, contrabanda, comerțul, influența cultivării cartofului asupra natalității, sentimentele parizianului de pe stradă la moartea lui Ludovic al XIV-lea.

O dată cu dezvoltarea societății burgheze, au devenit accesibile documentele secolelor trecute. S-au constituit arhivele, la universități s-au predat metodele stricte ale explorării surselor. S-au identificat cu entuziasm valorile istorice doveditoare ale moștenirii materiale, lingvistice, literare, artistice a trecutului și s-au elaborat metodele comparative și complementare, conform concepției epocii. Ba mai mult: s-au încercat și primii pași în procedeele statistice. Cartea lui Outélet în legătură cu corelațiile dintre secole și frecvența căsătoriilor a fost prezentată, deja la un an de la apariție, la Sárospatak, iar istoria civilizației universale a lui Buckle era pe masa lui Rozvány György, care lucra la istoria unui tîngușor ca Salonta; corpul profesoral din Criș – poeți și istorici de seamă – discuta în anii 1850 despre doctrina evoluționistă.

Cercetarea arhivistică a fost trăită pe malurile Dunării și Senei prin aceeași experiență: “Cînd vechile documente îngălbenite, acești prieteni tăcuți și fideli, ne vorbesc de atîtea învățăminte ale marilor evenimente din veacurile apuse, se nasc – ca Minerva din fruntea lui Jupiter – viteji în armură”, citim în rîndurile istoriografului maghiar Thaly Kálmán, care atunci, în 1867, era deja serios înclinat spre romantism. Opt ani mai tîrziu, nici istoricul francez pozitivist Hippolyte Taine nu formula altfel: “Cu

ajutorul unor asemenea izvoare, devenim aproape prieteni cu aceia a căror istorie o scriem și mi s-a întâmplat nu o dată ca, citind în arhive vechile documente îngălbenite, să fiu tentat să mă adresez cu voce tare acelor străbuni”.

Firește, este o mare diferență între Occidentul burghez dezvoltat și țara central-europeană care făcea primii pași pe calea îmburghezirii. Dar și în alte țări din zonă, în istoriografia poloneză, cehă, sârbă și rusă, se poate observa, în urma răspîndirii curențelor pozitiviste, o concepție asemănătoare despre istorie. Studenți polonezi difuzează în copii manuscrise prima traducere a istoriei lui Buckle; primul volum Lecky în limba rusă, în mai bine de 2000 de exemplare, s-a epuizat și s-a dovedit că, pe lângă Vasile Conta, și Bogdan Petriceicu Hasdeu a fost influențat de concepția realistă, impregnată de pozitivism, a istoriei.

Istoria a fost concepută de ei, nu fragmentată pe țări, ci ca o unitate universală. Au sesizat problemele istoriilor naționale și s-au ocupat mult de contradicțiile care însoțesc dezvoltarea națiunilor moderne. William Lecky, de exemplu, a arătat că națiunile Europei trebuie să se străduiască pentru realizarea păcii generale, căci azi “războiul este de obicei o lovitură și pentru învingători”. El a opinat că pacea ar putea fi asigurată, dacă cei care reprezintă interesele industriale și comerciale ar ocupa posturile politice și ar recunoaște principiul care asigură drepturile naționalităților. Eötvös József și Szalay László au enunțat de mai multe ori că istoria Ungariei este parte organică a istoriei omenirii, iar recunoașterea cercetărilor compartimentate pe epoci ale noii generații a fost formulată, la nivelul experienței, de către Szilágyi Sándor: “Înainte [...] istoria noastră nu era așa-zicînd integrată în istoria europeană, am cunoscut-o izolat, fără să avem în vedere influențele externe”.

În evoluția Ungariei burgheze, cunoașterea istoriei a fost considerată indispensabilă. Eötvös József nu a fost singurul de părere că știința suverană își poate valorifica experiențele, dacă oferă politiciii informații, vetouri, avertismente.

La sfîrșitul secolului, ideile istoriografilor maghiari, impregnate de concepția istoriei sociale, păreau a fi deja un vis naiv. Cît de hotărîtoare este concepția despre istorie a prezentului dintotdeauna o dovedește discursul din 1872 al lui Arany János, secretar general al academiei: “În tot ce s-a întâmplat ni s-ar părea că vedem deodată negarea progresului omenirii. Oare făclia cu care ea luminează căile omenirii nu va fi folosită de acum înainte doar ca fitil pentru incinerarea tuturor zidurilor existente? Ar fi fost, oare, o minune dacă lingvistul s-ar fi oprit, uluit, în munca sa, văzînd că opresiunea începe să-i folosească opera pentru cucerirea altor țări și exterminarea etniilor; dacă Clio își aruncă pana cînd vede repetîndu-se grozăviile migrației popoarelor...” Iar sfîrșitul secolului expediază pronosticul lui Horváth Mihály din epoca reformei în atemporalitatea incalculabilă a viitorului: “Am ajuns în epoca în care mulți, poate chiar generații întregi, revendică doar adevărul, cu excluderea oricărei idolatrizări și răzbunări partizane”.

DIALOG ÎNTRE PREZENT ȘI TRECUT

După părerea lui Marc Bloch, în a doua jumătate a secolului XX, întrebarea esențială a istoriografiei i-a pus-o tatălui – istoric – fiul – elev – al acestuia: “Tată, spune-mi, la ce-i bună istoria?”

Unul din cei mai mari istorici ai Europei secolului douăzeci – care împreună cu Lucien Febvre a lansat, în 1928, revista *Annales*, dezvoltând noua orientare a istoriografiei – a considerat că băiatul a formulat ceea ce încerca să înțeleagă, la ocuparea Parisului de către germani, ofițerul francez în cantonamentul din Normandia. Atîta doar că a țintit, cu sinceritatea consternantă a copilăriei nemiloase, legitimitatea istoriei.

La sfîrșitul secolului nostru, în vremea dărilor de seamă, a examinării conștiinței istoricilor, mai ales această problemă îi preocupă pe cei care analizează esența istoriei. Interesant este că se întreabă din nou ce este istoria aceia care, în procesul îndelungat al reînnoirii istoriografiei, treceau drept maeștri ai așa-numitei “istorii lărgite”, în baza unei experiențe comune în epocă. Edward Hallett Carr, profesor la Cambridge – recent stins din viață – și-a început cercetările în a doua jumătate a anilor '50, în urma recunoașterii crizei de valori din Europa. El considera că, în a doua jumătate a secolului douăzeci, Europa a “încremenit” în imobilitate, influența ei și a țărilor care o compun a înregistrat o scădere relativă. În opinia lui Carr, înseamnă o primejdioasă pierdere din vedere a proporțiilor credința că, în ultimii 400 de ani, Anglia – “punctul central al istoriei universale” – a produs o mare epocă istorică, “orice altceva fiind un fenomen periferic”.

Georges Duby, personalitate importantă a istoriografiei franceze, a formulat și mai tranșant în 1980: “Generația mea a mai crezut ferm în dezvoltare [...] Acest mit vechi se destramă definitiv sub ochii noștri. Și, încetul cu încetul, ne obișnuim să considerăm drept o himeră alienantă ceea ce – a se înțelege creșterea economică, ridicarea »nivelului de trai« – pe părinții noștri îi legăna în iluzia că mășcăluiesc spre fericire...”

Este o experiență de lungă durată în epocă și azi a cuprins întreaga lume, inclusiv zona noastră.

În opiniile referitoare la esența istoriei se pot identifica, firește, straturile punctelor de vedere adoptate față de diferitele orientări mai vechi ale științei noastre. Pozitivismul a dezamăgit mai ales prin metoda sa, care viza nediferențiat totalitatea, prin concepția optimistă referitoare la viitor și prin faptul că, analizînd factorii determinanți ai istoriei, a pus pe planul al doilea personalitatea. Istorismul și istoria ideilor au îngustat cercetările istorice, punînd accentul analizelor în universul subiectului, iar a doua înflorire a romantismului a căzut în afara sferei serioase de interes a cercetării istorice. Este interesant că Duby și Carr, acordînd deopotrivă un interes deosebit teoriei lui Marx ca sistem al concepțiilor privind istoria. În reflexiile lor de la sfîrșitul secolului o califică, cuvînt de cuvînt, în același fel: atracția ei a constatat în faptul că a promis viitorul luminos al omenirii, dar “sfîrșitul basmului” nu s-a împlinit, iar teza hipervulgarizată a cursului uniliniar al istoriei nu oferă răspuns la provocările tot mai acute ale epocii.

Noua viziune istorică este, în ultimă analiză, un rezultat al evoluțiilor din secolul douăzeci. Prin transfer. Evenimentele neprevăzute și nici măcar visate ale secolului au ridicat probleme noi. Ce este dezvoltarea, cât valorează știința, tehnica? Unde se află limitele puterii și ale aservirii? Ce este pacea, dacă ea aruncă semințele noilor războaie? Cum au traversat popoarele veacurile? De ce crește sărăcia și agresiunea? Cum a funcționat lumea în secolele apuse? Eforturile societății pentru a găsi răspunsuri au dat naștere unor noi ramuri ale științelor. Nici istoricii nu s-au putut sustrage efectului lor. Au fost siliți să găsească metode și proceduri noi de anchetă. "Lărgirea istoriei" înseamnă că cercetătorul a pătruns pe teritorii necunoscute, nebănuite chiar, ale vremurilor trecute. El analizează fenomenele economice, sociale, culturale în interacțiunea lor, reconstituie structura așezărilor în planul unor regiuni mai mari, în corelație cu capacitatea mediului de a asigura subzistența și cu sistemele complicate de relații umane, în sfera culturii, gândirii, comportamentului, obiceiurilor, simbolurilor. Prin adaptarea altor ramuri ale științei – geografia, biologia, economia politică, sociologia, antropologia, iconologia, ecologia, tehnica de calcul – a ajuns la straturile încă neatinse ale trecutului. Prelucrând cu ajutorul computerelor o cantitate imensă de date, a ajuns să cunoască fenomene cum ar fi natalitatea, epidemiile, mortalitatea, obiceiuri alimentare, prețuri și salarii, schimbări climatice, evoluția producției de cereale de-a lungul mai multor secole. Cu ajutorul bazelor asociative pot fi descoperite alte texte, subtexte.

Toate acestea s-au dezvoltat în cursul eforturilor depuse de mai multe generații de istorici. Punctele nodale sînt marcate de nume ca: Pirenne, Weber, Bloch, Toynbee, Laslett, Braudel, Le Goff, Duby etc.

Concepții, tendințe mai mult sau mai puțin asemănătoare – în pofida condițiilor nefavorabile – pot fi observate devreme și în rîndurile istoriografilor maghiari, în activitatea lui Domanovszky Sándor, Hajnal István, Kelemen Lajos, Mályusz Elemér, Szabó István și alții.

Noile răspunsuri la vechea întrebare pun în lumină esența, prin cuprinderea într-o unitate a cercetătorului și a subiectului său. Condiționare reciprocă între personalitatea cercetătorului, epoca trăită de el, societatea acesteia și perioada cercetată, mai îndepărtată sau mai apropiată. Această relație sau interdependență nu este niciodată monofactorială, ci extrem de complexă.

Unii abordează problema esențială dinspre izvoare și documente. Carr este primul care declară că trebuie să terminăm cu acea moștenire din secolul al XIX-lea, anume că istoriografia constă în adunarea unui număr cât mai mare de "fapte incontestabile și obiective". Cei care stăruie pe această linie ori își vor sfîrși viața la casa de nebuni, ori se vor vedea siliți să abandoneze cariera de istorici. Această moștenire – scrie el – "a produs în Germania, Anglia și Statele Unite o descriere faptică, uscată ca rumegușul, din care s-au fabricat monografii la care migălesc, cu fire de praf, istorici care știu din ce în ce mai mult despre ceea ce înseamnă tot mai puțin și dispare fără urmă în oceanul faptelor".

Ce garanții există că cercetătorul, scăpînd de Scylla concepțiilor care privesc totalitatea faptelor obiective, independente de el, nu va naufragia pe Charybda opiniilor care privesc istoria doar ca o concepție subiectivă a istoricului? Cultura deciziilor, profesionalismul, responsabilitatea și etica sa științifică pot constitui acea

acoperire în aur. Știm prea bine că pentru înțelegerea monografiilor istorice trebuie să cunoaștem nu numai conținutul lor, ci să știm și unde, când, în ce condiții și ce fel de om le-a scris.

Este amuzant felul în care Carr descrie primul pas al muncii istoricului. "Faptele nu sînt deloc pești care zac pe teighea. Ele se aseamănă mai curînd cu peștii care înoată în oceanul imens, părăind uneori a fi înfinit. Ce cade în undița istoricului depinde în parte de noroc, dar mai ales de locul în care pescuiește în ocean și cu ce echipament. Acești factori depind, firește, de ce pești vrea să prindă. În general, istoricul găsește date de felul acelor pe care le caută." În ce privește documentele istorice, în zona țărilor dunărene lucrurile diferă întrucîtva.

Va fi avut, oare, idee savantul care trăiește în Anglia de imensul prăpăd de care au avut parte izvoarele istorice din țările Europei Centrale? Noi trebuie să fim recunoscători istoriografilor din secolul al XIX-lea, care au publicat o mulțime de izvoare, în serii mari sistematizate. Datorită lui Szilágyi Sándor, Szabó Károly, Fraknói Vilmos și altora, documente ale dietelor, scrisori diplomatice au scăpat de pieire. Kelemen Lajos a adunat o mulțime de documente. Arhivele Statului au fost de două ori pustiite de război în ultimele decenii. În Bazinul Carpatic nici cimitirele nu au fost cruțate de ura oarbă, iar documentele materiale și scrise ale istoriei acestui spațiu au fost risipite în secolul douăzeci mai mult decît în toate celelalte laolaltă. Apelul îngrijorat al lui Kölcsey pentru strîngerea documentelor istorice în țările din Bazinul Carpatic este și azi o cerință neschimbată, dacă nu chiar mai imperativă. Generația mea și-a început cariera de istorici în arhive și, în baza noilor documente aduse la lumină, a constatat pînă acum: nu am cunoscut istoria Ungariei. Știm și că opiniile care ne-au rămas de la generațiile anterioare pot să lege strîns mîinile istoricilor. Un singur exemplu poate să arate la ce anume mă gîndesc.

La începutul secolului nostru, cînd a fost publicat volumul de documente referitoare la evenimentele din Transilvania ale războaielor conduse de Rákóczi, a ieșit la lumină și scrisoarea iobagilor din scaunul Mureș, referitoare la promisiunea principelui de a-i elibera pe cei ce luptă cu arma alături de el. În rîndurile istoriografilor această scrisoare a provocat o mare neliniște și o lungă dezbateră. Tot ceea ce predecesorii lor scriseseră despre istoria secolelor XVII-XVIII punea sub semnul întrebării credibilitatea celor din Mureș. Unii au calificat drept sete de cîștig afirmația lor, spunînd că principele nu putea să spună așa ceva. În condițiile relațiilor feudale, istoricii nu cunoșteau nici un exemplu de acest fel, oferit de un aristocrat sau șef de stat; și fiindcă documentul domnesc care atesta afirmația celor din scaunul Mureș fusese necunoscut pînă atunci, iar romantismul de tip curîțesc prezentase lupta lui Rákóczi drept războiul nobililor pentru interese ale stării lor și exigența contemporanilor proiecta și în trecut un popor care "își urmează orbește stăpînul în interesul unor țeluri ideale", s-a pus la îndoială autenticitatea documentului. Dar, între timp, dat fiind că tot mai multe documente în concordanță cu afirmația iobagilor din Mureș au ajuns pe masa cercetătorilor, iar "surghiunita controversă Rákóczi", deși a știrbit istoriografia romantică, a demonstrat și forța presei și a opiniei publice, care ținea la istoria sa, problema a rămas, timp de jumătate de secol, subiect al meditațiilor irascibile sau sceptice. Pînă cînd, în 1957, în arhiva de la Bajmóc, s-a găsit patentă care garanta libertatea socială primilor iobagi care au pus mîna

pe arme. (De atunci mă gîndesc cu recunoștință la colegii slovaci, pe care de asemenea i-a apucat patima vînătorii și, fără să le pese că s-a oprit curentul electric din pricina furtunii, bîjbîiau cu lumînarea prin depozit, pentru ca – asemenea pescuitorilor de perle în adîncul oceanului – să-mi scoată la suprafață patenta promițătoare de libertate.) Desigur, cu asta nu s-a încheiat povestea.

Azi dispunem deja de un mic set de documente legate de această problemă, dar, în ce privește interpretarea lor, între istorici există diferențe destul de mari. Și faptul nu este surprinzător. Carr nu este singurul care a afirmat: "Istoria nu este altceva decît interpretare".

Ar fi însă o greșeală să considerăm interpretarea drept o infinită libertate de opinie. Cine confundă "interpretarea" cu "intuiția" sau "simpatia" comite o gafă monumentală. Munca istoricului care ține la autenticitate este reglementată de norme severe, de exigențele profesionale ale științei. Se poate și trebuie să ne gîndim dacă, de exemplu, documentul care garanta libertatea este unul important sau mai puțin important, dacă este vorba de o decizie realistă de șef al statului sau de o dispoziție dată din considerente tactice; dacă el s-a născut dintr-o decizie de politică militară sau datorită revendicării celor ce intrau în luptă. Se explică hotărîrea domnitorului prin vechile legi ale secuilor sau reflectă o soluție caracteristică pentru țările răsăritene ale Europei Centrale, într-un proces îndelungat, numit revoluție a forțelor armate, vizînd încercarea de constituire a armatei permanente?

Cunoașterea și înțelegerea intențiilor care se ascund în spatele faptelor, a gîndirii celor de odinioară, este una din sarcinile cele mai dificile și, aici, pregătirea metodică și facultatea imaginativă a istoricului trebuie să funcționeze în interdependență. Azi dispunem deja de analize temeinice privind stabilirea faptelor care pot fi deduse din documente, precum și legile tratării selective a faptelor sau definirea noțiunii de fapt istoric.

În epoca reformelor, Szalay László a numit glosele romantice "explicare a visurilor copilărești". Georges Duby scria în 1980 că este obligatorie critica istorică: "față de aceste reguli nu există subterfugii. Este îngrijorător să vezi felul în care oameni lucizi întemeiază în mod excesiv istoria pe visuri". Munca științifică a istoricului trebuie să fie controlată și reglementată, fiindcă nici documentele nu spun lucruri meritorii decît celui care le descoase cu pricepere.

Este incontestabil că cercetătorul percepe faptele istorice prin filtrul personalității și pregătirii sale, al mediului social și – mergînd pe urmele lui Duby, nu este prea temerar să spunem – prin filtrul dorințelor sale. Vrînd-nevrînd. Iar ceea ce urmează este o luptă crîncenă, pentru a putea reconstitui un domeniu sau altul din trecut, în acord cu faptele, fără încălcarea regulilor criticii științifice.

Lupta pe care istoricii o duc cu izvoarele documentare (prezentată aici doar schematic) sună astfel în formularea lui Carr: "La întrebarea *Ce este istoria?* primul meu răspuns ar fi că este o neîncetată interdependență între istoric și fapte, un dialog nesfîrșit între trecut și prezent".

Duby prezintă nu atît acest dialog între izvoarele documentare ale trecutului și munca istoricului, care decantează din acestea cît mai multe elemente reale, cît dialogul între trecut astfel cunoscut și prezent.

La prima lectură este, poate, surprinzător că la întrebarea lui Guy Lardreau – “Scriem istorie fiindcă sîntem »creștini«?” – el răspunde: “Aveți dreptate, modul de gîndire creștin nu este altceva decît istorie”. Ce înțelege el prin această alegație rezultă din monografia care se ocupă de evul mediu. În concepția sa, nu există determinare monocauzală. Contează interdependența, corelația. Pentru înțelegerea instituțiilor și deciziilor, sînt indispensabile – printre altele – ordinea de valori, fondul de concepte, cunoașterea informațiilor. Un lung șir de analize subtile duce la înțelegerea faptului că sistemele integrate în cultură au frînat agresivitatea, au reglat suprapopularea, au pus stavilă distrugerii excesive a mediului. În posesia moștenirii culturale, care diferă de la o țară sau regiune la alta, în cursul tulburărilor sociale, al epidemiilor și al mai multor schimbări de regim, s-a dezvoltat și capacitatea de a ține sub control sărăcia, conflictele sociale și de putere.

În conștiința noastră de azi, conceptele de spațiu și timp se detașează tot mai mult. Conform răspunsului istoric mijlocit prin observațiile subtile ale lui Duby, spațiul și timpul constituie o unitate organică inseparabilă.

Istoricul formulează astfel starea de neliniște a prezentului: “Cu nu puțină îngrijorare începem azi să ne îndoim că creșterea va mai dura mult”. Și răspunsul istoriei, în interpretarea istoricului: nu există dezvoltare uniformă, rectilie, cum au afirmat plini de încredere în sine istoricii secolului al XIX-lea. Dezvoltarea este procesul avînturilor și opririlor subite, al declinurilor și salturilor. Și – să adăugăm – în înlănțuirea eternelor influențe reciproce și a tensiunii alternativelor.

În 1993, cînd a văzut lumina tiparului – în traducerea lui Szilágyi Gábor – volumul conținînd răspunsurile lui Duby, cu introducerea lui Guy Lardreau, nici nu s-a pus problema că titlul acestuia, *Dialog despre istorie*, înseamnă altceva, și mai mult, decît discursul unui filozof sensibil față de problemele istoriei și al unui istoric de renume mondial, așa cum semnală originalul francez, *Dialogues*, în 1980. Dar evenimentele care au avut loc între 1980 și 1993, prăbușirea dictaturilor, au schimbat ponderea convorbirilor. Azi se pare că, în formulările filozofului și istoriografului, prezentul se luptă cu trecutul. Și dialogul este ciuntit. Au rămas pe dinafară actuala Europă Centrală și Răsăriteană, zonele rupte de Occident timp de o jumătate de secol. Să fie, oare, o regiune moartă zona noastră, neîntrebată și mută, în dialogul dintre trecut și prezent?

Toynbee privește istoria ca un fel de curenți separați pe regiuni. Dar studiile mele confirmă că, în pofida diversității ei, Europa a trăit o istorie unitară. Cînd citesc la Duby că răscoalele țărănești au fost inițiate de agricultorii cu o bunăstare în creștere, care “nu au mai suportat să-și adulmece banii economisiți”, trebuie să mă gîndesc la o observație anterioară asemănătoare a lui Mályusz și să caut locul cercetărilor privind tîrgurile provinciale, care au un trecut glorios în analizele de istorie socială din țara noastră și care, mai nou, înregistrează un nou avînt în istoria europeană, ea rămînînd totuși unitară. Aș vrea să conștientizez mișcarea simultană, relațiile vii dintre principatul transilvănean și Anglia sau Franța, în secolele dificile ale epocii moderne timpurii. Faptul că la mijlocul secolului al XVII-lea țările care se pregăteau să-i alunge pe turci l-au numit pe Zrinyi “Steaua Europei”, “în a cărui mînă Providența a așezat soarta continentului”. Ce mesaj transmite contemporaneității legea Dietei de la Turda, referi-

toare la libertatea conștiinței și la libertatea religioasă? Sau politica engleză, care, la începutul secolului al XVIII-lea, în crearea echilibrului de putere, a luat în considerare și statul transilvănean?

Ce putem spera?

Marc Bloch, de exemplu, a citat la modul pragmatic “ideea minunată, aproape profetică” a lui Fustel de Coulanges, un apropiat al pozitivistilor: “Istoria nu este colecția unor evenimente care au avut loc în trecut, ci știința societăților umane”. Unul dintre exegeții săi îl aseamănă pe Carr, în strădania sa de a descoperi anatomia trecutului, cu medicul care face autopsii. Cu mai bine de un secol în urmă, același lucru s-a spus și despre istoriograful maghiar Salamon Ferenc, care inițial s-a pregătit pentru a fi medic. În 1943, Hajnal István l-a apreciat astfel pe tânărul și talentatul istoric Istványi Géza, căzut în război: “S-a aplecat asupra detaliilor din documente, cum se apleacă naturalistul asupra microscopului”.

Constat cu surprindere că, prezentând răspunsurile cu privire la esența istoriei, studenții mei sînt atrași mai ales de definiția lui Kazinczy Gábor.

În zilele noastre este de domeniul istoriei și faptul că omul de știință, privind trecutul ca o astronomie a viitorului, concepea istoria în analogie cu ordinea universului, crezînd că se pot descoperi în ea indicatoarele de direcție ale dezvoltării viitoare. În schimb, istoricul de la sfîrșitul secolului al XX-lea, care vede istoria ca un dialog între prezent și trecut, trăiește într-o dublă mișcare. Prezentul se modifică furtunos, nu se știe ce aduce ziua de mîine. Trecutul se desfășoară în fața lui din diferite unghiuri de vedere, deci trebuie să-l perceapă tot în mișcare continuă. El trebuie să reconstituie secolele apuse în funcționarea lor plină de viață, în continuitatea lor, în sistemele structurale unitare, în deciziile oamenilor. Nu trebuie să caute legități îndepărtate, singulare, în analogie cu științele naturii, ci să sesizeze întregul. Curios să afle cum funcționa familia, biserica, societatea, țara. Cum funcționa Europa.

Un bun istoric nu face niciodată revelații. El dorește doar să fie eficient, să stimuleze gîndirea. Eventual impresionează, eventual oferă un divertisment, reînvie trecutul pentru ca cititorii să se simtă contemporani cu accia despre care vorbește. Este o chestiune vitală pentru el să scoată în afara camerei sale de lucru, în afara hotarelor țării sale, dialogul, istoria, să scrie pentru marele public, așa cum făcea pe vremuri, de exemplu, Augustin Thierry.

Căci părerea lui Henry Thomas Buckle nu a pierdut nimic din actualitatea sa: “Sînt convinși pînă în adîncul sufletului că va veni timpul cînd istoria omenirii va ocupa locul care i se cuvine și studiul ei va fi considerat cea mai frumoasă și cea mai grea știință”. Fiindcă istoria – dacă este cultivată cu responsabilitate – este azi o știință mult mai dificilă decît a fost în secolul al XIX-lea și poate că tocmai în această dificultate și în ponderea ei morală se ascund frumusețile pe care cei vechi nici nu le bănuiau.

Budapesta, 8 ianuarie 1995

În românește de Florica Perian

POPULAȚIE ȘI DEMOGRAFIE ÎN TRANSILVANIA, ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA ȘI LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI XX

În ultimul timp, pretutindeni în lume au luat avînt cercetările referitoare la istoria populației, stimulate de doi factori principali. În primul rînd, agravarea deosebită a problemelor demografice în epoca noastră, iar în al doilea rînd, conștientizarea faptului că, *fără evaluarea situației demografice, imaginea istorică a epocilor trecute nu poate fi decît lacunară și în multe privințe imposibil de înțeles*. În același timp, trebuie să ne fie clar că nu este suficientă înșiruirea datelor privind populația unei epoci: este importantă și cunoașterea *fenomenelor demografice care se află în arierplanul datelor referitoare la recensămîntul populației*. Pentru a obține un rezultat sigur este necesar deci ca datele cifrice ale populației stabile să fie completate și chiar “controlate” prin cercetări referitoare la mișcarea populației. Această muncă poate fi efectuată de către demografi, statisticieni sau geografi, în timp ce dezvoltarea arierplanului este o sarcină care revine istoricilor și necesită metode ale cercetării istorice. Cu atît mai mult cu cît *toate epocile istorice au legi și obiceiuri demografice proprii*. Dezvăluirea arierplanului istoric-social este una din sarcinile cele mai dificile, căci *modificarea obiceiurilor demografice se datorează efectului însumat al mai multor factori și cauze*. Trebuie să fim de acord cu constatarea lui Wrigley, unul dintre fondatorii demografiei, anume că “demografia comunităților reflectă în mod sensibil mediul lor economic, social și natural”.

După preliminarile de mai sus, studiul nostru se angajează ca, în baza datelor oferite de recensămîntul populației din a doua jumătate a secolului XIX, să analizeze mișcările demografice din această epocă și să identifice cauzele sociale și istorice care au influențat, sau puteau să influențeze, modificările demografice. Principalele surse de date sînt publicațiile anuale ale oficiului statistic austriac, respectiv maghiar.

În deceniul următor înfrîngerii Revoluției Maghiare de la 1848, guvernămîntul habsburgic din Transilvania a efectuat două recensămînturi: în 1850 și în 1857. După compromisul de la 1867 și pînă la izbucnirea Primului Război Mondial s-a făcut cîte un recensămînt la intervale de zece ani, primul în 1870, iar ultimul în 1910. Oficiul maghiar de statistică le-a dat publicității și în baza acestor date am întocmit indicatorii demografici ai Transilvaniei istorice (datele din Partium nefiind cuprinse aici).

Conform tabelului de mai jos, între anii 1850-1910 populația Transilvaniei istorice a crescut numeric de la 1872437 la 2658159, deci cu 785722 de persoane, ceea ce înseamnă un plus de 41,9% în 1910 față de 1850. Indicatorii arată creșteri semnificative între anii 1857-1870, precum și în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea. În schimb putem vorbi de o cvasicatastrofă demografică în etapa 1870-1880, căci populația globală a scăzut cu 0,8%.

Anul recensământului	Numărul populației	Creșterea în cifre absolute	%
1850	1 872 437	-	-
1857	1 920 618	48 181	2,8
1870	2 101 727	181 109	9,4
1880	2 084 048	-17 679	-0,8
1890	2 251 216	167 168	8,0
1900	2 456 838	205 622	9,1
1910	2 658 159	201 321	8,1
1850-1910		785 722	41,9

Tabelul nr. 1. Populația Transilvaniei între anii 1850-1910, conform recensământurilor

Confirmă datele privind mișcarea populației rezultatele recensământurilor?

Pentru a putea răspunde la această întrebare, trebuie să comparăm (firește, în limitele comparabilității, căci este vorba de indicatori diferiți) datele recensământurilor cu datele referitoare la mișcarea populației:

Grupe de ani	Nașteri	Decese	Sporul populației
1851-1859	35,5	27,5	8,0
1866-1870	36,0	28,6	7,4
1871-1880	35,8	35,7	0,1
1881-1890	40,0	30,0	10,0
1891-1900	37,4	28,0	9,4
1901-1910	34,3	25,3	9,0
Media pe an	36,5	29,2	7,3

Tabelul nr. 2. Proportțiile natalității, mortalității și sporului natural al populației din Transilvania în perioada 1851-1910 (calculate la o mie de locuitori)

Comparând *Tabelul nr. 1* cu *Tabelul nr. 2*, vom vedea că suita de cifre privind numărul populației arată valori diferite față de cele care privesc mișcarea populației: conform datelor de recensământ, sporul populației este 41,9%, ceea ce înseamnă 7% anual; conform statisticii referitoare la mișcarea populației, între anii 1850-1910 sporul natural al populației este de 7,3% anual. De unde se poate trage prima concluzie, anume că *datele privind mișcarea populației nu coincid total cu datele recensământului*, deși nu avem motive să ne îndoim de rezultatul final al acestuia. Esențial este că ambele tabele desemnează punctul minim demografic în deceniul 1870-1880 și că valorile sînt apropiate și cu privire la ultimul deceniu al secolului al XIX-lea.

Un fenomen important se ascunde însă și în spatele deosebirilor. Față de sporul natural al populației, care rezultă din datele de mișcare a populației, s-a înregistrat cu 7,9% mai puțină populație la sfîrșitul perioadei. Într-o jumătate de secol a apărut o "lipsă" de cca 180000-200000 de persoane, ceea ce indică și faptul că Transilvania istorică nu ținea de acele teritorii din Austro-Ungaria care au fost cel mai puternic atinse de migrații și în special de emigrație. Cea de-a doua concluzie – legată însă de prima – este că între anii 1850-1910 natalitatea din Transilvania istorică a înregistrat un ritm

moderat față de țările coroanei ungare (cu 13,5% mai redusă în comparație cu media acestora), dar mai ridicată decât în Austria sau Franța.

După ce am comparat tabelele privind recensământul, respectiv mișcarea populației, să analizăm evoluția principalilor indicatori ai mișcării populației, căci aceștia semnalează momentul schimbărilor, reprezentând astfel date istorice importante.

Conform *Tabelului nr. 2*, între anii 1851-1880 proporția *nașterilor* nu s-a schimbat semnificativ; între anii 1881-1890 a atins nivelul cel mai înalt, după care urmează o importantă scădere. Rata anuală medie a nașterilor a fost de 36,5%, ceea ce, în comparație cu Europa, înseamnă o rată mijlocie. În Europa Apuseană avem medii mai reduse, în schimb în Europa Răsăriteană mediile sînt mai ridicate.

În ce privește proporția *deceselor*, ea a fost între anii 1851-1880 mai ridicată decât în următoarele trei decenii. Situația cea mai rea din epocă se prezintă între anii 1871-1880, cu 35,7%, după care curba mortalității coboară considerabil. Indicele mortalității din "durata lungă" – care cuprinde șase decenii – este de 29,2%.

În fine, *sporul natural* al populației este în a doua jumătate a secolului al XIX-lea de 7,3 % anual. Proporția cea mai critică s-a înregistrat între anii 1871-1880 (0,1%), iar cea mai mare (10%!) între anii 1881-1900.

Este remarcabilă deosebirea dintre indicatorii mișcării populației din perioada 1851-1880, respectiv 1881-1910. Media anuală a sporului populației în prima perioadă de 30 ani este de 5,2%, iar în a doua de 9,6%. Prima jumătate a epocii (1850-1881) corespunde modelului european – numit tradițional – dinaintea industrializării, iar a doua jumătate (1881-1910) modelului demografic constituit în epoca revoluției industriale. Prima etapă s-a caracterizat prin proporții ridicate ale natalității și mortalității, iar sporul natural al populației a fost relativ scăzut. Cea de-a doua etapă se deosebește de cea dintîi printr-o curbă tot ridicată a natalității, alături de una joasă a mortalității și, în consecință, un spor natural al populației mai ridicat. Aruncînd o privire asupra tabelului de mai sus, vom constata că în Transilvania principală perioadă de creștere demografică se înregistrează în cele trei decenii de după 1880. Dar trebuie să adăugăm că deja la sfîrșitul secolului al XIX-lea a început scăderea persistentă a proporției nașterilor, în schimb curba mortalității nu a coborît în așa măsură încît indicatorul creșterii populației să se ridice în mod stabil peste 10%, deși în țările în care a avut loc o "explozie a populației" s-a înregistrat un spor mai ridicat. Așadar, în Transilvania nu se poate vorbi de o "explozie a populației" și același lucru este valabil și pentru întreaga monarhie austro-ungară. Tabelul analizat mai sus reflectă doar în linii mari situația demografică din perioada 1851-1910. Pentru a prezenta această situație mai concret, în corelație cu procesele istorice ale epocii și pentru a putea observa efectul factorilor economico-sociali și uneori morali care au influențat ritmul demografic, trebuie să descompunem "etapa lungă" în planuri mai mici: ani, grupe de ani. Iar dincolo de proporțiile numerice trebuie, să ne concentrăm atenția și asupra relațiilor de cauză-efect.

În legătură cu anii de după revoluție, se ridică două probleme: ce efect a avut revoluția asupra creșterii numerice a populației? și dacă eliberarea iobagilor a adus o schimbare vizibilă în comportamentul demografic al populației agrare? Ei bine, în

primul deceniu de după revoluție sporul natural al populației a fost de 8%, depășind cu 2% nivelul dinaintea Revoluției de la 1848. Așadar, revoluția nu a întrerupt și nu a schimbat procesul sporului natural al populației, iar faptul că în anii apropiați de revoluție, 1851 și 1852, proporția nașterilor s-a ridicat la 37,6%, respectiv la 37,3%, ne permite concluzia prudentă că noua situație socială a influențat favorabil – cel puțin pe termen scurt – fecunditatea. Același lucru pare a fi dovedit și de faptul că în anii 1851-1852 a fost ridicat și indicele care exprimă numărul și proporția căsătoriilor, acesta reflectând foarte bine comportamentul demografic.

Dintre fenomenele demografice ale anilor 1860 merită să fie menționată intensificarea dorinței de a întemeia o familie. Iată proporțiile înregistrate: în 1866 – 7,8%, în 1867 – 12,9%, în 1868 – 11,5%, ceea ce înseamnă un nivel ridicat și față de cele anterioare și față de cele ulterioare. De altfel, luând în considerare întreaga epocă, media anuală a căsătoriilor la o mie de locuitori apti pentru căsătorie a fost de 9, ceea ce corespundea proporțiilor est-europene și este mai bună în comparație cu situația din Europa de Vest. Revenind la anii 1868-1870, proporția de 11,7% a căsătoriilor a fost remarcabilă și de aceea a trezit interesul statisticienilor vremii, printre care și al lui Keleti Károly. În opinia sa, nivelul scăzut din 1866 a fost cauzat de războiul de atunci dintre Austria și Prusia, iar proporția cea mai ridicată din 1868 s-a datorat recoltei-record din acel an.

Probabil că nu greșim dacă vedem o legătură cauzală între frecvența disponibilității de a întemeia o familie și avântul economic care a început în 1867. Trebuie să presupunem că acea consolidare care s-a manifestat după compromisul austro-ungar a influențat gândirea publică și acest fapt s-a oglindit și în indicatorii natalității. Avântul care s-a înregistrat după compromis a avut ca rezultat oferta fără precedent a locurilor de muncă: construcția de căi ferate și, în legătură cu aceasta, creșterea în salt a exploatarea forestieră au lărgit posibilitățile de căraușie și de lucru pentru locuitorii satelor. De aceea, tinerii ajunși la vârsta căsătoriei considerau că viitorul lor este mai promițător sub aspect material, fapt care a stimulat dorința de a întemeia o familie.

După perioada relativ favorabilă a anilor 1850-1870 a urmat marele mister demografic al întregului secol XIX: deceniul opt și, în cadrul acestuia, etapa 1871-1875. În lumina datelor de atunci referitoare la mișcarea populației se constată scăderea acesteia cu 43405 capete, adică cu 2%, și nici anii 1876-1880 – relativ mai buni – nu au putut să echilibreze această pierdere, pentru ca balanța deceniului să fie pozitivă. Care a fost cauza acestei situații, considerată paradoxală, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea?

Principală cauză a fenomenului a fost apariția succesivă a bolilor molipsitoare. În anul 1871-1872 variola și difteria au provocat moartea multor mii de copii, dar criza demografică poate fi atribuită mai ales epidemiei de holeră din 1873. Conform datelor statistice, în Transilvania s-au îmbolnăvit de holeră 43303 persoane, iar numărul morților a atins cifra de 18583. În pofida mortalității, în deceniul 1871-1880 curbele natalității și mortalității erau aproape coincidente, căci rata natalității a fost totdeauna înaltă. Totuși, la recensământul din 1880 s-au găsit cu 17679 mai puțini locuitori decât cu un deceniu în urmă, probabil din pricina exodului.

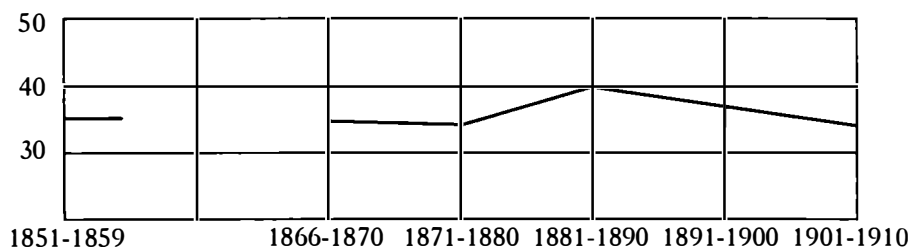
Cu cel de-al 8-lea deceniu al secolului al XIX-lea s-a încheiat în Transilvania perioada numită tradițională a relațiilor demografice, caracterizată prin rata înaltă a natalității și a mortalității; bolile molipsitoare recurente au determinat creșterea pe timp mai scurt sau mai lung a ratei mortalității, întrerupându-se astfel procesul de sporire a populației. Dar în ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea și la începutul secolului XX curba demografică evoluează altfel, semnalizând începutul unei alte perioade.

Într-adevăr, cel de-al 9-lea deceniu a adus echilibrul. Înainte de toate, prin rata înaltă a natalității (40,2%) populația a crescut numeric. Pe de altă parte, scăderea ratei mortalității a contribuit la puseul demografic. Datorită îmbunătățirii celor doi principali factori demografici, cel de-al 9-lea deceniu al secolului al XIX-lea a reprezentat etapa cea mai bună a perioadei demografice analizate. În acest deceniu, curba mortalității a coborât de cinci ori sub 30%, semn sigur că nu era vorba de un fenomen întâmplător.

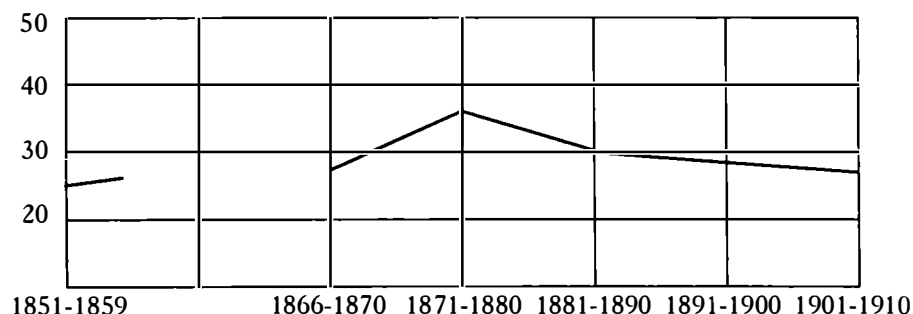
În ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, rata mortalității a scăzut din nou cu 2%. Dar noul fenomen demografic al ultimului deceniu al secolului al XIX-lea este fără îndoială *tendința de descreștere a proporției nașterilor*. Putem face această afirmație cu atât mai mult cu cât scăderea natalității care a avut loc atunci nu s-a dovedit a fi provizorie, ci a semnalat începutul unui proces de durată.

Evoluția curbei principalilor indicatori demografici

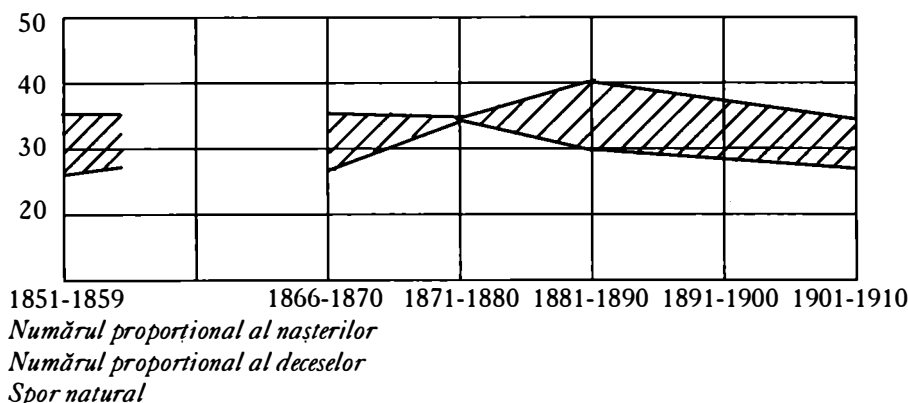
1. NAȘTERI

2. DECESE

3. SPOR

Probabil că răspîndirea mai largă decît înainte a ideii de limitare a dimensiunii familiei își are începutul în acest deceniu, mai exact în ultimii trei ani ai săi. Antecedente izolate au existat însă și mai înainte. În această corelație nu putem neglijă nici modificarea unui alt indicator demografic, și anume proporția căsătoriilor, căci între anii 1895-1898 acest indicator a coborît la 7,2%. Cauza trebuie căutată în numeroasele calamități naturale. În raportul Camerei de Comerț Centrale din Transilvania citim: "Timp de trei ani, recoltele sărace, grindina, prețul mic al cerealelor au adus comunitatea agricultorilor noștri într-o situație dificilă". Avînd în vedere că marea majoritate a populației se ocupa de agricultură și că dezastrul a atins-o nemijlocit, este explicabil faptul că *disponibilitatea de a întemeia o familie a scăzut*. Probabil că și limitarea numărului copiilor a fost în legătură cu deteriorarea situației materiale, dar din acest moment reducerea conștientă a dimensiunii familiei a devenit un *comportament demografic*. Acest lucru pare a fi susținut de faptul că în deceniul 1901-1910 proporția nașterilor a scăzut cu 3,1%.

Nu sînt lipsite de interes nici formele specifice de comportament demografic al *diferitelor comunități etnice* din Transilvania, care au influențat procesul de creștere a populației. Să vedem, de exemplu, unele aspecte ale întemeierii familiei.

În Europa de Est și Sud-Est s-a răspîndit obiceiul căsătoriilor timpurii. Același lucru este valabil și pentru Transilvania, deși ea nu se află în frunte sub acest aspect, căci căsătoriile timpurii nu au devenit un comportament durabil în cazul tuturor comunităților etnice. La începutul secolului XX, de exemplu, 38,9% din numărul tinerilor transilvăneni care au întemeiat o familie erau în vîrstă de sub 25 ani, dar această proporție a fost depășită considerabil în județul Bistrița-Năsăud, cu populație majoritar românească (45,7%), în județul Cluj (48%), în Szolnok-Dăbîca (44%), în timp ce județele cu populație majoritar maghiară-secuiască au rămas mult în urmă: Ciuc (27,7%), Trei Scaune (27,9%), Odorhei (32,9%). Au rămas sub medie și Sibiu, cu caracter săsesc-român (33%), precum și Brașovul (34,5%). 31,1% dintre femei se căsătoreau la vîrste sub 20 de ani, dar în județele cu populație majoritar românească se în-

cheiau mult mai multe căsătorii între tineri sub vârsta medie. Se relevă faptul că în rîndurile maghiarilor căsătoria tîrzie a fost mult mai rîspîndită. Faptul este valabil atît în ce privește bărbații, cît și femeile.

Din punct de vedere statistic, căsătoria timpurie ar fi trebuit să însemne nașterea unui număr mai mare de copii. Numai că, în Transilvania, acolo unde se nașteau mai mulți copii a crescut și mortalitatea infantilă, ceea ce a făcut să scadă rata sporului natural al populației în rîndurile românilor. Dar cînd, datorită asistenței medicale îmbunătățite, apărarea împotriva bolilor molipsitoare a înregistrat succes, acest dezavantaj s-a înlăturat. Consecințele au fost însă ciudate: scăderea mortalității infantile, atît la sași, cît și la o parte a maghiarimii (de exemplu la Călatea) și, de asemenea, în cîteva județe cu populație majoritar românească, a fost însoțită de reducerea numărului nașterilor. Între anii 1901-1910 proporțiile nașterilor în Transilvania au fost de 34,35%, dar în județul Brașov de numai 31,6%, în Tîrnava Mare de 31,7%, iar în județul Sibiu de 31,8%. Rata natalității în județele secuiești (36,7%) a depășit semnificativ media, ceea ce a asigurat maghiarimii un spor natural mai mare față de sași și români. Acest spor natural favorabil a contribuit în bună măsură la creșterea proporției maghiarimii în perioada 1850-1910. Firește, modificarea numărului proporțional al etniilor a fost influențată și de alți factori, dar analiza acestora este o altă problemă.

În cele de mai sus am conturat principalele probleme demografice ale etapei capitaliste dintre anii 1850-1910. În baza acestora, încercăm să relevăm principalele relații economico-sociale și culturale, precum și demografice care caracterizează întreaga epocă analizată. Deși sesizarea efectelor nemijlocite este o sarcină atît de dificilă, *pe termen lung corelațiile devin evidente*. De exemplu: pe teritoriul cercetat, într-o perioadă de șase decenii populația a crescut numeric cu peste 785000 de persoane (41,9%) și, cu toate acestea, procesul economic a permis înlăturarea catastrofelor alimentare din epocile istorice anterioare. Deși în perioada 1850-1901 s-au înregistrat cîteva "ani săraci", nu au existat fenomene asemănătoare foametelor medievale, transilvănene din 1817-1818 sau din România anului 1907. Nivelul de civilizație din prima perioadă (1850-1880) nu a fost însă suficient de ridicat pentru a învinge epidemiile care au cauzat o rată înaltă a mortalității. Din această cauză, balanța demografică a primelor trei decenii a rămas în urma prevederilor. În a doua jumătate a epocii analizate (1881-1910), dezvoltarea în planul civilizației s-a accelerat și a devenit posibilă apărarea împotriva bolilor molipsitoare. Vaccinul antivariolic a devenit obligatoriu, a scăzut mortalitatea infantilă, ceea ce a contribuit la scăderea indicatorului general al mortalității. Toate acestea au însemnat un spor demografic anual de 1%, ritm caracteristic pentru epoca revoluției industriale. Dar o "explozie demografică" asemănătoare celei din numeroase țări occidentale nu a avut loc, căci și rata natalității a început să scadă. În cele din urmă, situația demografică din Transilvania a evoluat conform modelului est-european, dar dimensiunile dezvoltării au fost dirijate de efectul conjugat al factorilor economici și sociali locali, care au făcut ca sporul natural al populației maghiare să evolueze mai favorabil decît cel al comunității românești sau săsești.

În românește de Florica Perian

8

DESPRE NATURA ANALIZEI

Din punctul de vedere al formei, tentativa autorilor constituie o excepție de la regulă: ei își “asumă” colaborarea în cadrul unui studiu, păstrându-și în același timp optica/scriitura personală, mai mult chiar, își confruntă punctele de vedere angajând într-o oarecare măsură un dialog.

Caracterul iregular al acestei întreprinderi e determinat și de o seamă de alți factori: de pildă faptul că – făcând parte din generații diferite, aflându-se la un moment dat în relația profesor-student – s-au implicat și personal, într-o anumită etapă a vieții, în istoria instituției despre care își propun să scrie. Astfel, echilibrul dintre exterioritate și interioritate, situații pe care, cu o diferență temporală semnificativă, ce-i drept, le-au trăit/le trăiesc amândoi și care, în perspectiva înțelegerii demersului analitic, prezintă o deosebită importanță, se realizează, grație alăturării experienței de viață a celor doi autori, într-o manieră specială.

Fără a discuta aici problemele/dificultățile metodologice ale colaborării, am semnalat doar că, pe lângă foloasele pe care sperăm că studiul le va aduce în privința conținutului, el se poate dovedi important și întrucât semnaleză că aria semantică eterogenă a fenomenului investigat impune, pe de o parte, “developarea” sa în lumina mai multor puncte de vedere, conform principiului diversității, iar, pe de alta, compatibilitatea – în câmpul general discursiv – a diferitelor sale interpretări.

Cu toate “ciudățeniile” induse de acest coautorat “bicefal”, scopul studiului ca întreg este să contribuie la înțelegerea și interpretarea aceluși proces în decursul căruia și în ale cărui circumstanțe s-a edificat, respectiv s-a configurat ca simbol “universitatea maghiară ardeleană”, precum și să participe la identificarea/evocarea acelor semnificații socialmente valabile în cadrul cărora a luat ea naștere ca realitate istorică.

Corespunzător dezideratelor sale, studiul se compune din două părți mari, și anume: un capitol menit să reconstituie, în istoricitatea lor, modificările semantice ale ideii universitare și un altul, care-și propune să interpreteze tendințele de construcție instituțională în funcțiune – după 1989 și în prezent.

Aplicarea criteriului istoric pune în lumină, pe lângă amintitele modificări, și semnificațiile care apar, în istoria universității (și, de asemenea, în prezent), ca motive recurente/permanente. De altfel, constanța lor regenerare stă mărturie și faptului că elitele românești, respectiv maghiare ale acestei regiuni au căutat și în mod conștient să întrețină – adeseori disputându-și-le, dar în orice caz ca parte a definiției identității de sine – respectivele semnificații, ai căror reprezentanți se declarau, considerându-le drept “tradiționale”, resimțindu-le ca legitime și trăindu-le ca atare.

Cele două capitole dovedesc, fiecare în parte și ambele împreună, că, din punctul de vedere al analizei propuse, considerarea universității ca o construcție culturală

creată în anumite circumstanțe sociale – cu privire specială asupra modurilor de gândire, respectiv asupra relațiilor interumane din fundalul zonei semantice suprasaturate de înfruntări simbolice – introduce o perspectivă deosebit de utilă.

În utilizarea combinată a perspectivei cercetării trecutului și prezentului, interogînd „dimensiunea culturală” a fenomenelor, ne arătăm în egală măsură interesați de diferențele sociale (dintre varii epoci istorice sau articulîndu-se în cadrul aceleiași epoci), precum și de raportarea reciprocă a alterităților^{*}.

În contextul acestei concepții, „universitatea” reprezintă pentru noi, pe de o parte, un domeniu al realității saturat de semnificații care-și așteaptă rezolvarea, utilizat ca simbol și, pe de altă parte, un fenomen simbolic prin care putem opera deducții vizînd concepțiile, cunoștințele, modurile de gândire valabile în anumite contexte istorice.

În opinia noastră, dimensiunea culturală/simbolică a fenomenului propus cercetării are și o „proiecție politică”, dat fiind că semnificațiile și acordarea de semnificații se produc și funcționează întotdeauna în cadrul unor structuri de relații sociale, în cîmpurile de forță ale luptelor pentru putere ce se desfășoară aici^{**}.

Drept urmare, cercetarea noastră dedicată universității încearcă să pună în lumină și felul cum s-a manifestat de-a lungul perioadei analizate lupta pentru putere în jurul universității transilvănene (clujene) ca simbol – între etniile română și maghiară, respectiv între diferitele clase sociale, precum și în sînul uneia sau alteia dintre elitele naționale.

IDEEA DE UNIVERSITATE – VARIANTE ȘI ASPIRAȚII TRANSILVANE

Pe meleagurile noastre, ideea de universitate are în mod tradițional mai multe înțelesuri și și-a păstrat pînă azi acest aspect plurisemantic. Cînd Apáczai Csere János – urmînd și anumite modele din Țările de Jos – scria despre „nevoia mai mult decît mare a înființării de școli”, insistînd asupra necesității existenței unei academii, adică universități, el nu avea în vedere numai instruirea la un nivel superior a funcționarilor și juriștilor, profesorilor și medicilor sau preoților, indispensabili din punctul de vedere al statului și societății. El voia să modifice în același timp imaginea dezavantajoasă a

^{*} Utilizăm termenul de „dimensiune culturală” în accepția pe care i-o conferă sociologia interpretativă. Prin analiza sa înțelegem investigarea „acelui sistem de concepții moștenite, exprimate în forme simbolice”, „prin intermediul căruia oamenii comunică între ei, își permanentizează și își dezvoltă cunoștințele și atitudinile privitoare la viață” (Clifford Geertz, *Az értelmzés hatalma* [Puterea interpretării], Budapesta, 1994, p. 65).

^{**} Ne însușim concepția wolfiană conform căreia „puterea [...] nu este niciodată extrinsecă semnificației – ea sălășluiește în semnificație și luptă pentru stabilizarea și apărarea sa”, respectiv conform căreia „cea de-a patra formă a puterii”, „puterea structurală”, își extinde dominația asupra percepției lumii, definește, clasifică, creează determinațiile legitime ale realității și astfel „face posibile unele moduri de comportament, în vreme ce pe altele le face mai puțin posibile sau de-a dreptul imposibile” (Eric Wolf, *Facing Power – Old Insights, New Question*, în *American Anthropologist*, nr. 9, 1990, p. 593).

maghiaririi în ochii străinătății. În visul/proiectul său despre universitate, el nu aspira exclusiv la asigurarea instrucției intelectualității. Apăczai Csere ar fi dorit înainte de toate să salveze de la pieire țara și poporul înglodate în “barbarie”. “Ceea ce înseamnă ochii pentru trup înseamnă pentru țară universitatea – scria el. Fără ochi trupul e tot o beznă.”

Mai târziu, în secolul al XIX-lea, în condițiile est-central-europene ale întârzierii procesului de formare a națiunilor, ideea de universitate s-a impregnat fatalmente de motivele “deșteptării naționale”. Configurarea, specifică regiunii noastre, a națiunii culturale atribuia promotorilor “deșteptării”, scriitorilor, poezilor, profesorilor, preoților și gânditorilor o funcție de importanță deosebită, augmentând, firește, într-o măsură considerabilă și rolul instituțiilor menite să reîmprospăteze elitele intelectuale, al universităților. Existența și funcționarea lor se dovedea necesară și în vederea cultivării așa-numitelor “științe naționale” (Bibó István), așadar a istoriografiei, etnografiei, lingvisticii etc., întrucât aceste discipline erau chemate să susțină, să legitimizeze “deșteptarea”, “renașterea”, iar mai apoi crearea statului național unitar. Societățile științifice, literare, muzeele și universitățile activau în sensul integrării naționale, deveniseră ateliere ale constituirii și dezvoltării conștiinței naționale. “Capetele luminate” s-au dovedit a fi reprezentanți activi – pătrunși de feroarea vocației – ai deșteptării eficiente.

În vreme ce modelul humboldtian al universității – rupînd cu practica academiilor medievale, care se epuiza în transmiterea unor forme culturale canonizate și a unor cunoștințe imuabile, a diverselor abilități și procedee – stimula afirmarea deplină, în spirit creator a personalității, aplicarea est- și sud-est europeană a acestui model s-a petrecut deja, în mod accentuat, sub semnul obiectivelor naționale, etnice. Wilhelm von Humboldt era – se cunoaște – partizanul necesității unei legături organice între învățămînt și cercetare și considera că sarcina primordială a universităților e aceea de a-i înzestra pe studenți cu spiritul critic, al cercetării științifice ferite de prejudecăți. În activitatea universităților angajate preponderent în direcția emancipării naționale, respectiv a expansiunii naționale, a hegemoniei, această sarcină academică a fost însă pusă mai mult sau mai puțin în umbră, mai cu seamă în domeniul specialităților amintite. Au cîștigat în schimb teren acele fenomene pe care Bibó István le prezenta drept deformări ale culturii politice din această parte a Europei. “Se înțelege de la sine – scria el – că și în spatele *nebuloselor teorii și filozofii politice* regăsim aceeași nesiguranță a existenței naționale și spaimile legate de ea: aceea stare de spirit isterică, în care nu există un echilibru valid între lucrurile reale, posibile și dorite.” După care, analizînd deformarea “științelor naționale”, arăta: “Iar acest fel de știință folosită ca mijloc și nu existînd ca atare, pentru sine – dincolo de faptul că a corupt în mare măsură zestrea științifică a țărilor respective – a pus în mod radical și elita națiunilor într-o falsă relație cu realitatea [...] dacă erau întrebați de ce voiau să-și exercite dominația asupra unor popoare care nu o doreau și de ce voiau să fie mai presus decît cei față de care nu erau mai presus, se refereau la vestigii arheologice, la motive de artă populară, la cîntece populare, la împrumuturi lexicale, la triptice, la influența cărților și instituțiilor lor, ca la niște dovezi că dacă n-ar fi fost ei, respectivele popoare și-ar mai tîrî zilele și azi în cea mai neagră barbarie”¹.

Desigur, această “autodocumentare” exagerată n-a fost pretutindeni și în toate și nici în aceeași măsură caracteristică activității universităților angajate în promovarea ideilor naționale. Nu există în schimb nici un zid chinezesc care să separe cu desăvârșire cultura politică și formele alterate ale acesteia de universul științelor, al învățămîntului superior. Tocmai de aceea, numeroase simptome ale “mizeriei micilor state est-europene” se pot depista și în viața universităților, academiilor, școlilor superioare înființate între hotarele lor. În acest mediu îndeobște nevrozat devine de înțeles de ce aspirațiile universitare mai mult sau mai puțin împlinite au avut un asemenea corolar de pasiuni și subiectivism, de nădejdi și frustrări. Pe meleagurile noastre universitățile au însemnat de obicei mai mult decît în partea mai evoluată a continentului. În cîmpul metaforic al “tripticelor”, *au devenit ele însele, nu o dată, simboluri*.

În viziunea populațiilor care luptau pentru libertate socială și națională, universitatea constituia expresia supremă a emancipării cultural-științifice. Faptul apare fără echivoc în manifestările programatice ale mișcării naționale a românilor din Transilvania, care se impune cu tot mai multă hotărîre în secolul al XIX-lea. Petițiunea adoptată de Adunarea Națională de la Blaj din 5/17 mai 1848 prevede la punctul 13 “înființarea de școli naționale românești în toate satele și orașele”, precum și înființarea “unei universități române dotate din casa statului în proporțiunea poporului contribuativ”².

Semnificativ e și faptul că Avram Iancu și-a lăsat prin testament întreaga avere în scopul înființării unei academii de științe juridice în limba română³. Repetatele cereri, respectiv inițiative românești (1850, 1863, 1866, 1867) au rămas fără rezultat. În 1870, “Astra” formulează exigența, iar în 1872, în momentul înființării Universității maghiare din Cluj, își exprimă doleanța ca în cursul organizării noii instituții să fie luate în considerare și interesele culturale ale românilor reprezentînd majoritatea populației⁴.

Cercurile conducătoare ale țării au rămas surde la toate aceste cereri și propuneri. Cu toate că și George Barițiu s-a lansat în această bătălie, pretențiile îndreptățite ale românimii și-au aflat un ecou favorabil doar în lucrarea unui publicist maghiar. Mátrai Ernő, expunîndu-și ideile referitoare la rațiunea de a exista și la funcțiile Universității maghiare din Cluj, remarcă: “Pe lîngă maghiară, Universitatea din Cluj să asigure predarea și în germană și română a unor cursuri ordinare, extraordinare sau măcar susținute de cîte un docent a tuturor acelor discipline care țin de materiile cerute la examenul de stat al oricăreia dintre facultăți”⁵.

Mátrai – polemizînd și cu dubiile inițiale ale lui Brassai Sámuel – demonstrează, cu ajutorul unor tabele statistice cuprinzătoare, bine fundamentate, că țara rămăsese extrem de mult în urmă în privința intelectualității și a revitalizării acesteia. El are în vedere mai ales schimbarea “mizerei situații a învățămîntului ardelean” și argumentele sale sunt pătrunse de dorința îndeplinirii urgente a două atribuții. După părerea sa, universității îi revine îndatorirea 1. de a dezvolta cultura științifică și 2. de a specializa indivizi bine pregătiți pentru viața practică. Se poate observa că această concepție se înscrie clar pe linia modernizării – iar universitatea, care continua activitatea Societății Muzeului Ardelean (*Erdélyi Múzeum-Egyesület*) și funcționa și pe mai departe în colaborare cu aceasta, “a devenit în cîteva decenii al doilea centru al vieții științifice maghiare”⁶.

Chiar dacă nu s-a asigurat un învățământ în limba naționalităților, a fost înființată o catedră pentru predarea limbii și literaturii române. Poate fi acceptată constatarea lui Bíró Sándor: "Situația studenților români din cadrul universităților maghiare era determinată de absența totală a limitărilor la admitere, de posibilitățile materiale servind la acoperirea cheltuielilor învățământului, de libertatea manifestării conștiinței și sentimentelor naționale"⁷.

Dovada peremptorie a obiectivității lui Bíró Sándor se vedește și în poziția sa critică față de politicile școlare de maghiarizare din epoca dualismului și opinia sa, după care măsurile pe care le critică erau menite să stăvilească iredentismul care se manifesta cu tot mai multă vigoare în cercurile studenției române, ca și în cadrul corpului profesoral, nu știrbește cituși de puțin ascuțișul acestei critici. Guvernul – arată Bíró Sándor – "a fost nevoit să adopte întru apărarea intereselor maghiare o serie de măsuri care în ultimă instanță nu și-au atins scopul și au fost mai mult spre dauna decât spre folosul maghiarimii"⁸.

Se pune întrebarea: s-a încadrat oare și, dacă da, în ce măsură Universitatea din Cluj în cursul politicii vizînd asimilarea naționalităților? Răspunsul lui Onisifor Ghibu este evident afirmativ, în schimb Jancsó Elemér nu acceptă această poziție. "Statul ungar – scrie el – nu s-a gîndit decît în anii imediat premergători războiului la înființarea de noi universități (Debrecen, Bratislava). Nu stă deci în picioare teza susținută de profesorul universitar Onisifor Ghibu cum că în domeniul învățământului superior și în mod special în acela al universităților statul ungar dorea să promoveze cauza maghiarizării, dat fiind că deja după 1900 cele două universități ale noastre se dovediseră neîndestulătoare și cele două noi universități înființate nu erau menite decît să satisfacă necesitățile spirituale reale ale intelectualității maghiare aflate într-o creștere rapidă."⁹ Să recunoaștem, dezmințirea, respectiv, argumentația lui Jancsó nu avea darul convingerii. Desigur, înființarea noilor universități răspundea necesității acute de formare a noilor generații de intelectuali, dar satisfacerea acestor necesități era compatibilă cu obiectivele asimilaționiste – manifestate în domeniul spiritului – asumate în privința naționalităților. La acest fapt se referea și Gáldi László atunci cînd scria că scopul Universității "Franz Joseph" era, printre altele, și acela de "a le oferi o instrucție superioară în spirit maghiar naționalităților Transilvaniei"¹⁰.

Această conștiință a menirii constituie materia nutritivă a diverselor calificative făcînd apel și la simboluri care prezintă universitatea ca pe "o cetate" (Hóman Bálint) sau un "oraș construit pe o culme și luminînd depărtările" (Bartók György). Această "cetate" și acest "oraș" se referă la Cluj și astfel vechea semnificație de "oraș cu comori" ("kincses város") se îmbogățește cu atributele privilegiate ale reședinței universitare.

Clujul însă, care era considerat și "capitala" Ardealului, capătă și în ochii românilor valoare de simbol și în felul acesta cîmpul conflictual constituit, din pricina orașului, în jurul universității s-a ales cu un plus de încărcătură pasională, antrenînd altă serie de adversități. Situația era complicată, agravată și de faptul că, deși la finele veacului al XIX-lea și la începutul celui de-al XX-lea Clujul avea o majoritate maghiară și funcționarea universității scotea și mai mult în relief caracterul său unguresc, în împrejurimile sale, în județ, populația românească reprezenta majoritatea. Bíró Sándor sesiza

cu justețe că situația Clujului simboliza situația întregii Transilvanii¹¹. Clujul și universitatea apăreau astfel într-un multiplu și – să adăugăm – contradictoriu câmp simbolic.

După 1918, acest câmp și-a schimbat configurația; și componentele sale au căpătat greutatea specifice, semnificații diferite. După schimbarea puterii supreme, soarta și viitorul universității maghiare au rămas nesigure. În perioada guvernului Károlyi, denumirea universității s-a modificat. *Universitatea Regală Maghiară "Franz Joseph"* a devenit *Universitatea Maghiară* și, într-o etapă de tranziție, părea că-și va și putea continua activitatea. Hotărârile de la Alba-Iulia păreau să îngăduie acest lucru și câteva personalități de vază ale spiritualității românești se declaraseră și ele în favoarea menținerii Universității Maghiare. Nicolae Iorga scria, de pildă, în primăvara anului 1919, în *Neamul românesc*, că universitatea clujeană trebuie să le rămână ungarilor și adăuga că nu trebuie să li se refuze celorlalte națiuni posibilitatea de a-și asigura cultura națională, tocmai pe teritoriul propriei lor patrii de obârșie; aceste națiuni trebuie să-și exercite drepturile, drepturi care să nu sufere atingere în România de mîine. Aceeași concepție era nutrită și de către ministrul instrucțiunii publice din Consiliul Dirigent, Valeriu Braniște, care, de altfel, întreținuse bune relații cu Jászi Oszkár înainte de Primul Război Mondial. Braniște accepta deocamdată și el menținerea în funcțiune a Universității Maghiare, căci – ca și Iorga – era conștient și de dificultățile inerente organizării rapide a unei universități românești de calitate. El – în consens și cu alți intelectuali români – concepea crearea universității românești cu adevărat moderne doar în perspectiva mai multor ani¹².

Poziția adoptată de Iorga și de alții a fost însă anihilată de acțiunea acelora care – îndemnați mai cu seamă de către Onisifor Ghibu – cereau desființarea Universității Maghiare și înființarea imediată a universității române. În cele din urmă, și Iuliu Maniu a adoptat această din urmă poziție. Decizia a fost evident determinată și de silința de a schimba caracteristicile "capitalei Ardealului", ale Clujului. Nu trebuie omisă nici o altă motivație, anume aceea de a frînge în sfîrșit apăsătoarea "superioritate culturală" ungurească. În memoria adepților edificării grabnice a universității românești trebuie să fi fost încă vie opinia eminentului istoric A.D. Xenopol, care afirma odinioară, în *Gazeta de Transilvania*, că toate popoarele, chiar și cele mai mici, își au universitatea lor proprie. Trebuie însă că aveau o memorie lacunară, căci savantul ieșean avea în vedere *toate* popoarele, în vreme ce ei refuzau maghiarimii ajunse în condiție minoritară dreptul la universitate. Atunci cînd, bazîndu-se pe Convenția privitoare la minorități și pe hotărârile de la Alba-Iulia, maghiarimea a organizat, prin acțiunea concertată a bisericilor maghiare, o "universitate interconfesională", pentru a asigura măcar formarea de cadre didactice, această inițiativă a fost consemnată ca un atentat la adresa statului român. La finele anului școlar 1920-1921 instituția a fost interzisă.

Rectorul nou înființatei Universități române din Cluj, cunoscutul lingvist Sextil Pușcariu, și-a propus să facă față la modul cel mai exigent multiplelor sfidări. Voia să constituie de la bun început o instituție de prestigiu și în acest scop a invitat numeroși oameni de știință reputați, recunoscuți și peste hotare. În dificila muncă de organizare a universității, Sextil Pușcariu a beneficiat de sprijinul mai multor reprezentanți de marcă ai vieții științifice românești (Nicolae Iorga, Vasile Pârvan, G. Țițeica, G. Marinescu, Victor Babeș) și, grație eforturilor lor, au venit la Cluj, de la Paris, Emil Racoviță, Constantin

Levaditi și G. Cantacuzino. Corpul profesoral a fost întărit de asemenea prin venirea unor buni specialiști de la celelalte universități din țară și au fost cooptați și câțiva dintre cei mai competenți intelectuali români ardeleni (Iuliu Hațieganu, Nicolae Drăganu ș.a.). Mai târziu – datorită și unor burse în străinătate – catedrele au fost completate și de o seamă de tineri bine pregătiți, cu orientare modernă (Nicolae Mărgineanu, D.D. Roșca, Alexandru Roșca), și astfel, când, la douăzeci de ani de la înființare, în 1939, rectorul de atunci, Fl. Ștefănescu-Goangă, se referea la universitatea clujeană ca la “sanctuarul culturii naționale”, calificativul emfatic, care amplifică și noua simbolică, nu era lipsit de conținut.

Configurarea noului sistem de simboluri începuse încă din 1919, din momentul înființării. Numele universității a fost schimbat, împăratul din casa de Habsburg cedând locul regelui Ferdinand I, care – după cum se știe – provenea din dinastia de Hohen-zollern-Sigmaringen. În metamorfoza denumirilor se oglindește – ca marea într-o picătură – traiectoria agitată a universității(lor) clujene. Uneori schimbarea numelor a fost însoțită și de schimbarea sediilor universității(lor). Aceste mutări nevoite au fost și au rămas, evident, surse ale unor puternice traume. Ele au completat câmpul simbolic cu *dimensiuni specifice*.

În vreme ce fondatorii universității românești au perceput înființarea acesteia ca pe un act de justiție istorică, ba mai mult, Onisifor Ghibu – căutând în “străvechime” un surplus de legitimare – discuta despre “Universitatea Daciei Superioare”, Alma Mater maghiară din Cluj își trăia “exilul” instalându-se la Szeged. Funcționarea sa de acolo era considerată (oficial) provizorie și au existat profesori care au uzat, consecvenți pînă la capăt, de vechiul lor titlu: “X.Y., profesor al Universității din Cluj – Cluj, str. Majális 23 – provizoriu la Szeged”.

Desigur, acest caracter “provizoriu” se înscrisa mai degrabă doar în imperiul simbolurilor, aidoma acelei statui de pe malul Tisei, care – ca expresie a protestului împotriva deciziei de la Trianon – avea să poarte pînă în 1940 un văl de doliu. Universitatea strămutată la Szeged întruchipa în același timp gravul prejudiciu resimțit de către națiune și vitalitatea constructivă, ridicîndu-se de sub ruine. De asemenea – grație orașului, precum și politicii klebelsbergiene în domeniul învățămîntului – instituția, cu adevărat modernă și situată la un nivel valoric european, a rămas și pe mai departe un centru important al activității științifice și al propagării științei¹³.

După al doilea Dictat de la Viena, o dată cu reîntoarcerea Universității “Franz Joseph” la Cluj, Universitatea “Ferdinand I” a fost cea nevoită să se “refugieze”. Acest institut de învățămînt superior s-a stabilit la Sibiu, unde a rămas vreme de patru ani, de asemenea în exil. Profesorii, studenții își mențineau și ei identitatea clujeană; în manifestările lor dădeau glas dorinței/aspirației de revenire la vechea reședință. Simbolică lor amintea pînă la confuzie de aceea a celor din Szeged – doar cît că purta semnul contrar. În 1941, în cuvîntarea sa de deschidere a cursurilor universității constrînse la refugiu, rectorul Iuliu Hațieganu declara că misiunea eternă a universității clujene e să exprime spiritualitatea românească pe acele meleaguri pe care a luat naștere neamul românesc. Această universitate este *simbolul unirii împlinite* după milenii de luptă și trebuie să rămînă și pe mai departe citadela voinței, luptei și idealurilor românești¹⁴.

Cunoscând toate aceste lucruri, putem evoca mai veridic circumstanțele în care – la finele Celui de-Al Doilea Război Mondial – existența universității clujene, relațiile reciproce au intrat într-o fază nouă. În această etapă, și câmpul simbolic și-a reasezat elementele. Rememorînd schimbările ce au avut loc, nu trebuie să pierdem din vedere că amintita reasezare, modificările configurative, precum și evenimentele pe baza cărora s-au petrecut se desfășurau într-un câmp geopolitic care se contura atunci, de-a lungul liniilor de forță induse de interesele marilor puteri, respectiv în sfera de coliziune a acestora. Trebuie să reamintim faptul că viitorul Transilvaniei, mai exact acela al unei părți a ei, a fost pentru o vreme nesigur¹⁵.

În această situație, consiliul universității maghiare, care – opunîndu-se ordinelor de evacuare – își asumase o comunitate de destin cu maghiarimea de aici, a devenit izvorul încrederii, al speranțelor. Acest fapt a fost afirmat în 1989 de Csőgör Lajos, primul rector al universității reorganizate, iar Joó Rudolf, care a făcut și o evaluare amănunțită a împrejurărilor de atunci, precizează: “Istoria universității rămase la Cluj în ultimele luni ale lui 1944 și în primele luni ale lui 1945 se înscrie în acest context datorită speranțe, în ciuda incertitudinilor, provizoratului care-l marcau”¹⁶.

Rolul de inițitoare a unor noi speranțe atribuit universității ce refuzase să repete refugiul decurgea, evident, din mesajul său, tălmăcit ca o afirmare a continuității. Dar nu numai din acesta. Îndărătul faptului că – așa cum scria Csőgör Lajos – în Ardeal menținerea universității devenise o problemă centrală – iar intelectualitatea știa și din experiență că fără universitate nu există viață științifică instituționalizată, cu adevărat eficientă – și, să adăugăm: viață culturală modernă – se află învățămintele celor 22 de ani, precum și acelea ale perioadei dintre 1940 și 1944.

Ce aveau de transmis aceste învățămintele?

În Transilvania – afirmă Benkő Samu – “în anii dintre cele două războaie mondiale cercetarea științifică nu putea fi decît un *nobile officium* asumat pe lângă vreo îndeletnicire lucrativă. Ea se desfășura de obicei în bibliotecile de mare tradiție ale unor școli confesionale, în cadrul unor spitale ori sanatorii întreținute de biserică, în laboratoarele unor întreprinderi cu capital unguresc sau în cîteva birouri de avocatură ori case parohiale sătești. Știința practică a aici și în acest fel suferă fără îndoială de provincialism, fie și numai din cauză că promotorii ei sunt profesori de școală medie din orașe de provincie, medici de țară sau din așezări abia cu ceva mai răsărite, avocați angajați în procesele unor oameni nevoiași, preoți de țară. Pe lângă efectul retardant al sedentarismului, al izolării personale, al lipsei de cărți și reviste de specialitate nou apărute, al tracasărilor inerente existenței de intelectual minoritar, provincia oferea însă uneori și o anume compensație. Se pot ivi subiecte, teme de cercetare – cîteodată de un interes cu totul deosebit – la care cercetătorii lucrînd în condițiile favorabile din marile centre nici nu se gîndesc”¹⁷. Societatea Muzeului Ardelean a acordat un sprijin substanțial acestor cercetări provinciale, dar creatoare, nu o dată, de valori pline de originalitate, care și-au găsit adăpost și la catedra de limbă și istorie a literaturii maghiare a Universității “Ferdinand I”.

E sigur că universitatea maghiară din Cluj, confruntată cu marile dificultăți ale începutului, iar mai apoi depășind cu încetul boala infantilă a exagerării stîngiste, a putut afla o moștenire valabilă – printre altele – în profesiunea de credință formulată

de Tavaszi Sándor. Acest credo îndemna la o permanentă reluare a muncii științifice, la promovarea unor sarcini, teme de cercetare care nu puteau fi rezolvate de alții, la îndeplinirea exigențelor “hic et nunc”, la întreținerea legăturilor cu viața științifică românească. Performanțele științifice, cercetările, operele unor Kelemen Lajos, Bitay Árpád, Csűry Bálint, György Lajos, Balogh Arthur, Bíró Vencel, Xantus János, T. Szabó Attila, Bányai János, László Ferenc, Seprődi János, Vencel József au constituit și ele exemple stimulatoare.

În 1944-1945 mai erau încă nemijlocite și vii legăturile cu specialiștii universității revenite de la Szeged, cu cei ai Institutului Ardelean de Științe (*Erdélyi Tudományos Intézet*), cu cei ai Muzeului Secuiesc din Sfântu Gheorghe, cu rezultatele muncii acestora. Fără această continuitate, existența și activitatea noii universități ar fi fost greu de conceput. Pe tărîmul continuității, respectiv al reorganizării, s-a dovedit deosebit de importantă, indispensabilă – după cum apreciază Csögör Lajos în retrospectia sa – activitatea rectorului Miskolczy Dezső, a prorectorului Búza László și a decanului Facultății de Medicină, Haynal István. Mai târziu s-au remarcat în ceea ce privește organizarea Nagy Géza și Venczel József. Tot astfel, deosebit de importantă, de neînlocuit a fost și munca acelor profesori din Ungaria care au rămas la Cluj, iar mai apoi – în general pe bază de contract – și-au continuat activitatea didactică și de cercetare.

Universitatea maghiară de stat din Cluj, readusă la viață în baza Decretului cu putere de lege nr. 407, și-a putut începe activitatea în iunie 1945, într-un context conflictual, de bătlîi politice, grație sprijinului plin de sacrificii al societății maghiare ardelen. Această solidaritate comunitară se datora faptului că maghiarimea vedea în universitate chezașul, garantul egalității sale în drepturi, al dezvoltării sale autonome și al viitorului său. În acest fel, universitatea a devenit *simbolul supraviețuirii maghiarimii ardelen ajunse iarăși în condiție de minoritate*.

După cum am văzut, din secolul al XIX-lea încoace, ideea de universitate a fost impregnată, în regiunea noastră, de aspirații naționale. După 1945, cînd noua orînduire, care proclama fraternitatea popoarelor și promitea rezolvarea problemei naționale, a luat și universitatea sub oblăduirea ei – și această grijă s-a concretizat, mai ales, în sprijinul venit din partea lui Petru Groza – ideea universitară s-a îmbogățit cu rolul de punte. Balogh Edgár avea să-și expună programul deja într-o largă perspectivă dunăreană: “Să realizăm în sfîrșit colaborarea dintre oamenii de știință români și maghiari. Așa și numai așa ne putem feri universitatea de orice fel de șovinism care vrea să împiedice reflexia științifică a unuia sau altuia dintre popoarele Transilvaniei. Așa și numai așa putem împlini vocația conținută în situația maghiarimii ardelen: rolul de punte între cele mai mari două națiuni dunărene”¹⁸.

Din păcate, practica construirii de punți s-a dovedit mai dificilă decît o prevăzuseră proiectanții. Pare să fi fost mai justificat scepticismul lui Márton Áron, scepticism pe care l-a exprimat la un moment dat, stînd de vorbă cu rectorul plin de speranțe și dedicat trup și suflet muncii de organizare a universității: “Dragă Csögör, dumneata chiar crezi că universitatea maghiară autonomă are să subziste multă vreme? Pe domniile voastre v-au amețit acei patru ani pe care i-ați trăit în Ardealul de Nord, de aceea nu vedeți destul de clar. Numai noi, cei care am trăit în Ardealul de Sud, putem ști ce ne așteaptă în viitor”¹⁹. Aceste rele prevestiri păreau să se confirme și în faptul că

Facultatea de Medicină a trebuit să se mute la Tîrgu-Mureș, în numeroasele neplăceri și amărăciuni iscate de disputele în legătură cu împărțirea bunurilor imobile, a clădirilor și dotărilor, în șicanele birocratice, îndărătul cărora mocneau nu o dată patimi naționaliste. Iar în 1949 organizatorii universității (Csögör Lajos, Balogh Edgár, Demeter János, Jordáky Lajos, Venczel József, Nagy Géza), dar și Márton Áron (și alții) au fost implicați în diverse procese înscenate, condamnați și aruncați în închisoare. După unificarea forțată din 1959, Mogyorós Sándor, membru în conducerea superioară de partid, avea să declare, în 1960, la Tîrgu-Mureș: “înființarea universității maghiare autonome în 1945 a fost o greșală politică, o concesie făcută reacțiunii maghiare”.

Instituția înființată în urma “greșelii” funcționase însă vreme de cincisprezece ani. În decursul existenței sale de un deceniu și jumătate trecuse prin mai multe etape; cunoscuse succesiunea mișcărilor descendente și ascendente. Conducătorii săi (printre care, între 1952 și 1957, m-am numărat și eu) au făcut felurite compromisuri, și bune, și rele, au comis numeroase erori. Între timp, au contribuit la formarea unor noi generații. Profesorii, cercetătorii începuseră – ghidîndu-se și după modelul humboldtian – să realizeze cu succes legătura dintre învățămînt și activitatea științifică. La încheierea bilanțului ar trebui însă pus în lumină acel punct de vedere fundamental care atestă că absolvenții au contribuit și contribuie și azi la cauza culturii maghiare din România și, astfel, la menținerea identității de sine. *Amintirea instituției care purta numele aceluia care “din nimic a creat o lume nouă”, genialul geometru și gînditor utopic Bolyai János, s-a înscris, de asemenea, în acest context, în câmpul simbolic pe care l-am avut în vedere.*

Universitatea românească a adoptat numele savantului de renume european Victor Babeș și astfel și spiritul celor doi patroni protectori – excluzînd orice subiectivism naționalist – venea să stimuleze, să justifice colaborarea. Conducerea Universității “Victor Babeș” – mai în surdina, firește – și-a însușit, la rîndul ei, ideea colaborării. În introducerea monografiei sale din 1957 – la care am făcut deja referire – rectorul Constantin Daicoviciu o afirmă în mod explicit²⁰.

Dar sloganul colaborării s-a dovedit a fi o capcană. Colaborarea a fost răstălmăcită în sensul “unificării”, iar cei care au coordonat toată această acțiune urmăreau să mascheze intenția de asimilare, dorința conștientă de anihilare a uneia dintre părți. “Legitimarea” unificării forțate din 1959 a fost concentrarea mai eficientă a potențialului, a infrastructurii celor două universități – firește, în spiritul fraternității, al prieteniei. În asemenea circumstanțe, însăși denumirea de “Babeș-Bolyai”, deși acceptarea sa a fost receptată pe atunci ca un “succes”, de vreme ce fervenții lichidării ar fi vrut să șteargă de îndată orice urmă a universității maghiare, a suferit o treptată demonetizare. Chiar și așa însă, îi irita pe fanaticii uniformizării, care, în anii optzeci, au început, prin diverse subterfugii, s-o scoată din circulație. După 1989 – o dată cu îmbucurătoarea creștere numerică a studenților, cadrelor didactice și cursurilor maghiare – denumirea, în parte compromisă, în parte condamnată prin “ocultare” la dispariție, respectiv instituția dindărătul ei – pare a renaște ca pasărea fenix. Trăiește și funcționează.

Dar ce ne rezervă viitorul?

UNIVERSITATEA DUPĂ 1989: MECANISMELE ACTUALE ALE ARENEI SIMBOLICE

Din reconstrucția istorică a ideii de universitate reiese că în Transilvania aceasta reprezintă un câmp de bătălie simbolic moștenit din generație în generație, în cadrul căruia (mai cu seamă în momentele mai “fierbinți” ale unor perioade istorice cruciale) – din pricina “automatismelor” sociale și mentale specifice zonei – elita intelectuală și/sau politică trebuie/ trebuia “obligatoriu” să se manifeste. Astfel, universitatea a devenit unul din mecanismele de organizare a elitelor românești, respectiv maghiare din Transilvania, întrucât toți cei ce se angajau în acțiuni posibile de instituționalizare pe tărîm științific/cultural erau nevoiți să se raporteze la ea.

Cît despre modurile participative, ale raportării, *modelul care abordea instituția în termenii discursului național a devenit dominant*. Am avut prilejul să vedem că pentru elita românească din Ardeal, respectiv din România, universitatea se definea ca “sanctuar al culturii naționale”, “simbol al Unirii”, “citadelă spirituală a voinței, luptei și idealului românesc”; pentru elita maghiară din Transilvania, respectiv din România, ea simboliza “deșteptarea națională”, “orașul înălțat pe culmi și luminînd depărtările”, asigurarea “continuității” și “supraviețuirii”, garanția “dezvoltării autonome”.

Nici în anii socialismului (mai ales în anii '70 și '80) acest model dominant nu și-a pierdut relevanța: el a trecut în repertoriul comportamental și lexical “secret”, dar, în mod tacit, de toată lumea înțeles, al sferei private a elitei maghiare; iar pentru elita românească s-a perpetuat ca parte a redefinirii “socialiste” a identității naționale, făcîndu-și simțită prezența în public cu o intensitate cînd mai mare, cînd mai redusă.

În consecință, *cele două discursuri naționale rivale și-au constituit fiecare câmpul lui autonom, cu propria sa legitate internă*: în acesta, majoritatea tocmai aflată la putere își afirma “superioritatea” întotdeauna în detrimentul celor aflați în situația de minoritate, iar minoritatea momentului se situa pe poziția luptei (fizice sau simbolice) pentru “dreptate istorică”, respectiv se organiza în vederea supraviețuirii/menținerii pînă în momentul “revanșei” (al reîntoarcerii din exilul fizic sau simbolic). Și deplasarea frontierelor statale avea tot mereu drept consecință redefinirea corespunzătoare a unor etnii (iar în acest proces de definire elita juca un rol de primă mărime, indiferent de măsura în care se implica în structurile puterii politice): iar aceasta se petrecea, printre altele, și prin luarea simbolică în posesie a spațiului social (de exemplu, modificarea denumirilor străzilor și piețelor, dărîmarea și ridicarea unor statui, rebotezarea unor instituții, ocuparea clădirilor ce dovedeau existența etnică prin plăci memoriale, portretele unor personalități cu valoare de simbol, respectiv îndepărtarea simbolurilor “adverse” etc.).

Cauza universității ardelenе a fost unul din elementele prin intermediul cărora a funcționat acest model de raportare reciprocă. De aceea a putut să devină simbol²¹, de aceea – oricare ar fi perioada în care îi examinăm semnificațiile – trebuie să ne străduim s-o înțelegem în contextul mai larg al unor procese sociale/politice, ca manifestare, respectiv sursă de re-producere a acestora.

Din punctul de vedere al *analizei aspirațiilor de construcție universitară ce funcționează în prezent (după 1989)*, contextualizarea, ca metodă, înseamnă, pe de o parte, tocmai conturarea, schițarea, reprezentarea procesului istoric conținut în prima parte a studiului.

Pe de altă parte însă, *ea* impune și interpretarea aceluși context imediat cunoscut îndeobște sub numele de “tranziție”, dar care ar trebui reprezentat într-adevăr ca tranziție (dacă vrem să înțelegem de ce sunt atât de mari diferențele dintre modurile de comportament ale diferitelor categorii sociale și de ce raportarea reciprocă a unor strategii de acțiune induce trăiri de natură conflictuală). Întrucât însă o asemenea întreprindere ar fi mult prea ambițioasă, se cuvine să precizăm: *în cele ce urmează se încearcă o interpretare succintă, din punctul de vedere al elitelor maghiare, a “tranziției” – în sensul de context istoric mai redus al aspirațiilor universitare vizate de analiza noastră – și nu atât în cadrul relațiilor româno-maghiare, cât mai ales în acela al interferențelor interne ale elitelor maghiare*. Mai concret: *fenomenul restrâns este tratat ca manifestare a unui proces mai cuprinzător (practica “actuală” a articulării instituționale) care devine inteligibil, la rândul lui, în rețeaua de semnificații (valabilă în societatea elitelor minoritare) proprii “tranziției”*. De remarcat că întreaga perioadă 1990-1995, servind drept context, trebuie considerată ea însăși în procesualitatea sa, astfel că fenomenul descris nu apare ca un “text” menit să prezinte o “ordine” socială “stabilă”, nemișcată, ci ca un factor activ, formativ al realității. Contextualizarea de mai mică sau mai mare cuprindere, ca procedeu, presupune și că autorul analizei trebuie să identifice, dintre mai mult evenimente observate, “personajele principale” ale fenomenului, modurile comportamentale și de gândire cu valoare de model²².

Pentru elitele maghiare din România, semnificațiile “tranziției” se definesc, pe de o parte, înspre exterior, în raport cu structurile de putere românești, iar pe de alta, înspre interior, în raport cu “societatea maghiară din România”. Pe acestea le vom surprinde în cele ce urmează în desfășurările sferei politice considerate în sens mai restrâns, precum și în cele ale sferei “civile”. (Utilizăm aici expresia în sensul în care o fac, în autocaracterizările lor, reprezentanții instituțiilor relativ independente de structurile propriu-zis politice ale U.D.M.R. – fracțiune parlamentară, prezidiu executiv etc.)

Din punctul de vedere al practicii politice maghiare din România, “tranziția” înseamnă constituirea sferei politicii ca domeniu de acțiune reglementat de propriile sale legități, diferențierea internă și emanciparea treptată a acesteia. Semnificațiile politicii s-au definit în ultimii cinci ani între extremele sacralizării și diabolizării (era când ridicată în slăvi, când discreditată) și acest fapt, oricum ne-am raporta la el, *a devenit unul din mecanismele de organizare a societății elitelor minoritare*. În acest sens, penetrarea politicului, “transpolitizarea” acestei societăți înseamnă și perceperea relațiilor interumane ca luptă pentru putere; dovadă și frecvența anumitor expresii la care recurg diverse organizații și personalități maghiare din România spre a-și defini raporturile reciproce, ca, de exemplu, “înlăturare”, “excludere”, “expropriere”, “suprimare”, “parazitare”, “sufocare” etc.

Aspirațiile de edificare universitară plasate în prim-planul analizei noastre se află în legătură cu politicul prin aceea că ele se proiectează și sub aspect politic, pe de o parte, asupra statului român, pe de altă parte, în direcția străinătății, dar mai cu seamă spre Ungaria,

și contribuie în felul lor la *articularea societății maghiare din România*, devin unul din simbolurile acesteia, ba mai mult, *bătălia simbolică internă care se poartă între ele tinde să obținerea înființării întru adecvarea la funcția amintită*.

Dacă abordăm din perspectiva sferei “civile” semnificațiile valabile pentru elita maghiară din România ale “tranziției”, va trebui să analizăm în primul rând *evidența practică a înființării de instituții*.

Simplificând la extrem, putem afirma că avem de-a face “azi” cu *două modele* dominante: unul care *restaurează instituțiile lichidate în anii socialismului* și altul, care *își propune înființarea unor instituții “fără tradiție”*. Ambele își afirmă într-un fel oarecare legitimitatea și în spatele amândurora funcționează experiența de viață, trecutul, aspirațiile de articulare a identității, cu dublă direcționare, “evocatoare” și “anticipativă”, ale unor persoane și grupuri. Relația dintre cele două modele capătă de cele mai multe ori conotații politice, devine o confruntare pentru cucerirea legitimității, în cursul căreia tendința intolerantă a impunerii propriei viziuni, a transformării după propriul chip și propria asemănare devine dominantă, căci pornirile subiective, personale blochează recunoașterea faptului că oamenii acționează așa cum acționează deoarece însăși mentalitatea și starea lor socială îi determină să acționeze astfel. *Diferențele dintre cele două modele* (pe care ar fi prea superficial să le considerăm pure funcții de vîrstă) decurg și din felul în care cei ce constituie “forța lor motrice” se cuplează prin biografie la trecut și, în consecință, și de felul cum se raportează astăzi la el, ce cîmp de acțiune întrevăd, ținînd seama de modul lor de gîndire și de situația lor, oferindu-li-se în perspectiva viitorului, dar și din natura ideologiei în cadrul căreia se definește din punctul lor de vedere identitatea maghiară din România și, față de aceasta, cum definesc ei rolul intelectualului (adică propriul rol).

Structurile fixate pe modelul restaurării instituționale “și-au împărțit”, în conformitate cu “tradiția”, domeniile culturii, învățămîntului, cercetării, desemnînd prin atitudinea “asumării” sferelor “acoperite” de ei: în ochii lor, intențiile, acțiunile, inițiativele organizatorice din afara sferelor respective sunt ininteligibile/nemaniabile. Cei care, corespunzător propriilor interese profesionale, statutului social obținut în ultimii ani, situației lor periferice în comparație cu elita centrală, se instituționalizează într-un cadru “netradițional” li se înfățișează ca un fel de “invadatori” care se joacă de-a “dislocarea” cu primogeniturile “pistei de concurs”.

Relațiile dintre cele două modele nu sunt însă nici pe departe atît de simple, raportarea schițată mai sus reprezintă doar o latură a acestora: fiecare model în parte funcționează datorită cîte unei organizări de un anume fel, iar acestea, – în funcție de interese –, pe baza unor criterii diferite, uneori și cu depășirea liniilor de demarcație dintre ele, încheie diferite acorduri, alcătuiesc diverse uniuni. De asemenea, relațiile dintre diferitele instituții se pliază adeseori pe istoria relațiilor dintre persoanele implicate, astfel că, pentru a efectua o analiză, ar trebui să cunoaștem foarte bine, dinăuntru, aceste elemente, căci numai așa am putea înțelege “logica” desfășurării lor.

Organizațiile civile legate de învățămîntul superior formează un spațiu social în care funcționează în momentul de față cel puțin 16 organizații cu personalitate juridică (societăți, asociații, uniuni, colegii, fundații)²³.

Dinamica prevalenței, echilibristica și concurența demersurilor de instituționalizare din cadrul societății maghiare din România mijlocesc, pe de o parte, configurarea elitei care le reprezintă, iar, pe de alta, evidențiază diferențierea internă a acesteia. În ultimii cinci ani diferențele s-au impus și în ordine regională și s-au manifestat, de exemplu, în lupta dintre spațiile sociale/culturale definite drept “centru”, respectiv “periferie”, precum și ca “maghiarime compactă”, respectiv “în dispersie”.

O bună “inițiere” în acest proces al “tranziției” se obține urmărindu-se *departările și sincronizările regionale petrecute pe marginea problemei universității și a învățămîntului superior în general, ale căror ideologii valabile în diversele contexte sociale/mentale s-au cristalizat progresiv în decursul celor cinci ani*²⁴.

În contextul fenomenului analizat, “disputa” intelectuală “centru-periferie”, care angajează mai cu seamă principiul “culturii maghiare ardelenice cu centrul la Cluj”, determină construcția a cel puțin altor două tipuri de hegemonie culturală. Unul operează cu noțiunea de “prestigiu”²⁵ al altor orașe mari din Transilvania, celălalt face apel la “superioritatea” Secuimii²⁶. Trăsătura comună a celor două ierarhii culturale “alternative” e că ambele se constituie în jurul unor instituții de nivel superior care-și bazează identitatea pe independența lor față de sfera românească de stat și dovedesc că “se poate și așa”, “se poate și aici”, “se poate și dacă nu se permite”. Din acest punct de vedere, ele diferă de modelul clujean al universității independente maghiare de stat, desemnată simbolic prin Bolyai; întrucît se definesc însă ca “instituții proprii ale învățămîntului maghiar din România”, toate împreună înstrăinează învățămîntul în limba maghiară de la Universitatea “Babeș-Bolyai”, ca impropriu.

În vreme ce formele de învățămînt superior recent instituționalizate sau pe cale de a se instituționaliza în diferite zone ale Transilvaniei își fundamentează existența pe declararea independenței lor față de structurile de stat românești, ele intră în alte relații de dependență (care le asigură baza materială și prestigiul simbolic). De aceea, în timp ce provoacă “grupurile maghiare” ale universității clujene la o întrecere a cărei miză constă în a stabili “care din ele aparține în cea mai mare măsură, la modul cel mai propriu, specific, societății maghiare din România”, îmbracă un aspect, capătă o seamă de caracteristici de care ele însele simt că ar trebui să se dezbrace în cazul că ar vrea să fie “cu adevărat proprii”^{27 și 28}.

Această “apropriere” în “tranziție” a putut deveni ideologia principală în practica instituțională maghiară din România, deoarece: pe de o parte, contribuie la crearea “societății maghiare autonome din România” (ca obiectiv general asumat) și, pe de altă parte, a îndreptat ajutoarele materiale/financiare provenite din Ungaria spre buzunarele “competente”. Ca urmare, datorită “purității lor etnice”, zonele cu populație maghiară compactă și instituțiile care în sens metaforic le reprezintă au devenit principalii beneficiari, dar, în același timp, din mai multe puncte de vedere, și subordonații ajutoarelor din “țara-mamă”.

În bătaia zonală din jurul noțiunilor de “propriu”, “al nostru” (care nu are numai dimensiune simbolică, ci și materială, de vreme ce reglementează accesul la sursele din “țara-mamă”), învățămîntul în limba maghiară desfășurat în cadrul Universității “Babeș-Bolyai” apare ca perdant²⁹.

De altfel, în spațiul social și mental al acestuia funcționează azi mai multe modele de dezvoltare instituțională, simultane, dar “luptându-se” adeseori între ele, pe motiv de “legitimitate” și în alte privințe. Există un model “compatibil” cu structurile universitare românești, care “începe” în ele și li se adaptează, un altul conceput în funcție de idealul exteriorității față de structurile românești și un al treilea, conex, dar prevăzând strategii de dezvoltare paralelă. Îndărătul fiecăruia se regăsesc experiența de viață, orientările actuale, proiectele de viitor etc. ale unor indivizi convinși de validitatea modelului propriu, așa că ar fi într-adevăr o absurditate să încercăm a decide “cine are dreptate”. Totuși – mai cu seamă în contextul discursului național, unde arguția trebuie să indice “cine ne apropie de țelul comun și cine ne îndepărtează de acesta” – diferențele existente între ele apar și sunt resimțite (în marginea semnificațiilor țelului comun și a mijloacelor) ca fiind conflictuale, ceea ce, în situații acute, se manifestă vindicativ, prin contestarea reprezentativității în ceea ce privește “identitatea maghiară din România”.

Primele două modele își au propria lor tradiție și experiență, amintirile bune, respectiv rele legate de această tradiție, ele “polemizează” de fapt și prin intermediul acestora. Prin comparație, cel de-al treilea tip e “lipsit de rădăcini”, căci – cel puțin în practică – nu are în trecut vreun corespondent față de care s-ar putea defini. Toate cele trei modele urmează programe specifice de acțiune, care – cel puțin la nivel instituțional, dincolo de activitatea cotidiană a indivizilor (!) – limitează, în condițiile actuale, la o traiectorie prestabilită ordinea demersurilor vizate (posibile).

Tendința de construcție instituțională care beneficiază de consimțământul de “a se cuprinde” în structura universitară românească, adaptându-i-se, urmează calca dezvoltării cantitative: în ceea ce o privește, logica construcției este determinată de obținerea unui loc cât mai mare în cadrul legal existent, precum și de dorința de a “remonta handicapul” și de necesitatea de a “copia”. Aceasta (și) din cauză că în prezent “conviețuirea” româno-maghiară din cadrul universității nu asigură pentru învățământul în limba maghiară o autonomie funcțională în privința facultăților, a orarului etc.

Ideea universității autonome maghiare de stat exterioare structurilor românești – a cărei reprezentanță și-a asumat-o Societatea Bolyai, înființată în martie 1990 – subordonează construcția instituțională unei imagini universitare proiectate în viitor, tinzând spre completitudine, dependentă de deciziile marii politici. Aceasta s-a făcut simțită pînă acum prin redactarea unor petiții, a unor scrisori adresate organelor puterii și prin punerea în circulație a respectivelor texte.

Strădania de a înființa un institut autonom de învățămînt și cercetare, alipit universității clujene comune româno-maghiare, dar pasibil de o evoluție paralelă (care se regăsește în prezent în colaborarea dintre Fundația Collegium Transsylvanicum și Institutul pentru Programe de Formare Științifică (*Tudományos Képzési Programok Intéze*), se izbește, în timp ce aplică propria-i concepție privitoare la programe elastice, corespunzătoare necesităților și condițiilor existente, de numeroase obstacole materiale și spirituale, din zona mentalităților.

Independent de zona geografică în care apare, orice proiect ce se angajează în câmpul politicii educaționale cu scopul înființării de instituții menite să promoveze învățământul maghiar din România trebuie să se raporteze (și) în “tranziție” la tradiționala sfidare: există oare șanse ca edificarea și dezvoltarea instituțiilor culturale să se sustragă spațiului impregnat de politic al discursului național (să înceteze a fi producătoare de falii etnice); e posibil ca problemele de natură profesională să ajungă a fi tratate pe fundalul ideologiei multiculturalității (al alterității culturale coexistente dar necoercitive)? Dar această sfidare transcende cu mult problema universității ca atare, evocă aspecte general românești, respectiv est-europene, în legătură cu care o discuție de fond se poate angaja prin intermediul analizei a numeroase alte fenomene.

MAGYARI-VINCZE ENIKŐ

În românește de Paul Drumaru

NOTE

1. Bibó István, *Az európai egyensúlyról és békéről* (Despre echilibrul și pacea europeană), în *Válogatott tanulmányok* (Studii alese), vol. 1, Budapesta, 1986, p. 339-340.
2. Victor Chereșteșiu, *Adunarea Națională de la Blaj*, București, 1967, p. 490.
3. *Universitatea “V. Babeș”*, Cluj, 1957, p. 9.
4. Stelian Neagoe, *Viata universitară clujeană interbelică*, vol. 1, Cluj-Napoca, 1980, p. 25-28.
5. Mátrai Ernő, *A kolozsvári egyetem mint kultúrai szükséglet* (Universitatea clujeană ca necesitate culturală), Cluj, 1871, p. 33.
6. Benkő Samu, *Az utolsó 70 év erdélyi magyar tudományossága* (Știința maghiară din Transilvania ultimilor 70 de ani), în *Magyar Tudomány*, 1993, 2.
7. Bíró Sándor, *Kisebbségben és többségben* (În minoritate și în majoritate), Berna, 1989, p. 226.
8. *Ibid.*, p. 237.
9. Jancsó Elemér, *Az erdélyi magyarság életsorsa nevelésügyének tükrében* (Soarta maghiarimii ardelenene în oglinda cauzei educaționale), Budapesta, 1935, p. 61-62.
10. Gálldi László, *Az erdélyi magyar tudományosság és a kolozsvári egyetem hatása a román tudományra* (Știința maghiară din Transilvania și influența universității clujene asupra științei românești), în *Erdély magyar egyeteme* (Universitatea maghiară a Ardealului), Cluj, 1941, p. 298.
11. Bíró Sándor, *op. cit.*, p. 230.
12. Cf. Bíró Sándor, *A kolozsvári egyetem a román uralom alatt* (Universitatea clujeană sub stăpânire românească), în *Erdély magyar egyeteme*, Cluj, 1941, p. 307.
13. Vitéz Nagy Iván, *A száműzetés évei Szegeden 1920-1940* (Anii exilului la Szeged 1920-1940), în *Erdély magyar egyeteme*, Cluj, p. 333-369.
14. Stelian Neagoe, *op. cit.*, vol. 2, p. 295.

15. Iszlamov, Tofik, *Erdély a szovjet külpolitikában a II. világháború alatt* (Transilvania în politica externă sovietică din timpul Celui de-Al Doilea Război Mondial), în *Múltunk*, 1994, p. 1-2.

16. *A Kolozsvári magyar egyetem 1945-ben*, Budapesta, 1990. *Előszó és Bevezető* (Universitatea maghiară din Cluj în 1945. Prefață și Introducere), p. 26.

17. Benkő Samu, *op. cit.*

18. Balogh Edgár, *Erdély egyeteme* (Universitatea Ardealului), în *Hídverők Erdélyben* (Constructorii de punți în Transilvania), Budapesta, 1985, p. 50.

19. Prefața lui Csögör Lajos la volumul *Universitatea maghiară din Cluj în 1945*, Budapesta, 1990, p. 13.

20. *Universitatea "V. Babeș"*, Cluj, 1957, p. 6.

21. Prin simbol înțelegem, însușindu-ne definiția lui Clifford Geertz, orice obiect, acțiune, eveniment, calitate sau relație care servesc de suport unei concepții oarecare și sunt în același timp capabile să producă emoții. Cît privește procesele de creare, înțelegere, folosire a simbolurilor, a formelor simbolice – le considerăm acte culturale publice și observabile (Geertz, *op. cit.*, p. 64).

22. Amintim aici, înșiruindu-le, acele "materiale" empirice concrete din a căror prelucrare se articulează analiza și printre care se includ, pe de o parte, întrunirile, consfăturile etc. organizațiilor de învățămînt maghiare din România, iar, pe de alta, diverse documente scrise ale acestora, respectiv articole publicate în presă. Astfel: întrunirile organizate de către Departamentul Educație și Învățămînt al U.D.M.R. în primăvara lui 1993 și 1994, la Cluj; forumul profesional al cadrelor didactice universitare maghiare din Cluj, în iunie 1994; întîlnirea cu reprezentanții locali și din Ungaria ai organizațiilor implicate în învățămîntul la distanță, la Miercurea-Ciuc, în vara lui 1994; întîlnirea între reprezentanții Forumului Profesional și ai Societății Bolyai, mijlocită de vicepreședintele actual al departamentului pentru învățămînt al U.D.M.R., în toamna lui 1994; întrunirea Consiliului de Conciliere al Uniunii, la Cluj, în toamna lui 1994, cînd s-a pus în discuție noua strategie de politică educațională, "concilierea definitivă" din 11.02.1995. Precum și: polemica găzduită în 1991 de paginile revistei *Helikon*, "dosarul Bolyai" apărut în 1993 în revista *Kelet-Nyugat*, analizele efectuate în cursul anului 1994 cu privire la situația/strategia învățămîntului de grad mediu și superior, documentele și planurile de acțiune pe 1995-1996 ale diferitelor organizații din domeniul învățămîntului.

23. Aceasta a reieșit, de pildă, din semnăturile "acordului" încheiat pe 11 februarie 1995 "cu privire la diviziunea muncii și colaborarea între diferitele organizații, asociații, fundații și alte grupuri implicate în problemele învățămîntului". Anume: Societatea Muzeului Ardelean, Societatea Bolyai, Societatea de Științe Politehnice din Transilvania, Uniunea Pedagogilor Maghiari din România, Uniunea Ardeleană pentru Cultivarea Limbii Materne, NYIT-Lapok, Uniunea Gospodarilor Maghiari din România, Fundația Secolului XXI, Fundația Pro Agricultură Hargitae, Fundația Collegium Transsylvanicum, Consiliul pentru Manuale Scolare, Fundația Diaspora, Societatea Economistilor Maghiari din România, Școala Superioară Reformată "Sulyok István", Fundația "Aranka György", Colegiul de Jurnalistică "Ady Endre". La acestea se mai adaugă vicepreședinția pentru învățămînt a U.D.M.R., precum și Comitetul pentru

Învățământ al Consiliului de Conciliere al U.D.M.R. Descrierea și deslușirea rolului formal și informal al acestora, a istoriei relațiilor dintre ele ar umple paginile unui volum. Toate acestea se regăsesc în trimiterea succintă la noțiunea de “conciliere”, un termen la care actanții înșiși recurg spre a-și defini relațiile și al cărui câmp semantic atrage atenția asupra faptului că în cadrul acestui pluton nu există concurenți mulțumiți, satisfăcuți cu modul de împărțire a puterii, că aici legitimitatea și reprezentanța trebuie permanent redefinite, justificate. Deși participanții înșiși consideră că procesul și rezultatele “concilierii” sunt dilematice, respectiv pasibile de a fi “răsturnate”, aceasta domină totuși – în această fază a istoriei respectivelor organizații, cât și în aceea a U.D.M.R. – reprezentarea discursivă a relațiilor. Putem percepe aici ecoul uneia din caracteristicile situației dinainte de 1989, dihotomia dintre “realitate” și referirea verbală la aceasta. Ceea ce nici nu se poate schimba atâta vreme cât participanții resimt “concilierea” ca pe o luptă pentru putere și se acuză reciproc de centralizarea puterii, în timp ce își dau silința să mențină și imaginea unității.

24. Prin ideologie trebuie înțelese aici acele modele culturale care constituie, pe de o parte, tipare ale realității, prescriind modalitatea de a se organiza a acesteia, iar, pe de altă parte, sunt modele ale realității, care fac inteligibile, sesizabile relații, fenomene sociale (v. despre asta, de ex., C. Geertz, p. 64). Funcția pe care o îndeplinesc ele în “tranziție” e tocmai aceea de a fixa regulile, semnificațiile “noul ordin”, să explice, să îndrume și să facă suportabile experiențe de viață în “lumea întoarsă pe dos”.

25. Sensul acesta îl indică unul din motivele principale ale ideologiei legitimize a Școlii Superioare Reformate “Sulyok István” din Oradea, precum și a proiectatei Universități țîrgumureșene “Aranka György”, care susține că “la fel ca la Cluj, și aici există suficient potențial spiritual pentru un centru universitar”.

26. Cu semnificația de “apartinător la Secuime” ca statut de excepție putem face cunoștință în mai multe contexte: pe de o parte, în discursul de legitimare a “învățământului la distanță” inițiat la Miercurea-Ciuc (“aici studiile superioare conferă conștiința maghiarității și întăresc legătura cu pământul natal”); pe de altă parte, într-o ideologie care, făcând “oferte strategice” în vederea “structurării învățământului superior din zona Secuimii”, scoate în evidență următorul argument: “un oraș din Secuime e îndecajuns de departe pentru a se sustrage influenței dominante a comportamentului fundamental” (a se citi: “comportamentul de construcție a identității opus structurilor românești”) din primul câmp (a se citi: acela unde “structura învățământului maghiar e parte a structurii administrative române”), marcat de numele Clujului și Țîrgu-Mureșului.

27. Baza materială a Școlii Superioare Reformate “Sulyok István”, care se auto-definește drept “prima instituție a învățământului superior maghiar ardelean”, este asigurată de Eparhia Reformată de Piatra Craiului. Dintr-un document din 1994 al acesteia, aflăm că institutul de învățământ superior inaugurat în 1990 și-a asumat formarea de profesori de religie (și) din cauză că, pe motivul instrucției religioase, aceasta s-a putut accepta, dar că, în realitate, o consideră “o asociere forțată care trebuie să înceteze cât de curînd”, “un veșmînt ecleziastic”, și că vrea să dezvolte o structură completă de învățământ superior, devenind astfel “unul din centrele învățământului superior maghiar”.

28. “Învățământul superior la distanță în limba maghiară”, care funcționează la Miercurea-Ciuc, în organizarea fundațiilor Pro Agricultura Hungariae și Pro Agricultura Hargitae, a debutat în 1990 “pe baza spirituală a Universității de Științe Agricole din Gödöllő”. Această întreprindere – după ce a întărit un grup de interese (“militând pentru un învățământ superior capabil să asigure conștiința maghiarității”, doritor să acționeze independent de aprobarea statului român) din Miercurea-Ciuc și unul (“asumându-și perfecționarea profesională a maghiarimii din afara hotarelor”) din Gödöllő și după ce fundațiile și organizațiile care acordaseră sprijinul de început au indicat drept condiție a continuării finanțării repatrierea acestui învățământ superior – a căutat, la sfârșitul lui 1994, sponsori, propunând un dublu proiect: “înființarea unui centru internațional de învățământ la distanță la Gödöllő”, care ar asigura “învățământul postgradual pentru întreaga maghiarime din Bazinul Carpatic” și crearea “unui centru de învățământ la distanță și de învățământ superior (și gradual) cu un singur sediu și a unei instituții de învățământ cu mai multe facultăți” în Secuime. Această “școală superioară duminicală” – deși concepută conform respectivei ideologii – n-a devenit “proprie”, “adultă”; prin interacțiunea anumitor grupuri de interese (dinlăuntru și din afara hotarelor) a rămas într-o relație de dependență cu “țară-mamă”.

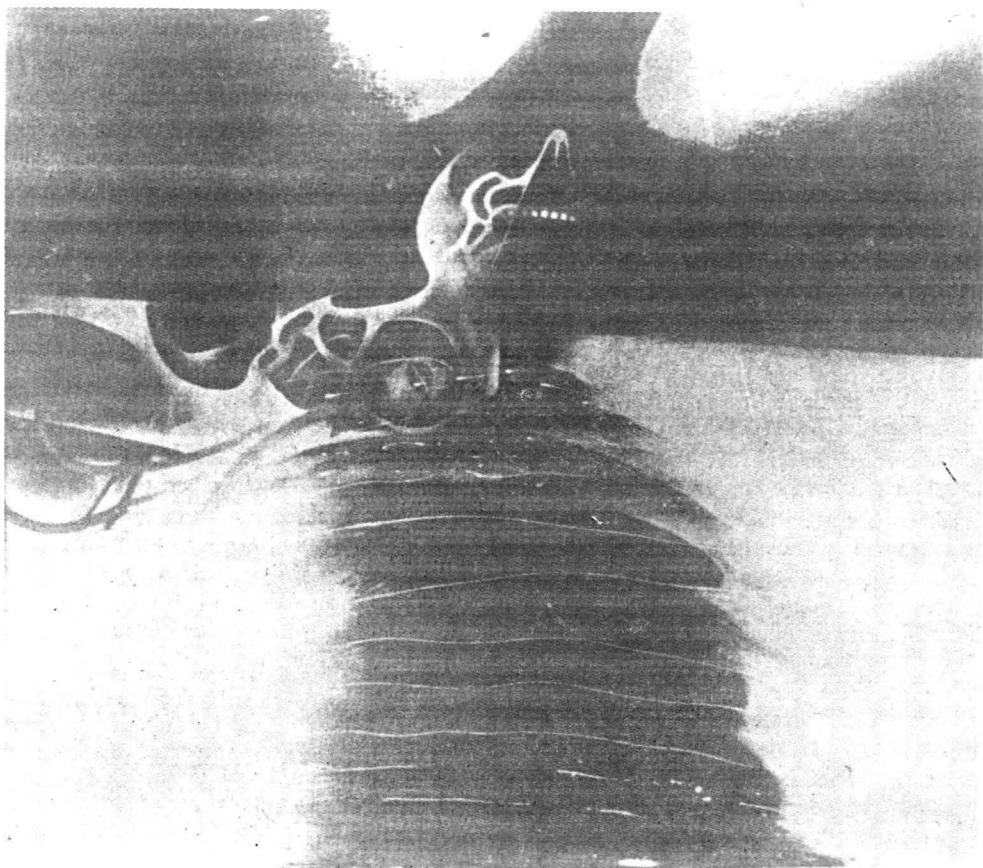
29. Schițând situația acesteia, se impune să notăm că aici, după o întrerupere de mai mulți ani (care presupune situații diferite la facultăți diferite), reluarea învățământului în limba maghiară a avut loc în cadrul așa-numitei facultăți cu profil pedagogic în 1990, diferitele catedre avînd un start diferit – dependent în primul rînd de cum se prezenta din punct de vedere cantitativ, din acela al mediei de vîrstă, al pregătirii profesionale etc. acea “comunitate” didactică care, într-o formă sau alta, a supraviețuit (și) celei de-a doua jumătăți a deceniului nouă în structurile universitare. (În cele ce urmează plasez “reluarea” între ghilimele, dat fiind că ea nu e valabilă univoc și uniform în cazul fiecărei facultăți ce funcționează la ora actuală în cadrul Universității din Cluj.)

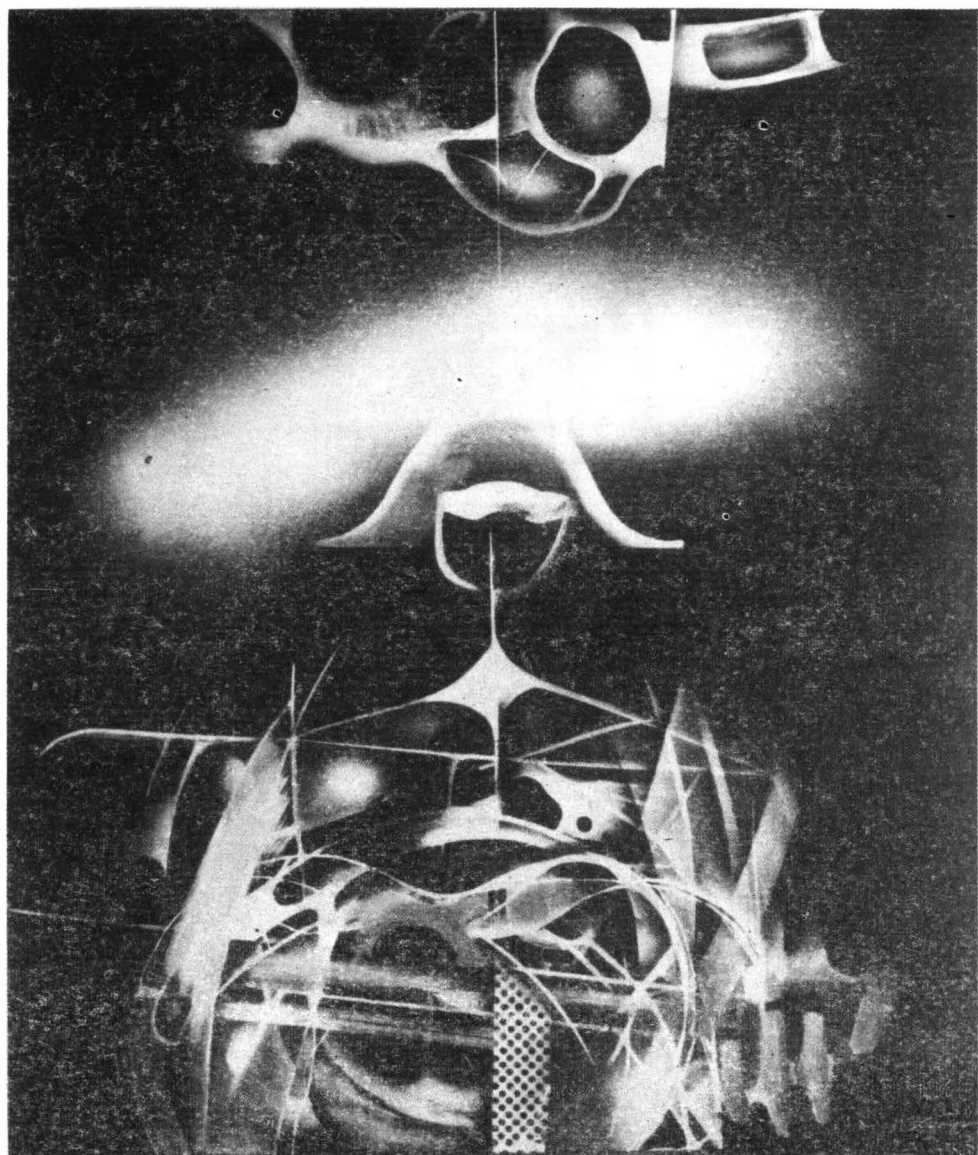
“Reluarea” s-a petrecut în contextul aceluși proces care s-a declanșat în întreaga arhitectonică universitară, în funcționarea și conducerea universității după 1989, dar prezintă, firește, numeroase trăsături specifice. Dacă vom cerceta acele schimbări care s-au petrecut după 1989 la universitatea clujeană, vom putea constata că, în ceea ce privește personalul didactic român, după “debandada” din primul an de după revoluție, s-au pus în mișcare procesele de limpezire/asezare interne, cel puțin pentru o perioadă raporturile de putere s-au stabilizat, iar unele catedre au început să capete propriul lor profil distinct. Cauza învățământului în limba maghiară s-a înscris în acest proces adeseori cu statut de mijloc, ceea ce reiese mai cu seamă din situațiile cînd, în decursul luptei pentru putere dintre colegii români, cîte o ocheadă în direcția “un-gurilor” semnală cine anume “îi iubește” pe ei mai mult, cine se poartă “mai bine” cu ei.

Din punct de vedere instituțional, istoria ultimilor cinci ani de învățământ în limba maghiară la Universitatea din Cluj a pus în evidență în primul rînd faptul că trebuie “(re)cucerit” un spațiu propriu în cadrul spațiului mare: la așa-numitele facultăți cu profil pedagogic trebuia gîndit în programe și orare construite în funcție de pregătirea/prezența/tradițiile/relațiile specialiștilor români, acelea trebuiau copiate,

acoperite cu personal didactic, susținute prin “obținerea” unui număr corespunzător de studenți, respectiv de grupe de studiu. Ca urmare, în anul universitar 1993-1994 erau înregistrați la Universitatea “Babeș-Bolyai” (conform datelor provenite de la rectorat) 2083 studenți de naționalitate maghiară, dintre care 1149 învățau parțial sau total ungurește, iar din numărul total de 897 de cadre didactice, 119 erau de naționalitate maghiară.

“Nimeni nu poate trăi pretutindeni” – scrie Nietzsche, cuprins de febra *reevaluării tuturor valorilor*, “omul concret se pierde”, scrie el, nu trăiește, ci creează concepte, există într-un spațiu abstract, pătruns de dorința cunoașterii, sistematizării, drept care întunecă imaginea existentului singular și irepetabil.

Știm, știm.

Simbolul ia locul vieții, se ramifică, proliferază și nu ne mai stă în putință să observăm că îndărătul lui nu mai trăiește nimic. Menținem în mișcare o fantomă, cu ajutorul unei limbi pustii, golite de sensuri. A trăi înseamnă, așadar, înainte de toate, a fi acasă, acesta nu e un țel de atins, ci un punct de pornire, întrucât acest acasă nu se află în afara noastră.

Știm, știm.

Mai deunăzi, la o întâlnire cu cititorii, am fost solicitat să vorbesc despre fapta asta vitejească: să trăiești la Cluj. Trebuie că mă văzuse cam obosit binevoitorul care mi-a pus întrebarea, obosit, ba poate chiar dărmă, dar, învingând parcă toată această stare, o tainică febră îmi scăpăra în ochi și-mi juca pe luciosul întins al frunții și de aici cred că a izvorât neînțelegerea, interpretarea, cum s-ar zice, eronată. Cum avea să reiasă, tocmai în acele momente temperatura corporală începuse să-mi crească, ascensiune tăcută și perseverentă către magicul 39. Am mărturisit că duceam o viață febrilă.

A fi acasă nu e un act de bravură, am recunoscut și asta. N-ar fi trebuit?

Dar atunci cum am putea fi acasă (totuși)?

Dacă refuzăm “agitația paranoidă” a globalizării, – oriunde și în orice formă s-ar manifesta –, vom avea ochi și pentru ceea ce acum (încă) nu avem, deoarece privim pe bucăți, separat elementele vieții noastre de zi cu zi, ca pe unele ce ni s-ar contrapune, când poate că e vorba tocmai de noi înșine.

Iubirea obiectului (căminul, vatra, acasă etc.) e *ascuțită* – prefăcătorie, falsitatea n-o bucură – și *iertătoare*, – se bucură dimpreună cu adevărul –, nu le desparte niciodată pe acestea două. Dacă e critică, atunci e și autoironică. Așa își asumă partea, ia parte, participă.

E de aflat, doldora de obiecte, acel loc unde trăim, obiecte pe care, luându-le la noi, le purificăm. Iar aceasta nu se poate petrece în veci fără propria noastră purificare.

Pare-se că n-a sosit încă vremea noastră. Nu suntem acasă. Suntem pretutindeni, oriunde. Iar cine nu-i acasă pierde și ceea ce crede a poseda.

Desigur.

Când am expediat scrisorile menite să îndemne la punerea în lumină a valorilor noastre, ne închipuiam că vom fi potopiți de o nemaivăzută, aurorală bogăție de valori ascunse, despre care vom putea lua astfel cunoștință. N-am limitat nici măcar numărul de pagini, fie, de-o fi să fie, un veritabil îndreptar de proporții, să concureze lexiconul Révai, de ce nu, acest “acasă”, cu cât te uiți mai în profunzime, e de nestrăbătut. Am conceput totul ca pe un joc care nu are, în mod necesar, un capăt anume, nu i se poate da de capăt, un singur cuvânt-titlu ar iradia nenumărate altele, l-am afla pe acest *acasă* în însuși miezul țesăturilor referențiale, în centrul plasei, complex și indescifrabil, ca o chemare perpetuă. N-a ieșit un Révai, nici un mare roman lexicografic transilvan.

Dar de ce nu s-ar continua jocul, chiar așa, de ce nu, zău că da!

ardeal Nicăieri pe lume nu-s atîtea funingute (*fuligo*, -inins) ca în Transilvania, scrie Gelei István, bărbat învățat, onest, spirit academic, care și-a fost adus știința din Bologna și tot de acolo lentila încă mai abitir prețuită, într-o răcliță cît palma, îndoita cupolă de sticlă din Italia. Cînd și-o potrivea în dreptul obrazului, ochiul i se boboșa cît ochiul dumnezeiesc zugrăvit pe fruntarul besericii, în raza lui mărunțimile deveneau urieșești și cu trecerea timpului Bestiarul său menit să dea seama de ființele invizibile devenea tot mai cuprinzător.

Aici ne înfățișează el funingutele (numite astfel după asemănarea lor cu negreata din hornuri și alte locuri de foc mistuite), cele mai mici aripate din lume. Sunt exact cît mușetele, numai că mult mai mici. În alte părți nu se află roiuri așa de numeroase, deși – așa cum remarcă preacinstitul savant – a avut prilejul să le studieze pretutindeni, din Britania pînă-n imperiul sultanului. Mărturie sodomului lor este pățania capîntorturii, care se cheamă și vîrtecap ori pasărea-șarpe, recte quetzalul de Bălgărad – rătăcită în curtea palatului, căci drept e că s-a scoborît pe una din crengi, dar însă și-a și luat gîndul pe dată. Limba lungă și lipicioasă a păsării ăsteia de-o nemaiîntîlnită bogăție coloristică atrage ca o dulce momeală măruntele funingute, se adună claie peste grămadă, drept care ea își trage cu mare iuțea limba îndărăt și în acest fel le înfulecă îndestulîndu-se de obicei. Fuga sa pripită e semn că puhoiul de funingute o înspăimîntase.

Cum de s-au înmulțit ele în așa o măsură în țara aceasta aflăm tot de la profesorul Gelei, căci avea el o explicație și pentru spornicia lor uimitoare. De altfel, nici un contemporan nu pune la îndoială existența funingutelelor, căci profesorul, cum stă scris și în hronic, le arăta celor interesați să le vadă prin sticla sa măritoare. Sălășluiau pe delicatesa lor preferată, o bucată de brînză de Rimetea bine scoaptă, borte și galerii informau ochiul liber de prezența lor; se îndopau fără de saț și de pe urma lăcomiei ăsteia se îngrășaseră într-atît că nu-și mai puteau lua zborul, ci doar se perpeleau amețite în temnița brînzei.

Țara e înconjurată de munți înalți acoperiți de codri de nepătruns, lucru ce se vădea mai cu seamă în vremuri de război ca un noroc hărăzit de pronie neamului, dar e din cale afară de prost și dezavantajos, e de părere Gelei, din punctul de vedere al vînturilor care sosind într-acoace se toropesc și n-au putere să

mai salte spre a le purta către alte meleaguri cîrduire de păsări. *ardeal*
 Emanațiunea substanțelor saline ale pămîntului (în străvechime
 pe aici tălăzuia marea) asigură la rîndul său, la o adică, condi-
 țiuni propice de viață. Peste toate astea păsăruicile astea de le
 zice funingute sunt și teribil de spornice, căci ouătoarele clo-
 cesc cu osîrdie și își veghează devotate puișorii pînă la părăsirea
 cuibului, ba chiar și după aceea.

Cît despre modul lor de viețuire, Bestiarul descrie cu
 amănunțime cum se lipesc ele cu pipote nesățioase de grinzi,
 din beci pînă-n pod, dar scobesc cu pliscurile ascuțite și muru-
 iala și varul dintre cărămizi, ba și piatra o strică, motiv pentru
 care vîrsta caselor ridicate pe-aici nu depășește durata unei
 generații-două. Ferindu-se cu iscusință de primejdiile ce le
 pîndesc, sunt în stare să pătrundă în trupul omului și sfredelesc
 oasele de zici că-s bureți. Dincolo de paguba ce-o fac ele prin
 nemăsurata lor poftă, se cuvine să bagi seama și la colbul cernut
 de aripile lor (ne putem închipui cît de fin trebuie să fie acest
 praf), care îmbracă într-o peliculă dură amintirea lucrurilor
 prăpădite de pliscuri. Dacă n-ai un tîrnăcop de oțel ascuțit, cu
 greu poți pătrunde mai mult de patruzeci-cincizeci de ani prin
 materia amintirii. Oamenii văd lucruri vagi, imprecise, nu-și
 aduc aminte nici de tată, nici de mamă, cine le-au fost părinții și
 ce i-au învățat aceștia, nu sunt în stare să-și învingă prin înțe-
 lepciune micimea și meschinăria, nici ostentația firii lor vani-
 toase. Din care cauză între oameni se stîrnesc certuri, încăierări
 și rezbeluri, simțămintele mîna sînge gros în capete, se omoară
 între ei, mai mare sila și rușinea de cum se măcelăresc.

Și, dacă se întîmplă vreunul să izbutească a sparge
 învelișul de granit al uitării, pățește estimp precum racul, ne-
 voindu-se a păși ca cei mai mulți raci, care se deplasează necon-
 tent în dărăt, căci nu-l interesează niciodată încotro și pe unde
 merge, ci pe unde a umblat, se prăvălește în adîncul fără de
 sfîrșit răsucindu-se pe spirala timpului ca melcul în cochilie,
 plus că n-are nici măcar o armură, fie și de calcar, precum are
 acela. Adică – trage concluzia profesorul Gelei – schimbări
 propice fi-vor pe-aici doar dacă munții se scufundă (sau vreun
 domn dă poruncă să fie mutați) și vînturile binefăcătoare cată a
 mătura primenind văzduhul pînă-n țăriile țării.

(*láng zsol*t)

autocompasiune "Exagerarea e întotdeauna dăunătoare, căci alterează sinceritatea" – constată Cicero cu simplitatea unei ridicări din umeri. "Nu există în lumea creată învinși, fără de mine unul" – putem spune cu banul Bánk. Și de-ar fi numai cu el! Dar, cu îndărătnicia psalmodierii, a morii de rugăciuni, a autosugestiei, a potențării de sine, o spun și-o repetă în locul nostru alții, în numele nostru, la plural. Și cel ce cobește și aduce tot mereu vorba a rău sfârșește prin a se convinge singur și ajunge s-o creadă și-i convinge și pe alții. Le-o vîră în cap. Deși nu suntem mai ciobiți și mai înșingerați decît alții. Cum și în alte împrejurări, noi înșine. În "cazuri" cărora de obicei le supra-viețuim. S-ar putea spune că ne-a intrat în obicei și felul în care o facem! Autocompătimirea e un act de prim ajutor, dar nu e un leac, nu vindecă nici rănilor, nici orgoliile, nu e destul de bogată în vitamine spre a săvîrși vreo reînviere. În cîmpul semantic al titlului mai zburdă o povestioară esopică despre iepurii care se simțeau atît de neajutorați și bătûți de soartă, încît s-au hotărît să dea năvală toți cu unul în apă și să se înece; însă cum se apropiiau ei de lac, din calea lor începură să sară îngrozite broaștele de pe mal, bîldîbîc. Hopa, stai așa! – zise atunci bătrînul iepure-șef și trase pe loc învățămintele de rigoare: cîtă vreme există alții, mai nenorociți... Autocompătimirea e și capital politic. Cu semn contrar, dar același lucru cu supraaprecierea de sine, cu excesul de amor-propriu și într-un dozaj lipsit de pricepere te fericește, respectiv te bate cu aceeași orbire. Cît despre proporții, cine să dozeze cu pricepere de profesionist fiertura șarlatanilor și șamanilor, aia pe care o capătă șoricelul împotriva senzației de pericol – dar nu de la creatorul, ci, cel mult, de la antrenorul său declasat? Profeti eretici și pontifi legiuîți și alți apostoli de bîlci ai extincției naționale – în vreme ce Mucius Scaevola bagă de-adevăratelea mîna în foc și Titusz Dugovics se azvîrle de sus și Petőfi își dă sufletul de mînie – pun în vînzare autocompasiunea ca traficantii de droguri de la colțul străzii, în preajma școlii, așteptîndu-i pe mici dependenți de hașis și compania: dăruindu-le frumos cîte-o doză, pînă a-i face să ceară. Așa vor deveni masochiști, suferinzi confrunțați cu tulburarea identității de sine, sfinți autoprocamați și autodistructivi, a căror sumă ar trebui să se cheme popor, națiune, în anume cazuri cîte-o minoritate onestă, perseverentă – dacă i s-ar îngădui. Dacă n-ar îndemna-o, dacă n-ar împuternici-o de-a dreptul să se compătumească singură. Încît după o vreme nici nu mai are timp de altă ceva, darmite de acțiune! Musa-Dag-urile, de pildă, n-au lăsat loc niciodată pentru asemenea atitudini! Cînd nenorocirea e cu adevărat mare nu se mai poate

exagera, nu-i loc de teatralisme. Cu toate că e așa de simplu: *autocompasiune* pentru preîntîmpinarea, înlăturarea situației de a ne pomeni niște unguri (români, sîrbi, evrei, slovaci, sași) marcați de tristeți, neghiobii, mîhniri, zădărnicii, s-ar fi convenit să nu fi fost niciodată niște unguri (polonezi, români, evrei, slovaci, sași) topropiți, loviți de orbul găinilor, cu mințile împiedicate și curajul pus pe butuci. Uite-așa e de simplu.

(*lászlóffy aladár*)

(–*VARIAȚIUNI TRANSILVANO-MROŽEKIENE*–)

X. face iar reverențe de fetișcană nătîngă, bineînțeles, se înclină și se strîmbă și zbiară și dă cu gura și rîde mînzește (are un glas de parcă s-ar porni dintr-un butoi fără fund în sus și pe drum l-ar cuprinde osteneala) – într-un cuvînt, face din nou totul spre a atrage atenția publică; nu se dă plecat de pe scenă, din arenă, măcar că i-am spus-o limpede și de nenumărate ori – pînă aici și cu asta basta, de vreme ce li s-a încheiat numărul, să șteargă puțina, să nu mai tulbure mersul spectacolului, să nu vîre bețe în roata Programului.

autodistrugere

Acum apare desigur și aiuritul de Y., își smulge morcovul ce-i ține loc de nas și se joacă, îl azvîrle și-l prinde și-l înfige la loc și o pornește roată de-a tumba împrejurul lui X., care scandează cu o extrem de profundă trăire un text de neînțeles, fără de înțeles și probabil stupid. Încep totul din nou, bineînțeles, o iau de la cap, nu vor să-și termine numărul, n-au nici brumă de simțămînt al comunității, nu consimt cu obștea, li se filfîie de ceilalți, nu țin seama de ei, vor să monopolizeze aplauzele, recunoașterea, pupicii și florile și complimentele, deși le-am atras nu o dată atenția și i-am avertizat cu toată seriozitatea că nu permit asemenea ieșiri scandaloase, pur și simplu, nu se poate să abuzeze de atracția pe care o exercită grație prezenței și situației lor, nu zic, agreabile, care, fără îndoială, se face simțită și resimțită apropo de întregul circ, de cînd cu aparițiile lor avem un succes colosal, spectacolele noastre au loc de fiecare dată cu casa închisă... Toate acestea însă, zic eu, se reflectă în remunerația lor, precum și în aprecierea pe care le-o acord și le-o acordăm toți ca unul, toată trupa, dar trebuie să priceapă: cînd se încheie numărul înseamnă că și l-au făcut, să mulțumească deci pentru aplauze și ovații și să părăsească arena; să bage bine la cap, să rețină o dată pentru totdeauna că oricît ar fi ei de simpatici și de oricîtă popularitate s-ar bucura în rîndurile publicului larg și mai cu seamă, ceea ce se cuvine reținut, printre minorii și cocălarii ce se fițîie la

autodistrugere galerie, fac galerie la cucurigu: o gloată! – lupta necurmată pentru câștigarea și apoi, ceea ce e încă mai dificil, păstrarea grațiilor, aprecierii publicului spectator e una și disciplina e alta! E adică primul rînd și al doilea rînd! Și să ia act că pur și simplu nu tolerez și, consecință a influenței și situației mele saturate de responsabilități, nici nu pot tolera excesele. De cînd X. și Y., acum pot recunoaște, au apărut, stîrnind și în cercul Artiștilor o mare uimire, ba mai mult, uluire, în arenă – publicul, cum am mai spus, mai cu seamă mocofanii și mucoșii, i-a întîmpinat cu ovaii, cu strigăte de bucurie, plăcîndu-i pentru mătura lor jumulită și morcovul dintre gură și ochi; de asemenea și, să ne fie cu iertare, oala de noapte, ciobită și cu smalțul sărit, pe post de pălărie a avut mare succes, stîrnind veselia generală, după cum și fărîmițele de cărbune vîrite în cheutorile vestei pe post de năsturei. Am întrevăzut de îndată prilejul de a readuce vechea strălucire pe frontispiciul, cu rușine trebuie s-o recunosc, îndeajuns de coșcovit, al cercului nostru, așa încît steaua noastră să lumineze din nou la zenit; pe atunci chiar că nu mă așteptam ca gloria să li se urce atît de iute la cap. La început erau extrem de modești, niște bieți boscare de provincie, X. se hlizea, Y. stătea ca muțul și se holba la mătură, pînă ce, urîndu-i-se de mehăiala sentimentală a colegului, s-a pornit, cu vocea lui răgușită, să-mi promită că vor face tot ce le stă în putință, credeți-mă, zice, totul! Și ce, e mare lucru? i-am replicat sfidător, nu-mi plăcea ca personalul să fie prea conștient de propria-i valoare, dar trebuie să recunosc că X. nu exagerase, foarte curînd deveniră extrem de populari și pe atunci nu se ivise încă nimic din cele ce li s-ar fi putut reproșa. E drept însă că la un moment dat a dat strechea în ei și că și-au luat-o în cap direct proporțional cu creșterea popularității și, fără nici o disciplină, începură să introducă prin comportamentul lor rebarbativ și lipsit de orice considerație față de colegi spiritul de mult izgonit din cercul nostru – al anarhiei!... După o vreme pur și simplu nu mai erau dispuși să părăsească arena după ce-și făcuseră numărul, obligîndu-și colegii – scamatori, trapeziști, dansatori pe sîrmă, contorsionisti și alți artiști de renume – să aștepte, enervați, rozîndu-și unghiile de ciudă, verzi de indignare și poate și de-o nemărturisită invidie...

Nu, așa nu mai merge! Eu sunt directorul, trebuie să iau o decizie, dau ordin personalului de serviciu – în vreme ce X. și Y. distrează publicul într-o totală uitare de sine – să încerce să-l scoată totuși cumva pe X. din arenă, dat fiind că el e cu caracterul mai puternic, dacă izbutim să-l luăm de acolo, Y.,

care nu suportă singurătatea și are o groază superstițioasă de *autodistrugere* solitudine (mai mare chiar decât față de sobe și plite), îl va urma de bunăvoie pînă la urmă, dar de data asta personalul e neputincios, zăpada pufoasă sclipind în lumina reflectoarelor astupă gura și ochii omului trimis după X. cînd acesta, voios nevoie mare și, într-adevăr, puțin cam otova din cauza burticii, își smulge o bucătoaie din propriul burdihan și, frămîntînd-o în pumni, o face bulgăraș și pleosc! drept între ochii omului trimis să-l scoată din arenă. Spectatorii sar în picioare, chiuie, șuieră, rîd. Îi poți înțelege și pe oamenii din corpul auxiliar, fug cu-prinși de groază și cît ai bate din palme mă pomenesc cu Lady Arizona, regina zburătorilor, steaua neîncoronată a marilor circuri mondiale și universale, tremurînd, cîrmizie la față, de nervi, și se înfățișează și venerabilul, maiestuosul iluzionist, toacă nouă limbi ca pe varză, împlînzitoarea de lei, bună bucățică, cizme lucioase cuprinzîndu-i piciorușele mușchiuloase și eu, eu sunt neputincios, căci cei doi clovni, cele două paiate nu pot fi scoase azi nicidecum și cu nici un chip din arenă, nu, nu există altă soluție, va trebui să le servesc o lecție pe care să n-o uite cu una, cu două, am găsit, să punem în funcțiune furtunurile cu aer cald, să umplem arena, așa-i încălzim și pe leii friguroși cînd scade temperatura, desigur, în cazul lor toate astea vor avea exact efectul contrar și, poate, dacă vor începe așa, brusc, fără nici o tranziție, să picure, le vine mintea la cap și tocmai în interesul prezervării propriei lor substanțe și integrități, mai importantă decât toate, așa cred, se vor căra în sfîrșit din arenă și atunci eu, de pe poziția ce are puterea și forța de a dispune de această putere, voi sta de vorbă cu ei, decis, fără echivoc și totuși plin de înțelegere, și poate vor pricepe, în sfîrșit, că circul nu se compune exclusiv din persoanele lor prețioase și că se cuvine să țină seama și de colegii lor, artiști de renume, chiar dacă momentan nu se pune problema de a le face concurență în privința popularității. Asta e, nu există altă soluție, auxiliarii îndreaptă asupra arenei gurile furtunurilor și aerul cald se năpustește sîșîind asupra paiatelor ce, fără a bănui nimic, se lansează într-o nouă serie de tumbe, publicul nu observă încă nimic, deși X., care, cum am mai spus-o, e un suflet sensibil, constituție lirică, a și început să lăcrimeze, Y. se holbează la mine, apoi se întoarce disperat în direcția lojei mele, *ingratitude!* – zice clar, întru totul inteligibil, pe tonul acela inconfundabil, vocea sa profundă se înalță parcă din adîncul unui butoi fără fund și la un moment dat, pe parcurs, o lasă baltă, plictisită de ascensiune... Fac un gest cu brațele în lături și apoi încă unul cu degetul, îi ameninț în glumă, expresia

autodistrugere gravă, severă a chipului meu semnalează, cred, limpede că asta-i doar începutul și dacă nu sunt dispuși să se care în sfârșit din arenă încăpățînarea lor prostească și irațională îi poate aduce în pragul unei primejdii letale, nici nu mă simt încă în stare să parcurg întreaga rută logică în sine a judecății mele, căci, urmare a severei decizii, prinse în vârtejul tot mai puternic, șuierător al aerului cald eliberat din furtunuri, cele două paiate de faimă internațională, clovnii mei plîng deja cu lacrimi enorme, mai mult chiar, elegantele lor siluete picnice se micșorează și ele văzînd cu ochii! Nu-i de glumă, îmi zic, și un presentiment apăsător, cu neputință de ignorat, îmi pune gheara-n gît și mă adresez unui auxiliar aflat la îndemînă, ciulit să-mi asculte poruncile, că trebuie anunțată de urgență sala mașinilor să termine cu direcționarea curenților calzi înspre arenă, dar individul stă și rînjește, ca unul care nu pricepe o iotă, și eu îmi dau seama cu groază că-i chiar ăla pe care X. îl pocnise adineaori drept între ochi cu bulgărele smuls din propriu-i trup. Încep să urlu furios și-l zgîlțîi pe ipochimen, îi ordon să se ducă de îndată, fuga-fuguța la motoare, pînă nu-i prea târziu, dar cînd întorc capul constat cu tristețe că totul s-a terminat, s-a sfîrșit, gata, cele două recitaluri anarhiste ale circuitului s-au topit-contopit cu amintirea cea veșnică, zac pe întinsul memoriei și nici nu mai plîng, nu mai hohotesc, vezi și cu ochiul liber cum se micșorează, se destramă... Publicul tace și el uluit, deocamdată e liniște și la galerie, orchestra atacă o măsură finală – vitele dracului, o să-i dau afară pe toți, deocamdată se întrerup fîstîciți și, în tăcerea teribilă, de prost augur a publicului, iată, doar două băltoace de mărime medie mai dau seama de recitalurile pînă de curînd atît de populare ale circuitului, în băltoace două carote împurpurate de mîhnire, cîteva bucățele de lignit și două olițe strîmbe, ciobite, greu încercate, amintirea îndărătnicului X. și a neascultătorului Y. Cele două băltoace, în schimb, le privesc tulburat, aduc tot mai mult cu două oglinzi... Da, le avem aici spre a ne privi în față pe noi înșine, le propun încruntat iluzionistului care-și frînge mîinile și Arizonai care hohotește de ți se rupe inima. Asta am vrut, nu?!

Abia acum înțelege și publicul ce s-a întîmplat și cezarul cu o mie de capete se desface într-o mie de indivizi care urlă, fluieră, bat din picioare, bat aerul cu pumnii, hohotesc de indignare și neputință! Da, de asta m-am temut eu mereu, de cînd sunt director. Da, iată scandalul, constat și, pe jumătate leșinat de groaza care mă înhață și mă zgîlție iar și iar la vederea celor două băltoace însingurate, mă scol în picioare, tre-

murînd, spre a mă retrage la vreme în fundalul obscur al lojei, *autodistrugere* ba chiar, dacă se va putea, să mă salvez cumva de aici, dar roșiile și ouăle clocite care au și început să mă bombardeze îmi dau de înțeles că am fost descoperit și în zadar îi dau dispoziție prezentatorului speriat care apare în pragul lojei să-i trimită în arenă pe X. și pe Y., căci dacă poate cineva salva situația, atunci ei sunt accia, doar ei – și cînd insul, altădată atît de monden și spiritual, se boldește la mine cuprins de groază și izbucnește în plîns, îmi iau seama, uluit, realizez că dragii, preferații mei clovni nu mai sunt, i-am nimicit cu porunca mea nebunească, ordinele mele demente i-au aneantizat – și mi se umple inima de teamă și amărăciune, punctișoarele pulsatile ale negrelor presentimente care-mi joacă în fața ochilor sunt străbătute doar de-o singură tomată coaptă, uriașă, zdrobindu-mi-se de obraz, iar eu, în vreme ce mă șterg cu batista în carouri pe care mi-o întinde prezentatorul speriat, mă gîndesc chiar și fără a-mi da seama și mă întreb care-o fi totuși mai roșie, roșia asta lansată în direcția mea și aterizîndu-mi pe chip sau poate totuși acele carote însingurate din băltoacele arenei, care, nici n-a trecut cine știe cîtă vreme de atunci, serviseră drept nasuri paiatelor mele de neuitat și de binecuvîntată amintire, dar nu mă pot decide, și bănuiesc că *scandalul* și consecința sa logică, respectiv *căderea*, nu mai pot fi evitate și putem să ne luăm adio și de la orașul acesta și cine știe dacă-și va recîștiga vreodată circuitul nostru vechea popularitate care, tocmai mulțumită lui X. și lui Y., ne-a străluminat cu o grație nemaivăzută mai săptămînile trecute?!?...

(*bogdán lászló*)

Leagănul lui Bartók Béla a fost binecuvîntat în patru limbi de *bartók béla* spiritele faste, de ursitoarele locului. Localitatea cu majoritate românească unde a venit el pe lume, într-o casă țărănească germană, se chema în 1881, oficial, Nagyszentmiklós. Bartók – mulțumită deciziei tatălui și bunicului dinspre tată – s-a născut maghiar, în ciuda faptului că, dintre opt strămoși, cercetările genealogice se referă la patru germani, trei bunevacii și doar doi unguri. În această zonă plurilingvă și cu sînge amestecat, apartenența nu e nici azi o chestiune de origine, ci de decizie, de asumare.

Bartók a fost un maghiar conștient, care și-a asumat apartenența, unul dintre cei mai buni fii pe care națiunea i-a avut vreodată. Fidelitatea sa față de maghiarime nu i-a fost contestată decît uneori de către cîte un ungur pasămite mai ungur, ca, de pildă, Haraszi Emil sau Hubay Jenő, niciodată

bartók béla însă de către unguri. Unde se cîntă muzica lui – din Australia pînă în Canada – oamenii se gîndesc la Ungaria și unde vine vorba de Ungaria din ce în ce mai mulți sunt aceia care asociază numele țării cu numele lui. În această privință Bartók amintește de Mozart, simbolul de rezonanță mondială al micii Austrie contemporane.

Ne putem desigur întreba cîți dintre admiratorii săi de pe alte meleaguri cunosc că maghiarimea nu e totuna cu Ungaria și, pe de altă parte, că odinioară țara a fost și patria a numeroase alte popoare și că în zilele noastre o treime a maghiarimii trăiește în afara granițelor țării.

Numeroase momente biografice stau mărturie că Bartók se identifica în primul rînd cu națiunea și doar în al doilea rînd cu statul. De Ungaria s-a putut despărți, calitatea sa de maghiar și-a păstrat-o și cultivat-o însă și în America. Cu toate acestea, cine ar minimaliza sentimentele sale față de țară s-ar dovedi insuficient de informat în privința biografiei compozitorului. Și în *Concerto*-ul compus în America figurează, întrețesută și prelucrată în specificul stil bartokian, melodia cîntecului “Szép vagy, gyönyörű vagy, Magyarország” (Frumoasă ești, superbă ești, Ungarie)! Doar cît că nu ținea atît la kilometrii pătrați ai patriei și la suprastructurile sale politice, ci, în mult mai mare măsură, la poporul acesteia.

E un fapt că, după Trianon, Bartók n-a mai cules cîntece populare – decît în cazuri de excepție. De vreme ce nu mai putea călători liber cu fonograful și cilindrii săi în acea zonă în care culesese mii de cîntece țărănești ale maghiarimii și ale popoarelor vecine, n-a mai fost dispus să culegă nici pe teritoriul ciuntit al Ungariei.

Îndîrjire? Amărăciune?

În această privință Bartók n-a lăsat pe seama posterității vreo declarație autentică, exhaustivă. Dar există fapte pe care ne putem permite să le interpretăm în sensul că n-a pus capăt activității sale de culegere a muzicii populare dintr-o anume îndîrjire sau amărăciune, ci din cauze ce se află mult deasupra acestor reacții emoționale.

În ochii lui Bartók, maghiarimea, o știm, însemna, în primul rînd, țărănimea. Țărănimea, păstrătoarea moștenirii de comori spirituale orale, nu e niciodată și nicăieri închisă în sine, exclusivistă, dimpotrivă. În vechea Ungarie Mare, țărănimea națiunii creatoare de stat trăia din plin împreună cu cei de altă limbă. Încă de la începuturile activității sale de cercetător al muzicii populare, Bartók a studiat muzica țărănească ungară în acest context, ținînd seama de această relație. Același lucru e

valabil în privința influențelor populare prezente în opera sa de *bartók béla* compozitor. Când, în 1930, într-o conferință radiodifuzată, Octavian Beu l-a calificat – pe baza motivelor românești prezente în opera sa – drept compozitor român, Bartók i-a replicat fără echivoc: “mă socotesc compozitor ungur”. Dar s-a grăbit să adauge: “Activitatea mea componistică, tocmai pentru că își are drept sursă aceste trei izvoare (maghiar, român și slovac), poate fi interpretată de fapt ca o întrupare a acelei idei integratoare atât de mult susținute azi în Ungaria”. La aceasta “mă refer ca la un punct de vedere posibil, de care mi-am dat seama în urmă cu vreo zece ani, atunci când șovinii noștri mă atacau cu cea mai mare vehemență...” Așadar: în aceeași măsură în care, în ciuda tuturor deosebirilor, – pe care le-a sesizat și pus în evidență cu atîta acuratețe –, cîntecul popular ungar și muzica țărănească a popoarelor vecine erau *una* în ochii săi, tot astfel idiomurile ungar, român și slovac, atît de diferite între ele, au format împreună concepția sa de creator de muzică. (Dacă ar fi vrut să înfățișeze în scrisoarea către Beu o imagine completă, ar fi putut adăuga și ruteana, sîrba și bulgara.)

“Ia te uită: blestemata idee imperială ungară!” – ar putea exclama acum cei cărora nu le sîntem pe plac și care-și imaginează că pe Bartók l-a luat aici gura pe dinainte. Cine îl cunoaște însă știe că tezele citate nu se referă la regatul revolut, ci – în mod fundamental – la unitatea vieții populare maghiare dintotdeauna, iar, dincolo de aceasta, la propria sa operă, care a asimilat caracterul maghiar împreună cu cele mai diverse idiomuri populare învecinate. Bartók iubea istorica Ungarie Mare deoarece în cuprinsul ei se aflau și români și slavi păstrători ai tradiției. Pe Bartók împărțirea Ungariei l-a atins atît de dureros în primul rînd deoarece frontierele fixate la Trianon i-au limitat accesul tocmai la acele zone unde conviețuirea îndelungată a maghiarimii și a naționalităților se dovedise cea mai rodnică din punctul de vedere al culturii țărănești. Căci țărănul român și cel slovac nu-i erau lui Bartók mai puțin dragi decît cel ungur. E puțin probabil ca dezolarea lui Bartók să fi avut drept temei dimensiunea geografică a teritoriilor pierdute, cît mai degrabă nefirescul existenței unei Ungarii lipsite de naționalitățile sale și condamnate astfel la destinul unui așa-numit stat național.

Am consemnat în cărțile noastre cîte cîntece populare a cules Bartók de pe cuprinsul Banatului și Ardealului și cîte din ele și-au aflat locul, prelucrate, în opera sa componistică. Cunoaștem care anume din izvoarele elementelor stilistice bartokiene susură în Secuime și care în Bihor. Cunoaștem

bartók béla repertoriul și ecurile din presă ale concertelor susținute de el în această regiune. Îi știm pe elevii săi din Transilvania. Cercetarea bartókiană de la noi se concentrează și pe mai departe asupra prelevării elementelor documentare. Inventarul nu va fi niciodată complet, dar chiar și așa, “din mers”, “pe parcurs”, e de o bogăție fără de pereche.

La cincizeci de ani de la moartea sa se pune întrebarea dacă nu cumva cea mai însemnată dintre valorile pe care ni le-a lăsat moștenire e cea specific bartókiană conștiință a identității maghiare, în care s-au impregnat atât de organic și cu caracter de destin și vecinii cu care împărtășim aceeași soartă, popoarele învecinate, al căror grai îl pricepea și a căror spiritualitate a cercetat-o și a căror cultură și cunoaștere de sine a îmbogățit-o cu atât de însemnate valori. Pentru noi, maghiarii din Ardeal, care – binecuvîntați sau loviți de mîna destinului – trebuie să trăim și să murim aici, Bartók nu se constituie doar ca element al mîndriei noastre naționale, ci și ca scut. Cînd ni se dă peste nas cu aroganța istorică maghiară, cu trufia imperială a predecesorilor noștri, n-avem alt argument mai eficace întru apărarea noastră decît referirea la Bartók: vedeți și voi, semenii noștri majoritari, cît de mult v-a iubit și cît de multe a făcut pentru voi și pentru înțelegerea noastră comună acest uriaș al spiritului, cu suflet profetic, pe vremea cînd încă predecesorii voștri constituiau minoritatea națională a Ungariei și nu noi pe a voastră! N-om fi noi chiar așa un soi rău cum ne consideră cîte unii dintre purtătorii voștri de cuvînt, de vreme ce am avut un Bartók Béla!

Dacă s-ar ivi și printre români un asemenea uriaș cu suflet de profet cum a fost Bartók! Un creator român angajat, care azi, în condițiile politice radical schimbate, ne-ar cerceta cu dragostea unui Bartók! Ne-ar învăța limba și ne-ar iscodi cultura cu același interes! Care ar exprima, dinspre partea lor, în opera artistice și științifice de valoare universală, frumusețea și faptul binecuvîntat al comunității noastre de soartă, așa cum a voit-o providența! În conștiința identității românești ne-am cuprinde și noi, ungurii conlocuitori, firese și de neînlăturat! Doamne, cu ce sentimente diferite ne-am recunoaște drept cetățeni ai României Mari!

(lászló ferenc)

cabinet ardelean Un colțisor dificil de încadrat în peisajul transilvan. Loc în care poți păși de mai multe ori în același rîu.

Emană încă din timpul vieții scriitorului o atmosferă muzicală, căci scriitorul se pregătește aici de trecut, avînd în vedere că nu există (nu are) prezent. Coupe-papier-ul, prespapier-ul,

foaia introdusă în mașina de scris cu fraza neterminată, pregătită din vreme – așteaptă triumfătoare instalarea trecutului. Toate obiectele clamează că scriitorul a fost obstaculat în a deveni (în a fi) scriitor. Că a fost chemat într-altă parte și, din considerente morale (sau de forță majoră: noțiuni sinonime în spațiul acesta), s-a supus cuvîntului chemării. Avînd în vedere faptul că în cele mai diverse domenii, foruri ale vieții publice te izbești mai mereu și de scriitori, un călător superficial, lipsit de o elementară cunoaștere a locului, ar putea trage și el surprinzătoarea concluzie că pe aici se vehiculează idei contrare trădării intelectualilor, a știutorilor de carte adică, anume că trădător e scriitorul care, retras în odaia sa de lucru, șade la masa lui de scris și își vede de treabă: scrie. Aceasta poate fi singura explicație a faptului că scriitorul evită de departe biroul, camera de lucru, cabinetul, cum s-ar zice, și ia parte la treburile publice, dacă nu altfel, atunci prin aceea că se ridică în diverse cîrciumi de mare popularitate întru apărarea adevărului și dreptății: ia la sine licoarea strugurilor ce se cheamă vin (care, cum îndeobște se știe, conține adevărul), luptă, fără a se cruța, împotriva exluziunii – în cel de-al doșpelea ceas. Căci niciodată nu-i prea târziu, iar cel ce nu combate pe acest tărîm se (con)sfătuieste, își clătește gura bogată cu prilejul diverselor dezveliri monumentoase, prezidează, compune comunicate, formulează declarații, umblă cu lista după semnături. Lui însuși îi e peste măsură de plăcut să-și depună iscălitura. Cu prilejul consfătuirilor trece drept trădare și omisiunea conferențiarului de a-și încropi lucrarea din texte pregătite pentru unul (sau mai multe) prilejuri mai vechi (citește: altele decît momentul actual) prin metoda tranșării, a decupării de feliuțe reintegrate apoi cu ajutorul iscusitelor copiatoare și de a șf-o băga astfel pe gîtul onoratului auditoriu. Drept care toate întrunirile de acest fel cuprind promisiunea unor emoții aparte, întrucît ceea ce se prezintă e întotdeauna ceva deja cunoscut, măcar că nu s-a prezentat încă, dat fiind că e altceva, identic cu sine. (Nu e exclus să avem de a face cu manifestarea specifică a unei puter-nice, căci supuse unui neîntrerupt antrenament, conștiința a identității.) Această practică reprezintă rezultatul de dată absolut recentă al reprimării literei scrise, însușirea științei se petrece prin intermediul repetiției. S-au îngrămădit aici puzderie de cunoștințe (evident, nesistematizate) despre rafinata relație dintre text, context, intertext.

Cercetătorul poate observa cu repeziciune și că aici, în curbura Carpaților, scriitorul uzează de verbul "a scrie" doar la timpul trecut, face, evocîndu-și trecutul scriitoricesc, trimitere

cabinet ardelean

cabinet ardelean vagă (căci pudică) la faptul de a fi cedat presiunilor, căci nu era altă cale, însă a izbutit, iată, să depășească acea perioadă a creației care era caracterizată de scris, în sensul producerii de texte literare. Crearea de texte pare a fi un mod sublimat de existență a posesiunii. De cum se ivește însă prilejul posesiunii ca atare, scrisul e împins în arierplan. Verbul “a scrie” e areareori folosit la viitor, iar dacă totuși este, atunci declarațiile conturează un soi de neguroasă imagine escatologică a viitorului. Camera ce cuprinde masa de scris, cabinetul ardelean sau transilvan, cum ar veni, este sanctuarul acestui *eskathon* – aflător printre noi. Mesajele scrise care iau naștere în acest spațiu și pe care scriitorul le face cunoscute cel mai adesea sub formă manuscrisurată în locurile osebite ale foilor posedă valoare de revelație și așa le și tratează, cinstindu-le, obștea (scriitoricească).

(*visky andrás*)

*collegium
transsylvanicum*

Fundația Collegium Transsylvanicum s-a constituit în iulie 1993. Rezolvarea problemelor administrative ale înregistrării ca atare a fost asumată de angajații Departamentului pentru Învățământ al U.D.M.R.

Ține de antecedentele constituirii fundației faptul că, în cadrul secției de limbă și literatură maghiară a Facultății de Litere și la alte facultăți de științe sociale, – în condițiile creșterii substanțiale a numărului de studenți –, absența unei infrastructuri moderne, a unei biblioteci de specialitate și a unui corp profesoral pe măsură apărea tot mai îngrijorătoare. Cadrul instituției de stat nu oferea perspectiva surmontării acestui handicap în așa fel încât să putem asigura tuturor studenților șanse egale în ceea ce privește accesul la înzestrările moderne adecvate, la bibliotecă etc. În același timp, ne preocupa, și nu în mică măsură, chestiunea cointerесării studenților celor mai buni, posibila rezervă a învățământului universitar și a cercetării, pentru ca, în absența celor pomenite, să nu opteze pentru părăsirea țării. Am conceput fundația ca o acțiune menită să rezolve problema, o întreprindere orientată spre viitor.

Așa se face că, din 1992 încoace, am încercat în mai multe rînduri să obțin de la Fundația Illyés o susținere care, chiar dacă n-ar fi putut rezolva totalitatea problemelor, ar fi ușurat în bună măsură situația: aveam în vedere un imobil în care, pe lîngă o bibliotecă și o sală de seminar corespunzătoare, rețea de computere și copiatoare, am fi putut asigura și o locuință pentru profesorii invitați din străinătate. Nu neg că m-a

influențat serios ideea similară de pe vremuri (1935) a lui *collegium* Venczel József și că de aceea, în toate demersurile mele, instituția apărea sub denumirea de Collegium Transsylvanicum. Instituție care a rămas până azi de domeniul viselor. Nu avem încă un sediu permanent, sediul închiriat nu e cea mai bună soluție.

Cînd am început activitatea legată de fundație, Colegiul Invizibil funcționa deja și părea că lucrurile vor putea fi continuate și în lipsa unui imobil, sub forma programului de instrucție al Fundației Collegium Transsylvanicum. Cu toate că și în concepția lui Venczel József instituția era menită formării elitelor, n-a fost ușor să se obțină acceptarea validității, a îndreptăririi ca cineva, studenți și profesori dispuși să muncească în plus, să se bucure de condiții profesionale speciale. Asta e însă altă poveste.

Programul fundației a fost determinat de la bun început de un alt vis, programul de dezvoltare a învățămîntului, care s-a realizat datorită activității lui Székely Győző: inițierea planurilor de învățămînt și a manualelor alternative, expoziții de manuale și concursuri în domeniu, ceea ce a dus la mobilizarea – cu sprijinul Ministerului Culturii și Învățămîntului din Ungaria – a unui însemnat potențial spiritual în mediul profesorilor de limbă și literatură maghiară din România. În acest fel a devenit posibilă cuplarea la acel program de reformă a învățămîntului a cărui desfășurare am putut-o urmări permanent grație unicului membru maghiar al Institutului Român de Științe ale Educației, Ferenczi Rita, traducîndu-l în realitate – nu fără numeroase obstacole birocratice – și în limba maghiară. Foarte multe întruniri și discuții fac dovada că nici în rîndul personalului didactic maghiar nu e ușor să constituim o viziune modernă și un comportament adecvat în ceea ce privește învățămîntul și educația.

Sponsorul permanent al Colegiului Invizibil este centrul bucureștean al Higher Education Support Program (Soros). Pe o perioadă de doi ani am beneficiat și de susținerea Programului East-East al Fundației Soros din Budapesta: prin aceasta am putut asigura cadrul material al activității celor șapte membri ai grupului de lucru dedicat influențelor culturale reciproce. Pentru asigurarea cheltuielilor cadrelor universitare navetiste și ale profesorilor invitați din străinătate am apelat, de asemenea, la Fundația Soros. Întocmirea dosarelor de concurs, administrarea donațiilor orientate sectorial, responsabilitatea bilanțului profesional și financiar i-au supus la eforturi deloc

collegium ușoare pe fondatorii noii instituții, cu atât mai mult cu cât o
transsylvanicum vreme n-am avut angajați plătiți.

Între timp, printr-o permanentă documentare, prospec-tare și corespondență susținută, am început să construim și cadrul de susținere din străinătate. Alături de Cercul "Mikes Kelemen" din Olanda, de Transsylvanian Intellectual Exchange Trust de la Oxford, de Hungarian Human Rights Foundation din New York, de uniunea amicală a maghiarilor din Suedia sau de fundația pentru intermedierea valorilor culturale Pro Hungaria din Budapesta, strădania noastră de a-i ajuta pe cei mai merituoși studenți cu burse și cărți a fost susținută și de persoane particulare. A fost dificil să procurăm lista cu adresele emigrației maghiare din Occident. În mai multe rînduri scrisorile ne-au fost returnate, deoarece banca de date a Uniunii Mondiale a Maghiarilor s-a dovedit deficitară. Dar în cursul călătoriei mele în Olanda și America am izbutit să conving relativ numeroase persoane în vederea susținerii studenților clujeni prin burse nominale. "Adopt a student in Transsylvania" a fost deviza acestei acțiuni și în organizarea ei Hámos László (HHRF) și managerul său de atunci, Sántha Attila, mi-au fost de mare ajutor. Scopul: să-i ajutăm pe studenții clujeni în așa fel încît să nu fie nevoiți să plece din motive materiale și profesionale, să poată învăța aici, acasă, în condiții relativ corespunzătoare standardelor mondiale.

La ora actuală există deja mai multe colegii de specialitate și echipe de cercetători care activează sub egida fundației: chiar în aceste zile, grupele de antropologie, sociologie, filozofie, fizică aranjează împreună imobilul închiriat în care își vor putea afla locul și biblioteca, calculatoarele, copiatorul etc. Nutrim speranța că în curînd ne vom putea cupla și la Internet. Aceste grupe de specialitate sunt colectivități profesionale constituite, fiecare, pe criterii de concurs, așadar relativ independente; ceea ce ne leagă e caracterul de persoană juridică al fundației și personalul ei administrativ specializat.

Comoara cea mai de preț a bibliotecii noastre e substanțiala donație de cărți provenite din fondul Otlík Géza și sistematizată pe computer. Grație eforturilor lui Székely Győző, biblioteca de specialitate în domeniul pedagogiei se îmbogățește continuu. Curînd, în sala de lectură comună va fi pusă și aceasta la dispoziția studenților, profesorilor, a specialiștilor interesați.

În această informare cu caracter obiectiv nu-și are locul referirea la eforturile, dificultățile, eșecurile, iluziile și dezilu-

ziile ce însoțesc constituirea și menținerea unei asemenea instituții civile noi, independente de stat. În această ordine de idei, m-aș rezuma să amintesc doar un singur fapt: întreprinzătorii autohtoni contactați nu ne-au sprijinit decât într-o foarte mică măsură. Deși dezvoltarea valorilor spirituale maghiare din Transilvania și viitorul lor de aici sunt cauză care poate că n-ar trebui să-i lase indiferenți.

(*cs. gyimesi éva*)

Foaie volantă cu programul evenimentelor culturale clujene. Apărea săptămînal, cu exactitate, frumos. O scurtă perioadă, înainte de dispariție, textul fusese bilingv (român și maghiar). Ținînd cont de numărul mare de studenți greci care învață la Cluj – vezi terasa cafenelei din strada Jókai, vara, la vremea prînzului, precum și oferta de publicații în limba greacă a vînzătorului de ziare instalat în preajmă – se preconizase introducerea și a celei de-a treia limbi. A jucat un rol important în ancorarea în viața spirituală a Clujului a studențimii în permanentă mișcare, “nomazi” necititori de cotidiane, neascultători de radio, neconsumatori (mai deloc) de televiziune. Mulțime de instituții culturale, redacții, cinematografe, teatre, galerii de artă, cluburi, organizații alternative profitau de organul gratuit, paginat cu pricepere, oportun, lesne de vîrît în buzunar. Redacția insera și comentarii – scurte, tăioase, la obiect; pe acestea autorii le semnau cel mai adesea cu pseudonime. Nu e exclus nici ca textele să fi provenit din pana unui singur autor, poate doi.

Și-a încetat apariția. Nu-i. N-am băgat de seamă cînd, de ce, cum.

E un necrolog acest mic cuvînt-titlu, însă nu al Culoii Locale, nu. *Couleur Locale*! Se referă la instituțiile culturale, care, dincolo de faptul că nu se administrează corespunzător ele însele, dacă o face ceva în locul lor (pe gratis!), le anunță acțiunile (pe gratis!), face invitație (pe gratis!) precum vornicelul la țară, li se (scuze) de dispariție.

N-a fost această *Couleur Locale* cine știe ce mare simbol transilvan, dispariția sa tăcută, neobservată însă cu atît mai mult. De-ar fi vorba de oricare din instituțiile noastre existente la nivel *vegetativ*...! Ce-am mai pomeni de dumnezei și de sfinți!

(*visky andrás*)

La început nici nu pricepeam ce eufemizează substantivul precedat de această prepoziție de excludere. Apoi, într-o după-amiază, și-a făcut apariția domnul Bajor, era surescitat și plin *fără rădăcini*

fără rădăcini de amărăciune, și îmi ceru tot soiul de zarzavaturi, morcovi, păstîrnac, chestii dintr-astea, aveam, firește, dar nu înțelegeam care-i necazul de fapt, drept care, gesticulînd cu mîna sa frumos modelată, în timp ce presăra cu scrum covorul de jur împrejur, mi-a explicat. "... dat fiind că n-am rădăcini, în opinia lui Edgár"; s-a uitat la mine, am dat din cap în semn de compasiune, ce era să zic, tot El a continuat, de astă dată și pe post de cititor de gînduri: "Evident că nici tu n-ai", eu nu aveam, într-adevăr, dar Bandikó nici măcar nu era evreu, într-un cuvînt, așadar, nu e vorba numai de *asta*, încă n-o știam (Páskándi încă nici nu ieșise din pușcărie, dar avea să iasă și să se mute la București, Domokos Géza îl va angaja la editură), stăm noi așa – unde oare? – poate la Berlin, – restaurantul –, pălăvrăgim despre una, despre alta, trăgînd cu coada ochiului la mesele din jur, din cînd în cînd, mașinal, și-atunci pică Géza cu rînjetul ăla al lui de lup, cică "La drept vorbind, suntem cu toții evrei", dar pînă acolo mai sunt doi-trei ani, acum ne aflăm deocamdată la Cluj, pe calea Elisabeta, Bandikó încă mai bea cafea, o bea cu Carboxin, nu cu Ciclobarbitol, apoi se ridică brusc din fotoliu, "Te rog frumos, adică, vreau să spun, fii te rog drăguță, îmi permiți, nu-i așa, să telefonez", nu știu pe cine a sunat, n-am auzit decît citatul din Ady, cu vocea tremurînd de mînie întreba Bandikó, că adică "Ungurilor ce din șvabi se trag eu nu le sunt maghiar?" și n-am de unde ști dacă a existat și vreun răspuns și la această întrebare retorică aplicată pe vers și citat – o fi fost, n-o fi fost, nu știu. Cum nu știu multe altele. Și cum nu înțeleg multe din cele despre care am știință. Deși mă străduiesc, îmi dau silința să nu interpretez greșit echivocurile, lucruri ce se pretează la a fi interpretate greșit, cu toate că – oare unde-am citit asta? – trebuie să recunosc, există puține lucruri mai spornice decît o gafă consistentă. De pildă, au trecut decenii de atunci și nici azi nu pricep cine m-a înțeles greșit sau pe cine am înțeles eu greșit sau ce-am interpretat eu aiurea, pînă ce, din fericire, Balogh Edgár a limpezit chestiunea precizînd curajos, în *Intelmek?* (Avertismente?) sau în *Egyenes beszéd* (Vorbă dreaptă), că a fost o eroare să fiu calificată drept cosmopolită, fără rădăcini, căci, vedeți dumneavoastră, mă exprim laudativ despre poeziile lui Páll Lajos. Și eu care credeam că ziceam de bine despre versurile lui Páll Lajos din cauză că îmi plăceau și că îmi plăceau pentru că erau versuri bune. Legătura dintre noi a fost făcută, acum vreo patruzeci de ani, de Szilágyi Domokos și e trainică și ține și azi. Cu toate că el e cu rădăcini, iar eu sunt fără rădăcini. Aici s-ar cuveni un semn de exclamație, dar n-am, căci nu-s numai fără rădăcini, ci și demodată,

iar mașinuța mea de scris e maghiaro-helvetă, cadou de la dr. *fără rădăcini* Adreánszky Árpád St., și după toate semnele (lipsă) elvețienii nu obișnuiesc să exclame. Noi în schimb – ei bine, aici s-ar cere iar un semn de exclamație, mai bine să revin la afirmațiile neutre, la presupunerile prudente, la întrebările ce nu așteaptă răspuns și să evit pe cât se poate pînă și optativul. Atîta ne tot referim noi, minoritarii, la modelul elvețian; nu i-am putea întreba cum au făcut ei ce-au făcut cu rădăcinile, respectiv cum au lăstărit și s-au tras mai spre lumină? Eroul lor național, Wilhelm Tell, împătimit întru asumarea riscului, mărul străbătut de săgeată la două degete deasupra frunții copilului și șase sute de ani mai încoace siguranța conturilor bancare – ei bine, ce mai, calea libertății helvete nu e și calea noastră. Dar: în procesul schimbului de valori, cine știe, poate că ar putea prelua ei ceva de la noi? De pildă, siguranța gesturilor noastre. Fermitatea cu care ne indicăm unul altuia locul, unii altora și, bineînțeles, noi înșine pe al nostru, în strădania de a cartografia complexitatea, de a o reduce la anume înțelesuri, pentru a-și găsi fiecare în universul nostru acel grad de intimitate, de “autohtonitate” care i se cuvine. “O soartă asumată”, adică aleasă cu bună știință, m-a făcut să înțeleg Kántor Lajos în revista *Utunk*, la vremea cînd împlineam cincizeci de ani, anume ce s-a petrecut de fapt din voia mea și a altora, ei da, și din voia întâmplării – din clipa în care am venit pe lume, chiar aici, la Cluj, în Sanatoriul Mátyás, și uite că trăiesc de atunci de bine, de rău, pînă ce mi s-or sfîrși zilele și m-or îngropa, tot aici, unde îmi am locul de veci. Libertatea aceasta a alegerii mi-o datorez, fără nici o îndoială, absenței rădăcinilor. Mă străduiesc să o binemerit. Precum și ceea ce mi-a spus însuși Kányádi Sándor, mișcat, să tot fie vreo treizeci de ani de atunci, în colțul piațetei, Piața Păcii parcă, după ce mi-a ascultat sentimentala relatare despre botezul tînrului, adică celui mai tînăr Páll Lajos din Corund, privindu-mă în ochi, cu o caldă strîngere de mînă: “Ei, acum te-am primit printre noi...” Dacă n-aș fi fost fără rădăcini, aș fi putut avea oare parte de o asemenea onoare, atît de mare și de neașteptată? Pe vremea aceea scrisese Székely János despre *Împrejmuri*: “Între lăuntru și afară sunt ca nimicul, totuși te măsoară: / căci sunt spre-a te cunoaște însuți lăuntric sau afară”. Asta-i. Sau-sau. Iar uneori și-și. Ori poate nici-nici. Așa că mă străduiesc să iau aminte, să bag la cap, învăț, cuget, încerc să aflu de la maeștrii mei, de la contemporani, scriitori ardeleni, cît mai multe despre acest fenomen, cine știe, poate de natură etnobotanică. Parcă m-aș fi împotmolit în studioasele mele strădanii: căci în zadar tot leg și

fără rădăcini dezleg, dau tîrcoale și pritocesc absența asta, lipsa, neaverea, acel ceva care nu e, în ruptul capului nu-mi pot da seama ce va să zică “fără”? Presupune oare un atribut al stării sau al calității? Căci pînă la urmă nu-i totuna.

(szilágyi júlia)

kusztos endre Arbori, arbori, arbori. Și iarăși copaci. Tema, subiectul exclusiv al graficii lui Kusztos Endre. Am putea aborda aceste creații interpretînd copacul, arborele ca simbol străvechi, descompunîndu-l și reconstruindu-l, element din tezaurul culturii universale a ființei umane. L-am putea interpreta în această ordine ca un simbol al destinului îmbogățit cu nuanțe semantice specifice – maghiare și, mai restrîns, ardelene, căci comunitatea care dă seamă prin aceste imagini asupra cunoștinței sale de sine, asupra conștiinței identității sale, își extrage istoria din spațiul tragediei. Dacă însă căutăm specificitățile realizării, înfățișării, respectiv în primul rînd ale expresiei lor, operele oferă noi perspective contemplației, îți dau un plus care te determină să depășești aceste orizonturi. Artistul a împlinit 70 de ani de viață pe 27 septembrie 1995: expoziția retrospectivă vernisată cu acest prilej la Sovata semnalează deja în mod cuprinzător și fără echivoc că cercetarea tematico-motivistică nu e de ajuns spre a conduce la rezultate satisfăcătoare. Cîte un tablou *în sine* poate fi interpretat și astfel, dar acum, cuprinzînd întregul operei desfășurate în timp, reevaluarea se impune și în cazul lucrărilor luate în parte și-l conduce pe privitor spre alte căi ale deslușirii de sine. În aceeași temă și în același subiect se întrevede în același timp o multiplicitate de senzații, sentimente, idei, un univers estetic care e și transilvan, și universal uman, într-o revelatoare simultaneitate. Tibori Szabó Zoltán a identificat și interpretat elementul fundamental al viziunii creatoare a lui Kusztos Endre, *ogiva gotică*, care e în acest univers și temă, și spațiu ideatic, punctul de intersecție și de întâlnire, pondere și legătură a specificului și universalului. “Arcul ogival secuiesc se datorează lui Kusztos Endre, fiul acestor meleaguri. El e urmașul prin vreme al fratelui János și al meșterului Pál (i.e. meșteri maghiari care au îmbogățit stilul gotic), care, recunoscînd frumusețile acestei forme avîntate spre înalțuri și forța vitală a nădejzii ce înalță privirea, a căutat și a găsit acel sistem de motive artistice și acel limbaj al formelor cu ajutorul cărora să dea de veste fără cuvinte lumii întregi despre drama poporului său.” Murádin Jenő a remarcat că aici nu e vorba de simple tablouri în alb-negru, contrastul dintre negru și alb fiind deja în sine dramatic, un aliaj bogat în

nuanțe, în care se cuprinde armonic întregul spectru, toate culorile. *kusztos endre*

După toate acestea deci, contemplînd opera în ansamblu, devine deja evident că Kusztos Endre a avut în vedere anumite idei, construcții ideatice cărora le-a căutat, respectiv le-a găsit expresie tematică, motive – în simbolul străvechi al arborelui, înscris într-un câmp semantic transilvan. Crengi frînte, trunchiuri. Calea re-creării nu urmează ordinea trăire, înnobilare artistică, operă, ci duce de la construcția artistică rațională, prin intermediul temei/subiectului, la operă, și mai departe – pînă la sistemul ideatic ce se constituie în actul receptării. Tabloul cu arbori, cu arbori și, desigur, cu arbori nu e arborele, respectiv imaginea arborelui, ci fețele diverselor idei, plasticizarea acestora în tematica, în *forma* arborelui. Așa precum ideea se întrupează. Unde se întrupează. Și cînd.

Creație. Re-creare. Artă. Întru acestea și în acest fel Kusztos Endre e într-adevăr artizanul unei arte de înalt nivel.

(józsa t. istván)

Sigur, nu așa, în general. Cu acest prilej doar o parte-părticică a ei. Aname, cea din secolele 17-18 – și ardeleană. Memorii, jurnale, consemnări, însemnări, fragmente notabile. Și nici la modul documentar, arhivistic; adică fără pretenții de inventar și exhaustivitate și fără vreo analiză metodică, metodologică, științifică. Doar de dragul unui mic periplu temporal și pe motivul străluminării unui câmp social-economic-politic conturat ca într-un joc de puzzle și ai cărui actanți – subiecți, obiecte – sunt jucătorii vremurilor din toate timpurile, dintotdeauna, participanți mai mult sau mai puțin activi, respectiv pasivi.

*literatura
memorialistică*

Și de ce tocmai literatura memorialistică a sfîrșitului de veac 17, a începutului de veac 18? Poate pentru că mărturisește despre mentalitatea în schimbare a unei epoci în schimbare, despre confruntarea unei limbi noi, a necesității unei noi perspective cu lumea veche, cu modalitatea veche de a privi lumea.

“Iară motivul acestei scrieri a mele stă în aceea că ab anno 1687, în care an veni pentru întîiași dată neamțul în țară, de atunce încoace văz că veleat de veleat toate-s noi de modă nouă, au precum zice neamțul n-ai modru, așa că pe cît ne paște mai abiticr sărăcia tot pe atîta ni se deschide pohta de cin și titulu și căftănel cu fiorituri [...]; ca orișicum obișnuințele din acele vremi, carele și în altă parte le-am fost scris, într-altă lucrare, pre cînd erat pingvissimus vitulus et rarissimus titulus, să nu se dea cu rămășițele noastre întru totul uitării, cele puține

literatura memorialistică câte-mi vin în minte le voi scrie.” “Ca și eu vlăstarelor mele (dacă le-o ține Domnul) prin astă scrisoarea mea ce urmează să le vestesc de lucrurile de acum și de întâmplările petrecute, am scris de cele ce se întâmplară în astă țeară, ba și lucruri de prin alte părți, câte le-am putut desluși.” Cu scuza pusă în paralela motivării necesității de a se exprima: “Că eu nu le făptuiesc pre acestea mînat de pohta vană a mării, gîdilă de dorința de a-mi face renume din nume [...], cum că printr-asta nu cat a-mi rostui numele și a-mi spori renumele, măcar că nu le socot chiar de tot de lepădat”.

1690 – un punct de cotitură în viața Transilvaniei. O lume încremenită, ținînd de sfera de interese a Răsăritului, e nevoită – chiar și dacă numai periferic – să se cupleze la circuitul central-european. Prețul: suportarea (chiar și fără plăcere) a dominației habsburgice – iar consecința e că viața principatului se constituie în funcție de politica acestei mari puteri. “Uvertura” nu e receptată încă într-o tonalitate prea dramatică de către stările transilvane, Diploma Leopoldinum induce iluzia că stările (*regnum*) și partenerii vienezi reprezintă părți cu pondere egală în procesul tratativelor. “Diploma s-a fost dat și pre mine cu semnul împăratului înzeestrîndu-mă mă îndulcîră cu voievodatul pînă la moarte și cu domnescul titulu de comite și cu bun avut, ci eu față de promisa reverzaliei [ținînd cont de promisiunile făcute stărilor] nu le-am fost socotit” – scria Bethlen Miklós, care avusese rolul principal în acceptarea diplomei, dar căruia, cu prima ocazie ce i se ivește, potrivnicul său îi replică: “Dacă domnia ta ai fi guvernator, zău zic că m-aș nevoi să ies și din țară”. Anii de început par să prevestească încă vremuri senine sau, în orice caz, acalmie: “În acești ani 1691, '92, '93 și după aceea, pînă în vremea lui Rabutin luminata Curte a fost cu multă îngăduință și răbdare în privința Ardealului și s-a străduit să se țină și de diploma cea nouă de asemeni in praxis”. Înceleștarea tăcută dintre Transilvania și Viena capătă proporții mai serioase în a doua treime a anilor 1700, cînd Habsburgii înlătură cu un simplu gest condițiile diplomei, iar apoi și pe acelea ale păcii de la Satu Mare. Sunt anii de înceleștare oarbă a absolutismului imperial și a nobilimii locale, care judecă lucrurile la scară regională, luptă în care acest din urmă factor (stările) avea să sufere curînd o înfrîngere spectaculoasă. Sentimentul crizei, atmosfera sumbră exprimată prin constatarea că “niciodată n-a fost să fie Ardealul într-o positura mai jalnică decît acum”. Urmează recunoașterea stării de fapt, cum că opoziția față de Viena e lipsită de perspectivă și că viitorul e de neimaginat fără a se proceda la

schimbări. Ceea ce însă nu se poate accepta decît cu dificultate ca fapt. Nostalgie, amintirea modului de viață din epoca principatului revolut, neliniște stîrnită de viitor și de necunoscut, iar la jumătatea drumului dintre aceste două stări – nemulțumirea față de prezent. Toate acestea – după caz, din cînd în cînd, condimentate cu succese personale, bucurii, secvențe dramatice. Critici referitoare la tot și la toată lumea; pasaje despre “marile scăderi ale guvernării”, despre faptul că “guvernul nu l-a tratat cu dreptate nici pe cel blajin, nici pe cel învederat întru rele”, expuneri despre “amărăciunea ce cuprinse sufletul a toți fiii limpezi în cuget ai țării cunoscînd cum pierdu țara, ecclesia, principele și cu un cuvînt totul, chiar ce are a rămînea pe urma noastră, domnia aceluia Teleki Mihály unul preste moșia ce-i fu patrie de-o supuse placului, nepriceperii și interesului...” Numele și calificativul variază, desigur, în funcție de conflictul de interese, respectiv convergența acestora. Întru contrabalansarea stagnării politice, economice și sociale, precum și cu scopul împlînzirii, aducerii la o mai mare maleabilitate a unei părți a stărilor nobiliare și, nu în ultimul rînd, în sprijinul expansiunii catolicismului – ploaie de titluri și ranguri în Transilvania: “Odinioară în afara principelui singur în Ardeal nu se chema nimenea Înălțimea voastră...”; “cîți baroni, cîți grofi s-au făcut ar fi anevoie de scris, căci dă țara pe dinafară de dînșii; mă învrednicesc a scrie doar că pe cît de mulți ne numărăm de conți și de baroni, de-am sta să ne purtăm baronia și grofia precum și le purtau ungurii cei din vechime n-ar fi de ajunsă toată Țara Ardealului ca să ne țină întru titlu și rang după cuviință”. Minuscule posibilități, mai degrabă semnale abia perceptibile dinspre partea Vienei: “Hoc anno 1760 veni dinspre partea înălțimii sale îndurătoare poruncă către țară, aume ca din stările din Ardeal și Ungaria, magnați și equestris sine discrimine religionis să se aleagă 120 tineri care în preajma înălțimii sale la Viena în status de cavaleri fiind să se facă pretorienii sau praetoriana turma”. Între timp, spre a favoriza consolidarea economică, așezarea, cu sprijin imperial, a unor meseriași străini: “Într-acest an 1761 veniră în țară prussus în număr mare [...], întru începerea meșteșugurilor le dădu înălțimea sa cîte treizeci de florini renani, pe lîngă asta vreme de cinci ani n-au a contribui cu nemica”. Cît despre viața cotidiană a stărilor, în stilul mozaicat al anecdotei: “Azi m-a chemat domnia sa Bethlen Sámuel pe mine cu doamna și cu domnișorii și domnișoarele, ca și pe doamna preacinstiului Gyulai la masă, unde și prînzirăm și ne îndestularăm cu toții”. Apoi, la mai mulți autori, ca un motiv recurent, rezumatul re-

*literatura
memorialistică*

literatura memorialistică semnat al cîte unei perioade, cam în felul acesta: “Nici un fel de lucruri anume și de pomină în țara noastră nu se făcură. [...] Cum se aude, în țară lucrurile merg doar tîrîș-grăpiș”. Și toată această bîjbîială, în locul conștientizării realității, al promovării strădaniilor de modernizare, acest of copilăresc și înduioșător – ce n-ar putea fi nicidecum acuzat de pragmatism, lamentare ocolită de eficiență: “Mă rog de aceea să deie Domnul în a noastră țeară smerenie din cea veche, simplitate în cugete, adevărată dragoste de frățîni (pe care, drept să zic, nu o nădăduiesc, așa după cum merg trebile azi); care de-ar fi să fie, atunci și Ardealul s-ar întoarce la fericirea și bogăția de odinioară”. Memorialistică. În locul analizei, doar o bănuială eretică: cîteva secole acolo, în realitate tabloul e același.

(Autorii citatelor din această lucrare sunt Apor Péter, Bethlen Miklós, Rettégi György, Wesselényi István.)

(*kovács kiss gyöngy*)

lexicon (–PARTE A NAȚIUNII ÎN OGLINDA LITERARITĂȚII–)

Enciclopediile se rezumă, de obicei, la comunicarea în ordine alfabetică a unor titluri separate. Sunt douăzeci și opt de ani de cînd lucrăm la volumele *Dicționarului enciclopedic al literaturii maghiare din România* (cu o întrerupere de zece ani datorată interdicției), dar slujirea intereselor noastre maghiare ardeleni a dus la alcătuirea unui tip de dicționar cu totul aparte. Merită să examinăm această caracteristică, prilej pentru numeroase învățăminte.

Metoda pe care am folosit-o e aceea de a nu înșira cuvintele-titlu în stricta lor individualitate, în și pentru sine, ci de a include persoanele și operele ce urmează a fi prezentate într-un sistem referențial în așa fel încît să obținem, în oglinda literarității, imaginea completă, oarecum ca un cadastru spiritual, a părții națiunii maghiare trăitoare în România.

Ca să mă exprim mai clar: în cazul personalităților scriitoricești tratate indicăm, desigur, limitele temporale exacte de la naștere pînă la moarte, ceea ce se practică, de altfel, pretutindeni, dar acordăm o importanță cu totul deosebită școlarizării și trecerii amănunțite în revistă a diverselor etape socio-profesionale, cu asemenea acribie, încît dicționarul conturează imaginea întregului sistem, harta întregii rețele a învățămîntului maghiar din România și, din înșirarea locurilor de muncă, – în învățămînt, medicină și altele –, obținem un bogat material toponimic în privința situației geografice a maghiarimii ardeleni. Rezultă un document peremptoriu al înrădăcinării noastre autohtone tradiționale. În cele ce urmează

ținem cont și căutăm să scoatem în evidență însușirile și *lexicon* relațiile privitoare la apartenența socială, religioasă, culturală, politică, obștească a respectivei persoane, influențele suferite și influența exercitată, în așa fel încât și aici să se contureze ansamblul imaginii naționalitare, panorama istorică.

Acest rol de prezentare specifică a părții de națiune care e maghiarimea din România îl au și cuvintele-titlu nume comune, grupate ca niște elemente nodale, focalizînd orașe sau zone geografice și incluzînd într-o rețea coerentă apartenențele profesionale, fenomenele individuale manifestîndu-se în cadrul unor curente, orientări, în presă etc. Însuși conceptul de literatură devine mai cuprinzător, are o mai largă deschidere, alăturînd beletristica și publicistica de interes obștesc, literatura științifică și de popularizare, mai mult, avînd tangențe cu artele și oferă astfel o imagine de ansamblu, o lectură atractivă, mult dincolo de simpla înșiruire de date biobibliografice.

Întru evocarea satisfacției obținute de pe urma muncii noastre ne putem referi la mărturiile unor participanți la diferite dezbateri care, de pildă, la Arad, la Miercurea-Ciuc și în alte locuri și cu alte prilejuri și-au exprimat mulțumirea, spunînd că au parcurs volumele noastre dintr-o suflare, "ca pe un roman". Asta am și urmărit: să inducem în lector sentimentul de participare la viața plină de vicisitudini a comunității noastre devenite de trei sferturi de veac încoace minoritară.

Din toate acestea a și reieșit poate de ce adresez aceste rînduri cititorilor revistei *Korunk*. Căci această specială realizare lexicografică consună și cu zonele conștiinței de ansamblu a destinului și culturii noastre și, ca un corolar, cu conștiința identității de parte componentă a unei națiuni.

Care-i esența? Să concepem realitatea istorică multiplă și totuși consonantă a literarității noastre ca un tot documentar orientat asupra locului și epocii, cuprinzînd totalitatea aspectelor, în rolul ei de sursă nutritivă a comunității naționale, și nu în existența sa estetică, artistică în și pentru sine. Se întîmplă, ce-i drept, să nu înaintăm chiar fără probleme pe terenul presărat cu obstacole și impregnat de responsabilități al redactării, dar experimentul nostru încearcă să ofere un exemplu și un îndemn pentru a găsi, în ciuda unor bîjbîieli și căutări nu întotdeauna simple, un ghid de încredere pe tărîmul perenității. În fenomenele literarității noastre, fie ele de mai mică sau de mai mare anvergură, se confirmă continuitatea istorică a Transilvaniei, atît în privința propriilor noastre valori, cît și în aceea a conviețuirii cu românii, sașii, șvabii, evreii și cu

lexicon alte etnii de care suntem legați prin nenumărate fire. Astfel capătă importanță toate cele ce pot apărea doar locale sau, în altă ordine, fie și ieșite din comun – însă care ne leagă și ne întretes în evoluția vieții noastre ca obște. În locul evaluării înguste a unor manifestări strict estetice, strict regionale, strict ocazionale, obținem astfel evaluarea complexă dintotdeauna, înmănunchind valorile mici și mari ale istoriei literare într-o judecată globală menită să ne asigure existența.

După cele trei volume deja apărute ale dicționarului nostru urmează, de-acum sub egida Societății Muzeului Ardelean (Erdélyi Múzeum-Egyesület), într-un ritm mai susținut, și celelalte trei, aflate în plină redactare, incluzînd aici și volumul suplimentar retrospectiv, proiectat pentru finele secolului. Punctele noastre de vedere vor contribui poate și la revigorarea noii noastre istorii literare transilvane aflate în faza configurării sale.

(*balogh adgár*)

merite (–*EMERIT V. SMERIT*–)
(–*SMERIT V. MERIT*–)

E merit (răsplata modestiei diligente). Amicul meu G. e un filolog emerit, – și smerit –, mereu pe fază – dar fără emfază: de cîte ori izbutește să dea de vreun nou fapt, document sau relație ocultă, se ferește din calea elogiilor spunînd: “am avut noroc”.

Ca la stomatolog. Amicul G. are dinții teferi (îi avea adică pe vremea acestei întîmplări), doar cît că o însoțise pe nevastă-sa la doctorul Vas spre a-i atenua prin prezență angoasa sălii de așteptare. Medicul – un domn în vîrstă, mărunțel și simpatic – l-a invitat și pe el în cabinet și conversația (așa cum i se întîmpla lui G. îndeobște) se concentrează după cîteva minute asupra poetului decedat cu treizeci de ani în urmă, despre care amicul meu tocmai era pe cale să scrie cîte ceva. Reieși că doctorul își făcuse practica de stomatolog stagiar chiar în clădirea spitalului unde poetul își purta ultima bătălie, lipsită de orice speranță, cu neființa. “Endocardită bacteriană” – l-a corectat doctorul pe amicul meu care, cu laică simplitate, atribuisese moartea poetului unei insuficiențe cardiace. “Dacă ar fi existat penicilină pe vremea aceea, poate că ar trăi și azi. O știu, pentru că și eu sunt colecționar; am făcut rost de fișa lui de observație și am păstrat-o.” Doctorul era darnic de felul lui și, cu prilejul următoarei burghieri, fișa de observație intră în posesia lui G.

Acest caz și altele, asemănătoare, departe de a întări încrederea în sine a amicului, mai mult îl descumpăniră. Se

pregătea pentru o carieră științifică și credea cu sfințenie că *merite* asemenea “întîmplări norocoase”, de genul orbului care a nimerit Brăila, nu-i fericesc decît pe amatori; un adevărat om de știință e în stare să deducă, pe baza datelor cu trudă adunate, existența și chiar rezidența documentelor încă nedescoperite, precum fixase Mendeleev locul elementelor ce încă nu-i erau cunoscute.

Amicul meu G. deduse Scrisorile.

Totul a început prin lectura recenziei pe care poetul mort de endocardită bacteriană o consacrase unei tinere scriitoare: nici urmă de exigență estetică atît de caracteristică poetului. Surpriza lui G. fu considerabilă, dar de scurtă durată, căci dădu în aceeași revistă peste fotografia scriitoarei. “Aha!” – exclamă el, căci știa că aspectul tinerelor scriitoare e în stare să ducă în ispită chiar și cea mai înverșunată exigență estetică. Îl întrebă de îndată pe venerabilul său profesor, care cunoștea toate birfele epocii lui Kazinczy și ale Clujului tinereților sale, dar acesta se rezumă să dea doar din cap. “Adică poetul și... Nu, n-am auzit niciodată. Deși pe vremea aceea apelam amîndoi la garsoniera aceluiași prieten, un farmacist care ne pregătea cu aceste ocazii niște lichioruri pe cîste... Dacă afli ceva dă-mi și mie de știre” – zise, cu un licăr de speranță.

Își amintea în schimb că, scurtă vreme după apariția articolului și a pozei, scriitoarea se mutase în altă localitate. “Scrisori”, îl străfulgeră recunoașterea posibilității pe amicul meu, “o corespondență întinsă, poate, pe durata unor ani întregi.” (Poetul suferea de o ușoară grafomanie și ochii minții lui G. vedeau deja scrisorile de dragoste umplînd sumedenie de pagini.)

Din acel moment, imaginarul set de scrisori deveni obsesia mendeleeviană a lui G. După oarecare demersuri, descoperi că scriitoarea încă mai era în viață, locuia la Budapesta și îl vizita cu regularitate, pentru a face lecturi, pe bătrînul autor de enciclopedii care-și pierduse vederea cu ani în urmă. “Stă pe calea Bocskai, la numărul douăzeci și ceva”, îi comunică la telefon părintele informației, “nu-mi amintesc numărul exact, n-aș dori să vă induc în eroare.”

Scriitoarea nu locuia în nici una din clădirile numerotate cu douăzeci și G., ca un cercetător conștiincios ce era, luă la rînd toate casele străzii considerabil de lungi, blestemîndu-l în sinea sa pe bătrînul redactor de enciclopedii despre ale cărui inadvertențe lexicografice circulau adevărate legende. Dar pe scriitoare n-o găsi în nici una dintre case.

merite

“Calea Bocskai nu-i putea veni în minte bătrînului doar așa, la întîmplare”, își făcu curaj G., “trebuie să existe totuși o logică, să vedem mîine străzile laterale.” Erau însă multe asemenea străzi, cercetarea pretindea așadar o altă abordare metodologică. “O cucoană în vîrstă ca ea o fi avînd de bună seamă prietene din aceeași generație” – presupuse G. – “cu care se mai întîlnește cîteodată la o ceașcă de ceai, de cafea. Învîrt lingurițele în ceașcă și conversează despre frumoasele vremuri trecute; apare albumul cu poze și scrisorile de amor, foile îngălbenite, legate cu fundiță azurie. Scriitoarea pregătește în aceste ocazii niște kugelhopf, cu multe stafide, e foarte posibil” – își desăvîrși ipoteza de lucru G. și i se adună saliva în gură, căci se dădea în vînt după prăjiturile astea, aproape la fel de mult ca după corespondența amoroasă a poeților decedați.

A doua zi își îmbracă pardesiul, își puse pe cap – povîrnind-o puțintel către sprînceana dreaptă – pălărioara tiroleză neagră cu șnur verde, pentru a se apropia cît mai mult de presupusul ideal al eleganței virile nutrit de ipoteticele prietene ale scriitoarei și se adresă tuturor septuagenarelor cu pălărie întîlnite pe calea Bocskai interesîndu-se despre eventuala lor relație cu persoana în cauză. Venerabilele doamne nu aveau cunoștință de existența scriitoarei, cu atît mai mult încă despre aceea a diverși fustangii, așa că reacționară cu destulă reticență la încercarea lui G. de a se prezenta sălătîndu-și cu un gest delicat, prevenitor tiroleza, ba mai mult, după a patra sau a cincea tentativă – din proprie inițiativă ori în urma sesizării cucoanelor, faptul va rămîne ambiguu în privința cauzalității – își făcu apariția și un polițist și îl legitimă pe G., cu intenția evidentă de a demasca un satir gerontofil. G. își adună rămășițele încrederii sale în sine și în statutul său de cercetător științific, ceea ce necesită un efort considerabil, și își spuse: “Încă una cu pălărie și gata!”. Și cînd ajunse la o distanță oarecare de polițist o și zări: un căpșor cărunt cu o pălărie gen Robin Hood, împodobită cu două pene de fazan ce-ți săreau cu discreție în ochi. “Suntem prietene”, spuse cucoana și-i dictă adresa și numărul de telefon. Cercetarea intrase în linie dreaptă.

Două zile mai tîrziu, G. – după cuvenitul contact telefonic – lua cafeaua împreună cu scriitoarea și nota cu prefăcută fervoare amintirile bătrînei doamne despre frumoasele vremuri de odinioară. Ieși la iveală și albumul cu fotografii (kugelhopful absentă, spre marea părere de rău a lui G.) și prietenul meu ședea în așteptarea apariției prevăzute a scrisorilor.

Însă, după părerea lui Oscar Wilde, nu literatura imită *merite* viața, ci viața imită literatura. Dürrenmatt are un roman, *Făgăduiala*, al cărui subtitlu e “recviem pentru romanul polițist”. Eroul e un inspector de poliție care urmărește un ucigaș de fete. Cu o precizie științifică – aș putea zice: mendeleeviană – sistematizează toate datele referitoare la făptaș: trasee, posibile puncte de comitere a crimelor, vârsta victimelor, culoarea părului și ochilor acestora, numai domiciliul și identitatea criminalului rămân nedepistate. Părăsește așadar cadrul poliției, se angajează la o benzinărie pe traseul cel mai probabil al ucigașului, ia pe lângă sine o fetiță de vîrsta, culoarea părului și ochilor corespunzătoare, drept momeală, și așteaptă. Teoria sa e fără cusur; ucigașul înghite momeala, cumpărase deja și ciocolata necesară ademenirii (marcă identică celor anterioare), își ascuțise briul și o pornise în direcția benzinăriei. Pe drum însă cade victimă unui accident de circulație, așa că nu mai sosește în veci, iar inspectorul rămîne să servească la benzinărie, cu părul tot mai cărunț și cu inima tot mai încercată de amărăciune, în – zadarnica – așteptare a propriului Godot.

“La benzinărie ți-e locul, nu în știință” – își zise și G., cînd, conversînd ușurel, scriitoarea îl informă că “bineînțeles, trimitea scrisori minunate, vreme de ani de zile și niciodată mai puțin de opt pagini, dar firește, cînd m-am măritat, le-am pus pe toate pe foc”. Ajunseră așadar rapid la clipa despărțirii, G. își luă pardesiul din cuier și, tulburat de insucces, în locul pălăriei – o mască de maimuțică. “E a nepotelului” – zise scriitoarea. “Apropo de mască, știi desigur că Jenőke a publicat poezii și sub pseudonim.” “Cum?” – își veni în fire G. și scoase din nou blocnotesul.

Există așadar “happy ending” și în viață, nu numai în literatură. G. n-a rămas la benzinărie; două luni mai tîrziu îi apărea, prevăzut cu aparatul filologic de rigoare, studiul despre cele paisprezece poezii pînă acum necunoscute, publicate de poct sub pseudonim, fundamentîndu-și astfel prestigiul științific. Dar parcă tot nu se simțea un Mendeleev și ori de cîte ori avea tentația asta îi sărea în minte masca de maimuțică a copilului. Așa că, atunci cînd confrății îl felicitau pentru studiul care punea într-o nouă lumină cea de-a doua perioadă de creație a poetului, el răspundea repezit/strepezit: “Am avut noroc”.

De atunci s-a format despre el opinia că e un cercetător nu numai sistematic și asidu, ci și din cale afară de modest.

(*láng guszláv*)

mumia diligentă (–VITRINA CU MUMII–)

Să te trezești de dimineață cu o mumie nu e unul dintre cele mai plăcute lucruri. Nu se înscrie printre cele trei dorințe principale ale noastre, ba poate că nu l-am putea înghesui fără serioase eforturi nici în vreunul din primele cincizeci de sertărase preferate. În orice caz, cucoanele mai în etate ar scăpa un suier de groază răgușit de zeama tutunului, iar fragedele fete neîncepute ar căsca gurițele după aer, scîncind mărunțel, delicat sub efectul acestei întîlniri de excepție. Cu bărbații e altceva. Exemplarul mascul al coroanei creațiunii – presupuneam – ar leșina bărbătește.

Să presupunem că ne-am pomeni cu *una*, cadou de la cel mai drag prieten, de la o cunoștință simpatică, de la un admirator: "Doamnă/Domnule, una veritabilă, nouă-nouă, abia dacă are vreo trei mii de ani, vă rog s-o primiți cu plăcere". N-aș prea crede că am fi străfulgerați de zigzagul zimțat al bucuriei răscoapte, îmi vine a zice mai degrabă că văd buburuzele frisonate ale pielii de găină nituindu-ne – ca să mă exprim poeticeste – harta împînzită de pîrîiașele vineții ale vinișoarelor care ne îmbracă, nu-i așa, oasele întrupării diurne.

N-aș trece în inventarul celor imaginabile nici eventualul interes al domniței cu fustiță despicată, cu decolteu adînc și ochelari de soare, descinsă la brațul vreunui compatriot înnegurat, cît dulapul și părul tuns perie (made in Ardeal) în piața din centrul vreunui oraș străineț din autocarul cu însemnele Transilvanian Tours ori din propriul BMW, pentru alceva decît înghețata de nuci verzi și berea Dreher (bărbatul) – încît, vorba vine, s-o ia cîș spre subsolurile bisericii din apropiere spre a trece în revistă (măcar că e unul din acele rare prilejuri!) niscai mumii–mumiute. Brrr! Ne sunt de ajuns vampirii noștri, ar spune duduia, avem pe-acasă destui de-alde Nefîrtatu, Dracula, ar ofta și ar da din mînă, între două gîturi de bere, compatriotul nostru cu orizontul atît de înnegurat.

Și ce să mai spună atunci *Literatura!*

Avem aici, ca de-o pildă, *Mumia* asta *Așa și pe dincolo!* Ce aiureală, ce denumire, ce chestie... ei na, nu! Cine citește azi așa ceva? Literatură! Unul sau doi oameni cel mult. Unul: autorul, el însuși. Doi: nevastă-sa sau amicul, dar și ăsta într-o doară. O întîlnire cu cititorii: scriitorul cutare se întîlnește ici-așa cu *cititorul*lea. Și așa mai departe!

Cu toate că, dragul meu cititor indignat, dacă-ai ști tu cîte și mai cîte sunt de trebuință întru "nașterea", apariția unei mumii! Adică să prindă ea ființă; să fie mumie mumia: așa cum se cuvine să fie de-adevăratalea; dacă e mult prea puțin "îm-

plinită”, îţi poate cârmi şi nasul din loc, iar dacă e prea de tot *mumia diligentă* săvîrşită, ei bine, aşa e deja o făcătură, încît – în cazul mumiiilor! – nici nu s-ar mai zice că este, se fărîmă, se desface, o înghite, o înglobează pămîntul natal. Căci “în-fiinţarea” oricărei mumii, fie ea mumie deşertică, uscată, fie mumie polară sau de baltă, presupune diverse condiţii de mediu, climatice, chimice extrem de favorabile. Fără a mai vorbi despre faptul că la baza mumificării poate sta chiar şi un act de coerciţie, violenţa însăşi, un trup de femeie azvîrlit cu milenii în urmă în mlaştină, un bărbat îngropat în nisipul pustiei etc.

Astfel, venirea pe lume a *Mumiei diligente* a presupus cu tărie, ei nu, nu chiar una din condiţiile de mai sus, dar o înclinare din cap, două-trei mormăieli, exclamaţii aproape de pielea ursului din pădure, nu puţin bunăvoinţă şi predispoziţia de a întinde o mînă, – de ajutor –, toate aceste fundamentale *condiţii de mediu*, care o dată întrunite, iacă-tă-o lăsîndu-se în seama, oferindu-şi *de bunăvoie* capul pletos, încîlcit în vederea mumifierii.

Dar ce va să zică o mumie, o veritabilă mumie maghiară ardeleană? Nici nu îndrăzneam/îndrăznim să ne imaginăm ce conotaţii, lecturi infra-supra-contextuale ar fi iniţiat, implicat un titlu ca *Mumia de Mlaştină, Deşertică, Polară, Uscată* ori *Seacă* şi cum ar fi smuls/ar fi putut smulge din pieptul Cititorului Maghiar din România Marele Suspin Maghiar din România Mare. (Şi) De asta a devenit *Diligentă*. Spre a nu cerceta aici reminiscenţele bahico-howardiene ale *Mumiei pîrdalnice*.

Şi, măcar că *vedenia mumiilor* este/ar fi de natură să stîrnească temătorul dezgust al privitorului chiar şi în chipuri şi poze, şi nu doar în prezenţa sa fizică percepută ca atare, de *Diligenţa* asta totuşi sîrguincioasa, strădalnica, diligenta revistă *Helikon* de mai an nu s-a fost speriat şi, cu sau fără neplăcere, a îmbrăţişat-o. Mai mult: a adoptat-o. Asta se întîmpla cam prin toamna lui 1993. De atunci s-au petrecut cu mult zel şi neostoită diligenţă doi ani şi în acest răstimp cel interesat, ochiul cercetător-cititor a avut prilejul să treacă în revistă un şir întreg de candidaţi la mumiuine. Lectorul a avut, ca să zicem aşa, prilejul de-a se delecta cu priveliştea unei întregi vitrine cu mumii, înjurîndu-le, lăudîndu-le, trimiţîndu-le unde avea el chef. Un singur lucru n-a putut el să facă: nu i-a/le-a putut nega existenţa.

Cît despre mumii – aş vrea să nădăjduiesc – se vor dovedi, mai devreme ori mai tîrziu, demne de încrederea acordată şi deci profitabile, chiar dacă nu toate-n păr, dar două-trei,

mumia diligentă cel puțin, îmbogățind în orice caz tezaurul valorilor noastre actuale.

(*fekete vince*)

patria (DE ACASĂ PÎNĂ ACASĂ – Cine-și schimbă patria să-și schimbe și inima.) Pe ordinea de zi a adunării generale convocate în octombrie 1995 pentru discutarea bugetului județului Timiș, chestiunea statuii menite să evoce memoria mareșalului Antonescu apăruse ca un punct suplimentar. După prezentarea propunerii ar fi trebuit să urmeze întrebări, expunerea punctelor de vedere. Să fi simțit numai ungurii că aerul vibrează într-un anume fel?... Ne aflăm, pare-se, la Timișoara, unde evenimentele lui decembrie 1989 dovediseră posibilitatea solidarității unanime, se vădise nu numai că așa ceva e posibil, ci chiar s-a și întâmplat... Unde zecile de mii de oameni care au manifestat în ianuarie 1990 împotriva cotidianului de limbă română, care continua în maniera și în spiritul organului de partid, le pretindeau redactorilor să preia spiritul ziarului local de limbă maghiară, respectiv îl ofereau pe acesta drept pildă... Unde, în martie 1990, Smaranda Enache, spre a scăpa de atmosfera supratensionată din Tîrgu-Mureș, de amenințarea patimilor naționaliste, căutînd un liman mai sigur, o lume, cum ne place să spunem, de tip mai european, și-a aflat un cămin, pentru o vreme, acasă la niște oameni care n-o cunoscuseră pînă atunci... Unde în primăvara lui 1990 cei mai de seamă reprezentanți ai politicii locale, cei care își asumaseră roluri de prim rang în cursul evenimentelor din decembrie, se străduiseră să împiedice apariția de aici a Vetrei Românești – și, evident, nu-i am în vedere pe unguri... Cu cinci ani în urmă, la Timișoara, pare că știam, că știam mai bine în ce direcție trebuie căutat drumul care să ne scoată din universul inuman al național-comunismului; știam ce datorează o etnie alteia, majoritatea minorității; știam la ce anume trebuie să se răspundă în orice împrejurare prin *nu*.

... Un consilier ungur spune lucrurilor pe nume: Antonescu, aliatul Gărzii de Fier, Conducătorul reprezentat de acela pe care Hitler îl pomenea drept prieten, e pentru noi inacceptabil. Nu se ajunge la nici o dispută reală; autorul propunerii evocă insistent anticomunismul mareșalului, faptul că Antonescu a fost o victimă a noii, necruțătoarei orînduirii... Doar patru inși votează împotriva statuii – doi maghiari, un german și un singur român. Un german, doi sîrbi, un bulgar – printre cei doisprezece care se abțin. Fiind vorba de investiții, ar fi nevoie de o majoritate de două treimi, dacă toți cei 45 de consilieri ar fi

prezenți tot n-ar obține sprijinul necesar. Autorul propunerii se *patria* jură că lucrurile nu vor rămîne așa...

“Fericiți cei ce au o sărbătoare națională – ei nu trebuie să ia zi de zi lumea, viața de la început.” Text american, a figurat drept moto al celebrului serial *Rădăcini* (Roots) produs cu prilejul bicentenarului Uniunii americane, al Statelor. Iar aceasta nu evocă teza citată pînă-n zilele noastre – deși eronat – privind caracterul de creuzet al societății americane, ci tocmai contrariul. Conștiința căminului și sentimentul acesta de a te afla acasă la tine presupun tradițiile comunitare, apartenența, în sens mai restrîns, la un loc, la o colectivitate anume. Faptul de a se ști oamenii împreună, laolaltă. Omul are nevoie și de un ghid lăuntric. Prelucrarea evenimentelor exterioare, a succeselor sau eșecurilor, devine posibilă într-un anumit sistem de referință intern. Acel “cine sunt, ce vreau” asigură cadrul rațional și emoțional al interpretării. Aceasta nu presupune numai normalizarea relațiilor dintre cei nevoiți să emigreze și patrie, – pardon: țara de proveniență –, dar pune pe tapet, în generalitatea sa, problematica patriei. Pentru cei plecați sau ajunși în situație de minoritari e inevitabilă întrebarea: există oare patrie și unde se cuvine căutată?

În concepția lui Kiss Vince, patria existentă ca realitate palpabilă poate fi identificată în trei dimensiuni: ca teritoriu concret determinat pe suprafața Pămîntului; ca etapă cunoscută și asumată în temporalitatea istoriei; în eidos-ul unei limbi și culturi.

Szerb Antal numește eidos acel ceva care, în literatură, în cultură, diferențiază structura sufletească a unei națiuni de ale celorlalte. L-am putea numi mentalitate, abordare spirituală, habitus. Cadrul interpretării de sine. De aceea poate fi considerată Ungaria – la Budapesta – buricul pămîntului, în ciuda faptului că prea adesea și în mod supărător se confundă și în cercuri mai elevate Budapesta, de pildă, cu București.

Patria înseamnă limba vie. Limba determină gîndirea, mentalitatea, stilul spiritual, modul de a raționa ale unui popor, și nu invers. Gramatica nu depinde de regulile logicii, o precedă, cuvîntul, gramma, fiind fundamentul tuturor lucrurilor.

Punctul arhimedic al existenței noastre face posibil să fim cei care suntem. În absența lui suntem fără apărare. Mircea Eliade consideră că intersecția a două linii vitale produce miezul eului, centrul realității. Poteca verticală în cer și în pămînt: drumul către zei ne apropie de strămoși. Orizontala e

patria mișcarea în spațiu. Tăiem o cărare, o pornim spre oricare dintre orizonturi, dar ne reîntoarcem, găsim calea spre locul inițial. Acela unde ne aflăm acasă. Intersectarea celor două linii semnifică propriul nostru centru, patria în sens existențial.

Unde poate fi acasă unul ca mine...? Ar trebui să scriu: un minoritar – dacă aș socoti acceptabilă expresia, nedeterminată juridic, deși de uz cvasigeneral. Căci, oricum am lua-o, nu se poate accepta ca definiție formula prin care se dorește ocultarea tocmai a caracterului neconform, paradoxal al situației: sunt incapabil să definesc minoritatea, însă în viață o recunosc...

Putem fi recunoscuți, într-adevăr, de-a binelea recunoscuți, căci – cum se tot spune – sunt atâtea necazuri cu noi. Firește, eu simt exact pe dos, nu cu noi există probleme, de ce-ar fi, nu văd de ce. Suntem și vrem să fim. Sunt, în ceea ce mă privește, acasă la Sfântu Gheorghe, și asta nu doar pe chestia casei părintești ori pentru că mă duc la Colegiul "Mikó" cu prilejul întrunirilor aniversare. Există, și nu puțini, oameni cu care suntem în stare să discutăm despre idealuri înălțătoare și griji apăsătoare, și nu numai să le discutăm, dar să și gândim împreună. Ideile ni se îngemănează, se rostuiesc și se completează, cum e firesc, la cei ce au un material de viață comun, trăiri comune, care reacționează la sfidările politicii de pe aceeași poziție fundamentală. Ne înțelegem și din jumătăți de cuvânt.

Toate astea există și la Timișoara, unde trăiesc deja de vreo douăzeci de ani – dar altfel. Aici, între ceea ce e specific local și generalul considerat ca valabil pe planul întregii țări apare o linie de demarcație a cărei depășire, în anume situații, conduce deja la interpretări diferite, uneori chiar opuse, în funcție de apartenența etnică. Ce e bine pentru comunitatea locală, cum s-ar putea și ar trebui apărute mai bine interesele obștei locale – e o problemă în care nu prea există diferențe între opoziția românească și cea minoritară. Deși trebuie să notăm că pe plan local opoziția în ansamblu e depozitara puterii. Împreună am fi deci puterea administrativă locală. Am fi, deoarece – cum bine se știe – România se află departe de transpunerea în realitate a principiului subsidiarității, așa încât în probleme direct privitoare la comunitățile locale cuvântul hotărâtor, dreptul de a decide să aparțină organismelor locale alese. Dar aceasta este altă poveste...

Baza consensului nostru rezidă în aceea că zonele de interes ale politicii locale nu se constituie conform unor

interese ideologice, partizane. Se întâmplă altceva decît în *patria* politica de ansamblu a țării, specificul se conturează altfel, susținerea își are alte criterii. Pe plan local nu va ajunge niciodată o problemă ce se cere decisă aceea a universității pentru maghiari. Căci în acest caz e greu de crezut că am putea auzi din gura politicianilor locali, de partea majorității, declarații de genul că relațiile cu acest ungur (german, bulgar etc.) sunt prietenești, suntem împreună la bine și la rău, susținerea reciprocă e totală. Deși politica locală conturează asemenea situații. Căci cu individul nu e nici o problemă, ungurul, atîta timp cît se reprezintă pe sine, e acceptabil în ceea ce reprezintă. Pe plan local pretențiile de excepție referitoare la întregul comunității etnice, oricare ar fi ea, sunt aproape excluse.

Timișoara îmi poate fi cămin în conformitate cu măsura orientării într-un ambient mai redus, dar mai mult de-atît nu prea. Pămîntul natal presupune apartenența, atracția și dincolo de raporturile concrete, teritoriale. Presupune o coordonare dincolo de prezența fizică, în felul cum se formează societatea locală, cum unele comunități – etnice – influențează (sau pot influența) caracterul existenței comune. Iar dacă e să ne referim la prezența comunitară, atunci ce influență putem presupune din partea unei comunități în permanentă scădere, ajunsă de la 35 la sută de odinioară, într-un interval de o jumătate de secol, sub pragul a 10 procente? În ce măsură putem fi determinanți și în ce măsură suntem participanți ai unor procese, părți cărora lucrurile li se întâmplă? De aici întrebarea: cu ce se poate identifica minoritatea minorității, cel ce trăiește în diasporă? Cu ce se poate identifica din toate cîte înseamnă societate pe plan local? După cum reiese și din cele de pînă acum, mai cu seamă cu lucruri care nu țin de identitatea sa etnică. Cu privire la alteritatea sa, toate sunt determinate de către trecut, prezent – la nivelul comunității și instituțiilor acesteia – nu are. Are doar reprezentanță, drept care poate avea și speranțe. Se poate manifesta pe o insulă lingvistică și culturală. Dacă, în sensul dorinței sale firești, fie și doar la nivelul vreunei reuniuni, simte nevoia de a se manifesta ca o comunitate, se poate aștepta la lipsa de înțelegere a mediului, condiționat sub aspectul politicului. În acest fel se intercalează propaganda în experiența născută din practica conviețuirii.

Membrul unei diaspore are de făcut față celor mai dure sfidări tocmai în relație cu etnicitatea. Întrucît se simte lipsit de apărare, însingurat, noțiunile legate de alteritatea, – felul său de a fi –, de identitatea sa induc, în locul conștiinței acestei iden-

patria tități, frica, sentimentul primejdiei. În absența unei determinări sociale imediate, elementele emoționale și raționale ale identității se organizează în planul ideologiilor. În locul viitorului – într-o manieră nefirească – trecutul devine determinantul principalelor coordonate ale existenței. Suntem, căci am fost. În locul lui “ce ar trebui” apare “ce ar trebui evitat”. Dimensiunea dominantă devine negativă. Trăirea pământului natal, acest sentiment nu poate lua însă naștere decît într-un cîmp pozitiv. De aceea e alta situație la Sfîntu Gheorghe, unde nu numai că pot fi acasă, dar poate să însemne – întrucît chiar înseamnă – pentru mine pămîntul natal. Unde pot fi ceea ce sunt.

De ce fel de patrie am avea nevoie. Avertismentul lui Pierre Kende, cum că în tratarea nedreptăților îndurate, a silniciilor de toate felurile istoria e tot atît de propice în a rezolva lucrurile ca benzina într-o distilerie, e, în orice caz, de luat în seamă. Csoóri Sándor ar dori o rezolvare care, deși el o numește națiune și n-o presupune drept patrie, ar constitui leacul risipirilor noastre. De natură să țină cont și de maghiarimea aflată în situație de minoritate sau trăitoare în diasporă. Este vorba de interpretarea moștenirii naționale: se poate concepe oare cu privire la aceasta un cadru și un imperativ acceptabile pentru toți? Asta deoarece fundalul ideologic determină condițiile interpretării, îi delimitează cadrul. În calitate de liberali, mulți au în vedere o patrie practică, ce poate fi creată pe cale juridică, cu inteligență administrativă și concurențială, de piață. Acest punct de vedere se apropie de patriotismul constituțional al lui Jürgen Habermas, după care conținutul patriotismului ar trebui să fie un simțămînt republican și un mod de gîndire democratic care nu se lasă păcălite de nici un fel de *Deutschtümelei*, germanomanie.

E oare maghiaromanie dacă, în situație minoritară, comunitatea pretinde o viață instituțională, competențe decizionale în probleme cardinale ale propriului destin? Dinspre partea majorității, ne putem convinge printr-un întreg șir de exemple dureroase, da, din păcate, așa se judecă, asta e verdictul, căci e mai mult decît o acuzație.

Am spus-o noi înșine, iar factorii demni de încredere ai politicii internaționale au confirmat-o, suntem o etnie pașnică, poate chiar prea de tot pașnică, care n-a recurs la violență nici măcar la nivelul potențialității (amenințărilor). Poate de aceea au sentimentul mulți din cei înhămați la carul politicii că acea patrie practică pomenită ar putea fi un leac pentru multe cele. Atitudinea scrutătoare de sine și dornică de autodefinire ar

părăsi planul spiritual, transferîndu-se în zone mai pragmatice. *patria*

Un dram de certitudine s-ar putea lansa pe marea nesiguranței paralizante. În România știm prea bine unde conduce, pe planul politicii, tentativa de rezolvare bazată pe mitul originii. Putem repeta la nesfîrșit că dreptul anteriorității nu e un drept, ci doar un privilegiu și, ca atare, sursă a violenței, dacă politica – nu pe față, însă printre elementele de decor ale democrației – mizează în continuare pe forță. Căci rînduiala politică bazată pe autodeterminarea democratică leagă loialitatea față de stat(ul național) de realizarea drepturilor omului și cetățeanului cuprinse în Constituție, a drepturilor minoritare și sociale și a valorilor universale acceptate în mod democratic și consfințite ca atare. Încălcarea acestora, – vezi recenta Lege a învățămîntului –, departe de a presupune meritul loialității, pretinde de-a dreptul nesupunere civică.

Loialitatea interpretată ca devotament presupune acceptarea. Se poate vorbi de acceptare acolo unde o populație dintr-o țară a fost, fără a fi întrebată, în cazul nostru, împotriva voinței sale chiar, integrată? Da, se poate vorbi. Dar numai dimpreună cu întrebarea: ce-a făcut majoritatea în privința drepturilor comunitare și a creării condițiilor unei autodeterminări democratice? Mai pe înțeles: ne acceptă oare așa cum suntem, adică altfel? Democrația cunoaște doar relația de coordonare, între frați nu pot exista subordonați, vitregi. Patria nu admite restricția, cu atît mai puțin excluziunea.

În cercurile emigrației se formulează teza celor două patrii (Mehrle Tamás). În cadrul unicului gimnaziu maghiar din Germania, la Burg-Kastl, s-a formulat conceptul de patrie în înalt (*kaza a magasban*), deoarece în anii optzeci ei, acolo, puteau învăța adevărul despre 1956 și despre toate cîte nu se potriveau ideologiei puse la baza socialismului.

E problematic, desigur, în ce măsură poate fi patria transplantată, dacă nu cumva tripla ei determinare face imposibil un asemenea demers. Ce perspective are, de pildă, un elev din Burg-Kastl în privința experienței comunitare care să-i formeze complexul sentimental în cadrul căruia se dezvoltă intuiția patriei? Cea de-a doua patrie poate fi asumată, firește, dar nicidecum într-o dimensiune similară cu cea dintîi. De aceea se vorbește mai degrabă despre dualitatea căminului și patriei. Desigur, îmi pot asuma și noua patrie în totalitatea ei, o pot edifica în ordine culturală, economică și politică, dar în acest caz devin inevitabile întrebările de genul: de ce preferă rușii, cehii și alți împămîntenți în țări occidentale să scrie în

patria limba lor maternă și care-i explicația faptului că aproape în toate culturile apusene aflăm unguri care creează în limba respectivă? Va trebui să facem apel la Bibó István, care, referindu-se la identitatea comunităților naționale, preciza că “esența comunității nu rezidă în aceea că membrii ei poartă pe frunte însemnul specific al caracteristicilor comune, ci în prezența participativă în cadrul comunității ca întreprindere”.

În ceea ce privește strădaniile comune, performanțele comune, democrațiile occidentale oferă cadrul necesar; rămîne întrebarea: ce se întîmplă cu eidos-ul națiunii?

Două săptămîni după memorabila întrunire a consilierilor județeni, avea să apară în presă un text prin care autorul propunerii privitoare la statuia mareșalului Antonescu îi invita la o discuție pe reprezentanții politicii timișorene, spre a asculta și părerea istoricilor, opinia breslei.

Cine-și caută parteneri de discuție nu recurge la presă spre a le adresa invitația. Nici un ungur, nici în calitate de istoric, nici în calitate de politician, n-a fost de față la așa-numita discuție. Seara, în emisiunea televiziunii locale, s-a putut vedea tăblița cu inscripția RMDSZ (U.D.M.R.) fără a se vedea însă și cine șade în dreptul ei. În comentariu a fost pomenit numele fiecărui partid sau fiecărei organizații ai căror consilieri votaseră împotriva sau se abținuseră, după care s-a tras așa-zisa concluzie: reabilitatea politică a lui Antonescu nu mai poate fi amînată.

În chestiunea statuii – următoarea rundă va însemna o nouă supunere la vot. Vom fi prezenți.

(*bodó barna*)

peisaje, vestigii Aș preciza înainte de toate că, după părerea mea, în ceea ce privește dispoziția spirituală, orientarea, mentalitatea, există două feluri de oameni: în ochii unora locul se măsoară în oameni, în ochii altora etalonul se cuprinde în sine. Dacă examinez mai în amănunțime problema, reiese că ambele pre-dispoziții au, în fond, o singură orientare: căci cine altul să fi configurat felul locului dacă nu omul?

Ca să anticipez: n-am intenția să comit vreun montaj de piese documentare, un inventar sau să consemnez niște impresii de călătorie. Știu însă că trebuie să scriu *ceva* care să împlinească sugestia titlului. Dacă “inventarul de valori” preconizat vizează pretenția plenitudinii. Ba chiar și dacă nu se dorește complet. Peisajul și, în peisaj, niște vestigii, cum ar fi cimitirul unei biserici fortificate, o citadelă, un palat într-o

veche cetate, toate acestea nu sunt simple îngrămădiri de *peisaje, vestigii* pietre. Aș fi zis că e vorba de spiritul (?) locului – dar nu e nici asta. M-am întrebat ce anume n-aș putea să uit nicidecum, ce n-aș putea lăsa în urmă – dacă ar trebui să plec. Și, vrînd-nevrînd, m-am oprit la munți, lacuri, codri și – cimitirul bisericii fortificate din incinta palatului cetății.

Căci am însemnat peisajul și locul și prin aceasta peisajul și locul m-au însemnat la rîndu-le. Oriunde aș pleca fără ele, ceva mi-ar lipsi. Un element, un organ. Nu vreau să înșir denumiri. Poate deschide oricine albumul sau ghidul ce-i stă la îndemînă, presupunînd că-l interesează cele concrete. Și o fac și pentru că știu că acel cimitir al bisericii palatului cetății semnifică pentru fiecare un alt palat anume, altă citadelă, altă biserică, alt cimitir: alte vestigii în peisajul văzut.

Aș încerca să schițez aici anatomia unei conexiuni, dacă e cu putință, aș dori să prind Istoria asupra faptului – și s-o fixeze într-o oarecare măsură. Istoria, istorisirea, povestea. Întîmplarea. Care începe cam așa: pășesc cu gura căscată și cu ochii larg deschiși printre clădiri. Mîna, undeva în dreptul capului, strînge cu putere degetele tatălui meu și, la drept vorbind, nu prea înțeleg mare lucru din cele văzute. Îmi place însă felul cum mulțimea de întortocheri alburii se ivește deasupra geamurilor clădirii masive; mă încîntă casele, căci fiecare are alt chip: una e sobră, reținută, severă, cumsecade, alta pare glumeată și (așa cum o privesc eu) ciudat de asimetrică; alta iarăși pare că e mîhnică dintr-o pricină oarecare, iar cealaltă e atît de bătrînă și gîrbovită, încît mi-e frică să mă dau mai aproape. Dacă vreau să privesc statuile ce sălășluiesc tocmai sus, în buza acoperișului, trebuie să fac eforturi serioase, sunt așa de departe, încît abia îmi pot desluși cum s-ar clinti și încotro ar lua-o, dacă s-ar putea. Și se află aici o clădire imensă, din piatră cenușie, nici nu știu cu precizie unde, dar, ori încotro ne-am îndrepta, drumul trece pe lîngă zidurile sale. E atît de mare, că nici nu văd cum ar putea avea un capăt, ba nici despre ferestrele astea înguste nu pot spune unde se sfîrșesc. Poarta uriașă, întunecată dă la iveală o clanță cu înflorituri – mă întreb dacă va fi vreodată să ajung pînă la ea... Apoi se înserează, un miros iute plutește în aer, – la capătul cărăruilor frunzele uscate fumează în grămăjoare –, multe, foarte multe băbuțe smochinite; puncte luminoase se clatină pretutindeni și stăm îndelung în dreptul unui mic dîmb cuprins de iarbă...

Continuarea prezintă deja contururi mult mai decise. Mergem pe jos, îndelung; curelele primului rucsac cu adevărat greu din viața mea îmi taie umerii, pereți de stîncă se înalță de-a

peisaje, vestigii dreapta și de-a stînga; din cînd în cînd o luăm prin apă... ia te uită, floarea-reginei... apoi, înnoroiată pînă-n albul ochilor, ne jucăm de-a prinsa printre ruine, ici locul ușii, colo locul ferestrei... tii, ce adîncă-i fîntîna asta... apoi, cu un mic tremur în coșul pieptului, mă cațăr pe zid, o pornesc în echilibru, încă un pas, doi, trei... acum văd aproape totul...

Cu următorul prilej fac drumul de una singură. Pădurea la primul ceas al zorilor, pietre acoperite de mușchi și covorul de frunze șopotind sub picioare, din vreme în vreme aud glasuri nedesluite, băbuțe rîzînd și copii care plîng și pădurea își schimbă culoarea de parcă fiecă cotitură ar aduce un alt anotimp. Îmi e foarte frig și cînd mi se înfățișează bolta porții de odinioară abia de îndrăznesc să trec – deși, iată, acum mă aflu deja înlăuntrul cercului magic, sus, spre citadelă, spre un bastion singuratic, un rest, o zidire neîntregă, amintirea fortăreței. Pînă să ajung sus și să mă așez în firida cu iarbă și cimbrișor, iese și soarele de după umărul muntelui – și nu mai există satul, nici urmă de case, nu sunt decît dealurile vălurind fără de sfîrșit și pădurea, pete întunecate, luminate. Ici-colo un luminiș, urma lucrării tăietorilor, cărării; și liniștea e atît de profundă, încît parcă-l aud pe tăietorul de lemne bătrîn ca pădurea ciocnind dedesubt. Dă glas lîngă mine pasărea pe o creangă și eu tresar, – crește lumina, se întetește dimineata –, am senzația ciudată că mă micșorez întruna din afară, devin tot mai mărunță și pe măsură ce mi se întîmplă toate acestea spațiul interior se face insuportabil de larg, de cuprinzător – și cele două istorii, cele două întîmplări creează în mine o tensiune cum n-am mai trăit niciodată. Istoria m-a introdus, ca pe un cod, în peisaj și peisajul l-a înscris în mine, codificarea sau, cum am mai spus-o: am însemnat locul și locul m-a însemnat.

Apoi mă aleg cu un prieten drag inimii mele, care străbate țara ca un apucat și-mi aduce desenele sale cu linii încă șovăielnice, orologii, turnuri, stradele pavate cu piatră de rîu; și găsim frumos prilej de bucurie cînd dăm peste linii orizontale în zidul de piatră al bastionului. Pe culmea dealului se află o bisericuță, un zid de piatră o cuprinde îndeaproape; zvelta turlă de lemn împunge cerul și-n timp ce privesc dantelăria parapetului, solzii acoperișului de șindrilă și desenele de lumină și umbră pe care le răsfrînge, aud ca într-o doară: cică ar vrea să fie îngropat aici, în coasta dealului. Îmi aduc aminte cum desena el, acasă, monumentele funerare, capricioasele lor forme și, pe cînd băteam drumurile, îmi arăta nu numai mormintele, ci mi-a arătat și copacul acela undeva înspre partea de apus – un copac

căruia parcă ar fi vrut cineva să-i îndese crengile îndărăt în *peisaje, vestigii* pământ și din pricina asta n-a crescut vertical, ci se întinde pe orizontală, încîlcit și îndărătnic și aproape că auzi cum se încordează în trunchiul lui forța ce-l mîină către lumină, dar e obligat să se strecoare, s-o cotească, dreapta-stînga, croindu-și drumul din greu...

Și îmi aduc aminte de orașul cuprins de-un zid de piatră sus, pe culme, cu casele sale hîite, răspîndite anapoda, de parcă m-aș fi rătăcit printre paginile unei cărți cu povești, iar pe străzile întortocheate dintre zidurile cîrmîzii, albastre, verzi, violete mi s-a părut că aud, cînd și cînd, duruitul căruțelor doldora de morții secerati de ciură... Îmi amintesc scările acoperite care duc spre biserica ce stă de veghe în pisc: tunele prin zăpadă... Și îmi aduc aminte de turnul orologiului, de tăblițele metalice prinse de balustradă, care arată în ce direcție se află Parisul, Haga, Berlin, Praga...

Și am convingerea că există nenumărate catedrale a căror vedere mi-ar tăia respirația cît ai clipi – dar unde mai există vreo arcatură gotică îndărătul căreia să locuiască acel Cineva cu care stau uneori la discuții; care înțelege și acceptă semnul ce m-a însemnat și nu dă din mîină cînd îi spun cît de inseparabili suntem eu și acest meleag.

Căci, zică cine ce-o vrea, rotunjimile dealurilor, conturul munților ni s-au impregnat fără scăpare în suflet, nu putem trăi fără anumite statui, piețe, frontispicii – am fost lăsați de capul nostru în lume, dar purtăm în noi ecoul tot mai intens al clopotnițelor risipite și liniștea mai presus de toate – tăcerea unică și inexprimabilă a trăirilor, a experienței personale.

(László noémi)

Fie că-i spunem poezie maghiară din Transilvania ori maghiară *poezie* din România ori maghiară ardeleană din România, fenomenul însuși e parte inseparabilă a literaturii maghiare în totalitatea ei, de pretutindeni și ca atare. Fără îndoială însă că producția poetică apărută în Ardeal cam de pe la 1918 încoace prezintă o seamă de trăsături, de caracteristici care introduc nuanțe recognoscibile în spectrul major. Conviețuirea etniilor transilvane întrețese de la începuturi și pînă în zilele noastre această poezie cu motivele toleranței în diverse chei; de asemenea, peisajul transilvan în sens larg resimțit, precum odinioară Sălajul hurducat al lui Ady sau cîmpia Salontei a lui Arany. O trăsătură dintre cele mai pregnante se află în motivul supraviețuirii, al afirmării existențiale perene, caracteristică determinantă probabil a tuturor poezilor noștri, mergînd pînă la

poezie lirica cea mai personală. Ca sub semnul unui imperativ kantian al epocii, sfera comunitară și cea individuală se întrepătrund, constituie un aliaj specific operelor acestor poeți. Independent de curente sau opinii politice, lăsînd desigur să se întrevadă coloratura acestora, lirica maghiară din Transilvania, din România e marcată de problema destinului. Fie că sufletul poetului intră în consonanță cu lirica primei sau celei de-a doua generații conturate în jurul revistei *Nyugat*, fie că pulsează în ritmul arterei ce-i unește pe Petőfi-Ady și pe József Attila, fie că se știe adept al avangardei sau își caută adăpost în umbra aripilor absurdului sau a ceea ce se numește postmodernism, toate sonurile sunt înnegurate sau iluminate de angajarea față de comunitatea națională, de fidelitate sau îngrijorare. În alt fel, de la poet la poet, în proporție directă cu originalitatea sa izvorîită din adîncul talentului, încît ceea ce apare ca semn general specific nu egalizează întru monotonie valorile: tonurile, melodiile, cadențele, instrumentele sunt numeroase și variate.

Poezia pe care o numim “a destinului” nu prescrie teme sau subiecte anume, ci sesizează situații, le sensibilizează și le conferă semnificație. Nu e un conglomerat de litanii sau de surle și trîmbițe. Între situația istorică acut resimțită și ansamblul existențial nu se manifestă vreun fenomen de respingere, în cursul permutației recuplarea e permanentă. Expresia formală modernă presupune ca factor decisiv abordarea existențială modernă. După seninătatea clasicismului și înflăcărarea romantică, reflecția lirică a unui fel de a fi în lume marcat de nesiguranță creează o bizară organicitate între situația specifică și caracterul ansamblului existențial.

Acest tip de relații poate fi sesizat în poezia modernă catalană sau irlandeză. Poezia genialului Yeats constituie un exemplu cu totul deosebit: cît de ascuns și pe față, cu cîtă complexitate, ca într-un sistem de vase comunicante fără de număr, se poate, într-o operă născută într-o situație de opresiune, îmbrica mulțimea pasiunilor, năzuințelor, țelurilor, înfrîngerilor, suprapunîndu-se și răspunzîndu-și întru crearea unui univers complet – în cazul unei poezii aplecate asupra unui destin național. Poezia irlandeză contemporană și-a însușit desigur cuceririle formale ale poeziei moderne din acest secol, aidoma celei catalane, care a luat naștere în bună măsură în emigrație și doar de un deceniu încoace în libertatea lingvistică a autonomiei catalane se regăsește pe sine integral. Și în poezia nord-irlandezului Seamus Heaney, distins cu Premiul Nobel pe 1995, se poate resimți cu precizie această sensibilitate de genul

feed-back-ului, ce poartă, dinspre metaforele tradiției europene, asupra situației. Poezia africană – în măsura în care o cunoaștem noi – se reduce în bună măsură la discursul politic, deși există și excepții de natură să te pună pe gânduri.

Poezia maghiară din Transilvania, din România, dezvoltându-se în cuprinsul liricii maghiare în totalitatea ei, are, grație situației sale specifice, deschideri spre poezia română, care a purtat-o și pe la școlile temperamentului și sensibilității de tip latin. Avangarda românească a exercitat o influență rodnică asupra mai multor generații de poeți maghiari ardeleni. Această deschidere înseamnă în același timp și că în cursul ultimilor 75 de ani poezia maghiară din Ardeal și-a însușit – în ciuda efectului pernicios al realismului socialist – cuceririle structurale ale liricii universale moderne.

Limita de care dispoziția simbiotică, de preluare și însușire organică a poetului maghiar din Transilvania, din România se blochează reprezintă acel punct critic ce poate fi nominalizat ca autodesființare a poeziei sau jocul serios întru această ordine distructivă. Această ispită apare deja în poezia franceză de la cumpăna veacurilor, se ivește din nou în epoca de glorie a dadaismului și suprarealismului și mai apoi în epilogurile avangardei “clasice” și eclecticice. În Occident, urmare a radicalei reșezări a valorilor, poetul a devenit un izolat, iar poezia a ajuns într-o stare de marginalitate. Autodesființarea e mai mult ca probabil fenomenul reactiv al acestui proces. Istoria literaturii consemnează drept preambul al acestui fenomen extrem ruptura lui Rimbaud cu poezia, evadarea sa amnezică în cotidianul cenușiu, aparent aventuros, al celor puși să câștige bani.

Poetul maghiar din Transilvania, din România trăiește, abstracție făcînd de solitudinea creatoare, în cîmpul de forțe al anumitor exigențe. Cu toate că rolul poeziei, funcția sa e, pe de o parte, mereu schimbător, schimbătoare, iar, pe de alta, nu ține de categoriile esteticului, nu poate fi neglijat atunci cînd se abordează estetica receptării. În poezia maghiară ardeleană o comunitate a cărei autoafirmare e agresată din punct de vedere social și politic își află ecoul atracțiilor și respingerilor sale. Această relație produce înainte de toate variante ale unei sensibilități lirice specifice. În procesul acestei receptii, performanța lingvistică însăși suferă o modificare calitativă în sensul afirmării limbii materne amenințate. Acest simptom de domeniul psihologiei sociale produce însă devianțe în viața literară, anume o scădere a pretențiilor valorizatoare, ceea ce corespunde cu anemiarea spiritului critic.

poezie

Există mai multe obstacole în calea receptării poeziei contemporane. Refuzul construcției lineare și, în genere, respingerea principiului naturaleței în producerea metaforei, ermetizarea, adică preeminența subînțeleșului față de exprimat, tehnica montajului etc. sunt, în cadrul instrucției școlare, veritabile tabuuri: de altfel, caracterul scolastic al învățământului contribuie din plin la înstrăinarea poeziei de zonele de interes ale tineretului. Un efect distructiv se produce și datorită abuzului cinematografic și de televiziune, care răspîndește în proporții de masă ficțiunea bazată pe principiile comerțului în detrimentul celei bazate pe principiile esteticului. Trebuie să ținem cont și de fenomenele induse de schimbarea de regim, de tranziție. Structura imagistică și ideatică a poeziei, creatoare, prin intensitate lingvistică, de alte universuri, – benefice sau malefice –, în esență opuse, găsește tot mai greu, în încâlceala tranziției, lungimea de undă adecvată sieși și deplasării aleatorii a unui receptor el însuși în căutare de sine. Generația poetică de ultimă oră întrerupe tradiția mesajelor izvodite din interogarea destinului național, are sentimentul că atît ea, cît și receptorul au ajuns la saturație. Îndărătul atitudinii ironice, ireverențioase, hirsute, voios-nepăsătoare a acestei promoții, pulsează durerea deziluziei. Vom mai vedea încotro se vor îndrepta acești poeți după încheierea bilanțului liric al înfrîngerilor.

E oare valoare poezia? Această întrebare ce le sună multora a blasfemie este, în ochii încă multora, motivată. Keats, unul din prinții poeziei engleze, pe care istoria literară îl apreciază ca pe un poet de forță shakespeariană, și-a compus un epitaf care suna astfel: “Aici zace acela al cărui nume s-a fost scris pe apă”. Însă în lumea spiritului nu-și are valabilitatea vorba înțeleptului presocratic conform căreia toate curg. Într-o tranziție a cărei direcție presupune o societate bazată pe principiul profitului, poezia, cu ceea ce promite ea, – incuantificabilul, surplusul, posesiunea unei zone a luxului spiritual –, anticipează o formă de existență pe care merită s-o trăiești. În cîmpul nesigur, conturat de marja de eroare dintre tradiție și viitor, valoarea ei principală e invulnerabilă. Întrebarea e dacă plăcerea receptării sale va deveni privilegiul unei subțiri pături a elitei intelectuale sau dacă, în procesul tranziției, se va naște o burghezie capabilă să savureze o asemenea hrană. Din punctul de vedere al sociologiei literaturii, în ultimă instanță și într-o perspectivă dintre cele mai largi, totul depinde de ce anume va socoti individul că merită să facă în și cu timpul său liber, din ce în ce mai consistent, în

cadru unei societăți postindustriale, electronizate și computerizate. *poezie*

(szász jános)

(*MESAJ LA SFÎRȘIT DE MILENIU*) Să clarificăm lucrurile de *poporanism* la bun început: scriitorii poporani – în sensul original, clasic al noțiunii – nu mai există de decenii. Nu există nici vreo mișcare literară de orientare populară – ca în perioada interbelică – menită să “introducă” în literatură, dimpreună cu problematica socială a satului și orașului, a națiunii și naționalității, talentele de origine rurală sau muncitorească. Independent de acestea, literatura care a luat naștere ca o replică la sfidările existente în situația de criză a anilor următori Primului Război Mondial conturându-și mesajul sub egida orientării literare poporane – în măsura în care această literatură s-a manifestat în forme artistice credibile din punct de vedere estetic (și în bună parte tocmai despre asta e vorba) – există și astăzi, are a-i transmite mesaje valabile și omului sfârșitului de mileniu. Chiar dacă, în urma schimbării de regim petrecute în țările Europei Centrale și de Est, nici fenomenele incluse în sfera noțională a poporanismului n-au fost ferite de acțiunea unei vehemente repolitizări.

De unde necesitatea de a aborda aceste probleme într-o manieră ce ține de obiectivitatea cercetării științifice se arată a fi cu atât mai de actualitate. Mai mult, bogata tradiție ardeleană a depolitizării valorilor ne îndeamnă și ea în acest sens, ne obligă chiar la o asemenea abordare. Angajate în disputele de odinioară pe tema caracterului poporan, reviste ca *Erdélyi Helikon*, *Erdélyi Fiatalok*, *Korunk* (în cea de-a doua jumătate a anilor treizeci) și *Termés* s-au menținut în limitele unor discuții obiective, profesioniste, de specialitate. Se prea poate ca și distanța geografică să fi contribuit la aceasta. Mi se vedește cu atât mai pregnant că în situație minoritară valorile se structurează de-a lungul altor linii de forță decât într-una majoritară. Apare mai evident rolul dominant al pluralității valorilor, respectiv caracterul acesteia de a ține cont în aceeași măsură și în același timp de specificitate și universalitate.

Deși poporanismul și-a împlinit menirea istorică, – cercetarea și conștientizarea noilor posibilități creatoare de valori spirituale și literare se desfășoară, evident, în câmpul de forță al altor sfidări istorice decât pe vremea apariției și expansiunii idealului poporan –, el poate sugera, dincolo de valoarea în sine a unor opere ca atare și împreună cu aceasta, analogii fertile pentru fundamentarea unui mod de gândire modern. În ceea ce mă privește, mi se pare relevantă mai cu

poporanism seamă acea atitudine intelectuală care s-a manifestat programatic încă de pe vremea primelor semnale ale orientării poporaniste ardeleni (1922-1923). Nici pînă azi noțiunea de națiune și cea de stat nu coincid în această zonă a noastră, iar tensiunile izvorîte din situația minoritară “instituționalizată” după Primul Război Mondial s-au intensificat, devenind către sfîrșitul mileniului veritabile probleme de anvergură mondială. De aceea, cred că ideile pe care tinerii scriitori ardeleni le-au conturat în noua lor situație de după Trianon, manifestare firească a reflexului de autoapărare, îmbinîndu-le într-un program, se pot constitui într-un sens profitabil și în cadrul problematic în care ne mișcăm noi azi: numai prezența perenă a valorilor noastre umane specifice poate confirma în ochii lumii întregi prezența noastră istorică în spațiul-timp străbătut de tendințe adverse și forțe orientate spre a ne scoate în afara istoriei.

Etnoregionalismul promovat la începuturile lor de un Balázs Ferenc sau Jancsó Béla n-a însemnat un soi de provincialism pus de-a curmezișul modernizării, ci tocmai dimpotrivă: porunca universală a reînnoirii, pe care – în convingerea lor – frontierele statale modificate după Trianon n-o puteau îngîrădi. Jancsó Béla avea de altfel în vedere exemplul lui Bartók, care – după cum scria Jancsó în numărul din 23 decembrie 1923 al publicației *Ellenzék* – “a dus muzica secuiască din cătunele pitite în negura munților pînă la Paris și la Londra și în marea inimă a lumii vrerea de viață a micului, tragicului popor a stîrnit un ecou pe măsură”. Și, cum în specificul psihismului popular Jancsó recunoștea profunzimile umane și universalitatea, el pretindea orientării poporane din literatura ardeleană să devină expresia specifică a acestei *psiché* – ca “Viață Universală”. Nu e o întîmplare că, la apariția cărții sale *Erdélyi csillagok* (Stele transilvane), îl saluta pe Tamási (în *Brassói Lapok* din 8 septembrie 1929) ca pe creatorul acelei literaturi care încearcă să atingă “piscul uman ce se înalță deasupra pustiitoarelor prejudecăți rasiale”.

Se întrevește și dintr-atît că rolul acestei orientări nu e altul decît conștientizarea unor asemenea posibilități creatoare de valori care au promovat în esență impunerea modelului bartokian în literatură. Respectiv, realizarea unei sinteze care să întrunească într-o unitate conceptuală tradițiile populare arhaice și tendințele europene moderne. Această cerință a fost exprimată în repetate rînduri și de către Németh László, întru aceasta îndemna în coloanele *Termés*-ului Szabédi László. În studiul său din 1943 în care trecea în revistă strădaniile

scriitorilor poporani, Németh László nu se mulțumea să le ceară reprezentanților acestei orientări mai puțin decît: a) să construiască un nou orizont european, să-l conducă pe cititor sub bolta mai largă a culturii europene; b) și în același timp să mențină o legătură și mai strînsă cu "peisajul ungar, cu specificul maghiar, cu viața popoarelor învecinate". În favoarea unor principii similare milita în vremea aceea și Szabédi László, ale cărui studii de neîndoieinică însemnătate clarifică, în lumina identității culturii, adevărata importanță a culturii populare. Analizînd, de pildă, nuvelele lui Tamási, el evidențiază extrem de convingător că revolta sufletului nu se îndreaptă împotriva influenței spirituale a culturilor străine, ci tocmai împotriva "stării poporane" conservatoare a înapoierii (*Termés*, 1942, toamna). Tot el și-a dat seama că Tamási, în încercarea sa de a depista reminiscențele păgîne din straturile arhaice ale culturii populare, descoperise de fapt catolicismul popular; s-a referit însă și la faptul că aceste situri psihice nu pot fi nici ele interpretate ca atare, în sine, căci există aici și rădăcini europene și, de asemenea, trebuie luate în considerare și influențele datorate popoarelor învecinate.

Chiar dacă n-au făcut referire textuală la Bartók, autorii studiilor din *Termés* reprezentau în esență spiritul său: cultura populară e un fenomen care nu desparte, ci *leagă* popoarele; popoarele est-europene au creat și au păstrat *în comun* această spiritualitate, fiecare conform propriilor specificități și legități. În mod necesar deci, această spiritualitate trebuie să pătrundă în circuitul culturii mai elevate, atîta doar că nu ne e permis s-o fetișizăm, să declarăm acest izvor de cultură drept un ideal cultural contrapus orientărilor europene. Mai cu seamă atunci cînd, în strădania de a corecta neconcordanțele existente într-adevăr între nivelurile vest- și est-europene ale dezvoltării, starea poporană conservatoare a înapoierii reprezintă obstacolul principal.

Desigur, straturile arhaice ale culturii populare avea să li se atribuie un rol deosebit și în ordinea valorică a avangardei. Numai că aceste orientări s-au apropiat *din afară*, dinspre universul complicat al tehnicilor și formelor moderne, în procesul cercetării formelor sintetice, de artele arhaice; în schimb, reprezentanții orientării poporane au scos la iveală *dinăuntru*, din universul propriilor trăiri, aceste valori. Evident, în primul caz accentul cade pe atitudinea *conștientă*, în cel de-al doilea se impune, în primul rînd, *intuiția*. Metaforic vorbind, s-a impus acțiunea forțelor eruptive și nu prezența intenției constructive.

poporanism

Nu e o întâmplare că, la vremea cînd își scria studiul la care ne-am referit, Németh László descoperea virtuțile marii sinteze doar la un singur artist, Illyés Gyula, care nu se rezuma doar să indice posibilitățile orientării poporane, ci, pe propria sa traiectorie, ajunsese deja să le și epuizeze, să le împlinească. Orientarea în întregul ei rămînea încă datorare în privința creării acelei sinteze pe care Illyés, format la școala revistei *Nyugat*, o realizase după ce – depășind etapa avangardistă – a revenit de la Paris. O nouă generație avea s-o desăvîrșească; cea care poartă marca gîndirii și activității lui Németh László.

Am convingerea că în acțiunea de înlăturare a urmărilor discrepantei, a diferenței de tipul defazării care subzistă încă în evoluția zonei est-europene, comparativ cu nivelul vest-european, poate contribui și cercetarea mecanismului ideatic al orientării poporane. E suficient să înlocuim o singură construcție atributivă pentru ca situația actuală și multitudinea problemelor ce decurg de aici și care-și așteaptă rezolvarea să devină mai limpezi.

Eu m-am gîndit la starea balcanică.

Mai precis: la starea de spirit balcanică.

(cseke péter)

prietenie (PE FATĂ). Adică AVERSUL prieteniei. Cînd zici: și ce vrei, că doar e prietenul lui! (de aia îl favorizează, de aceea îl plînge) e ca și cum ai spune: iubit/ă. Iubirea. Iubiții femeilor se cheamă așa: prietenul; și bărbații au prietene. Există departajări?

Ne-am lăsat vreodată prietenul/prietena de izbeliște de dragul iubitului/iubitei?

Lăsat. Dar din interes, pentru bani, onoruri, poziție socială? O, cum de nu?

Sacrificii am făcut pentru inși străini de-a binelea? Făcut. Cînd s-a ajuns la decimare, catolicul pater Kolbe și-a dat viața pentru un cap de familie necunoscut.

Și atunci? Ce-i prietenia? Există un mare scriitor după părerea căruia ăsta e cel mai superficial, inutil sentiment. Există oameni, de altfel, care-și trăiesc viața fără de prieteni.

Prietenia e simpatia dintre niște ființe de același sau de alt gen – diferit/e – pe care o anumită comunitate (comuniune, combinațiune) ideatico-sufletească o explică, însă n-o determină; e de sesizat într-însa, mai mult ori mai puțin, și atracția corporală. Cînd e mai mult, atunci devine dragoste, dar chiar și sub acest aspect se mai insinuează formele, tipicurile prieteniei ca atare; materie primă și foc viu, o poate nutri o viață întreagă. Prietenia e atracție, plac, împreună simțire, afecțiune, îmbu-

urare, poftire (care-i sacul, care-i petecul?), un soi de pasiune *prietenie* cuplantă, ochi ațintit, care poate lua și forma interminabilei dispute, dueluri, bătălii. Orice se poate lega într-o prietenie, ca într-o formațiune celulară, și nu numai însușiri ideale...

Prietenia, zice-se, contrar (?) relațiilor de rudenie, constituie spațiul libertății. Întrucât ne imaginăm că suntem liberi în prietenii noastre. Cu toate că acum, în locul degetelor arătătoare și al contractelor matrimoniale, există instinctele, dorințele, poftele, multitudinea unor interese după care ne conducem, care ne călăuzesc. Adică: astea am fi eu.

După Anna Gál și *Cartea de vise din Buda*, ne iubim prietenii pentru virtuțile lor și le admirăm defectele. Prietenilor (cf. pome-nitei Anna) le datorez – și asta în mai multe rînduri – că n-am pierit. Într-atît și într-atît de firesc, fără ostentație, de la sine înțeleș și deci acceptabil, au știut să mă ajute. A fi la îndemînă. Poate așa.

Dacă există asemenea prieteni, dacă există oameni de acest fel, dacă e cu puțință și una ca asta – înseamnă că viața are o cauză suficientă. Atunci n-am mai vrut să nu fiu.

Poate că prietenia e pariul alterității.

Numai într-altul te poți limpezi?

TU

Tu,
care îmi
stai în fire.

Tu, care
îmbraci curbura spațiului,
mătase de Faienza,
în tine debordează arătarea,
spre tine se pornește glasul,
te atinge:

Tu ești singurul pe care
îl poate agrăi
acela:
eu.

(ȘI PE DOS.) Adică invers: reversul.
Ce lucru trist că trebuie să-alegem
între-adevăr și dragoste. Cînd trebuie
e trist într-adevăr. Adevărata prietenie nu doar
îngăduie, suportă, ci de-a dreptul pretinde
(ahtiată e) adevărul
ce nicidecum nu leapădă iubirea, nelipsitul

prietenie ochi critic privitor la opere, la fapte.
De aceea e atât de rar. De rară.
(Mi) S-ar putea replica: sunt poduri și poduri,
nu toate sunt pentru camioane, nu e nevoie
să le încercăm tuturor rezistența. Să nu
pretinzi unui pod suspendat, unei punți
să fie altceva decât sunt; te trec și ele
de pe un mal pe altul.
Da, zic, dar astea mă duc mai degrabă
cu gândul la luntrea lui Charon,
pe care mă strădui s-o părăsesc cât mai iute.
Efortul e, cum s-ar spune, de o singură parte.
Prietenia trebuie să reziste cavalcadei;
când îmi mîn pîlcul, să suporte și tropotul
și greutatea; aici nu există nici poduri mobile, nici șanțuri.
Se mai poate pune întrebarea adversă, anume
de ce-ar fi nevoie de această febrilă năvală
de cai-călăreți-camioane, vuitor du-te-vino;
căci există și bun-simț și cuviință pe lume!
Într-adevăr, o anume reținere e indispensabilă, sub-
înțelegînd, la nevoie, și surdina criticii,
cînd rezolvarea e mai importantă, cînd miza
nu e să facem dovadă de – cu orice preț. Dar
existența (principală) a posibilității
de a spune lucrurilor pe nume e bună și e bună
acea siguranță ce urmează de-aici. Orice preț: costă prea mult.
Nu toate-și merită prețul. Știu, călare umblă
tot mereu herghelieiii, cu camionul în vizită
merg doar nebunii sau șoferii de camioane,
cînd n-au alt vehicul.
Bine, bine, dar în vîrful picioarelor?
Scara de frînghie e mijlocul de circulație al îndrăgostiților.
Iar în spațiul prietenilor se bălăbănește stingheră
deasupra podului sfărîmat. Alîrnă îmbietoare poate.
Dar nici îngăduința, nici supușenia dragostei
nu-și iau avînt să se agăte de ea. Zbor circumspect, anulat.
Și de ce-ar trebui ca simpla iubire, afecțiunea
să se comporte ca un acrobat, un cascador sau, doamne
iartă-mă, kamikaze?
Dar bine, tocmai despre asta vorbesc. Ce prietenie e aceea care nu mai
poate decât să treacă cu vederea?
Veritabilă. Dar nu și întregă.

(balla zsófia)

Trei ani – trei intelectuali și oameni politici români. În ordinea *prietenii noștri* nașterii: Vasile Goldiș (1862-1934), Octavian Goga (1881-1938), *români* Petru Groza (1884-1954). La auzul acestor nume un român își zice doar atât: au fost tustrei ardeleni, au luat parte deopotrivă la configurarea istoriei contemporane a României. Pentru noi, maghiarii, înseamnă cu mult mai mult; într-un fel sau într-altul, fiecare reprezintă un prototip al relației româno-maghiare, opiniile, caracteristicile carierei lor se constituie într-un fel de oglindă a destinului de după 1918 al maghiarimii transilvane.

Nu e lucrul cel mai însemnat, dar nu e nici neglijabil: cîteșitrei cunoșteau limba maghiară și cultura maghiară. La fel cu acea întreagă elită politică și intelectuală românească care buchisise poeziile lui Petőfi și Arany în școlile monarhiei austro-ungare. Ar putea fi oare cineva complet străin de noi în spiritul său atîta vreme cît a deprins entuziasmul libertății din poemele acestora? Bine ar fi dacă am putea răspunde fără nici o ezitare: nu, n-ar putea! Căile istoriei sunt însă mult mai încilcite. Căci cei care doreau să cucerească libertatea de la noi – de la stră-străbunicii noștri, mai bine zis – aflau în poemele respective îndemnuri întru fortificarea năzuințelor de libertate ale românilor. Căci asta-i literatura: simbolurile și rolurile își pot schimba substanța și actorii. Cum să nu ne lăsăm ispitiți totuși să spunem: ce bine ar fi dacă în capetele preopinienților, adversarilor noștri români de astăzi ar răsuna tot așa cele mai frumoase versuri ale poeziei maghiare! Le-am fi mai dragi din cauza asta? Nu e deloc sigur. Dar de bună seamă că ne-ar cunoaște și ne-ar înțelege mai bine.

Tocmai în privința relației maghiaro-române, româno-maghiare, fizionomiile lui Goga și Groza au suferit deformări grosolane de pe urma propagandei celor cîteva decenii de comunism. Prietenia dintre Ady și Goga a intrat în recuzita demagogiei politice ca un reflex exemplar al simpatiei dintre știutorii de carte ai celor două popoare, iar filomaghiarismul lui Groza, ridicat la cote legendare, apărea – mai cu seamă în ochii noștri – în lumina concilierii istorice sigure și posibile dintre cele două popoare, ca o promisiune certă, deși pînă la urmă amînată. Portretele lor trebuie eliberate de zgura unor adevăruri parțiale și minciuni, pentru a-i avea de-acum în față așa cum au fost, în conformitate cu realitatea – evitîndu-se pe cît posibil simplificările, mistificările, exproprierile partizane.

Prietenia dintre Ady și Goga? Nu e o cacealma, nu e o invenție. Cu toate acestea, trebuie scoase din nou la iveală – netrunchiate – textele și supuse unei evaluări lucide. Se cuvine recită publicistica lui Ady, ascultînd cu atenție glasul solidar,

prieteni noștri încărcat de avertismente și amărăciune al prietenului: “Cînd **români** marele poet al românilor Octavian Goga se bucura de ospitalitatea maghiară oficială în închisoarea domnească din Szeged, i-am trimis mesajul meu de salut acolo unde se afla el închis” (*Szelíd új jegyzetek* [Blajine note noi], 1912). “Nu pot, nu vreau să cred, stimatul meu prieten, Octavian Goga, că e cu puțință să nu pricepi strigătul meu de alarmă, tu, care știi că-mi sunt dragi toate popoarele și că urîtă nu-mi e decît josnicia” (*Román és magyar* [Români și maghiari], 1914). “Zău că nu e bine să fii poet ungur, dar să mă creadă domnul Goga că n-aș face schimb de conștiințe cu dumnealui” (*Levél helyett Gogának* [În loc de scrisoare către Goga], 1915). A ne închipui că în controversa lor adevărul lui s-a vădit ca acela al profetului veritabil în fața celui calp – e o eroare pe care cu greu ne-am putea-o asuma. Dacă putem trage învățăminte din relația lor, atunci acestea se referă la faptul că au fost amîndoi deopotrivă profeți ai propriei cauze, între ei, după o anumită vreme, se crease o tensiune deja ireconciliabilă, iar problema nu constă în a stabili de partea cui se află dreptatea, ci cui și în ce fel îi dă dreptate istoria.

Ady își închipuia că se mișcă într-una și aceeași istorie, în vreme ce Goga trăia și gîndea deja de mult în spațiul istoriei propriului popor. Să recitim și textele sale, mai ales scrierile autobiografice. Se declară înrudit cu Petőfi (“un mare poet”, “marele cîntăreț al libertății”), apreciază poziția lui Ady în favoarea popoarelor oprite din cadrul monarhiei, cu toate că explicația atitudinii sale o află în spiritul său critic hipertrofiat (“criticism aproape bolnav”), traduce capodopera lui Madách *Tragedia omului* – însă despre anii studenției sale budapestane, care au coincis cu perioada protestului împotriva “oprimării sălbatice” a românilor ardeleni, vorbește ca despre încercările la care a fost supus un străin, într-un mediu ostil, întru suportarea cărora și-a tras forța necesară din solidaritatea unor tovarăși de destin, care, dimpreună cu el, se străduiau să contribuie la prăbușirea monarhiei (*Fragmente autobiografice*, 1934). În această scriere, la fel ca în cuvîntarea rostită un an mai tîrziu cu prilejul comemorării a 150 de ani de la Răscoala lui Horea, sunt extrem de greu de separat revolta îndreptățită împotriva asupririi, respectiv patima mîniei oarbe, care, pe fundalul evocării evenimentelor din 1785, proiectează asupra trecutului istoric al celor două popoare o ură de asemenea intensitate, încît aruncă adversitatea în flăcările ideii aneantizării reciproce. Trebuie să recitim documentele carierei sale politice, pînă la funcția de prim-ministru asumată în 1937. A fost un poet talentat, dar un prost politician – judecata asta a mai fost formulată. Morala

vieții lui Goga include totuși mai mult de atât. Ca primă *prietenii noștri* concluzie, poate tocmai constatarea că relația româno-maghiară *români* poartă povara unei moșteniri spirituale despre care a cam venit timpul să se vorbească deschis, să-și spună adică “oful” fiecare.

Avem și despre Groza mai multe proiecții. În perioada interbelică: prietenul și purtătorul de cuvânt al celor spoliați. După război: promotorul apropierei româno-maghiare, susținătorul instituțiilor maghiarimii din Transilvania. În amintirea adeptilor și contemporanilor săi maghiari și într-o viziune mai larg răspândită tocmai prin intermediul acestora: un democrat printre comuniști, care a fost nevoit să facă concesii, dar a rămas pînă la capăt marele nostru binefăcător și protector. În ultimii ani ai regimului ceaușist, propaganda din Ungaria recurgea la exemplul lui în opoziție cu prezentul, spre a da de înțeles că s-ar fi putut, că s-ar putea normaliza și în alt fel raporturile româno-maghiare. În februarie 1990, bucureștenii au dărîmat statuia lui imediat după aceea a lui Lenin, ca pe aceea a unui politician care poartă o gravă răspundere pentru “sovietizarea” României. Ce rămîne, așadar, din această multiplă imagine a lui Groza? În primul rînd, probabil, un portret pe care nici românii nu-l văd, nu l-au conștientizat îndeajuns: una dintre cele mai însemnate figuri ale istoriei lor naționale postbelice, care, în noua situație geopolitică, a slujit în mod eficient interesele patriei sale, a contribuit decisiv la rezolvarea conformă intereselor românimii a “chestiunii ardelene” – la Conferința de Pace de la Paris, folosindu-se în acest scop și de faima sa de filomaghiar. Chiar dacă nu și în ceea ce privește persoana, dar în ordinea procesului istoric e neglijabilă chestiunea sincerității sale, căci nu contează ce a declarat într-o situație sau alta, ci ce s-a împlinit.

Dintre cei trei, imaginea lui Goldiș persistă cel mai puțin în conștiința publică, deși în zilele noastre tocmai lectura scrierilor sale ar prezenta cel mai mare interes, atât pentru români, cît și pentru maghiari. A fost sociolog, prieten cu socialiștii unguri, mai ales cu Jászi Oszkár, căuta, în consens cu aceștia, o rezolvare posibilă a problemei naționale, după izbucnirea Primului Război Mondial a devenit și el promotorul unor idei radicale și s-a pus în slujba concepției unei Româanii Mari. Lucrarea sa, concepută în 1912 în limba maghiară, *A nemzetiségi kérdésről* (Problema națională), constituie și azi o lectură extrem de edificatoare – rolurile inversîndu-se în timp, maghiarii și românii ar putea evalua azi, cu referire la stările actuale, cum se pune chestiunea cerințelor legitime ale uneia sau altele dintre naționalități. În cuvîntul său din 1 Decembrie

prieteni noștri români 1918 de la Alba-Iulia, Goldiș a găsit de cuviință să sublinieze că istoria va recunoaște unirea românilor doar în măsura în care nu vor voi să se răzbune asupra copiilor pentru păcatele părinților, dacă popoare și indivizi vor avea parte de drepturi și îndatoriri măsurate cu același etalon. Și, cum a fost și unul dintre cei ce au conceput textul Declarației de la Alba-Iulia, moștenirea lui se află deasupra oricăror aprecieri conjuncturale, căci în ceea ce ne privește înseamnă mai mult decît o colecție de adevăruri politice: e o sursă de drept.

Sentiment, interes, rațiune: ținînd seama de culorile dominante ale acestor trei portrete, trebuie să ne străduim a ne orienta în istoria noastră prezentă și viitoare.

(*horváth andor*)

răspunderea colectivă Drepturile colective sunt susținute, cerute de către unii, ne-recunoscute, negate de către alții. Sunt și dintre aceia care nu se dau la drepturile colective, ci dau doar din umeri: la ce bun drepturile colective acolo unde drepturile individului sunt nestirbite? Într-adevăr: n-ar fi nevoie de ele acolo, ci unde viața se joacă în "jungla libertății", unde totul există cel mult pe hîrtie, unde supravegherea și controlul țin cel mult de grația unor papagali cu aripi de vizitator. În asemenea locuri există apoi, de bună seamă, în loc de drepturi colective, responsabilități colective, soiul acela special de judecată sumară și însumatoare care nu e decît omonimul, tizul acelei răspunderi asumate față de comunitate, despre care dorește să vorbească titlul nostru. Diferența dintre cele două răspunderi e că la una oamenii *sunt trași*, înspre cealaltă trebuie să se simtă *împinși*, să se îndemne de bunăvoie dacă au și onoare și simțul dreptății și nu numai pornirea de a da din mîini și din picioare. Chestiune de manifestare, se întîmplă așadar pe lume să fie locuri unde omul poate fi fericit în suma sa, deși unul cite unul, individual, e nefericit. (Asta sună aproape ca-n programul răposatului socialism!) Întregul sistem de minciuni se bazează pe supoziția că dorințele și nevoile oamenilor sunt, întrucît coincid, nevoi și dorințe comune. Cu toate că e limpede că indivizii sunt cei ce au dorințe și performanțe. Masele nu pot avea interese comune sănătoase decît dacă nevoile, dorințele, cerințele, năzuințele, imperativele părților, ale indivizilor componenți converg în a le contura ca atare. Altfel ajunge să se manifeste vechea, bine cunoscuta "disciplină de partid"; altfel totul se poate transforma într-o gloată periculoasă și cuprinsă de beția linșajului: decădere a întregului și a părților pe care le antrenează. Părți incapabile de răspundere! Teza cea mai sfință a democrației

clasice, conform căreia și un singur om poate avea dreptate în *răspunderea* față mulțimii, trebuia doar sucită puținel, silnic talmăcită, pusă *colectivă* să stea în cap, ca un hopa-mitică de Hegel și, din secunda aia, dictatorul, părintele patriei (sau, după caz, al omenirii întregi) avea dreptate cît ai bate din palme. În fața orișicui, față de toată lumea. Oricum, în numele colectivității, al tribului, poporului, națiunii, țării se manifestă întotdeauna capii, șefii – și (ab)uzează pînă la urzeala individului (de) toate “drepturile” posibile. Sunt cei care izbutesc să aranjeze treburile în așa fel încît să apară că fără ei nu există nici măcar ceea ce există. (În privința asta nici măcar epocile de genul “Matei-cel-Drept” nu reprezintă contraargumente serioase, dacă țelul nu e mitizarea sau miza – retorica.) Desigur, din practica democrațiilor se cunoaște că pot fi puse la punct și încălzite la însuși sînul lor metode mult mai sofisticate și tocmai de aceea mai eficiente pentru a-l ține în șah pe invidid, mai abitir decît în cea mai grosolană tiranie. Totuși, totuși... dacă pot exista, ar putea exista, ar trebui să existe pe ici, pe colo, ar prinde bine din cînd în cînd niscăi drepturi colective, atunci onorata comunitate nu le-ar putea accepta, primi, lua la sine decît numai o dată cu recunoașterea și asumarea datoriilor, îndatoririlor colective, o dată cu, prin, sub rezerva, dimpreună cu acestea, învrednicindu-se precum o preacinstită adunare cu pioșenie dăruită. Logici balansiere, axuri cardanice și sisteme de echilibrare (și echilibristică) istorică veghează tainic toate acestea. Căci, așa cum în natură se manifestă numitul horror vacui, nici ordinea, gravitația societății nu agreează chestiile azvîrlite aiurea, în dezechilibru și fără contragreutate pe talgere, recte stricarea simetriei. Ba mai mult, au fost limbi (azi pe bună dreptate zise moarte) ai căror purtători au pierit nu din cauză că li s-ar fi refuzat drepturile colective, ci pentru că și-au neglijat îndatoririle colective.

(lászlóffy aladár)

(STRIGĂȚUL DIN TURN) Cu toate că mulți m-au considerat și *romanul social* mă consideră și azi în primul rînd un povestitor, un autor de nuvele, deoarece am rămas întotdeauna fidel genului scurt, trebuie să mărturisesc că zilele cele mai fericite, mai palpitate ale carierei mele de scriitor au fost acelea în care lucram la cîte-un roman.

Căci e un lucru amețitor și teribil să te apuci de construirea unui palat pe care-l visaseși tu însuți în visele tale, ale cărui pietre le-ai adunat laolaltă tu însuți prin obositoare demersuri, cu răbdare și obstinație, pentru a nu te rezuma la rolul proiect-

romanul social tantului, ci să-ți asumi și strădania zilierului care amestecă mortarul!

În această întreprindere ți se taie răsuflarea pînă și numai la gîndul că palatul nu va trebui să fie doar fermecător prin originalitatea sa, ci și locuibil, în așa fel încît cititorul să se simtă bine înlăuntrul lui, pătruns de lumina și căldura sufletului, într-un cuvînt, o construcție concepută pe măsura ființei umane.

Există poate o exagerare în aceste cuvinte, dar și multă sinceritate – și eu, de pildă, n-am să uit niciodată acea provocatoare joacă a sufletului, sentimentul, senzația resimțită în momentul cînd întrerupeam lucrul la roman doar pentru a lăsa pentru a doua zi cîte-un copios cuprins de trăiri și emoții.

După ce-am încheiat așadar construirea “Turnului Babel” (*Bábel toronyháza*) și am pus punct la sfîrșitul ultimei fraze, în locul ușurării fericite, mă cuprinde tot mai mult deziluzia. “Mașinăria umblă, creatorul se odihnește”, ce-i drept, dar ce fel de superioară oboseală, lenevie poate fi aceea a unui scriitor care dă tîrcoale, derutat, fără treabă, prin cameră, macină zi de zi în gol, deoarece nu are încă planuri noi și evocă zilele de bucurie creatoare, efortul tot mereu reînnoit al trecutelor zile...

Dacă vorbim despre fascinația lecturii, cum să nu putem vorbi și despre plăcerea fascinantă a scrisului! Eu, în romanul acesta pe care l-am scris, m-am străduit să arăt cum au trecut oamenii mei prin vămile unui sfert de veac de tiranie – toți, de la prostituat la muncitori, de la plutonierul de Securitate și profesorul sinucigaș, de la șeful serviciilor secrete la dictator și familia acestuia. Cine va răsfoi cartea asta ar putea crede că am scris un șir de nuvele. Lucru ce nu stă însă în picioare. Dintr-un roman de familie, *Maimuța plîngăreață* a proliferat atingînd dimensiuni de roman social, *Pelerinaj la Zidul plîngerii* e deja roman social propriu-zis, după cum e și lucrarea aceasta de acum. De vreme ce însă am pomenit de structura romanului, fie-mi îngăduit să mai adaug cîte ceva.

În ultimul sfert de veac, abordarea formei în sine și-a făcut loc în literatura narativă ca un soi de competiție sportivă, de parcă sufletul nu s-ar naște o dată cu trupul. Németh László, văzînd acest dualism, atrăgea atenția, tocmai în perspectiva relației între generații, că orice formă e viabilă cu adevărat doar dacă e corpul astral veritabil al unui sentiment, al unei impresii, al unei idei și că tulburarea unui suflet nu se poate adresa altui suflet prin mijloace tulburi...

Și ca să spun acum și ceva mai ieșit din comun: înainte de a mă apuca de scris îmi vin uneori în minte și cuvintele lui Christos, care și-a trimis ucenicii să propovăduiască Evanghelia

și cînd unul l-a întrebat ce să le spună oamenilor, i-a răspuns *romanul social* potolindu-i neliniștea astfel: “Vi se va da în clipa aceea ce și cum să grăiți”.

Așa stînd lucrurile, poate că nu e o lipsă de modestia să afirm că în cazul scriitorilor fideli lor înșile și atenți materia pe care vor s-o exprime le sugerează întotdeauna natura corpului “astral”, de fapt, spiritual, felul formei celei mai adecvate. Așa am ajuns eu de pildă în *Maimuța plîngăreată* la utilizarea extraselor din presă, pentru a nu fi nevoit să mă pierd în amănuntele istoriei care trece pe deasupra capetelor oamenilor simpli, în detrimentul frescei sociale.

În ceea ce privește viețile paralele, mărturisesc că capitolele *Turnului Babel* nu se continuă, într-adevăr, unele pe altele, dar trimit unele la altele și în acest procedeu am ținut cont de o observație a lui Babits, care spunea: romancierul exagerază, leagă puncte care în realitate sunt separate și neglijează punctele care nu se potrivesc în canavaua sa; n-ar fi mai bine așadar să marcăm pur și simplu aceste puncte, aceste așteptări ale întâmplărilor, pe care ochii sufletului sunt oricum înclinați să le lege alcătuind constelații ale destinului, deși relația lor, efectele lor reciproce sunt invizibile?...

(*bălint tiber*)

(*STRĂIN, ÎN VECI DE VECI*) Dragă Prietenă, pregătindu-mă *străin* pentru o călătorie de mai multe săptămîni, îmi devin tot mai familiare orașul, piața unde mă simțisem odinioară străin. În asemenea momente poate că nici n-ar mai trebui să pleci, ți-ar cădea bine să rămîi, trăind la fața locului depărtarea și schimbarea, sau să te pregătești numai și să sporești, să potențezi în acest fel sentimentul familiarității, senzația că te afli acasă. A fi străin mereu și pretutindeni, a-ți vedea viața cu ochiul celui din afară și a fi în același timp acasă – e un vis irealizabil.

Apoi am să plec totuși, călător, voi fi un străin acolo și voi deveni un străin aici; amintirea puzderiei de legături întrerupte – de la sine sau cu bună știință, n-are a face – îți umple viața și ți-o macină deopotrivă. Înainte de a porni la drum, am să mai răspund invitației revistei *Korunk*, apropo de un inventar al valorilor. E o formulă generalizatoare, nu mă încîntă. Viața omului se desfășoară în minimum trei spații și nu e deloc ușor să decizi din care plan să extragi o valoare care să spună cîte ceva și despre tine. Sunt de părere că valorile planurilor material, spiritual și transcendent nu se pot amesteca. Soluția dilemei e simplă: mă voi referi la simțăminte și nu la valori. Iar

străin acestea două nici nu se află atât de departe una de alta cum le arată ecoul.

Din experiența mea de viață, care nu e prea bogată, dar nici săracă nu e, sentimentul înstrăinării în chip de consecință logică mi se nimerește tot mai adesea în cale. Nu e o valoare, dar ca sentiment sau, în sistemul conceptual kantiano-schelerian, ca stare de spirit, conține predispoziția, orientarea mea pentru și către anumite valori. Această "stare" (dispoziție, simțămînt) induce intenția, grație căreia acțiunea devine bună sau nu, valoroasă ori lipsită de valoare, întrucît presupune valoarea ca pe un existent pozitiv. În simțămînt se produce așadar forma presupunerii intenției mele și, înfruntînd simțămîntul înstrăinării, intenția, fapta mi se orientează spre familiaritatea celui "acasă" ce presupune apartenența la cineva și ceva.

Mă îndrept a priori înspre bine, întru binele meu și al altora: consecința nu e întotdeauna vizibilă cu limpezime.

A oferi e deja o bucurie mai mare decît a primi, căci văd bucuria în altul și asta stîrnește bucurie și în mine. E o reacție în lanț aceasta, care mă face cîteva clipe fericit (scopul final al valorii ca fericire) și mă străduiesc ca aceste clipe să se urmeze cît mai îndeaproape.

Simțămîntul meu de înstrăinare are a se atenua grație unor lucruri dintre cele mai diverse: datorită prietenilor și înainte de toate ție, dragă Prietenă. Vrînd-nevrînd, omul se află la cheremul altora. E o situație echilibrată doar de încredere, în ambele sensuri.

Străinul se așterne mereu la drum, apoi se reîntoarce și își dă silința să diminueze apăsătorul simțămînt de înstrăinare. Acțiunile vor constitui sisteme semnificante ale cursului schimbător al vieții. Ceca ce aș putea scrie azi în capul rîndului s-ar înscrie poate mîine abia pe locul al doilea. Numai valorile ce izvorăsc din simțămînt se intuiesc ca atare și nu se relativizează. Acestea induc starea de Eu, calitatea de Eu.

Dragă Prietenă, patru săptămîni nu fac multă vreme, dar o singură clipă poate părea și ea veșnicie. Poate că suntem condamnați la înstrăinare?

(*kelemen hunor*)

unguri bucureșteni Cu neliniștea în fața necunoscutului, cu îngrijorarea indusă de nevoia integrării într-un altfel de mediu lingvistic, am sosit în toamna anului 1970 la București pentru a lucra în redacția revistei *A Hé!*, care urma să apară în luna octombrie a celui an și care a ajuns azi în cel de-al douăzeci și cincelea an de apariție. Am fost apoi, vreme de douăzeci și doi de ani bătuți pe muchie,

locuitor al capitalei: aproape o jumătate de viață! Am locuit vreme de cinci ani în Colentina, lângă Piața Obor, apoi în zona Cismigiu-lui, la o aruncătură de băț de Piața Kogălniceanu. Și pe vremea aceea și de atunci încoace, prieteni și cunoștințe m-au întrebat adeseori cum pot, cum putem trăi acolo. Un răspuns la obiect ar necesita mai mult de câteva rînduri, poate un întreg volum de memorii.

La debutul anilor șaptezeci, Bucureștiul – pe lângă toate caracteristicile sale urbanistice și de altă natură – era o capitală de nivel european. Loc de desfășurare a unor conferințe internaționale, ca aceea a esteticienilor, a specialiștilor în probleme demografice, a istoricilor. Viața teatrală și muzicală deborda de evenimente de excepție. Printre oaspeții obișnuiți ai metropolei se numărau personalități de renume, celebrități mondiale. A audia conferințele și a solicita seriile interviuri unor Margaret Mead, Arthur Lundkvist, Jean Rousselot, René Maheu – lista ar putea continua îndelung – constituia nu numai o experiență de viață, ci contribuia și la lărgirea perspectivei, la orientarea în cele ale lumii largi. Una din explicațiile caracterului deschis, ale orientării spre calitate a atelierelor noastre spirituale de acolo aceasta este: imaginea de ansamblu a culturii maghiare din România anilor șaptezeci e, și din această cauză, de neimaginat fără Editura Kriterion, fără emisiunea în limba maghiară a Televiziunii, fără revistele *Művelődés* și *A Hét*.

Printre români mai persistă și azi convingerea eronată că Bucureștii au o însemnată populație cu limba maternă maghiară. Această opinie provenită din perioada interbelică nu părea să se confirme în realitatea anilor șaptezeci; maghiarimea metropolei suprapopulate trăia într-o absolută condiție de diasporă. Cu prilejul turneelor unor teatre budapestane, publicul maghiar se cifra la cel mult două săli pline. Dincolo de asta, exista o comunitate maghiară bucureșteană – de la festivitățile din cadrul liceului cu limbă de predare maghiară și pînă la manifestările ce aveau loc la Casa “Petőfi”, acele câteva sute de suflete își căutau compania și creau un mediu spiritual specific.

În ciuda poziției sale defensive, a habitusului său orientat spre preservarea tradiției, această comunitate nu era autarhică, dimpotrivă, întreținea conștient ideea apropierii permanente și dialogul cu valorile autentice ale intelectualității românești. În anii șaptezeci, această strădanie era mai mult sau mai puțin firească și fructuoasă. În anii optzeci, orizontul s-a îngustat și contactele au devenit mai dificile, dar n-au dispărut nici atunci. Cu șanse întru totul noi, cu optimismul stîrnit de condițiile modificate, avea să renască apoi în ultimele zile ale lui 1989, în speranța unui nou parteneriat cu românimea. Chiar dacă deo-

unguri bucureșteni

unguri bucureșteni camdată rezultatele scontate nu s-au arătat a fi pe măsura speranțelor, și acest moment a lăsat urme și acestea vor persista în viața noastră publică și în cultura noastră.

După 1990, anumiți radicali de-ai noștri au fabricat o veritabilă teorie cum că viața la București ar fi marcat mai profund, ar fi stîrbit mai puternic moralitatea celor trăitori acolo decît deceniile de comunism suportate în alte zone. Era amprenta unei specifice, particulare lupte pentru putere în gîndirea noastră politică și în publicistica noastră – consecințe a avut, ce-i drept, dar nu s-a dovedit niciodată adevărată. Nici opinia contrară, anume că “ungurii bucureșteni” ar fi fost mai buni decît alții, nu mi se pare demnă de susținut. Împotriva tezei pomenite se ridică însă nume și opere grăitoare, ale tuturor acelor care au trăit ani de zile, decenii întregi la București. Dintre acestea au făcut sau fac parte Szemlér Ferenc și Szilágyi Domokos, Bodor Pál și Hervay Gizella, Domokos Géza și Csiki László, Méliusz József și Adonyi Nagy Mária, Beke György și Molnár Gusztáv, Lőrinczi László și Szász János. Lista nu e nici pe departe completă.

(*horváth andor*)

weimar Prin ce tranzacții ar putea fi oare inclus orașelul din districtul
(*micul weimar*) Erfurt, – parte încă (în anii șaizeci), pe vremea cînd am umblat eu pe-acolo, a R.D.G.-ului –, această metropolă a culturii, căminul de odinioară al lui Goethe, Schiller și Franz Liszt, în cultura maghiară din Transilvania, din România? Cum ar putea fi transformat el în parte a propriului nostru tezaur de valori? Nu intenționez să recurg la exemplul de frumoasă amintire al unui Rudolf Schuller și al altor (puțini la număr) universitari sau liber-profesioniști clujeni care și-au integrat cultura în aceea a orașului de pe Someș, nici la traducerea lui *Faust*, realizată de un împătimit al Clujului ca Jékely Zoltán sau la muzicologii noștri implicați în valorificarea moștenirii lui Liszt, ci prin formularea cuvîntului-titlu *Micul Weimar* (vezi: Someșul Mic, Antilele Mici, Micul Pas St. Bernand).

Nu pot trasa cu precizie limitele geografice ale Micului Weimar, – în cele ce urmează: M-W –, în orice caz, se întindea cam în zona mediană (conform unor date din 1995, cea mai apropiată de centrul orașului) a unuia din cartierele periferice ale Clujului, Grigorescu (pe strada Donat), cuprinzînd, dacă e să fim întru totul preciși, cîteva construcții-tip, altfel spus: blocuri de locuințe. Acele blocuri în care la sfîrșitul anilor șaizeci și în anii șaptezeci (secolul XX!) locuiau tineri scriitori maghiari, istorici literari, redactori. De fapt, putem include în acest

teritoriu suveran și locuințele a doi-trei actori, muzicieni (profesori?). A trecut poate prea puțină vreme pentru a dispune de necesara perspectivă istorico-culturală spre a sesiza proporțiile, încât s-ar putea ca nu toată lumea să nutrească aceeași fermă convingere în privința ordinului de mărime goethean-schillerian al poeziilor, nuvelor, romanelor, eseurilor, sintezelor estetice care au luat naștere aici. Fapt e că aici se află leagănul Colecției Forrás, respectiv al generației (prima generație Forrás) care a marcat revirimentul poeziei maghiare din România. Afirmția e susținută nu numai de referirea la cei ce-și aveau domiciliul stabil în M-W, dar și de numărul și calitatea celor ce veneau pentru a sta la o parolă amicală, pentru câte-o partidă de preferans, ei și, bineînțeles, la petrecerile comune de revelion. În ciuda climei nu tocmai propice, a climatului de-a dreptul precar și a condițiilor atmosferice mizerabile, M-W întreținea însemnate legături cu lumea largă: Budapesta, Novi-Sad, Bratislava, desigur, dar și Paris, Londra, Mîinchen, Helsinki (poate că deja și America) își îndreptau atenția asupra acestui centru literar din secolul XX. Aici a legat rod și un alt cuvînt-titlu demn de enciclopedia noastră (dimprenună cu ideea aferentă): *Premiul Șampaniei*, pentru obținerea căruia se întreceau lăurații de mai tîrziu ai premiilor Kossuth, József Attila și Herder (chit că premiantului nu i se oferea o baie cu șampanie, ci o singură sticlă de producție autohtonă; prevedere regulamentară care a fost supusă vetoului lui Páskándi Géza, care, la festivitatea de înmînare a propriului premiu, a pretins și a obținut pentru sine și întreaga sindrofie șampanie franțuzească din cea care tocmai putea fi procurată în acel moment).

M-W avea să devină un punct de referință istoric; și în sensul că, după un deceniu-două, și-a pierdut însemnătatea, respectiv, cum s-ar spune, a cam dispărut. (Și Goethe și ceilalți au scris și-au jucat preferans doar o vreme la Weimar – iar după ei, chiar dacă nu potopul, dar au rămas doar muzeele.) Majoritatea locuitorilor din M-W și-au schimbat reședința destul de cîrînd: care în strada Mikes Kelemen, care în cartierul Gheorgheni, apoi la Szombathely, care de-a dreptul la Stockholm (în apropierea celor ce leagă și dezleagă premiile Nobel): au plecat. Cîțiva au ales Hajongardul.

Bibliografie: memoria foștilor locuitori încă în viață ai M-W (vezi: *oral history*; eventual documente deja scrise, dar a căror existență urmează a fi probată prin descoperirea lor; corespondența încă neprelucrată a primei generații Forrás).

(*kántor lajos*)

Ianuarie 1995

CINE ARE NEVOIE DE MINORITĂȚI ?

Kányádi Sándor: Cîntecul sărmanului nici măcar pribeag (poezie)

Kántor Lajos: Singura șansă

Salat Levente: Pămîntul tradiției și al modernității

Lászlóffy Aladár: În poarta furtunii (poezie)

Zelei Miklós: “Inducere în eroare a instanței” (proză)

Iordan Chimet: “A fi sau a nu fi”... scriitor evreu (trad. de Kántor Erzsébet)

Tar Sándor: Vecinul Béres (nuvelă)

Lázáry René Sándor: Stricăciunea vaselor, Portret dublu din Transilvania (versuri)

Cs. Gyimesi Éva: Schită pentru un sindrom spiritual

Bányai János: Scriitorul minoritar: “peregrin” al Europei Centrale

Varujan Vosganian: Formațiuni politice înființate pe baze etnice (traducere de Kovács Kiss Gyöngy)

Major Nándor: Meditații despre alungare, Meditații despre depeizare

Józsa T. István: Pentru un nou sistem de prejudecăți

Tanczos Vilmos: “Vreau să fiu român!”

Makkai Ádám: Misterul limbajului omenesc – în lumina “majorității”, a “minorității” și a “calității” (I)

CONDEI

Csiki László: Scrisoare către redactor

Tamás Tímea: Atunci pe cine a adus Maria Tereza?

PANORAMA

Lengyel László: “A fost important...” (interviu cu Zakota Zoltán)

Vásárhelyi Miklós: Vis feeric – deșteptare amară – trezire

Kelemen János: Dreptul de a fi noi înșine: drepturile minoritare ca drepturi ale omului

AGORA

Borsos Endre: Generația de după ultima

Maghiari și români – 1994

STUDENTIA NOASTRĂ

Noțiuni de bază pentru studiul problemei minoritare

RECENZII

Kereskényi Sándor: Imaginea minorităților în mass-media majorității

Microrecenzii

REVISTA REVISTELOR

Pittner Enikő: O întrebare pașnică

Müller Enikő: Conviețuire în societatea multiculturală

K.E.: Proiecte de autonomie a Transilvaniei

CASA/SCĂRII

ILUSTRATII

Tettamanti Béla

Februarie 1995**DIN NOU DESPRE MINORITĂȚI**

Jurij Skrobinek: Premiul Bethlen Gábor (poezie)

Kiss János: Ulicioara (nuvelă)

Paradoxul existenței minoritare – interpretări din 1987

András Gusztáv: Posibil și imposibil

Balázs Sándor: "El" sau "Ăsta"?

Bende-Farkas Sándor: Dincolo de interesul personal

Fábián Ernő: De ce nu se poate și posibilitatea

Láng Zsolt: Întoarcere acasă

CONDEI

Kántor Lajos: Repatrierea lui Cseres Tibor

Cseres Tibor: Cuvînt la conferința din 4 mai, de la Berlin, a scriitorilor; Despre dezbatere

Szilágyi Júlia: Maya către Aletta

PANORAMA

Tabajdi Csaba: "Dacă ești scos pe ușă, trebuie să te întorci pe fereastră" (a intervievat Zakota Zoltán)

AGORA

Nouă întrebări către Viorel Hrebenciuc

Antal A. Árpád - Gődri Irén - Kovács László: Morbus Hungaricus?

REFLEXII ISTORICE

Maria Crăciun: Reforma în Moldova (trad. de Jakó Klára)

STUDENȚIA NOASTRĂ

Szokoly Elek: De ce este minor(itar) minoritarul?

RING

Szolnay Ádám: În apărarea lui Szolnay Sándor

RECENZII

Zalabai Zsigmond: Gînduri pe marginea unor versuri

Microrecenzii

REVISTA REVISTELOR

Cseke Péter: Fejtő Ferenc despre schimbările din Europa Centrală și Răsăriteană

K.E.: Imaginea maghiarimii în gazetele românești actuale

K.S.J.: Șansele dezvoltării învățămîntului minorităților

CASA/SCĂRII**ILUSTRATII**

Tettamanti Béla

Martie 1995**CALITATEA TEATRULUI**

Kántor Lajos: Să jucăm teatru!

Régis Durand: Scriitură și teatralitate (trad. Kereskényi Sándor)

Palocsay Zsigmond: Îndurare (poem dramatic)

Miruna Runcan: Gîndirea teatrală (trad. Kovács Kiss Gyöngy)

Parászka Miklós: Cuvinte-titlu capricioase

- Tompá Gábor:** Teatrul nu poate evita timpul prezent (trad. Vajda Zsuzsa)
Răspunsul actorului (Senkálsszky Endre, Orosz Lujza, Csiki András, Nagy Dezső, Jancsó Miklós, Salat L. e. h. e. l., Bács Miklós, Bogdán Zsolt)
Sütő András: Despre Kovács György, pentru care am fost autor
Lászlóffy Csaba: Aptitudini (poezie)
Zudor János: Poem (Complementar, sau: (cîntecul) tuturor posibilităților (versuri)
Tánczos Vilmos: Pelerinaj la Sumuleu – catharsis al unei drame rituale
Szilágyi Mihály: Habermas și Rawls
Kelemen Attila: Despre condițiile ieșirii

COLEGIUL INVIZIBIL

Selyem Zsuzsa: Pasărea fără zbor

CONDEI

- Szőcs István:** Tragicomedia
Ábrahám János: Făcînd să-mi sune vocea

PANORAMA

- Lengyel László:** Metamorfoză maghiară
Bertha Csilla: Problemele conștiinței naționale irlandeze în lumina dramei irlandeze de azi

OPERA ȘI UNIVERSUL EI

Kereskényi Sándor: "Fenomenul macrofalic"

RING

Dáné Tibor: Calomnia, mesagerul invidiei

RECENZII

- Kulcsár Edit:** Rit sau dramă?
 Microrecenzii

REVISTA REVISTELOR

K.E.: Revistă academică pentru cîțiva lei

CASA/SCĂRII

ILUSTRAȚII

Adriana Grand

Aprilie 1995

ISTORIOGRAFIE ȘI ISTORIE

- Kovács Kiss Gyöngy:** Simboluri sau autonomia istoriei
Lászlóffy Aladár: Un milion de ani trecuți zadarnic
Camil Mureșanu: Istoriografie și istorie (trad. Kovács Kiss Gyöngy)
Tőzsér Árpád: Meditationes del Quijote (poezie)
R. Várkonyi Ágnes: Istorici despre istorie: ce este istoria?
Gosztonyi Péter: Concepție istorică, conștiință istorică și literatură istorică în Ungaria
Molnár Zoltán: Penultimul zîmbet; I, II, III; Autobiografie (versuri)
Herald Roth – Hajdú Farkas Zoltán: Cine a spus, cînd și cu ce intenție?
Egyed Ákos: Populație și demografie în Transilvania, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și la începutul secolului XX
Gáll Ernő – Magyar-Vincze Enikő: Universitatea maghiară din Transilvania – într-un cîmp simbolic
Klein-Varga Noémi: Albert Camus: Neînțelegerea

CONDEI

Szász János: Falsificarea pe bandă rulantă a istoriei

Lengyel Ferenc: Fereastră curată spre trecut

PANORAMA

Várdy Béla: Situația istoriografiei în limba engleză la începutul anilor 1900 în America

OPERA SI UNIVERSUL EI

Józsa István: Experiența timpului și a epocii la Tarkovski

AGORA

Cseke Péter: Etnie – populism – naționalism la sfârșit de mileniu

REFLEXII ISTORICE

Magyari András: Rolul factorului obiectiv și subiectiv în reconstituirea exactității istorice

DOCUMENT

Makkai László: Istoriografia românească între cele două războaie mondiale

RECENZII

Murádin Beyer Katalin: Arhitectura Transilvaniei în secolele XI-XII

Vincze Zoltán: Armata transilvăneană a lui Francisc Rákóczi II

Microrecenzii

REVISTA REVISTELOR

K.L.: Istoria și timpul prezent

Forró Albert: Problemele controversate ale Sfântului Ladislav în legendă și cronică

Bató Attila: Hitler și Ungaria

ILUSTRAȚII

Kazinczy Gábor

Mai 1995

LOCALITĂȚI ÎNFRĂȚITE

Bartók László: Ghidul ajunge în piața centrală (poezie)

Magyari Nándor László: Sate înfrățite, orașe înfrățite

Hajdú Farkas-Zoltán: Europa constă în regiuni

Andorka Rudolf: Definiția conceptului de societate civilă și aplicabilitatea sa în analiza societăților central-est-europene

Cseke Péter: Șansele rămînerii în picioare

Niegel Swain–Neményi Ágnes: Sociolog englez într-un sat din Transilvania

Vincze Mária: Politica agrară românească și micile gospodării țărănești

Farkasné Imreh Mária: Bani – credit – risc

Gömöri György: Autoportret, la vârsta de opt ani (poezie)

Bodolai Gyöngyi: Fundație agrară – cu sprijinul Uniunii Europene

Wilhelm Sándor: Ecaussinnes – Săcueni

Németh Júlia: Impozit clujean pentru Uniunea Internațională a Orașelor Înfrățite

Gergely Tamás: S-a sfârșit cu ai să vezi (proză)

Bartók László: Cine mîngîie cu lanțurile? (poezie)

CONDEI

Tözsér Árpád: Libertatea scriitorului bilingv

Kónya Sándor: Orga din Luxemburg

Czicr Andrea: Prin colaborare frătească
Hajdú Farkas-Zoltán: Acasă

PANORAMA

Kovács Imre: Privatizarea agriculturii și viitorul fermelor familiale în Europa Centrală și Răsăriteană
Daniel Bermond: Scenarii pentru anul 2100 (trad. Kereskényi Sándor)

AGORA

Ambrus Attila: Modelul-Brașov
Bak Angéla: Viitorul: relația regiunilor
Török Adél: Foieni – Grand-Champ
Lőrincz Katalin: Satu Mare și Magyarereggy
Tóth Ágnes: Izolare pe cale de remediere

OPERA ȘI UNIVERSUL EI

Cinzia Frachi: O “bizarerie literară” din secolul al XVIII-lea: *Occisio Gregorii în Moldavia Vodue tragedice expressa*

REFLEXII ISTORICE

Binder Pál: Mozaic de istorie a relațiilor din Arănieș

STUDENTIA NOASTRĂ

Simon Réka: Să conjugi... – trebuie să conjugi!

RING

Martos Gábor: Trei date

RECENZII

Margitai Gábor: Bufnița de bronz
Oláh Sándor: Carte despre o gospodărie țărănească
V. Király István: Despre societăți secrete – cu intenții serioase
Vercs Valér: Demnitate regională și intelectuală
 Microrecenzii

REVISTA REVISTELOR

Kereskényi Sándor: Vidul satului postmodern
K.H.: Hans Lenk despre sarcina filosofiei
K.S.J.: Destin existențial și istoricitate

CASA/SCĂRII

ILUSTRAȚII

Jakabos Olsefszky Imola

Iunie 1995

EDITURA KOMP-PRESS

Visky András: Drumul cărții

Dorin Tudoran: Notă despre întâlnirea lui Giordano Bruno, Comentarii privind gloria trăznetului
 suri, trad. Szlafkay Attila)

Vargha Jenő-László: Societatea pe canapea?

Gáll Ernő: Noul start al revistei *Korunk* în 1957

Tompá Gábor: Teatrul valorilor. Spațiu și libertate

Kovács András Ferenc: Introducere în buimăcire

Kántor Lajos: Poeziile lui Illyés Gyula – la Cluj

V. Király István: Conspirația

Szabédi László: Legenda lui Christos. Cadru: profetul peregrin

Pomogáts Béla: Creștinism și literatură

Cseke Péter: Rolul unitarianismului în debutul lui Szabédi László

Szabó Árpád: Moștenirea profetică

Kántor Lajos: Laureatul Dsida Jenő

Selyem Zsuzsa: Numele insulei: teatru

Dankuly Csaba: Alceva nu poate face (poezie)

Szakács István Péter: Vară indiană

György Béla: Necunoscutul Spectator

Csikí László: Femei, aproape și departe

CONDEI

Simó Márton: Gelu Păteanu

Orbán János Dénes: Gînduri refulate

Páll Zita: Gînduri în legătură cu presa noastră literară

Fülöp Sándor: Accent și punct focal în istorie

Lengyel Ferenc: Despre surplusul minorității

PANORAMA

John McGarry–Brenden O'Leary: Reglementarea macropolitică a conflictelor etnice (trad. Lovász A. Miklós)

OPERA ȘI UNIVERSUL EI

Józsa T. István: Cu Jancsó Miklós – despre forța distructivă a visului lumii

RECENZII

Szűcs György: 72 de tablouri de concurs de la Baia Mare

Simó Márton: Poetul care atrage pămîntul

Kötél Emőke: Stări de spirit

Microrecenzii

REVISTA REVISTELOR

Oscar Wilde: Frumusețea legării cărților (trad. Beck András)

K.H.: Eco și ieziuții italieni

CASA/SCĂRII

ILUSTRAȚII

Deák Ferenc

Iulie 1995

1945-1995. RĂZBOIUL TERMINAT – PACEA NETERMINATĂ

Keith Douglas: Vergissmeinnicht (poezie – trad. Gömöri György)

Gömöri György: Poeziile Celui de-Al Doilea Război Mondial

Czesław Miłosz: Un biet creștin privește ghetoul (poezie – trad. Gömöri György)

Salvatore Quasimodo: Pe crengile de salcie (poezie – trad. Gömöri György)

Kántor Lajos: "... Ca schija în trupul prizonierului"

Fülöp Mihály: Război încheiat, pace neîncheiată

Lipcey Ildikó: Transilvania 1945

Sebestyén Mihály: Ostblock

Horváth Andor: Perspectivă și istorie.

Memoriu din 1945 în cauza viitoarei Universități "Bolyai" (cu textul introductiv al lui Vincze Gábor și Lázok János)

David Prodan: Constantin Daicoviciu. Portret (trad. Horváth Andor)

Claude Karnouh: Nietzsche și universitatea de azi (trad. de Horváth Andor)

Lászlóffy Csaba: Peregrin în ceata de tîrgari

Petr Pithart: Sfirșitul Cehoslovaciei: metamorfozele naționalismului (trad. Németh István)

COLEGIUL INVIZIBIL

Török Zsuzsa: E artă întreaga lume?

CONDEI

Máriás József: Întrebări fără răspuns

Pálffy Zoltán: Studii privind învățămîntul

PANORAMA

Kéri László: Prima jumătate de deceniu al tranziției

AGORA

Horváth István: Datele recensămîntului din 1992 referitoare la minorități

REFLEXII ISTORICE

R. Várkonyi Ágnes: Cronica transilvană a lui Georg Kraus

DOCUMENT

Csákány Béla: Cele două Uniuni Populare Maghiare

Vincze Gábor: Metamorfoza Uniunii Populare Maghiare

RECENZII

Benedek H. János: Poezia lui László Noémi – prima vista

V. Király István: Tristețe și creație

Microrecenzii

REVISTA REVISTELOR

Alexandru Zub: Discursul european între euforie și scepticism (trad. de Kovács Kiss Gyöngy)

K.H.: Recuzită

CASA/SCĂRII

ILUSTRAȚII

Molnár Dénes

August 1995

DINCOLO DE ORIZONT

Andrei Pleșu: Dincolo de orizont (trad. Horváth Andor)

Patrick Leigh Fermor: La zona de graniță a Transilvaniei (trad. Siklódi Ágnes)

Csikí László: Concursuri de bere

Imreh István: Scrisorile etnografului american Vincze Lajos

Kántor Lajos: Galerie largă cît lumea

Lászlóffy Csaba: Ningea de cinci sute de ani

Mara Ileana Galat–Mircea Kivu: Români și maghiari – Perspectivă sociologică (trad. Kovács Kiss Gyöngy)

Cs. Gyimesi Éva: Protecția mediului sufletesc

Pozsler György: Istoria literară ca știință umanistă

Vermesser Levente: Bucătării, mâncăruri, literaturi?

COLEGIUL INVIZIBIL

Fosztó László: Analiza unei colaborări ocazionale

CONDEI

Fodor Sándor: Pregătire pentru marea călătorie

Józsa T. István: Formele protestului

PANORAMA

Lőrincz Csaba: Semicotitură în politica minoritară regională

OPERA ȘI UNIVERSUL EI

Györkös Mátyás Albert: Amintiri despre peisaj

AGORA

Krajník-Nagy Károly: Mica industrie și practicarea ei

Zsigmond Győző: Din mica Secuime în Turcia mare

RECENZII

Kötél Emőke: Cu idei preconcepute

Bodrogi Enikő: Cultul cercetării cultului?

Microrecenzii

REVISTA REVISTELOR

H.A.: Lumea noastră și Premiul Nobel

Kántor Erzsébet: Norman, orașelul faimos

Lengyel Ferenc: În căutarea adevăratului Adam

CASA/SCĂRII

ILUSTRAȚII

Jakabffy Andrea

Septembrie 1995

KALLIGRAM – EUROPA CENTRALĂ

Tsúszó Sándor: "Noaptea substanței", sau capcana temporală a muzicii

Hizsnyai Zoltán: "Salvo mortale" (poezie)

Petr Pithart: Un filosof socratic (trad. Németh István)

Jan Patočka: Echilibrul și amplitudinea vieții (trad. Németh István)

Jozef Tischner: De ce l-a creat Dumnezeu pe Michnik? (trad. de Tschler János)

Adam Michnik: Umbra lui Socrate (trad. Kertész Noémi)

Peter Michalovic: Nașterea unei ideologii sau reînvierea celei oprimate? (trad. de Fundárek Ferenc)

Martin M. Simecka: Radiografie maghiară (trad. de Aich Péter)

Polcz Alaine: Roman de pisici (fragment)

Esterházy Péter: Cine?

Farnbauer Gábor: Ca și cum (proză)

Talamon Alfonz: Cărarea dorurilor (proză)

Corpus regional – Convorbire cu Szigeti László (a consemnat Selyem Zsuzsa)

CONDEI

Láng Zsolt: Despre Kalligram-ul din Bratislava

Salat Levente: Dacă cineva ar întreba

OPERA ȘI UNIVERSUL EI

Orbán Gyöngyi: Jocul lecturilor în spațiul intertextual

RECENZII

Pécsi Gyöngyi: Critica este viitorul casei (fragment)

Molnár Sára: Per-versiunile unei poezii fictive

Kelemen Attila: În loc de recenzie

Török Zsuzsa: Plimbare pe plajă: scoici, raci

REVISTA REVISTELOR

Selyem Zsuzsa: Ce se întâmplă?

ILUSTRAȚII

Lukács Zsolt, student în anul al II-lea la Institutul de Arte Plastice din Bratislava

Octombrie 1995

MODELE TRANSILVANE

Józsa T. István: Pietrele vorbesc

Helmuth Willke: Conflict – colaborare (trad. de Simon Ilona)

Egyed Péter: Gîndire condiționată, acțiune condiționată

Kántor Lajos: Sintem cine am fost?

Lászlóffy Aladár: Orbán

Pomogáts Béla: Autonomii și regiuni

Mihály István: Molto vivace; Buletin meteorologic (versuri)

Kónya Sándor: Optică? Sau program politic?

Müller Enikő: Noua haină a puterii

Major Huba Zsolt: Încercări de înnoire a bisericii

Végh Balázs: Estetică colectivă – estetica libertății

Palocsay Zsigmond: Cu ciripit, cu glas sonor; Veselește-mă (versuri)

Tőkés István: Dublu ecou

Tőkés László: La moartea lui Octavian Buracu

Papp Sándor Zsigmond: Structura unei rubrici culturale

Török Zsuzsa: Alternative ale artei plastice în Transilvania

Lászlóffy Csaba: Învinsul

Berszán István: Gross Arnold: Mitologia desenului

Matei Vișniec, Romulus Bucur, Petre Stoica, Helmuth Frauendorfer, Werner Söllner și William

Totok: versuri (trad. Szlafkay Attila)

Tibori Szabó Zoltán: Criteriile analizei modelelor transilvane

Beke György: În ce direcție s-ar putea deschide porțile Transilvaniei?

PANORAMA

Borsi-Kálmán Béla: Schimbări în Franța

DOCUMENT

Protecția grupurilor etnice în Europa (trad. Zsisku Irén)

RECENZII

Dávid Gyula: Cu cărți – pentru Europa

REVISTA REVISTELOR

J.T.I.: În fața forurilor internaționale

CASA/SCĂRII

ILUSTRAȚII

Grafică de Gross Arnold

Noiembrie 1995

SOCIETATE CIVILĂ?

Salat Levente: O societate civilă maghiară din România?

ANALIZE

Michael Walzer: Conceptul societății civile

Kötő József: Dilemele ultimilor cinci ani

Pillich László: În umbra piramelor. sau șansele autoconstrucției civile în Transilvania de azi

EVALUAREA SONDAJULUI SOCIOLOGIC

Horváth István–Deák-Sala Zsolt : Descriere sociologică a asociațiilor și fundațiilor maghiare din România

Magyari Nándor László: Societatea civilă, sau ceea ce vreți – comentariu

Alexis de Tocqueville: Relația dintre organizațiile civile și cele politice în America (fragmente)

Lönhardt Melinda–Köcsei Csilla: Despre semnificațiile simbolurilor vizuale ale organizațiilor maghiare din România – idei pentru analiza semiotică a simbolurilor

STUDII DE CAZ

Kelemen Hunor: EMKE și societatea civilă

Feischmidt Margit: Studiu (eșuat) despre MŰRE

Magyari Tivadar: Fundația Heltai Gáspár

Kálmán Ungvári Kinga: Fundația Kriterion

Kelemen Attila: Fortificații, KIDA, LÁM

Magyari Tivadar: Fundația Collegium Transsylvanicum

Kelemen Attila: De Civitas

Magyari Tivadar: Societatea Bolyai

Leitmann Andrea: KAM – Centrul de Cercetări Regionale și Antropologice

Magyari Tivadar: Uniunea Studenților Maghiari din Cluj

Margitházi Bea: EGE, EMGE, RMGE – tradiție și posibilități în Asociația Agricultorilor Maghiari din România

Kelemen Attila: Rhododendron online

Kelemen Hunor: “EME își revendică ansamblul vieții culturale”

Kelemen Attila: Soros matrix

DOCUMENT

Standardele filantropiei

ILUSTRAȚII

Proiecte pentru orașe ideale

Decembrie 1995**LUMEA VALORILOR NOASTRE****Visky András: Vinătoare de valori**

muzeu parafrazelor (bogdán lászló); prietenie (balla zsófia); bartók béla (lászló ferenc); maghiari din bucurești (horváth andor); collegium transsylvanicum (cs. gyimesi éva); couleur locale (visky andrás); literatură memorialistică (kovács kiss gyöngy); transilvania (láng zsolt); cameră de lucru din transilvania (visky andrás); virtute (láng gusztáv); dezrădăcinat (szilágyi júlia); tradiție (kelemen attila); patrie (bodó barna); străin (kelemen hunor); jókai (lászlóffy csaba); călata (kántor lajos); responsabilitate colectivă (lászlóffy aladár); korunk (kántor lajos); poezie (szász jános); kusztos endre (józsa t. istván); lexicon (balogh edgár); mándy (madaras péter); poporanism (cseke péter); autodistrugere (bogdán lászló); autocompătimire (lászlóffy aladár); palat-cetate-biserică-cimitir (lászló noémi); prietenii noștri români (horváth andor); mumia diligentă (fekete vince); libertate (balla zsófia); székely jános (gagy józsef); roman social (bálint tiber); a mărturisi și a se angaja (kántor lajos); metamorfoza lumii (gagy józsef); weimar (micul weimar) (kántor lajos).

Vargha Jenő László: Despre valorile asimilate

Somlyó György: Quatrain (poezie)

Balla D. Károly: Răzbunare (poezie)

Hajdú Farkas Zoltán: "Ardealul a fost cea mai distinsă femeie"

Schöpfli Gyula: Pelerinaj în grădina zinelor

Jánk Károly: Voce de altădată pentru două mii (poezie)

Karácsonyi Zsolt: Prînzul infinit, Ploaie torențială (versuri)

Grendel Lajos: Și vine împărăția Lui (fragment de roman)

Nichita Danilov: Copil, Immanuel Kant, Fiul omului (versuri, trad. de Jánk Károly)

Balla Bálint: Indivizi și tipuri de acțiune individuală pentru comunism și împotriva regimului sovietic

COLEGIUL INVIZIBIL

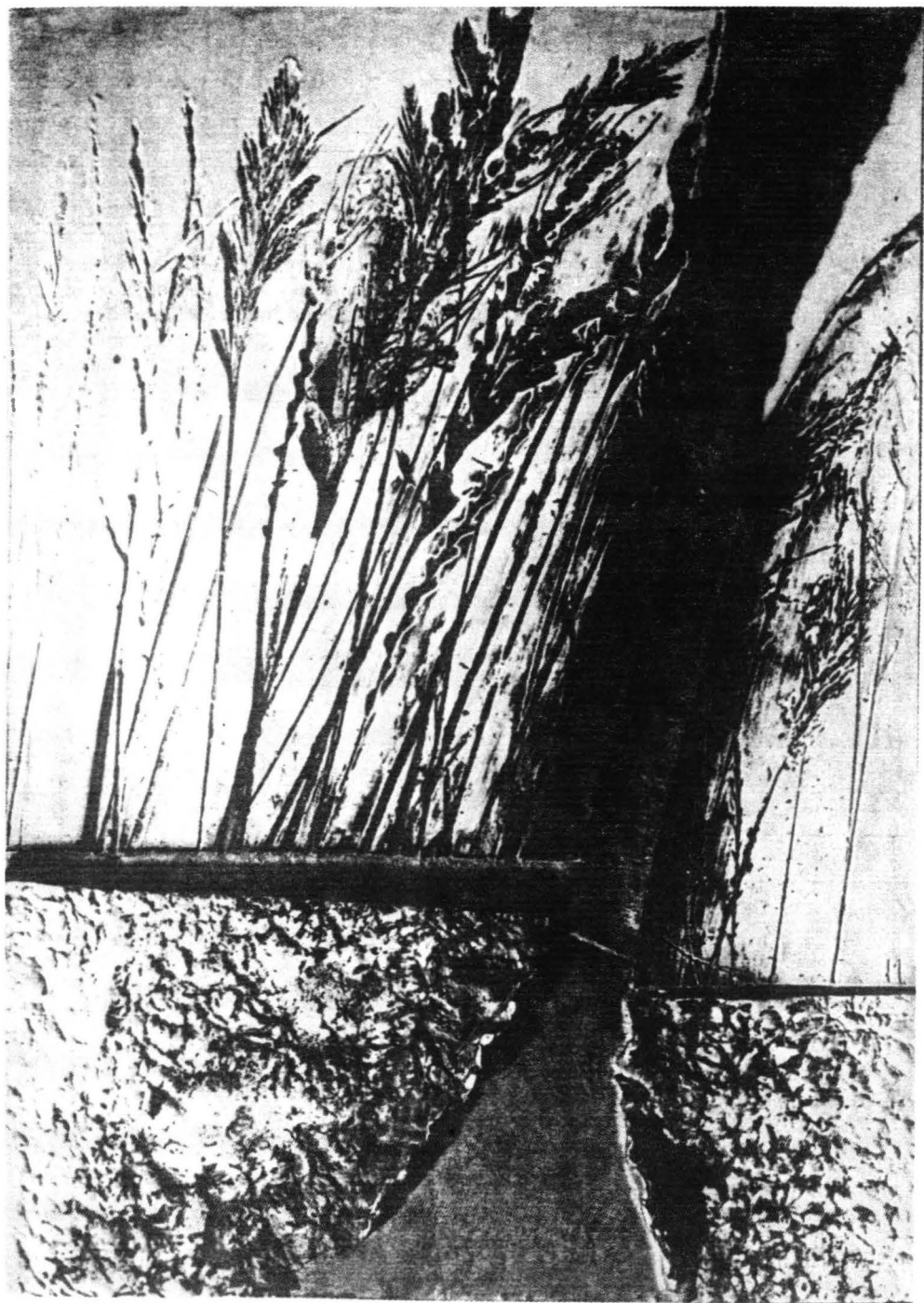
Lajos Katalin: Vi flaimul de la Nicolești

RECENZII

Sebestyén Rita: Logosul liniștii

CASA/SCĂRII**ILUSTRAȚII**

Kusztos Endre

NOTE DESPRE AUTORI

BALLA ZSÓFIA (1949) poet, Cluj

BALOGH EDGÁR (1906–1996) scriitor, Cluj

BÁLINT TIBOR (1932) scriitor, Cluj

BÁNYAI JÁNOS (1939) scriitor, Novi Sad

BODÓ BARNA (1948) politolog, Timișoara

BOGDÁN LÁSZLÓ (1948) scriitor, Sfântu Gheorghe

BORSI-KÁLMÁN BÉLA (1948) istoric, Budapesta

CSEKE PÉTER (1945) sociolog, redactor **Korunk**, lector univ. –
Univ. “Babeș-Bolyai”, Cluj

CS. GYÍMESI ÉVA (1945) istoric literar, prof. univ. – Univ. “Babeș-Bolyai”, Cluj

DEÁK-SALA ZSOLT (1956) sociolog, București

EGYED ÁKOS (1929) istoric, academician, Cluj

ESTERHÁZY PÉTER (1950) scriitor, eseist, Budapesta

FEKETE VINCE (1966) poet, Cluj

GÁLL ERNŐ (1917) filozof, prof. univ. – Univ. “Babeș-Bolyai”, Cluj

HORVÁTH ANDOR (1944) eseist, redactor-șef adjunct **Korunk**, lector univ. –
Univ. “Babeș-Bolyai”, Cluj

HORVÁTH ISTVÁN (1966) sociolog, lector univ. – Univ. “Babeș-Bolyai”, Cluj

JÓZSA T. ISTVÁN (1964) estetician, redactor **Korunk**, lector univ. –
Univ. “Babeș-Bolyai”, Cluj

KÁNTOR LAJOS (1937) critic literar, redactor-șef **Korunk**, Cluj

KELEMEN HUNOR (1967) scriitor, secretar de stat, București

KOVÁCS KISS GYÖNGY (1960) istoric, redactor **Korunk**, Cluj

LÁNG GUSZTÁV (1936) istoric literar, prof. univ. – Inst. Pedagogic, Szombathely
(Ungaria)

LÁNG ZSOLT (1958) scriitor, redactor **Látó**, Tîrgu-Mureș

LÁSZLÓ FERENC (1937) muzicolog, prof. univ. – Academia de Muzică
“Gh. Dima”, Cluj

LÁSZLÓ NOÉMI (1973) poet, Cluj

LÁSZLÓFFY ALADÁR (1937) poet, redactor **Helikon**, Cluj

MAGYARI-VINCZE ENIKŐ (1960) sociolog, lector univ. –
Univ. “Babeș-Bolyai”, Cluj

MARKÓ BÉLA (1951) poet, redactor-șef **Látó**, președinte al U.D.M.R.,
Tîrgu-Mureș

PITHART, PETR (1941) politician, jurist, Praga

POSZLER GYÖRGY (1931) istoric literar, prof. univ., Budapesta

SALAT LEVENTE (1957) eseist, filozof, Cluj
SEBESTYÉN MIHÁLY (1947) istoric, bibliotecar, Tîrgu-Mureş
SELYEM ZSUZSA (1967) critic literar, redactor **Korunk**, Cluj
SIMECKA, MARTIN M. politolog, Bratislava
SZÁSZ JÁNOS (1927) scriitor, eseist, Bucureşti
SZILÁGYI JÚLIA (1936) critic literar, eseist, Cluj
TÁNCZOS VILMOS (1959) folclorist, lector univ. – Univ. “Babeş-Bolyai”, Cluj
TOMPA GÁBOR (1957) regizor, poet, Cluj
TŐKÉS ISTVÁN (1917) teolog, Cluj
VARGHA JENŐ-LÁSZLÓ (1954) psiholog, lector univ. –
Univ. “Babeş-Bolyai”, Cluj
R. VÁRKONYI ÁGNES (1928) istoric, prof. univ., Budapesta
VISKY ANDRÁS (1957) poet, dramaturg, Cluj

Tiparul executat la
Imprimeria „ARDEALUL” Cluj
Comanda nr. 70221

